

II 33.627

Monografie

Laura-Cristiana Spătaru-Negură

Dreptul Uniunii Europene – o nouă tipologie juridică

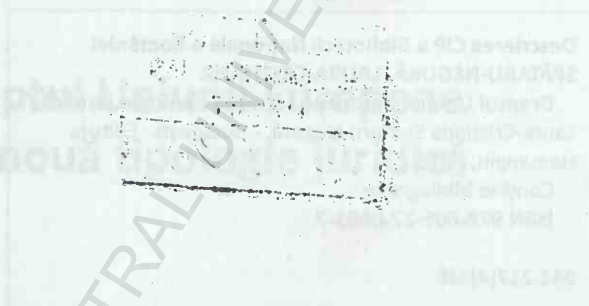
Editura
Stamangiu
2016

BIBL. CENTR. UNIV.
M. „E.M. ESCU” IAȘI
DREPT

1133.627

Monografie

**Dreptul Uniunii Europene
– o nouă tipologie juridică**

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Copyright © 2016
Editura Hamangiu SRL

Editură de prestigiu recunoscut în domeniul științelor sociale CNATDCU

Toate drepturile rezervate **Editurii Hamangiu**

Nicio parte din această lucrare nu poate fi copiată
fără acordul scris al **Editurii Hamangiu**

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
SPĂTARU-NEGURĂ, LAURA-CRISTIANA

Dreptul Uniunii Europene : o nouă tipologie juridică /
Laura-Cristiana Spătaru-Negură. - București : Editura
Hamangiu, 2016

Conține bibliografie

ISBN 978-606-27-0693-7

341.217(4) UE

Editura Hamangiu
București, Str. Col. Popeia
nr. 36, sector 5
O.P. 5, C.P. 91

Vânzări:
021.336.01.25
031.425.42.24

Telefon/Fax:
021.336.04.43
031.805.80.21

E-mail:
redactia@hamangiu.ro

Laura-Cristiana Spătaru-Negură

Dreptul Uniunii Europene – o nouă tipologie juridică

0 000008 37624

BCU IASI

Editura
Hamangiu
2016

Copyright © 2015 by Laura Christian Software - No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or by any information storage or retrieval system, without the prior written permission of the publisher.

This work is the property of the publisher and is not to be distributed, sold, or otherwise used in any way without the prior written permission of the publisher.

This work is the property of the publisher and is not to be distributed, sold, or otherwise used in any way without the prior written permission of the publisher.

This work is the property of the publisher and is not to be distributed, sold, or otherwise used in any way without the prior written permission of the publisher.

ADO
B.C.U. Int. Engrg. Dept.
DEPT
24.05.2017

Volume 1
Number 1
Page 1
Date 2017

Volume 1
Number 1
Page 1
Date 2017

Volume 1
Number 1
Page 1
Date 2017

Volume 1
Number 1
Page 1
Date 2017

Prefață

Dedic această carte:

Părinților mei neobosiți, Arthur și Cristiana,
care m-au învățat să cred că totul este posibil,

Fiului meu incredibil, Felix, și soțului meu minunat, Mihai,
care fac totul posibil,

Mentorului meu deosebit, prof. univ. dr. Nicolae Popa,
care m-a sprijinit în toate planurile mele profesionale,
posibile sau imposibile,

Studentilor mei cărora încerc să le insuflu,
la rândul-mi, ideea că totul este posibil.

Vă mulțumesc pentru că ați crezut în mine
și sper să nu vă dezamăgesc.

Fără voi nu aș fi reușit să ajung aici!

Prefață

Prin chiar structurarea lucrării, compusă din trei părți – conceptul de „tipologie” în științele sociale; Dreptul Uniunii Europene, de la multilingvism la o nouă tipologie juridică; trăsăturile acestui drept –, s-a urmărit să se orienteze cercetarea științifică spre cunoașterea acelor trăsături care să poată susține existența unei posibile noi tipologii, în raport de criterii predeterminate teoretic.

Premisa prezentului demers analitic o constituie necesitatea admiterii, mai întâi, în planul cunoașterii determinațiilor calitative noi ale construcției suprastatale europene, a unei „armături” juridice care să completeze funcționalitatea acestei construcții (economice, pentru început) și care să garanteze din punct de vedere juridic finalitățile anticipate și documentele programatice ale posibilei Uniuni de state europene, definite admirabil printr-un concept extrem de sugestiv în literatura de specialitate din Germania, și anume: *Staatenverbund*, ca o asociere strânsă, pe termen lung, de state.

Întrebarea care-și aștepta răspuns dintru început era aceea dacă această asociere (nouă „tipologie statală”?) putea da naștere la o formulă de asociere a unor norme imperative/permisive care să îmbrace criteriile juridicității.

Este în afara discuției faptul că dezbaterea privitoare la tipologia dreptului Uniunii Europene (comunitar) nu poate fi realizată independent de cea privind tipologia politică, a construcției politice europene. Această discuție pune în valoare principii noi de organizare statală (la nivel supranațional), de recunoaștere a unor trăsături desprinse din studiul formulelor clasice ale organizării tradiționale statale și de inovare în acest moment de răscruce a bătrânului continent. Până în cele din urmă, nevoia unei noi configurații juridice este impusă de necesitățile pe care le resimte noua formulă suprastatală. Europa este, înainte de toate, o comunitate a valorilor împărtășite, iar identitatea europeană nu poate fi decât rezultatul abilității de a învăța din istorie. Istoria este, într-adevăr, un bun profesor, cu condiția să găsească mereu și peste tot elevi dornici de a învăța! Europa, spre deosebire de Africa și Asia, a trăit prin Renașterea sa și prin reformă, prin anii săi de iluminare și de revoluție, în numele libertății, egalității, fraternității. Prosperitatea economică și piața comună au făcut posibili pașii spre modernizarea uniunii politice și imaginarea unei noi ordini juridice.

Subliniind această realitate, autoarea consideră că Uniunea Europeană, din moment ce nu a fost întemeiată de către o națiune sau un popor, nu poate fi asimilată unui stat-națiune ori unei structuri constituționale clasice. Uniunea Europeană este o organizație internațională *sui-generis*, creată în baza unor

tratate încheiate între state suverane, care au decis să cedeze treptat o serie de competențe suverane naționale în favoarea unei construcții suprastatale.

Autoarea este de acord cu faptul că tratatul de la Maastricht a prefigurat bazele unei noi Europe, care depășește imaginea unui spațiu economic relativ omogen (piața comună) și construiește o nouă filosofie a integrării. Această filosofie și-a propus să aducă într-un cadru unitar și supranațional cele trei mari aspecte tipice ale suveranității statale – moneda, siguranța internă și justiția, politica externă și apărarea. Tradiționalele politici deja de competență comunitară (agricultura, concurența) li se adaugă altele – sănătate, mediu, politică socială, transporturi, educație, cultură. Statele care formau atunci comunitatea europeană au decis să renunțe progresiv la dimensiunea națională și în sectoarele mai delicate – politica externă și securitatea.

În prezența acestor pași importanți, care au marcat evoluția construcției politice europene, discuțiile despre tipologia nouă a dreptului au putut remarca note specifice, trăsături noi apte să pună în valoare progresele incontestabile în lungul (și încă greu) proces al realizării obiectivelor programatice. Chiar dacă, la ora actuală, există tendința de a se aprecia că Uniunea Europeană exercită, totuși, numai o autoritate publică derivată, întrucât este creația statelor suverane (care rămân stăpânii tratatelor), identitatea juridică a noii tipologie începe să se impună ca o realitate. Procesul este stimulat de schimbările aduse prin adoptarea Tratatului de la Lisabona. Aceste impulsuri deschid calea construcției unor noi baze politice și ideologice. Sensul acestor noi baze politice și ideologice este, credem, acela de a aduce construcția europeană, în toate realitățile sale, la nivelul percepției cetățenilor ei. Este un obiectiv destul de pretențios. Iată, deși adoptarea Constituției pentru Uniunea Europeană a eșuat, prin Tratatul de la Lisabona nu s-a putut să nu se abordeze și unele (destul de numeroase!) subiecte cu semnificație constituțională. Chiar subiectul central, acela al distribuirii puterii între Uniune și statele membre, a trebuit să fie abordat. Aici s-a plecat de la adevărul că statele membre conferă competențele Uniunii Europene; Uniunea nu poate niciodată să inventeze atribuții. Există încă destule voci care exprimă rezerve în legătură cu alunecarea responsabilităților de la nivel național la cel european, lucru care ar putea fi o amenințare pentru identitatea națională, despre care nimeni nu poate să spună, cu siguranță, unde începe și unde se termină. Chiar Germania, prin vocea judecătorilor de la Tribunalul Constituțional Federal, consideră că, chiar dacă Legea fundamentală acordă puteri legiuitorului pentru a se angaja într-un transfer vast de competențe suverane în favoarea Uniunii Europene, competențele pot fi acordate cu condiția ca statalitatea suverană a unui stat constituțional să fie menținută pe baza unui program de integrare, în conformitate cu principiul de atribuire și cu respectarea identității constituționale a statelor membre.

Referindu-se la conceptul *Staatenverbund*, autoarea îl consideră ca insuficient de sugestiv. În realitate, judecătorii Tribunalului Constituțional Federal care utilizează conceptul îl și explică.

Verbund, consideră aceștia, acoperă o asociere strânsă pe termen lung a statelor, care rămân suverane, o asociere care își exercită autoritatea publică pe baza unui tratat a cărei ordine fundamentală, cu toate acestea, este supusă doar dispoziției statelor membre și în care popoarele din statele membre, adică cetățenii statelor, rămân subiecte de legitimitate democratică.

De altfel, probabil pentru a fi mai expliciti, judecătorii germani simt nevoia să opereze o diferență între conceptele *Staatenverbund* și *Staatsverband* (o secesiune dintr-o uniune de state), în înțelesul dreptului internațional. De aceea, retragerea integrării în Uniunea Europeană, indiferent de angajamentul asumat pentru o perioadă nelimitată în cadrul unui tratat, nu poate fi împiedicată de către alte state membre sau de autoritatea autonomă a Uniunii. Nefiind o secesiune dintr-o uniune de state în înțelesul dreptului internațional, această plecare înseamnă o retragere dintr-un *Staatenverbund*, care este fondat pe principiul auto-angajării reversibile.

Cât privește recunoașterea personalității juridice a Uniunii Europene prin noul Tratat, judecătorii celui de-al doilea Senat al Tribunalului Constituțional Federal consideră că nu este important în acest caz dacă o organizație internațională are personalitate juridică, adică dacă aceasta, la rândul său, poate acționa/obliga în calitate de subiect în relațiile juridice în temeiul dreptului internațional. Decisiv rămâne modul în care este elaborat raportul juridic fundamental între organizațiile internaționale, statele membre și statele contractante, care au creat organizația și au investit-o cu personalitate juridică. Chiar și ca o asociație cu personalitate juridică proprie, Uniunea Europeană rămâne creația statelor democratice suverane.

Totodată, în temeiul principiului de atribuire, Uniunea Europeană nu poate prelua *kompetenz-kompetenz* și nu poate să încalce identitatea constituțională a statelor membre.

Deși analiza este realizată în lumina principiilor Legii fundamentale germane, întinderea referirilor la aparatul bibliografic, dar și profunzimea demersului explicativ fac din hotărârea Tribunalului Constituțional^[1] un document demn de atenția specialiștilor.

Multe teze formulate în hotărâre (citată și de autoare) pot suscita dezbatere, puncte de vedere (aprobativ sau, dimpotrivă, critice). Însă poziția afirmată de Tribunalul Constituțional Federal din Germania, în numele, probabil, al celui mai important stat membru al Uniunii Europene, față de statutul de membru al Uniunii și de relațiile inter și intra-unionale, credem că poate fi un model.

[1] Este vorba despre hotărârea celui de-al doilea Senat al Tribunalului Constituțional Federal german din data de 30 iunie 2009 privind constituționalitatea Legii din 8 octombrie 2008 privind Tratatul de la Lisabona.

Alegațiile privitoare la compararea organizării politice a Uniunii cu aceea a unui stat constituțional, chiar și după intrarea în vigoare a Tratatului de la Lisabona, atrag atenția asupra faptului că Uniunea nu are un organism de decizie politică, care să se fi organizat după alegeri egale ale tuturor cetățenilor Uniunii și care este capabil să reprezinte uniform voința poporului. Ceea ce lipsește, de asemenea, în această privință este un sistem de organizare a guvernării politice în care o voință a majorității europene să poată forma guvernul, astfel încât voința să meargă înapoi la decizii electorale libere și egale și să opună o concurență reală între guvern și opoziție, transparentă pentru cetățeni.

Chiar și după ratificarea Tratatului de la Lisabona, statele componente ale Uniunii continuă să aibă un stat bazat pe popor. Conceptul de *cetățean al Uniunii* este exclusiv întemeiat pe dreptul tratatului, pe cale de consecință, cetățenia Uniunii este derivată din voința statelor membre.

Cele câteva remarci, mai sus menționate, pot să ridice unele întrebări privind izvorul dreptului Uniunii Europene, ca nouă tipologie juridică, precum și privind esența acestei noi tipologii, în măsura în care însăși autoritatea publică existentă la nivelul Uniunii este una derivată. Principiul preeminenței dreptului și al priorității dreptului Uniunii Europene, indiferent de poziția normei (originară sau de drept derivat), reprezintă o condiție existențială a dreptului Uniunii Europene. În această ecuație intervine justiția (Curtea de Justiție), care aduce clarificări, am zice dincolo de rezervele de legitimitate pe care le pot formula statele.

Încă din anul 1970, Curtea, într-o hotărâre, reținea fără dubii: „Într-adevăr, dreptul produs de tratat, provenit dintr-o sursă autonomă, nu ar putea, datorită naturii sale, să se opună, din punct de vedere judiciar, regulilor de drept național, oricare ar fi acestea, fără a-și pierde caracterul comunitar și fără să fie implicată baza juridică a Comunității însăși”.

Și chestiunea „excesului de federalism” (sesizată de hotărârea Tribunalului Constituțional Federal german) și cea privitoare la excesul de competență al autorităților Uniunii (urmare directă a „excesului de federalism”) și-au găsit expresie în jurisprudența Curții de Justiție, care a statuat că se consideră a fi singura competență să verifice validitatea actelor comunitare (ale Uniunii Europene, chiar cu titlul exceselor de competență). La vremea aceea (1987; 2000), Curțile Constituționale din Germania și Italia au exprimat opinii contrarii (a se vedea, spre exemplu, poziția Tribunalului Constituțional german în jurisprudența *Solange*).

Trecând peste momentele mai delicate, determinate de eșecul Constituției și de un oarecare impas politic și ideologic, datorat unei lipse de viziune unitară și aprecierilor privitoare la autonomia cvasi-absolută a dreptului european, impresia este că dreptul poate coagula energiile spre unitatea reală într-o mult mai mare măsură decât politica.

Autoarea nu ocolește niciuna dintre ipotezele pe care doctrina le înfățișează. Este un merit al lucrării faptul că reușește să deceleze, într-un autentic

spirit științific, numeroasele întrebări delicate cu privire la modalitățile de afirmare a valențelor structurilor instituționale ale Uniunii Europene, mai ales după corecturile făcute prin dispozițiile Tratatului de la Lisabona. Autoarea reușește, în avalanșa de izvoare teoretice, să își domine constructiv acumulările doctrinare, probând maturitate științifică și exprimând puncte de vedere personale în interpretarea unor fenomene puse în lumină în procesul complicat al construcției edificiului comunitar.

Lucrarea de față se constituie ca un demers științific bine documentat, echilibrat și corect așezat metodologic. Capacitatea autoarei de a dezvolta o judecată independentă se regăsește în felul în care se raportează la bogatul instrumentar bibliografic și la numeroasele soluții jurisprudențiale, pe care le tratează cu detașarea caracteristică unui bun cercetător, într-un spirit critic.

Lectura atentă a lucrării ne permite să constatăm că aceasta stă sub semnul rigorii și pasiunii. Suntem în fața unui studiu serios și riguros al unei tematici extrem de actuale, cu largi reverberații în științele politologice, economice, sociologice și, desigur, juridice.

Cartea impune, prin claritatea și siguranța lor, opinii bazate pe izvoare și documente atent controlate și corect explicate.

prof. univ. dr., dr. h.c. **Nicolae Popa**
profesor emerit

ABREVIERI

alin.	alineat(ul)
<i>apud</i>	citat după
art.	articol(ul)
CEE	Comunitatea Economică Europeană
CEEA	Comunitatea Europeană a Energiei Atomice
CECO	Comunitatea Europeană a Cărbunelui și Oțelului
CEDO	Curtea Europeană a Drepturilor Omului
CJCE	Curtea de Justiție a Comunităților Europene
CJUE	Curtea de Justiție a Uniunii Europene
Convenția	Convenția europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale
ECR	European Court Reports
<i>e.g.</i>	<i>exempli gratia</i> , de exemplu
EURATOM	vezi CEEA
<i>Ibidem</i>	același autor, același loc
<i>Idem</i>	același autor
<i>i.e.</i>	<i>id est</i> , adică
lit.	litera
n.n.	nota noastră
op. cit.	opera citată
p.	pagina
parag.	paragraf(e)
s.n.	sublinierea noastră
TCE	Tratatul de instituire a Comunității Europene
TCEA	Tratatul de instituire a Comunității Europene a Energiei Atomice
TCECO	Tratatul Comunității Europene a Cărbunelui și Oțelului

TFP	Tribunalul Funcției Publice
TFUE	Tratatul privind funcționarea Uniunii Europene
TPI	Tribunalul de Primă Instanță
TUE	Tratatul privind Uniunea Europeană
UE	Uniunea Europeană
urm.	următoarele
vol.	volum(ul)

Cuprins

CONSIDERAȚII INTRODUCATIVE	1
PARTEA I. CONCEPTUL DE „TIPOLOGIE” ÎN ȘTIINȚELE SOCIALE	5
Capitolul I. Conceptul de „tipologie”.	
Tipologie versus clasificare	7
Capitolul al II-lea. Considerații generale privind noțiunea de „știință”	9
<i>Secțiunea 1. Clasificarea științei și a științelor sociale</i>	9
Capitolul al III-lea. Conceptul de „tipologie” în științele de tip nomotetic	11
Capitolul al IV-lea. Conceptul de „tipologie” în științele istorice	20
Capitolul al V-lea. Conceptul de „tipologie” în cercetarea epistemologică a științei	21
Capitolul al VI-lea. Conceptul de „tipologie” în științele normative	23
<i>Secțiunea 1. Tipologiile în cadrul științelor juridice</i>	23
<i>Secțiunea a 2-a. Tipologiile în cadrul teoriei generale a dreptului</i>	24
<i>Secțiunea a 3-a. Tipologiile în cadrul ramurilor de drept</i>	27
<i>Secțiunea a 4-a. Tipologiile în cadrul științelor juridice istorice</i>	31
<i>Secțiunea a 5-a. Tipologiile în cadrul științelor participative</i>	34
Capitolul al VII-lea. Despre drept și tipologii juridice	38
<i>Secțiunea 1. Drept și juridicitate</i>	38
<i>Secțiunea a 2-a. Apariția dreptului</i>	39
<i>Secțiunea a 3-a. Unitate și diversitate în tipologia dreptului</i>	42

<i>Secțiunea a 4-a. Conceptele juridice de „dat” și „construit”.</i>	
<i>Factorii de configurare a dreptului</i>	44
<i>Secțiunea a 5-a. Tipologia dreptului</i>	47
<i>Secțiunea a 6-a. Metodele cercetării științifice a dreptului.</i>	
<i>Metoda tipologică</i>	51
<i>Secțiunea a 7-a. Tipologia dreptului în funcție de dependența de sistemele de organizare socială (Poirier)</i>	53
<i>Secțiunea a 8-a. Tipologia dreptului în funcție de apartenența la un bazin de civilizație juridică (David)</i>	54
<i>Secțiunea a 9-a. Tipologia dreptului în funcție de rolul dreptului ca mijloc de organizare socială (Mattei)</i>	59
Capitolul al VIII-lea. Concluzii	63
PARTEA A II-A. DREPTUL UNIUNII EUROPENE, DE LA MULTI JURIDISM LA O NOUĂ TIPOLOGIE JURIDICĂ	67
Capitolul I. Apariția unei noi tipologie juridice – Dreptul Uniunii Europene	69
<i>Secțiunea 1. Contextul istoric – de la Comunitățile Europene la Uniunea Europeană</i>	71
<i>Secțiunea a 2-a. Natura juridică a Uniunii Europene</i>	78
<i>Secțiunea a 3-a. Existența unei ordini juridice distincte – ordinea juridică a Uniunii Europene</i>	84
<i>Secțiunea a 4-a. Noțiunea dreptului Uniunii Europene. Drept comunitar, drept unional, drept european</i>	90
<i>Secțiunea a 5-a. Structura sistemului de drept al Uniunii Europene</i>	92
§1. Dreptul originar – De la Paris la Lisabona, via Roma, Maastricht, Amsterdam, Nisa	96
§2. Implicațiile Tratatului de la Lisabona	100
§3. Dreptul derivat	104
<i>Secțiunea a 6-a. Acțiunea dreptului Uniunii Europene în timp, în spațiu și asupra persoanelor</i>	111

<i>Secțiunea a 7-a. Multilingvism și multijuridism în cadrul Uniunii Europene</i>	112
§1. Drept și limbaj	113
§2. Multilingvismul Uniunii Europene	113
§3. Procesul european de legiferare și textele autentice	115
§4. Jurisprudența Curții Europene de Justiție în cazul divergențelor dintre textele autentice ale Uniunii	119
<i>Secțiunea a 8-a. Dreptul Uniunii Europene și aplicarea sa: cunoașterea, înțelegerea și proba dreptului</i>	126
Capitolul al II-lea. Concluzii	129
PARTEA A III-A. TRĂSĂTURILE DREPTULUI UNIUNII EUROPENE CARE SUSTÎN IDEEA UNEI NOI TIPOLOGII JURIDICE	135
Capitolul I. Premisele dreptului Uniunii Europene	137
<i>Secțiunea 1. Voința juridică autonomă a Uniunii Europene</i>	137
<i>Secțiunea a 2-a. Principiile dreptului Uniunii Europene</i>	141
Capitolul al II-lea. Izvoarele dreptului Uniunii Europene	143
Capitolul al III-lea. Doctrina juridică europeană, izvor de drept	150
Capitolul al IV-lea. Jurisprudența instanțelor Uniunii Europene, izvor de drept	156
<i>Secțiunea 1. Scurt istoric al Curții de Justiție</i>	158
<i>Secțiunea a 2-a. Recunoașterea calității de izvor de drept a jurisprudenței Curții</i>	160
<i>Secțiunea a 3-a. Metodele de interpretare ale Curții</i>	161
Capitolul al V-lea. Principiile dreptului, izvor de drept	166
Capitolul al VI-lea. Rolul doctrinei și al jurisprudenței în conturarea principiilor dreptului european	167
<i>Secțiunea 1. Aplicabilitatea principiilor generale de drept</i>	169
<i>Secțiunea a 2-a. Rangul principiilor generale ale dreptului european</i>	175

<i>Secțiunea a 3-a. Dreptul internațional public și principiile sale generale inerente oricărui sistem juridic organizat</i>	177
§1. Principiul securității juridice	177
§2. Principii generale provenite din drepturi procedurale	184
<i>Secțiunea a 4-a. Principii generale comune sistemelor juridice naționale ale statelor membre</i>	184
<i>Secțiunea a 5-a. Principii generale deduse din natura Uniunii Europene</i>	187
§1. Principii generale care reflectă dreptul instituțional și constituțional al UE	188
1.1. Comunitățile și Uniunea Europeană sunt comunități de drept	188
1.2. Principiul efectului direct	189
1.3. Principiul supremației dreptului Uniunii Europene	190
1.4. Principiul aplicării imediate a dreptului Uniunii	191
1.5. Principiul priorității dreptului Uniunii Europene (primatul)	192
1.6. Limitarea puterii discreționare a legislativului	193
1.7. Principiul echilibrului în exercitarea competențelor instituțiilor europene	194
1.8. Principiul democrației reprezentative	194
1.9. Principiul atribuirii competențelor	194
1.10. Principiul continuității procesului de integrare	195
1.11. Principiul respectării identității naționale a statelor membre	195
1.12. Principiul subsidiarității	196
1.13. Principiul pluralismului cultural	197
1.14. Principiul cooperării loiale	197
1.15. Principiul solidarității comunitare	197
1.16. Principiul loialității comunitare	198
1.17. Principiul proporționalității	199
§2. Principii generale care reflectă filosofia neoliberală a pieței interne	208

<i>Secțiunea a 6-a. Principii fundamentale ale drepturilor omului</i>	208
§1. Principiul egalității de tratament și al nediscriminării bazate pe naționalitate sau sex	213
§2. Principiul libertății	219
§3. Principiul respectării dreptului la apărare	220
§4. Principiul dreptului la un recurs efectiv în cadrul instanțelor naționale	224
§5. Principiul încrederii legitime	225
§6. Dreptul de proprietate și dreptul de a exercita activități economice și profesionale	226
<i>Secțiunea a 7-a. Încălcarea principiilor generale</i>	227
Capitolul al VII-lea. Factori perturbatori ai ordinii juridice a Uniunii Europene	234
Capitolul al VIII-lea. Concluzii	239
CONSIDERAȚII FINALE. UNIUNEA EUROPEANĂ DUPĂ BREXIT	246
BIBLIOGRAFIE	259

CONSIDERAȚII INTRODUCATIVE

1. Problema supusă cercetării. Prin tema abordată am intenționat să supunem atenției doctrinei juridice problema complexă a apariției unei noi tipologii juridice, și anume tipul dreptului Uniunii Europene. Lucrarea urmărește astfel să răspundă întrebării: este dreptul Uniunii Europene un nou tip de drept, cu determinatii calitative specifice? Prezenta lucrare este gândită ca un studiu multidisciplinar, care îmbină elemente de teoria generală a dreptului cu elemente de drept comparat și de dreptul Uniunii Europene.

În prezent, suntem martorii unor fascinante provocări în ceea ce privește Uniunea Europeană – se discută despre integrarea într-o ordine juridică supratatizată, despre racordarea la interese supranaționale, despre reconfigurarea suveranității, despre împletirea valorilor naționale cu cele ale Uniunii Europene, despre armonizarea legislației, precum și despre Brexit. Dar, crearea unei Europe Unite ridică o problemă delicată: compatibilitatea dintre valorile naționale și cele ale Uniunii Europene. Din nefericire, cele douăzeci și opt de identități naționale sunt amenințate de acest proces, astfel că ne întrebăm dacă popoarele Europei sunt pregătite să renunțe la elementele lor de specificitate și să îmbrățișeze „unitatea în diversitate”.

Poate dreptul Uniunii Europene, care este caracterizat de multilingvism și *multijuridism*, să fie considerat un nou tip de drept, apărut în panorama sistemelor de drept ale lumii?

Apreciem că, doar în măsura în care Uniunea Europeană se fundamentează pe o voință juridică autonomă și pe principii și valori care se situează în zona eternului juridic, atât pentru rațiunea individului, cât și pentru identitatea națională a statelor membre, este posibilă „unitatea în diversitate” și, deci, existența unei noi familii juridice.

Din această perspectivă, am considerat concludent a examina și jurisprudența Curții de Justiție a Uniunii Europene în conturarea principiilor de drept caracteristice acestei noi ordini juridice.

De asemenea, subliniem că, pentru a putea vorbi despre o tipologie juridică nouă, este nevoie mai întâi de *existența unei voințe autonome* care comandă procesul decizional juridic al Uniunii, voință care nu reprezintă o simplă sumă aritmetică a voințelor individuale ale statelor membre^[1]; astfel, statele se angajează să se supună unei voințe juridice distincte de a lor. În afara unei voințe

^[1] N. Popa, Teoria generală a dreptului, ed. a 4-a, Ed. C.H. Beck, București, 2012, p. 63.

autonome care comandă creația juridică, noua tipologie implică și existența unor *principii generale* care să comande direcțiile esențiale ale construirii și ale dezvoltării ordinii juridice europene.

2. Scopul și obiectivele lucrării. Scopul urmărit este acela de a examina apariția unei noi tipologii juridice în cadrul sistemului dreptului – tipologia dreptului Uniunii Europene.

În acest sens, ne-am propus următoarele obiective:

- analizarea conceptului de „tipologie” în științele sociale, inclusiv în științele juridice. Considerăm că termenul de „tipologie” trebuie dezbătut înainte de a intra în analiza juridică propriu-zisă;

- cercetarea tipologiei dreptului, din perspectiva dreptului comparat. Pentru a putea cerceta fenomenul juridic european, se impune înaintea observării a tipologiilor juridice importante conform operelor celor mai mari comparatiști ai dreptului;

- analizarea istoriei și specificităților dreptului Uniunii Europene, cu accent pe trăsăturile care susțin ideea unei noi tipologii juridice. Suntem de părere că, fără o asemenea analiză, nu putem desprinde trăsăturile dreptului Uniunii Europene care trădează ideea unei noi tipologii juridice. Pentru a putea discuta despre o tipologie juridică nouă, este nevoie mai întâi de *existența unei voințe autonome* care comandă procesul decizional juridic, diferită de o simplă sumă aritmetică a voințelor individuale ale statelor. Pe lângă această voință autonomă care comandă creația juridică, noua tipologie implică și existența unor *principii generale* care să comande direcțiile esențiale ale construirii și ale dezvoltării ordinii juridice a Uniunii;

- cercetarea izvoarelor dreptului unional ca arhitect al noii ordini juridice a Uniunii Europene, cu accent pe rolul doctrinei și al jurisprudenței în conturarea principiilor acestui tip de drept.

În cadrul acestui punct, vom aborda, în principal, doctrina, jurisprudența și principiile dreptului, ca izvoare ale dreptului Uniunii Europene.

3. Metodologia și limitele cercetării. În vederea atingerii scopului și obiectivelor enunțate mai sus, în procesul elaborării prezentei lucrări, am selectat materialul legislativ, jurisprudențial și doctrinar, român și străin, folosind metodele consacrate ale cercetării științifice a fenomenelor juridice:

- *metoda comparativă* a fost utilizată pentru a realiza studiul tipologiei dreptului;

- *metoda istorică* a fost aplicată pentru a analiza evoluția Uniunii Europene și a jurisprudenței Curții de Justiție a Uniunii Europene în ceea ce privește consacrarea principiilor generale de drept;

- *metoda logică* a fost folosită în vederea sintezei punctelor de vedere ale autorilor menționați cu privire la tema investigată, precum și în expunerea concluziilor proprii;

– *metoda sociologică* a fost utilizată automat, întrucât dreptul este o realitate socială, iar regulile de drept au importante consecințe implicate în destinul social și individual al omului, juristul trebuind să se plaseze în centrul vieții sociale;

– *metodele cantitative* au permis sistematizarea legislației și a jurisprudenței relevante, permițând inventarierea acestora în mod temeinic.

Metodologia a urmat *trei etape importante*. În primul rând, pentru a discuta despre *tipologia dreptului*, am considerat a se impune analizarea conceptului de *tipologie* în cadrul științelor sociale, inclusiv al științelor juridice. În al doilea rând, am analizat tipologiile clasice ale dreptului, contribuție valoroasă a comparatiștilor lumii, analizând apoi determinațiile calitative proprii ale dreptului Uniunii Europene, cu accent pe trăsăturile care susțin apariția unei noi tipologii juridice. În al treilea rând, am analizat izvoarele dreptului Uniunii, cu accent pe rolul doctrinei și al jurisprudenței în conturarea principiilor Uniunii Europene.

Sperăm ca metodele folosite să fie conforme cu obiectul cunoașterii, întrucât cunoașterea științifică presupune „să te lași în voia obiectului (...), să ai în față necesitatea internă a acestuia și să o exprimi (...), (pentru că) metoda nu este altceva decât structura întregului, înfățișat în pura sa esențialitate”^[1].

Ca oricare cercetare științifică, și prezenta cercetare are o serie de limite inerente, care sperăm să nu aibă un impact semnificativ asupra concluziilor la care am ajuns. Discutăm aici despre limitele cercetării teoretice și despre subiectivismul cercetătorului.

Scopul acestei lucrări nu este de a încerca să rezolve toate problemele ridicate de tema respectivă sau de domeniul analizat, deoarece acest obiectiv nu este realist. Desigur că găsirea răspunsurilor la întrebările existente în doctrină generează apariția altor probleme care trebuie să fie supuse analizei în viitor, astfel că pot apărea noi direcții de cercetare.

Ne rămân adânc întipărite în minte, la începutul acestui demers științific, cuvintele lui Francis Bacon, care sublinia că „există și pot exista două căi pentru a cerceta și descoperi adevărul. Una se înalță ca într-un zbor de la datele simțurilor și de la faptele particulare la propozițiile cele mai generale și stabilește și descoperă din aceste principii socotite ca un adevăr de nezdrcinat propozițiile mijlocii. Aceasta este calea întrebuițată azi. Cealaltă scoate propozițiile din datele simțurilor și din faptele particulare, ridicându-se continuu și gradual, pentru a ajunge, în cele din urmă, la propozițiile cele mai generale. Aceasta este calea adevărată, dar încă neîncercată”^[2]. Sperăm să ne fi aventurat pe această cale „încă neîncercată”.

4. Noutatea științifică și importanța teoretică. Prin tematica abordată și maniera de analiză, prezenta lucrare constituie, în mediul juridic din România,

[1] G.W.F. Hegel, *Fenomenologia spiritului*, București, 1965, p. 22.

[2] F. Bacon, *Noul Organon*, Ed. Științifică, București, 1957, p. 38.

o lucrare cu un caracter de noutate. Considerăm util, în acest moment, sublinierea principalelor rezultate ale prezentei cercetări:

- examinarea aprofundată a conceptului de „tipologie” în științele sociale;
- identificarea și analiza celor mai importante tipologii juridice;
- evidențierea determinațiilor specifice dreptului Uniunii Europene;
- relevarea trăsăturilor caracteristice acestui nou tip de drept;
- inventarierea și analiza principiilor generale ale dreptului Uniunii

Europene;

- selectarea, sistematizarea și analiza jurisprudenței Curții de Justiție a Uniunii Europene în conturarea principiilor dreptului, specifice acestei noi ordini juridice, precum și în problema divergenței între versiunile oficiale ale Uniunii Europene, ca problemă a multilingvismului european.

Chiar dacă au mai existat discuții și lucrări pe marginea acestui subiect, considerăm că acestea nu au epuizat problematica, lăsând loc discuțiilor academice și științifice. Mai mult, analiza jurisprudenței Curții de Justiție a Uniunii Europene reprezintă o abordare inovatoare în cercetarea acestei teme.

Elementele de noutate rezidă și în modul de analiză a temei, precum și în abordarea și explicarea, dintr-o perspectivă diferită, a conceptului de „dreptul Uniunii Europene”.

Considerăm că inventarierea și analiza principiilor generale ale dreptului Uniunii Europene constituie, totodată, un demers important și folositor pentru lumea juridică, datorită importanței covârșitoare a acestui izvor de drept în ordinea juridică europeană, dar și în ordinea juridică internă a statelor membre. Constituind un pilon al legalității Uniunii Europene, principiile generale de drept se impun instituțiilor europene, aflându-se pe un loc superior dreptului derivat în ierarhia normelor Uniunii Europene. Trebuie subliniat că aceste principii se aplică și statelor membre, atunci și în măsura în care ele acționează în domeniul dreptului Uniunii Europene. Făcând parte din legalitatea Uniunii, este evident că ele trebuie să se aplice fie la nivel național, fie la nivel european, în orice situație care este guvernată de dreptul Uniunii.

Astfel, ne propunem ca prin prezenta monografie să contribuim la cercetarea atât din domeniul teoriei generale a dreptului, cât și a celei din domeniul dreptului Uniunii Europene, în ceea ce privește încadrarea noii ordini juridice europene pe harta juridică a lumii.

Capitolul I. Conceptul de „tipologie” Tipologie versus clasificare

PARTEA I

CONCEPTUL DE „TIPOLOGIE” ÎN ȘTIINȚELE SOCIALE

Prin conceptul de tipologie, de similitudină generală („moduri” și „legi” similare), înțelegem, în principiu, studiul științific al înălțurilor specifice sau al relațiilor reciproce dintre diversele tipuri ale unor obiecte sau fenomene.¹

O altă definiție a acestei concepte este și aceea că tipologia este determinată a priori în care se pot clasifica obiectele sau fenomenele într-un concept clasificator totalizant din care rezultă o similitudine de tipuri („tip”).²

De multe ori, conceptul de tipologie este confundat cu același termen ca și conceptul de tipologie, de similitudină generală („moduri” și „legi” similare).

Un alt defect este că tipologia este confundată cu clasificarea, care este o tipologie, fiind o formă particulară de clasificare.³ Prin clasificare înțelegem acțiunea de a clasifica și rezultă din distribuția sistematică într-o anumită ordine. Clasificarea este compunerea cu diviziunea, prima excludând, la cea de-a doua separând.

Pe de altă parte, fenomenologia este știința „care se ocupă cu stabilirea legilor de clasificare și de sistematizare a fenomenilor din realitate cu o structură complexă: tipologie”, astfel încât cele două concepte, tipologie și fenomenologie nu pot fi confundate.

Faptul că tipologia este confundată cu clasificarea obiectelor fenomenologice sau psihologice, după caracteristicile lor, putem afirma că tipologia presupune de fapt în considerare a diferențelor individuale, asemănărilor și părții specifice, astfel încât orice tipologie este subordonată unei scopuri de cercetare, în special în ceea ce privește stabilirea unor înțelesuri și a valorii explicative.⁴

Tipologia poate constitui astfel ipoteze și ajută la analiza unui grup specific de categorii descriptive, unele tipuri reflectă înțelesul tipului de

¹ Vezi Ronald, Institutul de Lingvistică „Alexandru D. Xenopol”, Dicționarul Central al Limbii Române, vol. 1, p. 1-2. Ed. Univers Enciclopedic, București, 1992 (cităm în continuare DEX), p. 1185.

² Cf. Similitudină, vol. I, p. 1185.

³ Cf. Similitudină, vol. I, p. 1185.

⁴ Cf. Similitudină, vol. I, p. 1185.

⁵ Cf. Similitudină, vol. I, p. 1185.

Capitolul I.

Conceptul de „tipologie”.

Tipologie versus clasificare

5. Prin conceptul de *tipologie*, de etimologie greacă (*typos* „model” și *logos* „studiu”), înțelegem, în principal, „studiul științific al trăsăturilor tipice sau al relațiilor reciproce dintre diversele tipuri ale unor obiecte sau fenomene”^[1].

O altă definiție a acestui concept este și aceea de „studiu sau determinare a tipurilor în care se pot clasifica obiectele, fenomenele, procesele etc. dintr-un domeniu; clasificare rezultată din acest studiu; **ansamblu de tipuri** (*s.n.*)”^[2].

De multe ori, conceptul de *tipologie* este perceput ca având același înțeles ca și conceptul de *clasificare*, ceea ce este fals. Clasificarea se folosește atunci când distincția între elemente se poate realiza în funcție de *un criteriu unic*, în timp ce tipologizarea intervine atunci când se utilizează mai multe criterii, tipologiile fiind o formă particulară de sistematizare^[3]. Prin *clasificare* înțelegem acțiunea de a clasifica și rezultatul ei, o distribuie sistematică într-o anumită ordine. Clasificarea este complementară cu diviziunea, prima adunând, iar cea de-a doua separând.

Pe de altă parte, *taxonomia* este știința „care se ocupă cu stabilirea legilor de clasificare și de sistematizare a domeniilor din realitate cu o structură complexă; taxologie”^[4], astfel că aceste două concepte, *tipologia* și *taxonomia* nu pot fi confundate.

Fiind astfel o știință care se ocupă cu clasificarea obiectelor, fenomenelor sau oamenilor, după caracterele lor, putem afirma că tipologia presupune ne luarea în considerare a diferențelor individuale nesemnificative pentru scopul dat, întrucât orice tipologie este subordonată unor scopuri ale cercetării, mai ales în ceea ce privește stabilirea unor uniformități și a valorii explicative^[5].

Tipologiile trebuie construite astfel încât să ajute la analiza unui grup specific de date. Fiind categorii descriptive, unele tipuri reflectă scopul (tipul euris-

[1] Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, Dicționarul Explicativ al Limbii Române, ed. a 2-a, Ed. Univers Enciclopedic, București, 1998 (denumit în continuare „DEX”), p. 1093.

[2] *** *Dicționar Enciclopedic Ilustrat*, Ed. Cartier, 1999, p. 1023.

[3] I. Biriș, *Sociologia civilizațiilor – o abordare metodologică*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 2000, p. 68.

[4] A se vedea <http://dexonline.ro/definitie/taxonomie>.

[5] N. Popa, op. cit., p. 57.

tic), altele ordinea serială (tipul polar), caracterul însușirilor (tipul pur), funcțiunea (tipul clasificator)^[1].

Astfel cum se subliniază în doctrina juridică, metoda tipologică este foarte mult folosită în domeniul investigațiilor formale, ea conducând la crearea de tipologii și clasificări; mai mult, o tipizare înseamnă „reducerea și egalizarea pragmatică a însușirilor semnificative, pentru scopul particular în vederea căruia a fost format tipul”^[2].

Unii autori vorbesc despre *tipologii explicative*, prin care înțelegem clasificări conceptuale multidimensionale bazate pe o teorie declarată în mod explicit^[3], evocând atât rolul descriptiv, cât și rolul clasificator al tipologiilor.

În ceea ce ne privește, suntem de părere că tipologiile presupun analiza trăsăturilor tipice dintre diversele tipuri ale unor obiecte, fenomene, procese, oameni. Considerăm că orice tipologizare se confruntă însă cu o problemă deosebită: *alegerea criteriilor* care stau la baza clasificării fenomenelor studiate. Datorită faptului că tipologia reprezintă o sinteză parțială, științele sociale folosesc îndelung metoda tipologică, oferind rezultate prețioase.

[1] N. Popa, op. cit., p. 58.

[2] A se vedea J.C. McKinney, *Tipologie constructivă; aspecte structurale ale unui procedeu, în Teorie și tehnică în științele sociale*, vol. V, Ed. Politică, București, 1967, p. 519.

[3] C. Elman, *Explanatory Typologies in Qualitative Analysis*, p. 2, https://books.google.ro/books?hl=ro&lr=&id=BZtx0nkz1ZIC&oi=fnd&pg=PA121&dq=C.+Elman,+Explanatory+Typologies+in+Qualitative+Analysis,+p.+2&ots=HLERjjTvo-&sig=keF3K8sxNMMx-nt4WUwuez6ePj54&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false.

B.C.U. „M. EMINESCU” IAȘI
D R E P T

Capitolul al II-lea.

Considerații generale privind noțiunea de „știință”

Secțiunea 1. Clasificarea științei și a științelor sociale

6. Pentru a putea aborda tema anunțată, trebuie să înțelegem noțiunea de *știință*. Reținem, în acest sens, clasificarea trihotomică a științei: științe ale naturii, științe despre societate și științe despre gândire.

Științele naturii (științele naturale) sunt științe care studiază fenomenele lumii înconjurătoare, lumea anorganică și organică. Științele naturale sunt baza științelor aplicate. Științele naturii și științele aplicate se disting de științele sociale. În ciuda faptului că matematica, statistica și informatica nu sunt considerate științe naturale, de exemplu, ele furnizează multe instrumente pentru a fi folosite de științele naturii. Principalele domenii ale științelor naturale sunt astronomia, biologia, chimia, fizica și grupul științelor Pământului, care include geografia.

Științele despre societate studiază societatea și comportamentul uman. Sintagma de „științe sociale” reprezintă un termen-umbrelă pentru a desemna pluralitatea domeniilor din afara științelor naturale. Acestea includ, printre altele, dreptul, economia, istoria, lingvistica, psihologia, sociologia, științele politice și relațiile internaționale.

Expresia „știință socială” se poate referi fie la *științele specifice ale societății*, stabilite de gânditori precum Comte, Durkheim, Marx și Weber, fie, mai general, la *toate disciplinele din afara științei nobile* (în limba engleză, *noble science*) și a *artelor*. Scopul acestor științe este larg: amintim aici cunoașterea legilor existenței și dezvoltării societății, a formelor de organizare socială și a componentelor realității social-umane.

Științele despre gândire sunt opuse științelor empirice (naturale și sociale), ele fiind logice și metodologice *a priori*, conținutul și validitatea lor fiind independente de orice proceduri empirice. În această categorie putem include logica, matematica, informatica teoretică, teoria jocului, statistica și chiar unele aspecte ale lingvisticii.

Relevante pentru demersul nostru științific sunt *științele despre societate*, astfel că, în continuare, ne vom canaliza întreaga atenție pe analizarea acestora. Deși în doctrină se regăsesc mai multe clasificări ale sistemului științelor

sociale, achiesăm la clasificarea reținută de unii autori de teoria dreptului^[1], conform căreia științele sociale alcătuiesc următorul tablou:

1. *științe de tip nomotetic*, care au ca obiect activitățile umane și care își propun să stabilească legile și relațiile funcționale corespunzătoare;
2. *științele care își propun reconstituirea și interpretarea trecutului* – științele istorice;
3. *cercetarea epistemologică a științei*, ca disciplină filosofică socio-umană care abordează activitatea cognitivă ca pe o activitate esențial umană;
4. *științele care delimitează lumea dominată de norme, obligații și atribuții, care studiază aspectele normative ale activității umane* – științele normative.

[1] A se vedea, spre exemplu, N. Popa, op. cit., p. 1-2.

Capitolul al III-lea.

Conceptul de „tipologie” în științele de tip nomotetic

7. *Antropologia* a debutat ca știință a istoriei. Inspirați de triumful metodei științifice în științele naturale, antropologii secolului al XIX-lea considerau că fenomenele socio-culturale erau guvernate de legi și principii care pot fi descoperite. Discursul antropologiei va fi întotdeauna caracterizat de această sensibilitate față de tradițiile culturale (tradiție) și față de procesele schimbării sociale (modernizare).

Tipologia umană constituie un capitol al antropologiei generale, care se referă la caracterizarea constituției umane, adică a caracterelor specifice indivizilor dintr-o populație, grupate după anumite criterii. Tipologia umană „ca știință (s.n.) a început cu analiza caracterelor anatomice (morfologice), apoi cu cele fiziologice și psihice luate independent sau în corelație unele cu altele. (...) La baza clasificărilor tipurilor constituționale stau mai multe concepții biotipologice care pot fi împărțite în funcție de metodele de investigare folosite”^[1].

8. Nu puține sunt situațiile în care întâlnim conceptul de „tipologie” în *economie*. De exemplu, în *macroeconomie* se vorbește despre tipologia politicilor economice. Din punct de vedere al orizontului de timp avut în vedere, distingem: politici conjuncturale (termen scurt) și politici structurale (termen mediu și lung). Din punct de vedere al sferei lor de cuprindere, distingem: politici economice globale, politici economice specifice. În funcție de obiectivele urmărite, se disting: politici de relansare și politici de stabilizare. De asemenea, politicile economice se pot axa fie pe stimularea cererii, fie pe a ofertei.

În *managementul și economia organizației*, întâlnim diverse tipologii, precum „tipologia cunoștințelor” și „tipologia noilor tipuri de întreprinderi”.

Ținând cont că în doctrină au fost evidențiate mai multe categorii de cunoștințe, cu caracteristici și roluri diferite în procesele economice și educaționale, cunoștințele se împart, în funcție de conținutul lor, în două categorii (tipologia cunoștințelor): *cunoștințe despre ceva* și *cunoștințe despre cum să fac sau know-how*. Din punct de vedere al unei clasificări mai complexe, Organizația pentru Cooperare și Dezvoltare Economică delimitează patru categorii de cunoștințe: *cunoștințe de tip „know-what”, „know-who”, „know-how”, „know-why”*^[2].

[1] C. Pârvu, Dicționar Enciclopedic de Mediu, vol II, L-Z, RA Monitorul Oficial, București, 2005, p. 1525.

[2] O. Nicolescu, I. Plumb, M. Pricop, I. Vasilescu, I. Verboncu (coord.), Abordări moderne în managementul și economia organizației, vol. I, Managementul general al

Cunoașterea tipologiei cunoștințelor este esențială în vederea înțelegerii proceselor implicate de construcția economiei bazate pe cunoștințe și pentru valorificarea lor în întreprinderi.

Tipologia noilor tipuri de întreprinderi se referă la tipologia IMM-urilor și putem distinge, conform doctrinei: firme bazate pe noile tehnologii, firme centrate pe nișe ale pieței, firme lideri tehnologici, firme care se dezvoltă în parteneriat, firme subcontractoare clasice cu performanțe bune, firme reziliante, firme reactive, firme pasive, firme la limita supraviețuirii. Această tipologie prezintă importanță, deoarece necesitățile lor sunt sensibil diferite.

În *management* este foarte importantă tipologia întreprinzătorului^[1], care contribuie la sistematizarea și înțelegerea multiplelor aspecte referitoare la activitățile antreprenoriale și la întreprinzători, dar și tipologia deciziilor^[2], care ajută și ușurează procesul decizional.

Și în *managementul aprovizionării și desfacerii* tipologia stocurilor de materiale pentru producție ne ajută să înțelegem diferențele dintre respectivele tipuri de stocuri (stoc curent, stoc în curs de transport, stoc de siguranță, stoc de condiționare, stoc de transport intern și stoc de iarnă), în vederea desfășurării normale a activității societății^[3].

De asemenea, în *managementul schimbării organizaționale* întâlnim tipologia metodelor de stimulare a creativității^[4], mai exact metode imaginative (brainstorming, sinectică, metoda carnetului colectiv, Phillips 66), metode euristice (metoda morfologică, matricea descoperirilor, concasajul), metode de abordare logică (analiza funcțională, analiza morfologică, analiza grafică). Mai mult, în *managementul strategic* se vorbește despre tipologia analizelor diagnostic^[5]; astfel, în funcție de mai multe criterii, diagnosticul organizațional poate fi general, parțial sau specializat ori de rezultate, de vitalitate sau de ambianță ori extern, intern, autodiagnostic sau mixt.

Asemenea tipologii pot fi regăsite și în *managementul public*, de exemplu, tipologia componentelor (sau a informațiilor în managementul public – orale, scrise, audiovizuale, primare, intermediare, finale, descendente, ascendente, orizontale etc.)^[6] sau a metodelor utilizate în managementul public (metode de

organizației, Ed. Economică, București, 2003, p. 35.

^[1] O. Nicolescu (coord.), Dicționar de management, Ed. Pro Universitaria, București, 2011, p. 631.

^[2] Gh. Caraiani, T. Georgescu, Managementul afacerilor, ed. a 2-a, revizuită și adăugită, Ed. Lumina Lex, București, 2003, p. 51.

^[3] Gh. Bășanu, M. Pricop, Managementul aprovizionării și desfacerii, ed. a 3-a, revizuită și adăugită, Ed. Economică, București, 2004, p. 92.

^[4] E. Burduș, Gh. Căprăreanu, A. Androniceanu, Managementul schimbării organizaționale, ed. a 3-a, Ed. Economică, București, 2008, p. 334.

^[5] Gh. Căprărescu, Managementul strategic al firmei de comerț și turism, ed. a 2-a, Ed. Wolters Kluwer, București, 2009, p. 55-56.

^[6] A. Androniceanu, Management public, Ed. Economică, București, 1999, p. 123.

executare, metode de organizare și funcționare, metode de cercetare)^[1], precum și în *managementul comparat*, ca tipologia școlilor de management comparat (școala socioeconomică, școala ecologică, școala comportamentală, școala eclectic-empirică)^[2].

Și în *marketing* se recurge deseori la tipologie; de exemplu, amintim în acest sens tipologia ofertei, tipologia pieței, tipologia stocurilor de materiale pentru producție^[3], tipologia cumpărătorilor și a actelor de cumpărare, tipologia unităților din comerțul cu amănuntul sau cu ridicata, tipologia valorilor și a stilurilor de viață^[4]. Tipologia ofertei se referă la determinarea tipului, structurii și a trăsăturilor unei oferte. Această tipologie se mai poate întâlni și ca tipologia ofertei de mărfuri din magazin. Cea de a doua tipologie menționată, tipologia pieței, cuprinde tehnici și metode matematice folosite pentru identificarea diferitelor colectivități care contribuie la stabilitatea principalelor tipuri de piață. Rolul acestei tipologie este de a simplifica universul complex al pieței la un număr limitat de tipuri, precum și de a furniza informații privind principalele relații dintre acestea^[5]. Aceste două tipologie, tipologia pieței și tipologia ofertei, se regăsesc și în management^[6].

O altă tipologie abordată în economie este tipologia relațiilor dintre principalii participanți la proiectul de investiții, conform căreia distingem între proiecte: „la cheie în manieră clasică”, „la cheie în manieră încărcată”, „venit (profit) asigurat”, „piață asigurată”. În România, în sectorul public, forma cel mai des utilizată este cea a proiectului „la cheie în manieră clasică”, care presupune stabilirea unei relații simple, prin care întreprinzătorul achiziționează un echipament de producție, o mașină, o instalație completă, limitată doar la forma sa concret-materială (exploatarea și riscurile aferente cad în sarcina cumpărătorului proprietar)^[7].

Alte exemple de tipologie în economie sunt: tipologia costurilor^[8] – costul

[1] A. Androniceanu, op. cit., p. 166.

[2] E. Burduș, *Management comparat internațional*, ed. a 2-a, Ed. Economică, București, 2004, p. 110.

[3] Gh. Bășanu, D. Fundătură, *Management – Marketing* (Activitatea comercială a agenților economici), Ed. Diacon Coresi, București, 1993, p. 91.

[4] C. Florescu, P. Mălcome, N. Al. Pop, *Marketing – dicționar explicativ*, Ed. Economică, București, 2003, p. 720-731.

[5] C. Niță, M. Popescu, *Dicționar de marketing și de afaceri*, Ed. Economică, București, 1999, p. 328.

[6] I. Ceașu, *Dicționar enciclopedic managerial*, vol. I, Ed. Academică de Management, București, 2000.

[7] O. Nicolescu, I. Plumb, M. Pricop, I. Vasilescu, I. Verboncu (coord.), *Abordări moderne în managementul și economia organizației*, vol. IV, *Eficiența economică și permanența managerială a organizației*, Ed. Economică, București, 2003, p. 236.

[8] G. Abraham-Frois, *Economia politică*, ed. a 2-a, revăzută și adăugită, trad. din limba franceză de A. Șabac în colaborare cu A. Petrescu, Ed. Humanitas, București,

global (costuri fixe și costuri variabile), costul marginal, costuri medii sau unitare – și tipologia bunurilor și a funcțiilor de utilitate^[1].

9. *Politologia*, denumită și *știința politică*, este știința care studiază activitățile, raporturile, instituțiile politice, recurgând deseori la tipologii. Tipologia este folosită în cazul regimurilor democratice^[2], de exemplu. Criteriul reținut de noi este tabelarea structurii societății – plurale sau omogene –, astfel că se disting: democrația consociațională, democrația depolitizată, democrația centripetă și democrația centrifugă. Autorul citat subliniază că cele patru tipuri ale tipologiei mai sus menționate nu reprezintă doar „combinații diferite de pluralism social și comportament al elitelor, ci și grade variate de stabilitate politică. Tipul centripet de democrație este instabil, pe când tipurile centripet și consociațional sunt democrații stabile. Deoarece democrația depolitizată îmbină caracteristicile stabilizatoare atât ale tipului centripet, cât și ale celui consociațional, ar trebui să aibă cea mai mare stabilitate”^[3].

În *Dicționarul de politici publice*^[4] am regăsit tipologia capitalismului și ideea de hibridare a tipurilor de capitalism, idee care ni s-a părut foarte interesantă. În doctrina politică există opinii conform cărora evoluțiile care răspund globalizării au produs chiar fenomene de hibridare între tipurile de capitalism național (de exemplu, Japonia și Germania).

Și tipologia partidelor politice este folosită de politologii, în baza acesteia distingând între partide de cadre, partide de masă și partidul unic – distincția fiind făcută, în special, în funcție de structura lor și nu doar în funcție de dimensiunile și numărul membrilor^[5]. O altă tipologie esențială este tipologia regimurilor politice, conform căreia distingem între regimuri democratice și regimuri nedemocratice.

Un alt exemplu de folosire a tipologiei în cadrul științelor politice este acela al tipologiei politicilor publice. Trebuie remarcat totuși că unii autori subliniază că nu există *nicio tipologie bună în sine*^[6].

Psihologia este știința care studiază comportamentul uman, inclusiv funcțiile și procesele mentale ca inteligența, memoria, percepția, precum și experi-

1998, p. 146.

[1] *Idem*, p. 180.

[2] A. Liphart, *Democrația în societățile plurale*, Ed. Polirom, Iași, 2002, p. 122, trad. de A. Bargan; C. Ionescu, *Drept constituțional comparat*, Ed. C.H. Beck, București, 2008, p. 47 și urm.

[3] A. Liphart, *op. cit.*, p. 124.

[4] L. Boussaguet, S. Jacquot, P. Ravinet, *Dicționar de politici publice*, trad. de Iustina Cojocaru, Ed. Polirom, 2009, p. 265.

[5] M. Trăistaru, *Politologie. Introducere în studiul teoriei politice*, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1998, p. 56.

[6] M.C. Profioiu, E. Iorga, *Manual de politici publice*, Ed. Economică, București, 2009, p. 29.

ențele interioare și subiective precum sentimentele, speranțele și motivarea, procese fie conștiente, fie inconștiente.

În psihologie, tipologiile sunt importante pentru că reprezintă studiul caracterelor fizice și mentale ale ființelor umane, clasate într-un anumit număr de tipuri. Toate tipologiile pot fi reduse la două mari grupe. În prima grupă intră clasificările care se bazează pe studiul organizării specifice corpului (biotipologiile lui E. Kretschmer și W.H. Sheldon), în timp ce în a doua grupă regăsim tipologiile bazate pe conduite și atitudini față de lume (caracterologia lui G. Heymans și E. Wiersma, acelea ale lui K. Schneider și C.G. Jung)^[1].

Din punct de vedere politic, distingem între două tipuri de cetățeni: tipul radical, care intenționează să schimbe sistemul (M. Gorbaciov, J.F. Kennedy), și tipul conservator (W. Churchill, K. Adenauer). Pe planul valorilor socioculturale se disting patru tipuri de oameni: cei care caută puterea economică și politică (Stalin, Hitler), cei pasionați de idei (Descartes), cei care se devotază semenilor (A. Schweitzer) și cei care vor să unifice lumea și oamenii (Papa Ioan al XXIII-lea)^[2].

Conform medicilor, se disting două tipuri de oameni: hiperactivii (mereu nerăbdători, ambițioși) și placizii (distingiți, așezați).

Variatatea tipologiilor depinde de faptul că fiecare dintre ele nu ține cont decât de un aspect al personalității în construirea clasificărilor. Pentru a realiza o tipologie veritabilă, este nevoie de o *muncă imensă de sinteză* a componentelor fizice, intelectuale, afective și culturale ale personalității umane. Este interesant că în Rusia, specialiști din mai multe domenii precum biologia, psihologia, antropologia, s-au consacrat unei astfel de opere, însă ea este departe de a fi finalizată. Totuși, „în așteptarea unei tipologii mai bune, cele existente permit descrierea schematică a indivizilor și, în anumite limite, prevederea comportamentului lor”^[3].

10. Și în psihologia educației întâlnim tipologii, tipologia elevului inadapdat^[4] fiind doar un exemplu. Această expresie este folosită în vederea desemnării subiecților care au nevoie, în vederea integrării lor în comunitatea activă, de măsuri medicale, sociale, pedagogice și educative diferite de cele adoptate pentru majoritatea elevilor. Inadaptarea ține fie de individ, fie de societate.

Nicolae Mărgineanu dedică două capitole întregi din cartea sa, *Psihologia persoanei* (capitolele VIII și IX din Partea a III-a – *Structura persoanei*), tipologiei și biotipologiei. Acesta subliniază că psihologia înțelegerii nu putea rămâne

^[1] N. Sillamy, Larousse – Dicționar de psihologie, trad. de dr. L. Gavrilu, Ed. Univers Enciclopedic, București, 1996, p. 325.

^[2] *Ibidem*.

^[3] *Idem*, p. 326.

^[4] M.-E. Druță, Inițiere în psihologia educației. Note de curs, Ed. ASE, București, 2000, p. 168.

la individ și astfel s-a recurs la ideea de *tip*; „psihologia tipologică încearcă un drum mijlociu între abstracțiile psihologiei generale, care pierde aproape orice contact cu realitatea concretă a individului, și psihologia fiecărui individ în parte, care e refractară la orice proces de generalizare și abstracție, atât de inerent științei, fiind însăși rațiunea ei de a fi”^[1]. Mai mult, „caracterul de bază, în funcție de care tipul e definit, se leagă cu alte caractere, și anume în conformitate cu anumite norme de polaritate și simetrie, în așa fel încât toate împreună reprezintă totdeauna o structură bine definită”^[2], această structură aplicându-se tuturor indivizilor care fac parte din același tip. Există o multitudine de tipologii, întrucât aproape orice aderent al psihologiei tipologice are o tipologie proprie. Dintre cele mai populare tipologii, sunt amintite de către autor tipologia lui Jung (în baza folosirii unor criterii strict psihologice, distingem între tipul introvertitului și tipul extrovertitului) și tipologia lui Spranger (acesta lucrează cu criterii sociale, pornind de la valori).

Biotipologia, pe de altă parte, încearcă definirea tipului de bază prin folosirea unor criterii biologice, psihologice și sociale – legătura între corp și suflet^[3].

11. *Sociologia* constă în studiul vieții social-umane, a grupurilor și a societăților. Este un demers îndrăzneț și de mare responsabilitate, întrucât subiectul ei este rezultatul propriului nostru comportament ca ființe sociale. Din această cauză se consideră că „sociologia este fereastra spre sine a societății, este conștiința de sine sistematică a acesteia”^[4].

Sociologia studiază logica socială, adică analizează metodic și explică sistematic cum se derulează complexitatea relațiilor dintre oameni, grupuri, instituții, „în virtutea cărora oamenii *se înțeleg* unii cu alții, *produc* lucruri, își asigură *serviciile* unii altora”^[5].

În analizele lor, sociologii utilizează indexuri, scale și tipologii. Indexurile și scalele sunt construite în vederea oferirii de măsuri ordinale ale variabilelor date. În asemenea cazuri, avem de-a face cu dimensiuni singulare. Uneori, cercetătorul dorește să rezume intersectarea a două sau mai multe variabile, creând un set de tipuri numit tipologie – o variabilă nominală^[6].

[1] N. Mărgineanu, Psihologia persoanei, ediție îngrijită de I. Radu și M. Miclea, Ed. Științifică, București, 1999, p. 361-362.

[2] Idem, p. 362.

[3] N. Mărgineanu, Psihologia persoanei, ediție îngrijită de I. Radu și M. Miclea, Ed. Științifică, București, 1999, p. 381.

[4] R. Baltasiu, Introducere în Sociologie. Spiritualitate, națiune și capitalism. Considerații de sociologie românească și weberiană, Ed. Beladi, Craiova, 2007, p. 44.

[5] Idem, p. 16.

[6] E. Babbie, Practica cercetării sociale, Ed. Polirom, Iași, 2010, p. 249-250, trad. de S. Gherghina, G. Jiglău, M. Andriescu.

Astfel, și în sociologie întâlnim tipologiile. De exemplu, se discută^[1] despre „caracterul tipologic al noțiunilor sociologice”, „tipologia cercetărilor socioumane empirice”^[2], „tipologizarea culturilor și societăților”, „tipologizarea civilizațiilor”.

Ioan Biriș subliniază că „datorită faptului că demersul sociologic presupune mereu, pe lângă polul experimental, și polul contextualizării istorice, iar contextul istoric poate fi, de regulă, doar desemnat, dar nu epuizat (...) conceptele sociologiei (ca și cele ale istoriei, de altfel, *s.n.*) trebuie să fie considerate prin excelență de natură *tipologică*”^[3].

Interesantă este și opinia autorului care precizează că „în mod firesc, conceptele clasificatorii au un statut științific mai restrâns, informația furnizată prin tipologizare având o putere explicativă redusă în raport cu informația provenită din comparație și din măsura cantitativă”^[4].

În ceea ce privește tipologizarea culturilor și societăților, observăm că, din perspectivă sociologică, se vorbește despre cultură rurală și urbană (din punct de vedere al așezării comunităților), despre cultură profesională și cultură generală (din punct de vedere al meseriilor și al instrucției), despre cultură de clasă, cultură etnică și cultură națională. Astfel, tipologizarea societăților se realizează după criterii exterioare organizării sociale, precum și după criterii interne. Trebuie remarcat că, deși discutăm despre linii diferite de tipologizare (și de autori diferiți), se pot constata totuși puncte de convergență^[5]. Simplă sau complexă, ordonarea societăților în tipuri distincte nu reușește să se detașeze de schema evolutivă^[6].

Un alt exemplu de folosire a tipologiilor în sociologie, astfel cum am anunțat în cadrul acestui capitol, este cel al „tipologizării civilizațiilor” în funcție de raportul *tradiție culturală-inovație culturală*. Civilizațiile, formele cele mai extinse de sociabilitate, unități istorice supranaționale (în studiul cărora sociologia a ezitat să se aventureze^[7]), nu pot fi identificate ca număr, *nu pot fi clasificate*, tocmai din acest punct de vedere sociologii vorbesc despre tipologizarea lor. Conform raportului *tradiție culturală-inovație culturală*, sunt propuse în doctrină civilizații cu creativitate orientată predominant conservativ, civilizații cu creativitate orientată axio-tradițional, civilizații cu creativitate orientată policentric și civilizații cu creativitate pragmatic-raționalizatoare.

[1] S. Chelcea, *Inițiere în cercetarea sociologică*, Ed. Comunicare.ro, București, 2004.

[2] *Ibidem*.

[3] I. Biriș, op. cit., p. 9.

[4] *Ibidem*.

[5] Pentru mai multe detalii, a se vedea I. Biriș, op. cit., p. 47.

[6] *** *Larousse – Dicționar de sociologie*, Ed. Univers Enciclopedic, București, 1996, p.299-301, trad. de M. Țuțuianu.

[7] I. Biriș, op. cit., p. 67.

O altă tipologie interesantă este cea a sistemelor de sănătate, în funcție de finanțarea și organizarea asistenței medicale^[1]. Matricea prezentată în dicționarul respectiv dovedește că nu există sisteme „pure” de sănătate (total naționalizat sau în întregime privatizat), distingând astfel între: sisteme liberale (presupun o adeziune voluntară la sistemele de sănătate – S.U.A., Elveția), sisteme naționalizate (o finanțare majoritară din impozite de stat – Marea Britanie și Suedia) și sisteme intermediare (finanțare pluralistă – Canada, Franța). Pe lângă această tipologie mai complexă, în funcție de sursele de finanțare, se disting: sistemul de asigurări de sănătate (sistemul bismarckian), sistemul național de sănătate (sistemul Beveridge) și sistemul voluntar de asigurări (caracteristic pieței private de sănătate). Totuși, trebuie să amintim că modul de strângere a fondurilor este o parte semnificativă a unui sistem sanitar, partea esențială constituind-o modul de distribuire a acestora către furnizori^[2].

Tot în sociologie, Max Weber discuta despre „ideal-tipuri” ce sunt „construc-te teoretice care definesc diferite tipuri de acțiuni sociale în latura lor rațională și la care ne raportăm pentru a înțelege semnificațiile acțiunilor sociale reale”^[3]. Prin aceste „ideal-tipuri”, Weber a stabilit „cu precizie valabilă și astăzi tipologia generală a orientării acțiunii omenești în societate, tipologia generală a autorității, a structurilor ordinii și de civilizație”^[4]. Tot Weber a gândit și tipologia capitalismului.

În concluzie, cercetarea contemporană a planului social a evidențiat că problemele complexe ale organizării în diferite comunități umane nu pot fi descifrate fără a recurge la problematica integrării culturale.

12. *Demografia* este știința care, prin metode cantitative, studiază fenomene și procese privitoare la numărul, repartiția geografică, structura, densitatea, mișcarea populației umane și compoziția ei pe grupe de vârstă, de sexe etc. Demografia este studiul dinamicii populațiilor umane.

Și în demografie tipologiile sunt folosite la scară largă. Astfel, indiferent dacă vorbim despre tipologia stilului de viață sau despre tipologia fenomenelor demografice, rezultatele sunt extrem de folositoare pentru specialiști.

13. *Lingvistica* este știința care studiază limba și legile ei de dezvoltare. Tipologia în lingvistică semnifică „studiu al limbilor care urmărește descrierea lor (în funcție de anumite caracteristici alese în prealabil) și clasificarea lor după afinitățile observate; tipologia permite stabilirea de genealogii (e.g. *familii de limbi*)”^[5].

[1] L.M. Pop (coord.), Dicționar de politici sociale, Ed. Expert, București, 2002, p. 796.

[2] *Idem*, p. 799.

[3] R. Baltasiu, op. cit., p. 59.

[4] *Ibidem*.

[5] *** Dicționar Enciclopedic, vol. VII, T-Z, Ed. Enciclopedică, 2009, p. 118.

Tipologia lingvistică este un subdomeniu al lingvisticii care se ocupă cu clasificarea limbilor conform caracteristicilor lor structurale. Scopul său este de a descrie și de a explica diversitatea structurală a limbilor lumii. Tipologia lingvistică recunoaște ca subdomenii ale sale:

- a) *tipologia calitativă*: are ca scop compararea limbilor și studierea varietății structurale a limbii, din punctul de vedere al căreia se face studiul;
- b) *tipologia cantitativă*: studiază distribuția modelelor structurale a limbilor lumii;
- c) *tipologia teoretică*: are ca obiect de studiu explicarea distribuției modelelor structurale.

Capitolul al IV-lea.

Conceptul de „tipologie” în științele istorice

14. Istoria este procesul de dezvoltare a fenomenelor naturii și a societății. Totodată, istoria este știința care studiază, printre altele, dezvoltarea complexă a societății, a unui popor.

Observăm că tipologia culturilor, din punctul de vedere al istoricilor, diferă oarecum de tipologia culturilor, din punctul de vedere al sociologilor. Astfel, istoricii consideră că devenirea societății umane este descrisă ca o înșiruire de culturi și civilizații (mesopotamiană, egipteană, hindusă, chineză, greacă, romană etc.). Având în minte că orice clasificare trebuie să respecte unicitatea criterială, observăm că această tipologie este deficitară din acest punct de vedere: dacă vorbim despre cultura mesopotamiană, chineză, greacă, medievală, criteriul reținut este acela al situării geografice, spațiale a popoarelor. Dar, atunci când vorbim despre civilizația romană, se folosește criteriul modului de viață al romanilor, mod de viață care a fost însușit și de alte popoare. Mai mult, atunci când discutăm despre civilizația medievală, criteriul geografic este clar abandonat, luându-i locul criteriul temporal, „în conformitate cu care cultura medievală reprezintă un ev de mijloc, o epocă intermediară între antichitate și timpurile moderne”^[1].

În istoria socială, de asemenea, conceptul de „tipologie” este folosit în relație cu satul românesc; astfel Florian Tănăsescu vorbește despre *geneza, tipologia și evoluția satului românesc*^[2]. Reținem că tipologia satelor este determinată de factori fizici și socio-umani.

Cu ajutorul tipologiilor, istoria ni se relevă și mai bogată, permițându-ne să descoperim complexitatea societăților și a popoarelor vremii.

[1] I. Biriș, op. cit., p. 34.

[2] F. Tănăsescu, *Istorie socială*, Ed. Fundației România de Măine, București, 2002, p. 193.

Capitolul al V-lea.

Conceptul de „tipologie” în cercetarea epistemologică a științei

15. Epistemologia este disciplina care se ocupă cu teoria cunoștințelor științifice. Epistemologia juridică, ce își propune să analizeze dreptul, studiază modalitățile de dobândire a cunoștințelor în domeniul științelor juridice. Ea presupune elaborarea unor reguli practice care să permită studiul fenomenului juridic. Astfel, cunoașterea dreptului „tinde și înspre o reflecție epistemologică specializată”^[1].

Epistemologia este parte a gnoseologiei, care studiază procesul cunoașterii așa cum se desfășoară în cadrul științelor; teoria cunoașterii științifice.

Etimologia termenului *epistemologie* trimite la cuvintele grecești *episteme*, care semnifică „știință, cunoaștere”, și *logos*, care înseamnă „teorie”, studiu, idee, rațiune, ceea ce ar reprezenta *studiul critic al doctrinei*^[2].

Nu există o *știință a științei* la modul general, cu experiență umană globală condensată, ci una manifestă pe „felii”, pe areale determinate ale universului ei, potrivit lui Ion Pohoăță. Astfel, și studiile critice vor asimila această diviziune. Mai mult, orice ramură a științei are obiectul său particular. Analiza științifică a obiectului este apanajul respectivei științe. Studiul critic al științei diferă însă de analiza științifică, de știința căreia i se aplică; știința își propune să cunoască lumea, să descopere. Analiza modului în care se realizează acest lucru nu este însă monopolul respectivei științe. Studiul critic al științei vine dinspre filosofie, iar acest discurs critic asupra cunoașterii științifice, indiferent de domeniu, este tocmai epistemologia. Deși se „nutrește” din știință, epistemologia se situează la alt nivel decât aceasta și, deși vine din interiorul ei, epistemologia apare ca o reflecție a gândirii asupra gândirii^[3]. Epistemologul român Ștefan Georgescu definea epistemologia ca fiind „acea ramură a teoriei științei și, totodată, a filosofiei care cercetează originea, structura, metodele și validitatea cunoașterii științifice, să reliefeze gradul de îndoială și de certitudine pe care îl comportă știința dobândită, precum și metodele prin care se poate atenua îndoiala și spori certitudinea”^[4].

[1] I. Craiovan, *Filosofia dreptului sau dreptul ca filosofie*, Ed. Universul Juridic, București, 2010, p. 323.

[2] I. Pohoăță, *Epistemologie și metodologie în știința economică*, Ed. Economică, București, 2011, p. 14.

[3] *Ibidem*.

[4] *Idem*, p. 15.

Studiul sistematic și critic al cunoașterii (*gnoseologia*) și al cunoașterii științifice în special (*epistemologia*) a constituit și constituie un stâlp de rezistență al formației umaniste^[1].

În ceea ce privește tema abordată în prezenta parte, menționăm că și în doctrina epistemologică am întâlnit folosirea tipologiilor. Astfel, Nicolae Bujdoidu discută despre tipologia adevărului și despre tipologia problemei științifice.

[1] A. Dobre, Introducere în epistemologie, Ed. Fundației România de Măine, București, 1998, p. 5.

Capitolul al VI-lea.

Conceptul de „tipologie” în științele normative

Secțiunea 1. Tipologiile în cadrul științelor juridice

16. Științele juridice nu pot fi definite ca științe exacte, iar componentele sale nu pot fi măsurate cu instrumente avansate de tehnică.

Este dificil de a defini sau a clasifica dreptul, deoarece este imposibil să închizi realitatea juridică într-o definiție monistă a dreptului. Din această cauză, majoritatea juriștilor admit posibilitatea unei pluralități a abordărilor. Acest lucru este valabil și pentru dreptul european, care reprezintă obiectul cercetării noastre.

Dreptul nu este o ordine izolată, el putând fi îmbogățit cu ajutorul altor discipline. Deși reprezintă o problemă delicată, interdisciplinaritatea este indispensabilă. Ne revin în minte cuvintele pline de înțelepciune ale lui Ihering, care caracteriza dreptul ca fiind „o muncă neîntreruptă și nu numai a puterii de stat, ci a întregului popor”^[1]. Nu este suficient ca legiuitorul să vegheze la crearea sistemului juridic, ci este nevoie de intervenția autorităților executive, judecătorești, a organizațiilor non-guvernamentale, a poporului.

În drept, datorită faptului că legiuitorul nu poate epuiza toate situațiile juridice care pot lua naștere în societate și care trebuie reglementate, el selectează anumite *tipuri* curente din diversitatea relațiilor posibile, excluzându-le pe celelalte. Folosind procedee de simplificare, legiuitorul alege uneori tipizarea, alteori clasificarea.

Tipologia este acel procedeu selectat de legiuitor pentru a „alege din diversitatea relațiilor posibile anumite tipuri curente, cu excluderea tuturor celorlalte. (...) este un reflex al caracterului tipic al regulii de drept”^[2]. În schimb, clasificarea este acel procedeu prin care legiuitorul subsumează „anumite grupe de situații unor categorii generale cărora să le aplice un regim distinct”^[3]. Clasificările urmăresc simplificarea reglementării, prin atașarea unor principii și regimuri juridice comune, deoarece, în lipsa lor, legiuitorul ar trebui să reglementeze fiecare caz în parte, ceea ce ar îngreuna crearea dreptului. Pentru a fi utile și

^[1] R. von Ihering, *Lupta pentru drept*, Ed. All Beck, București, 2002, p. 2, trad. și îngrijire editie A. Florea.

^[2] D.C. Dănișor, I. Dogaru, Gh. Dănișor, *Teoria generală a dreptului*, ed. a 2-a, Ed. C.H. Beck, București, 2008, p. 232.

^[3] *Ibidem*.

oportune, elementele clasificărilor trebuie să prezinte trăsături fundamentale comune. Aceste două procedee le întâlnim în tot sistemul juridic, inclusiv în științele juridice de ramură.

Este inconfundabilă și extrem de actuală definiția dreptului dată de Ulpian: știința dreptului este cunoașterea lucrurilor divine și umane, știința de a deosebi ceea ce este drept de ceea ce este nedrept.

„Dreptul este *eo ipso* o știință social-umană” care „studiază juridicul în toate formele sale de manifestare, dar, în primul rând, ca o dimensiune inalienabilă a existenței umane în condiții social-istorice determinate”: „studiază legile existenței și ale dezvoltării statului și a dreptului, instituțiile politice și juridice, formele lor concret-istorice, corelația cu celelalte componente ale sistemului social, modul în care instituțiile politico-juridice influențează societatea și suportă, la rândul lor, influență socială”^[1]. Așadar, omul este o ființă juridică.

Metoda tipologică sau tipologico-clasificatoare este utilizată din cele mai vechi timpuri de științele juridice: din dreptul roman aflăm de tipul bunului proprietar, al lui *pater familias*. În general, tipologiile juridice sunt realizate în drept prin considerarea elementelor și a relațiilor reale din viața juridică, pentru a putea cunoaște mai precis ce mecanisme sau relații structurale au fost stabilite într-o arie de probleme juridice^[2].

Dreptul operează chiar cu metoda tipologico-clasificatoare, astfel că discutăm despre tipologii juridice.

Tabloul științelor juridice se compune din: teoria generală a dreptului, științele juridice de ramură, științele juridice istorice și științele ajutătoare. Subliniem că nu toate științele juridice sunt la fel de cunoscute, unele fiind „la un nivel scăzut de abstractizare – de exemplu, știința despre dreptul internațional public, știința despre dreptul bancar, știința despre dreptul cosmic (...). Altele, dimpotrivă – știința despre dreptul constituțional român, știința despre dreptul civil român, știința despre dreptul penal român. De asemenea, distingem nivelul maxim de generalitate și abstracțiune, cel al Teoriei generale a dreptului (român), și nivelul de generalitate și abstracțiune mai mică al celorlalte științe juridice, zise particulare – de ramură, de subramură”^[3].

Secțiunea a 2-a. Tipologiile în cadrul teoriei generale a dreptului

17. Teoria generală a dreptului este o disciplină de referință pentru știința dreptului, ea ocupându-se cu studiul conceptelor, al categoriilor, al principiilor

[1] N. Popa, op. cit., p. 2.

[2] *Idem*, p. 58.

[3] *Idem*, p. 60-61.

și al noțiunilor de bază ale dreptului^[1] și construind instrumentele esențiale prin care dreptul este gândit. Este o „sinteză superioară”^[2], o știință juridică sintetică. „Sinteza tuturor principiilor care domină dreptul”^[3], teoria dreptului coordonează și sistematizează cunoștințele în strânsă cooperare cu limbajul specific al științelor de ramură, care studiază domenii relativ închise. Spre deosebire de acestea, teoria generală a dreptului cuprinde acel set conceptual prin care știința dreptului judecă, explică realitatea juridică, ea surprinzând caracterelor proprii și permanente ale fenomenului juridic, în vederea definirii și conturării spațiului în cadrul sistemului social-istoric din care face parte.

Putem rezuma obiectul teoriei în ceea ce este comun ramurilor dreptului, indiferent de spațiu și timp. Desigur că ea nu a apărut *ex nihilo*, ci a luat naștere din filosofie. Filosofia dreptului reprezintă un efort pentru a gândi dreptul. Ea aduce la zi dreptul, îl analizează, discută problemele simple care constituie esența dreptului, fundamentele sale. Să ne întrebăm care sunt fundamentele dreptului înseamnă inevitabil deconspirarea finalităților pe care le dăm regulilor juridice, începând de la cea mai delicată, *justiția*. Dreptul înseamnă atât de multe lucruri, printre care aplicarea a ceea ce este *just* și delimitarea *libertății*, asigurarea *ordinii publice*, respectarea *proprietății*, realizarea *drepturilor fundamentale*, rezolvarea *diferendelor* dintre membrii societății. Filosofia dreptului încearcă să identifice aceste informații pentru a permite analizarea și rezolvarea acestor conflicte.

Trebuie subliniat că „juristul-filosof” reflectează pentru a înțelege mai bine ce este (*sein* – normele juridice existente), dar și pentru a descoperi ceea ce ar putea exista (alte norme juridice incidente) sau ceea ce ar trebui să existe (*sollen* – cum ar trebui reglementată situația). Filosofia dreptului are sarcina de a înțelege lumea dreptului, pentru a permite evoluția și îmbunătățirea acestuia.

Totuși, trebuie să fim prudenți în delimitarea între teoria generală a dreptului și filosofia dreptului: „filosofia dreptului și teoria generală a dreptului au în mod egal rațiuni de a exista. Filosofia dreptului caută să răspundă la problema cunoașterii regulilor pe care dreptul trebuie să le adopte sau să le stabilească, în alți termeni, subiectul său specific este problema justiției. Fiind dat faptul că justiția este un postulat al moralei, filosofia dreptului constituie o ramură a filosofiei morale sau etice. Metoda sa este chiar metoda acestei discipline. Dimpotrivă, teoria dreptului are ca subiect dreptul așa cum este de fapt, efectiv, și anume dreptul pozitiv, atât național, cât și internațional^[4]. Obiectivul constă în analiza

[1] Cuvântul *teorie* provine din greaca veche, *theoria* – viziune fundamentală, intuiție a lumii în esența ei.

[2] M. Djuvara, Teoria generală a dreptului (Enciclopedie juridică), Ed. All, București, 1995, p. 100.

[3] *Ibidem*.

[4] Am adăuga noi și „european”, din perspectiva dreptului Uniunii Europene.

structurii dreptului pozitiv și fixarea noțiunilor fundamentale de cunoașterea acestui drept^[1].

18. Teoria generală a dreptului poate analiza teoria dreptului la nivel național, regional sau internațional. Atunci când discutăm despre drept printre culturi și civilizații, discutăm și despre tipologia sistemelor de drept. Astfel, în teoria dreptului comparat, s-a împământenit tipologia dreptului (conform lui René David) în *mari sisteme sau familii de drept*: familia sau sistemul de drept romano-germanic, familia sau sistemul de *common law*, marele sistem de drept socialist, sistemele religioase și tradiționale.

Teoria marxistă, în schimb, reține patru tipuri de drept: sclavagist, feudal, burghez și socialist.

O altă clasificare a societății omenești în tipuri de drept este cea care vizează: societatea arhaică, preindustrială, industrială și postindustrială, cu mențiunea că aceste tipuri nu sunt pure, omogene.

În prezent, suntem martorii unei apropieri și influențări reciproce a sistemelor de drept din toate statele lumii. Acest lucru este evident chiar din existența Uniunii Europene, care a dat naștere și unui sistem propriu de drept – *dreptul Uniunii Europene*.

Pe de altă parte, în teoria dreptului se vorbește și despre alte tipologii, precum tipologia normei de drept în vederea conferirii dreptului certitudine și eficiență^[2]. Mai mult, discutăm și despre tipologia legilor în funcție de conținutul normativ (legi de reglementare directă, legi-cadru, legi de abilitare și legi de control), precum și despre tipologia legilor în raport cu modalitatea formală de adoptare și materiile reglementate (legi constituționale, legi organice, legi ordinare)^[3].

Orice jurist lucrează cu teoria dreptului, uneori și inconștient, atunci când caută o normă juridică potrivită pentru o cauză sau încearcă să își argumenteze pledoaria.

Pe drept cuvânt se subliniază în doctrină că teoria generală a dreptului este o știință generală despre acest fenomen complex al vieții sociale^[4].

Dar și mai adevărată ni se pare trinitatea dreptului ca știință-tehnică-artă^[5], acest „montaj” neputând fi despărțit de știința dreptului, care este marele registru al creării și realizării dreptului:

– *știință* pentru că reunește idei, concepții și principii care îl explică;

[1] Gh.C. Mihai, *Inevitabilul drept*, Editura Lumina Lex, București, 2002, p. 34.

[2] M.-C. Eremia, *Noțiuni de drept și terminologie juridică*, note de curs, Ed. Universității din București, 2004, p. 72.

[3] I. Dogaru, N. Popa, D.C. Dănișor, S. Cercel, *Bazele dreptului civil*. Vol. I. Teoria generală, Ed. C.H. Beck, București, 2009, p. 125.

[4] A se vedea M. Albici, *Despre drept și știința dreptului*, Ed. All Beck, București, 2005, p. 78.

[5] N. Popa, op. cit., p. 30.

– *tehnică* pentru că reunește un ansamblu de norme care organizează viața în comun, fiind o tehnică a conviețuirii umane;

– *artă* pentru că legiuitorul trebuie să știe să elaboreze actele normative, iar împreună cu magistrații, avocații și organele administrative trebuie să posede arta interpretării și aplicării legii în litera și spiritul său^[1].

Rolul doctrinei nu poate fi minimizat și conștientizăm că teoria generală a dreptului asigură unitatea științei dreptului, iar „doar pe baza unei teorii a dreptului coerente științele juridice se pot constitui în sistem”^[2].

Secțiunea a 3-a. Tipologiile în cadrul ramurilor de drept

19. Dreptul unui stat este alcătuit din numeroase norme și instituții, care alcătuiesc sistemul unitar al dreptului statului respectiv. Acest sistem unitar este format dintr-o multitudine de *ramuri de drept*, fiecare ramură constând dintr-un grup de norme, organic legate, care reglementează o categorie de relații sociale, pe baza aceleiași metode și în temeiul unor principii comune. Astfel, științele juridice de ramură studiază fenomenele particulare juridice – ramurile dreptului (e.g. știința dreptului civil, cea a dreptului penal, a dreptului constituțional, a dreptului internațional).

Normele juridice în vigoare într-un stat (dreptul pozitiv) fac parte ori din *dreptul public* ori din *dreptul privat*, conform diviziunii dreptului.

În componența *dreptului public* regăsim, de exemplu, dreptul constituțional (care reglementează relațiile sociale din domeniul organizării puterilor publice, distribuirea competențelor în stat, forma statului etc.), dreptul administrativ (care reglementează organizarea puterii executive la nivel central și local), dreptul penal (care reglementează apărarea socială împotriva faptelor infracționale ce pun în pericol ordinea de drept), dreptul muncii și al securității sociale (care reglementează relațiile de muncă și de protecție socială), dreptul procesual (care reglementează relațiile ce privesc buna desfășurare a procesului judiciar), dreptul internațional public (care reglementează raporturile dintre state, precum și dintre acestea și alte subiecte de drept internațional și stabilirea competențelor, a drepturilor și obligațiilor subiectelor dreptului internațional public în relațiile internaționale).

În componența *dreptului privat* regăsim, de exemplu, dreptul civil (care reglementează relațiile sociale, patrimoniale și personale nepatrimoniale la care participă particularii), dreptul comercial (care reglementează relațiile sociale de

^[1] E. Anghel, The Importance of Principles in the Present Context of Law Recodifying, în Proceedings-ul Conferinței Internaționale „Challenges of the Knowledge Society (CKS)”, ed. a 6-a, 2012, p. 756

^[2] D.C. Dănișor, I. Dogaru, Gh. Dănișor, op. cit., p. 22.

comerț), dreptul internațional privat (care reglementează raporturile de drept privat cu element de extraneitate).

Totuși, putem observa că există anumite conexiuni între ramurile dreptului, fără de care dreptul național nu ar putea funcționa. Un exemplu elocvent ar fi dreptul constituțional, care marchează fiecare ramură de drept, fie aparținând dreptului public, fie celui privat. Aproape că nu există ramură de drept care să nu înmagazineze principii sau norme constituționale. Un alt exemplu l-ar constitui dreptul comun în dreptul privat, și anume dreptul civil – când ramura de drept este lacunară, atunci normele juridice civile se aplică.

În teoria dreptului, se observă în prezent câteva tendințe care ar trebui amintite în acest context. În primul rând, observăm apariția unor noi ramuri de drept, precum dreptul spațial, dreptul energiei nucleare, „caracterizate printr-o anumită tehnicitate și neutralitate față de sistemul de drept în care se integrează fără dificultate, ca discipline autonome”^[1]. În al doilea rând, sesizăm o tendință de „hipertrofieri” a unor instituții și reglementări, până la nivelul desprinderii lor într-o disciplină nouă, dar a cărei autonomie rămâne relativă în raport cu disciplina tradițională din care s-a desprins: de exemplu, dreptul asigurărilor sau dreptul transporturilor, care este rezultatul unei atari „hipertrofieri” a reglementărilor unor contracte speciale – contractul de asigurare sau contractul de transport. În al treilea rând, se distinge tendința de autonomie pe care o capătă anumite reglementări, în măsura în care sunt chemate să dea expresie principiilor unor discipline științifice moderne ce se cer implantate în realitatea socială cu puterea legii (de exemplu, dreptul economic).

Trebuie să observăm că sistemul științei dreptului are ca element de bază subsistemul științelor juridice de ramură, dar nu se epuizează prin referire la acesta.

În continuare, vom reda câteva exemple de utilizare a conceptului de „tipologie” în cadrul ramurilor de drept.

În *dreptul penal*, se discută despre tipologii criminologice, despre tipuri criminale, ele fiind definite ca „ansamblu de trăsături tipologice proprii individului criminal, considerat ca un tip aparte. În concepția școlii pozitivistice, infractorii se subordonează unei tipologii stricte, ca urmare a unor însușiri psihopatologice comune. Apartenența la un t.c. (tip criminal, *n.n*) transformă infracțiunea într-o fatalitate. Această concepție s-a dovedit neștiințifică, stabilindu-se inexistența unui t.c.”^[2].

[1] Y. Eminescu, Transformările dreptului civil sub influența revoluției tehnico-științifice, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1979, p. 19 și Y. Eminescu, Dreptul economic în literatura și practica occidentală, vol. Probleme de drept economic, Ed. Academiei, București, 1976, p. 58-59.

[2] G. Antoniu, C. Bulai, Dicționar de drept penal și procedură penală, Ed. Hamangiu, București, 2011, p. 898.

Dicționarul de științe criminale editat de Dalloz definește tipologia delincvenților, menționând mai întâi că „tipologia oamenilor este o clasificare în funcție de un anumit număr de criterii, de exemplu morfologice, medicale, psihologice (...). Este astfel rezultatul unui demers inductiv și nu a unei deducții formale *a priori*”^[1]. Interesantă este clasificarea spontană realizată de sociologii americani în ceea ce îi privește pe deținuți: șobolani (turnătorii), descărcăreți, gorile (violenții), lupi (alergătorii), persoane nesemnificative (prada celor puternici), homosexuali, fanfaroni, bărbați adevărați (deținuții bine adaptați), duri, beatnici (tinerii nonconformiști și boemi). O altă tipologie este „tipologia delincvenților sexuali”, care clasifică abuzatorii de copii și violatorii.

Regruparea tipurilor de „delincvenți” constituie un pas în anticiparea pericolelor. Un delincvent este autorul unor delikte sau crime, adică a avut un comportament care este pedepsit penal.

Reproșul care va fi adus mereu la nenumăratele tipologii care au fost elaborate în cadrul larg al criminologiei este acela că privește doar persoanele din penitenciare sau internate în centre specializate de apărare socială.

O altă tipologie reținută de Dicționarul de științe criminale editat de Dalloz este cea a „tipologiei victimelor”. Desigur că există mai multe criterii și mai mulți autori, însă reținem aici tipologia creată de Mendelsohn (1956), care se axa pe raporturile dintre victimă și criminal, distingând astfel: victima inocentă complet (victima pruncuciderii), victima puțin vinovată (complicația apărută în cazul unui avort spontan provocat), victima la fel de vinovată ca și criminalul (victima eutanasiei), victima mai vinovată decât infractorul (victima provocatoare care, prin conduita sa, incită autorul să comită infracțiunea), victima vinovată în totalitate („victima falsă”, care induce în eroare organele judiciare, victima imaginară)^[2].

Și în *dreptul penal al afacerilor* se folosește metoda tipologică; spre exemplu, amintim tipologia infracțiunilor din domeniul societăților înființate în baza Legii nr. 31/1990 a societăților: faptele de încălcare a legii cu prilejul constituirii societăților sau referitoare la situația economică a acestora, faptele de încălcare a legii cu ocazia exercitării conducerii societăților și faptele de nesocotire a normelor legale care reglementează emiterea de acțiuni și obligațiuni^[3].

În *dreptul muncii*, tipologia conflictelor de muncă sau tipologia contractului individual de muncă pentru munca la domiciliu^[4] sunt doar două exemple grăitoare.

[1] G. Lopez, *Dictionnaire des sciences criminelles*, Ed. Dalloz, Paris, 2004, p. 940.

[2] *Idem*, p. 944.

[3] M.A. Hotca, M. Dobrinou, *Elemente de drept penal al afacerilor*, Ed. C.H. Beck, București, 2009, p. 211-212.

[4] A. Athanasie, M. Volonciu, L. Dima, O. Cazan, *Codul muncii – Comentariu pe articole*. Vol. I. art. 107, Ed. C.H. Beck, București, 2007.

În *dreptul civil* se analizează tipologia accesiei ca unire a două lucruri sau ca încorporare a lucrului accesoriu în lucrul principal^[1] și tipologia uzucapiunii^[2].

Și în *dreptul bancar* metoda tipologică este folosită pentru a analiza diferitele tipuri de acreditiv, care s-au adaptat continuu diversificării operațiunilor de comerț, astfel încât să poată răspunde nevoilor clienților și trăsăturilor tranzacțiilor comerciale: revocabile/irevocabile, confirmate/neconfirmate, cu plata la vedere/cu plata la termen/cu plata diferată (amânată)/de negociere/stand-by etc.^[3]

Și în *dreptul comercial* tipologiile sunt de mare ajutor. Spre exemplu, în doctrină se discută despre tipologia prejudiciilor ca urmare a nerespectării obligațiilor asumate în contractele comerciale^[4].

În ramura *dreptului comerțului internațional* se discută despre tipologia și negocierea contractelor de comerț exterior^[5]. Astfel, dintre tipurile de contracte sunt amintite: contractul de vânzare-cumpărare, contractul de intermediere (de comision), contractul de consignatie, contractul de compensatie, contractul de leasing, contractul de prelucrare în lohn, contractul de licență, contractul de asociere (joint-venture), contractul de antrepriză, alte contracte de cooperare industrială, contractul de concesiune și contractele de franciză, contracte legate de obținerea creditului bancar.

În *dreptul internațional public*, renumitul profesor Carreau analizează tipologia acordurilor (distingând între mai multe criterii, precum diversitatea obiectului, diversitatea naturii și diversitatea întinderii)^[6], tipologia contractelor încheiate între organizații internaționale și persoane private (contracte de muncă, contracte în legătură cu activitatea organizației internaționale în cauză și contracte legate de însăși misiunea organizației internaționale)^[7], tipologia angajamentelor fără caracter obligatoriu încheiate între state (acorduri informale – *gentlemen's agreements* – și actele juridice concertate)^[8], dar și tipologia actelor unilaterale ale statelor (actele unilaterale discreționare fundamentate pe

[1] V. Stoica, *Drept civil. Drepturile reale principale*, Ed. C.H. Beck, București, 2009, p. 319.

[2] *Idem*, p. 371.

[3] E.I. Istrătescu, *Regimul juridic al societății bancare*, teză de doctorat, coord. științific St.D. Cărpenaru, Universitatea N. Titulescu, Facultatea de Drept, București, nepublicată, 2010, p. 397-398.

[4] G. Orga-Dumitriu, *Răspunderea juridică în contractul comercial de transport de mărfuri*, ed. 1, Ed. C.H. Beck, București, 2008.

[5] I. Săndulescu, *Reguli și practici în comerțul internațional. Tipologia și negocierea contractelor de comerț exterior (Ghid practic)*, Ed. All Beck, București, 1998, p. 173-262.

[6] D. Carreau, *Droit international*, ed. a 8-a, Ed. A. Pedone, Paris, 2004, p. 178.

[7] *Idem*, p. 189.

[8] *Idem*, p. 201.

suveranitatea statelor și actele unilaterale care își găsesc fundamentul în dreptul internațional)^[1].

În cadrul *protecției internaționale a drepturilor omului* întâlnim unele discuții despre *tripartita tipologie*^[2] a obligațiilor statelor: obligația de a respecta, obligația de a proteja și obligația de a îndeplini, unii autori^[3] atrăgând atenția asupra existenței unei alte obligații – *obligația de a recunoaște*.

În ramura *dreptului asistenței sociale* există tipologia serviciilor sociale, sub umbrela căreia discutăm despre servicii sociale cu caracter primar (au drept scop prevenirea sau limitarea unor situații de dificultate ori vulnerabilitate, care pot conduce la marginalizare sau excludere socială) și servicii sociale specializate (au drept scop menținerea, refacerea sau dezvoltarea capacităților individuale pentru depășirea unei situații de nevoie socială), ambele tipuri având caracter proactiv^[4].

Desigur că exemplele pot continua și în alte ramuri de drept, însă, din considerente legate de spațiu, ne permitem să oprim aici redarea acestora.

Secțiunea a 4-a. Tipologiile în cadrul științelor juridice istorice

20. Științele juridice istorice au ca obiect cercetarea istoriei dreptului dintr-o anumită țară sau dezvoltarea generală a fenomenului juridic, tot aici intrând și istoria doctrinelor juridice, a marilor curente și școli de drept (e.g. școala dreptului natural, școala istorică a dreptului). Studiarea istoriei dreptului se impune în mod obligatoriu pentru înțelegerea instituțiilor juridice actuale sau dispărute în negura timpului, deoarece „a cunoaște o instituție juridică, fără a cunoaște împrejurările istorice din care a ieșit, este un nonsens”^[5]. Istoria dreptului „nu trebuie să fie înțeleasă ca o înșiruire fără unitate a unor instituții juridice, ci ca o încercare de descoperire a legilor evoluției instituțiilor”^[6]. Subliniem că în perioada marilor codificări, „juristul a făcut o muncă de istoric, fie că a unificat cutumele, fie că a rupt-o cu ele, chiar dacă această muncă istorico-juridică nu se confundă cu metoda istoriei generale”^[7].

[1] D. Carreau, op. cit., p. 218-224.

[2] M. Ssenyonjo, *Economic, Social and Cultural Rights in International Law*, Ed. Hart Publishing, Portland, 2009, p. 23.

[3] R. Normand, *Separate and Unequal: Trade and Human Rights Regimes*, Background Paper for Human Development Report 2000 (January 2000), p. 5, <http://hdr.undp.org/sites/default/files/normand2000.pdf>.

[4] A. Țiclea, *Dreptul securității sociale*. Curs universitar, ed. a 2-a, revăzută și adăugită, Ed. Universul Juridic, București, 2009, p. 353.

[5] M. Djuvara, op. cit., p. 55.

[6] D.C. Dănișor, I. Dogaru, Gh. Dănișor, op. cit., p. 15.

[7] *Ibidem*.

Pentru juriști, importanța cercetării istoriei legislației unui stat este foarte importantă, „căci nu se poate înțelege o instituție astăzi fără a se cerceta tot firul ei istoric, cum a evoluat până a ajuns să devină prin vicisitudinile trecutului ceea ce este”^[1], descoperind astfel progresul juridic despre care vorbea Turgot.

În categoria științelor juridice istorice intră istoria dreptului, dreptul roman, istoria doctrinelor juridice.

Istoria dreptului se ocupă cu analiza generală a fenomenului juridic (istoria generală a dreptului) sau cu istoria dreptului unei țări (în cazul nostru, istoria dreptului românesc). Cercetarea istoriei dreptului aduce dovezi asupra progresului juridic, asupra faptului că dreptul nu rămâne închisat în formele sale. Pentru acest motiv, istoria dreptului subliniază că structura actuală are legături istorice cu instituțiile vechi. Mai mult, „studiul istoriei dreptului scoate la iveală existența unor legi ale apariției, ale devenirii sau ale dispariției unor forme de drept, în strâns contact cu legile generale ale dezvoltării sociale sau cu bazine de civilizație juridică atestate în timp”^[2].

În ceea ce privește istoria dreptului românesc, Nicolae Popa subliniază că studiul acestei discipline este pentru noi cu atât mai important cu cât „vine să ateste continuitatea viețuirii în acest spațiu a poporului român, vechile forme ale dreptului, întâlnite și păstrate în cele trei țări (Țara Românească, Moldova și Transilvania), însemnând un argument al duratei conviețuirii poporului și al utilizării unor instrumente juridice similare”^[3]. De exemplu, analiza istoriei dreptului românesc trebuie să pornească de la etapa dreptului dac și să continue până în zilele noastre.

Istoria dreptului relevă câteva mari procese de receptare a dreptului, care au afectat arii întinse, poate chiar continente. Primul mare proces de receptare a dreptului a fost cel al dreptului roman, care a fost aplicabil secole întregi în foarte multe state ale lumii. Interesant este că aplicarea sa a continuat chiar și după căderea imperiului roman.

Un alt mare proces de receptare l-a constituit receptarea dreptului francez, proces datorat în mare parte cuceririlor napoleoniene și a introducerii Codului civil în statele sub dominație franceză.

Tot istoria dreptului relevă și un val de receptare a dreptului britanic în alte colțuri ale lumii, un drept original care refuză codificarea și care a pătruns în special în fostele colonii britanice.

Interesant este, după cum afirmă și Victor Dan Zlătescu, că „pe calea unor astfel de procese, sistemele naționale se grupează în mari sisteme de drept – adevărate contingente juridice (...) care configurează geografia lumii juridice”^[4].

[1] M. Djuvara, op. cit., p. 102.

[2] N. Popa, op. cit., p. 5.

[3] *Ibidem*.

[4] V.D. Zlătescu, *Panorama marilor sisteme contemporane de drept*, Ed. Continent XXI, București, 1994, p. 13.

Dreptul roman este, din punct de vedere istoric, „cel mai important monument juridic al societății antice”^[1]. După cum subliniază Emil Molcuț, „dreptul roman cuprinde totalitatea normelor juridice instituite sau sancționate de statul roman și este un sistem extrem de vast și de complex, format dintr-o multitudine de ramuri și de instituții juridice”^[2].

Dreptul privat roman reprezintă baza dreptului modern, fiindcă orice societate care se întemeiază pe proprietatea privată și pe economia de schimb își găsește inspirația în această știință. Tocmai de aceea, de multe ori s-a subliniat că *dreptul privat roman a trăit o viață proprie*, în sensul că a supraviețuit societății care l-a creat, aplicându-se și astăzi.

Istoria doctrinelor juridice se ocupă cu studierea gândirii juridice pe diferite trepte ale dezvoltării societății omenești, ea fiind determinată de organizarea politică a societății. Diferiți profesori, printre care și Ioan Craiovan, au remarcat faptul că doctrina juridică a fost de-a lungul timpului analizată de foarte multe școli și curente de gândire, care „au inițiat, îmbogățit, negat, reconsiderat, re-evaluat o școală sau alta de drept”^[3]. Până la urmă, această istorie analizează apariția și implicațiile diverselor teorii juridice.

Folosind criteriul reținut de Poirier^[4] (dependența de tipologia sistemelor de organizare socială) și metoda tipologico-clasificatoare, observăm existența unor sisteme de drept suprapuse istoric (tipuri istorice de drept): dreptul sclavagist, dreptul feudal, dreptul burghez, dreptul socialist. Este interesant de reținut faptul că, deși aceste tipuri de drept prezintă trăsături specifice în conținutul instituțiilor fundamentale, al construcțiilor juridice sau în ponderea izvoarelor, „o atare tipologie nu anulează diferențele specifice ale diverselor sisteme particulare coexistente în același spațiu istoric”^[5].

Criteriul apartenenței la un bazin de civilizație juridică a determinat specialiștii în dreptul comparat să recunoască existența unor familii de drept, care se diferențiază prin limbaj juridic, concepte juridice, considerente filosofice etc.^[6]; astfel, René David reține următoarele sisteme de drept (care sunt și marile sisteme de drept contemporan): romano-germanic, anglo-saxon, dreptul socialist, dreptul musulman, cel hindus, cel chinez, cel japonez (al Extremului Orient) și dreptul Africii negre și a Madagascarului.

Prezentarea mai pe larg a acestor tipuri de drept va fi realizată în Capitolul al VII-lea din prezenta parte.

[1] V. Hanga, M.D. Bocșan, Curs de drept privat roman, Ed. Universul Juridic, București, 2006, p. 8.

[2] E. Molcuț, Drept privat roman. Note de curs, Ed. Universul Juridic, București, 2003, p. 5.

[3] M. Albici, op. cit., p. 108.

[4] J. Poirier, Introduction à l'appareil Juridique – Typologie des Systèmes juridiques, Ethnologie Générale, Encyclopédie de la Pleiade, Paris, 1968, p. 1102.

[5] N. Popa, op. cit., p. 58.

[6] Idem, p. 59.

Secțiunea a 5-a. Tipologiile în cadrul științelor participative

21. Planul cunoașterii juridice nu mai poate rămâne singular, fiind necesare „conexiuni, interrelații, interferențe, transferuri de concepte, metode și tehnici cu și de la alte științe și care nu mai pot fi cotate ca având doar un rol secundar în cunoașterea fenomenului juridic”^[1].

Aceste științe ajutătoare (participative) nu fac parte *per se* din sistemul științei dreptului, însă ele sunt des uzitate de științele juridice, deoarece se folosesc de mijloace științifice specifice altor științe și sunt „indispensabile cunoașterii unor fenomene de drept sau bunei aplicări a normelor juridice (e.g. criminalistica, medicina legală, statistica juridică, logica juridică)”^[2]. Ion Dogaru, de exemplu, a fost foarte tranșant în privința acestei categorii de științe: „disciplinele ajutătoare sau participative nu fac parte din sistemul propriu-zis al științelor juridice dar... ajută la cunoașterea fenomenului juridic”^[3].

Logica juridică este acea parte a metodologiei juridice care studiază sursele, ea reprezentând „un mod de gândire (logic prin excelență) care se ocupă de instituirea juridicului, de o teorie care răspunde la «înfrigurata dublă întrebare»: Câtă realitate socială și juridică încapă în legea «pozitivă»?^[4]”. Tipologiile sunt folosite în cadrul logicii juridice atunci când se analizează mitologia sau ideile, sociologia juridică sau datele, nomologia sau construcțiile.

Criminalistica constituie o punte de legătură între științele juridice și științele naturii, ea ocupându-se cu descoperirea, ridicarea, fixarea și examinarea urmelor infracțiunii pentru depistarea persoanelor care au săvârșit infracțiunea. Astfel, legătura criminalisticii cu dreptul se manifestă în zona dreptului penal, fiind foarte legată de dreptul procesual penal. În criminalistică, metoda tipologică este foarte des utilizată în vederea investigării principalelor urme biologice de natură umană (urme de material biologic, în special produsele de secreție, excreție și țesuturile umane)^[5].

Și *psihologia judiciară* recurge la tipologii, de exemplu la „tipologia personalității” sau la „tipologia infractorului”.

Încă din antichitate, Hipocrat a ales drept criteriu al tipologiei personalității indivizilor predominanța uneia din „cele patru humori ale organismului” uman (sânge, bila neagră, bila galbenă, flegma), determinând astfel patru tipuri temperamentale: sangvinic (optimist), melancolic (trist), coleric (irascibil), flegmatic

[1] I. Craiovan, *Filosofia dreptului...*, p. 321.

[2] N. Popa, *op. cit.*, p. 6.

[3] I. Dogaru, *Elemente de teoria generală a dreptului*, Craiova, 1994, p. 27.

[4] I. Craiovan, *Metodologie juridică*, Ed. Universul Juridic, București, 2005, p. 14.

[5] E. Stancu, *Tratat de criminalistică*, ed. a 5-a, revăzută și adăugită, Ed. Universul Juridic, București, 2010, p. 157.

(apatic)^[1]. Pe de altă parte, alți specialiști precum C.G. Jung, axându-se exclusiv pe criterii de natură psihologică, consideră că există doar două tipuri de personalitate extreme (introvertit și extrovertit), între care se plasează tipul intermediar (ambivert)^[2].

Și Mario Losano vorbește în cartea *Marile sisteme juridice* despre tipologia comportamentelor criminale, adică despre tipologia devianților^[3].

Dreptul este un fapt social, astfel că este util să analizăm locul și influența sa în societate, modul în care este receptat și aplicat. De asemenea, legiuitorul nu poate rămâne indiferent la evoluția moravurilor și mentalităților.

Sociologia juridică este ramura sociologiei care abordează dreptul ca practică socială. Ea poate antrena în timp anumite modificări ale dreptului (e.g. egalitatea între oameni, homosexualitatea). Desigur că dreptul nu trebuie să urmeze orbește practica socială, însă pe cine ar trebui dreptul să urmeze: opinia majoritară, opiniile minoritare, pe ambele? Inflația legislativă necontrolată trebuie avută în minte tot timpul, deoarece un legiuitor trebuie să fie prudent. Și sociologia juridică se folosește de tipologii, în încercarea de a studia și analiza sistemele și instituțiile juridice, identificând și explicând eficiența dreptului în contextul social în care sunt aplicate.

Este adevărat din ce în ce mai mult ceea ce spun unii autori: „granițele dintre discipline sunt utile pentru decani sau librari, ele nu trebuie însă estimate”, deoarece aceste granițe devin din ce în ce mai greu de observat.

În decursul a aproximativ trei milenii, s-a conturat necesitatea omului de a-și pune diverse întrebări, de a le atribui diferite nuanțe și de a căuta răspunsurile adecvate la acestea. În toate epocile istorice pe care le-a parcurs, *filosofia* a îndeplinit și o importantă funcție socială, „călăuzind atitudinile individuale sau de grup, orientând acțiunile umane transformatoare”^[4].

Nu putem răspunde cu exactitate la întrebarea „ce este filosofia”, iar Platon a evidențiat într-un mod foarte interesant acest lucru: „omul nu poate să caute nici ceea ce știe, nici ceea ce nu știe. Nu poate să caute ceea ce știe și nimeni n-are nevoie să caute ceea ce știe, nu poate să caute nici ceea ce nu știe, fiindcă nu știe ce anume să caute”^[5]. Filosofia ne oferă, prin intermediul unui sistem de cunoștințe, o concepție de ansamblu asupra lumii.

Chiar și în filosofie întâlnim tipologii, de exemplu, tipologia valorilor. Analiza valorilor impune antamarea posibilităților de clasificare a acestora. Clasificarea tradițională deosebea valorile culturii în valori materiale și valori spirituale.

[1] I.-T. Butoi, T. Butoi, *Tratat universitar de psihologie judiciară – teorie și practică*, Phobos Publishing House, București, 2003, p. 59.

[2] *Ibidem*.

[3] M. Losano, *Marile sisteme juridice*. Introducere în dreptul european și extraeuropean, Ed. All Beck, București, 2005, p. 106.

[4] V. Capcelea, *Filozofie*. Manual pentru școala superioară, ed. a 2-a, revăzută și adăugită, Ed. Arc, Chișinău, 2001, p. 9.

[5] Platon, *Menon*. Opere, vol. II, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 387.

Pe de altă parte, valorile pot fi divizate în valori fundamentale care țin de tipologia relațiilor sociale (valori primare, deoarece ele răspund cerințelor existențiale generale ale oamenilor) și valori derivate care desemnează orizontul valorilor propriu-zise ale unei societăți (satisfac numai cerințele variabile ale oamenilor).

Unii autori clasifică valorile în: valori care asigură ființarea existențială a omului în lume – *valori economice* și afective; *valori intelectuale* și estetice, care vizează atitudinea omului față de lume; *valori morale și religioase*, care exprimă ridicarea omului deasupra lumii^[1].

Valorile economice exprimă relații stabilite între diferite bunuri: utilitatea, raritatea, munca. În economie, prin *valoare* înțelegem și prețul plătit pentru un bun sau serviciu. Valorile juridice, cum sunt dreptatea, justiția, legalitatea și care vizează scopuri care trebuie să fie realizate, sunt exprimate prin normele juridice. Nerespectarea valorilor juridice se conturează în infracțiuni care atrag forța de coerciție a statului, în condițiile legii. Cele mai importante valori juridice sunt cele incluse în constituțiile statelor sau în declarații ale drepturilor omului. Valorile estetice sunt însușiri ale obiectelor, fenomenelor și proceselor din natură, precum și ale creațiilor abstracte sau concrete ale indivizilor, care răspund necesității umane de frumos. Frumosul este conceput ca armonie, echilibru, măsură, este binele care și place. Valorile artistice sunt create de om, atribuindu-le o finalitate estetică. Valorile religioase au o coloratură morală și se prezintă ca un ansamblu de scopuri și îndatoriri superioare, permanente pentru adepții fiecărei religii. Ele reprezintă mijloace de legătură și comuniune cu transcendentul și prin care putem să atingem desăvârșirea.

Și judecățile de valoare au un rol foarte important. Ele se instituie în baza unui act de valorizare (actul de prețuire) a produselor cunoașterii și creației umane. Nu persoana care creează este aceea care îi conferă valoare, ci comunitatea de oameni care apreciază acel lucru îi dă valoare. Judecata de valoare presupune mereu compararea valorilor, având ca rezultat aprobarea sau dezaprobarea. Valorile se clasifică în valori materiale și valori spirituale din punct de vedere al unui alt criteriu, acela al naturii obiectului valorii.

Știință care se ocupă cu studiul teoretic al valorilor și condiției umane din perspectiva principiilor morale și cu rolul lor în viața socială, *etica* poate fi definită și ca totalitatea normelor de conduită morală corespunzătoare. Ea este una din principalele ramuri ale filosofiei și poate fi numită știința realității morale.

Dar aspectele de ordin etic caracterizează totalitatea activităților umane. Etica se regăsește și în economie, acest subiect fiind tot mai incitant în zilele noastre, suscitând interesul unui număr tot mai mare de persoane și generând polemici teoretice și practice.

[1] V. Capcelea, op. cit., p. 383.

Activitatea economică trebuie să fie caracterizată de considerente de ordin etic (angajații nu trebuie să fure din societatea în care lucrează, părțile unui contract se așteaptă ca fiecare dintre ele să onoreze contractul etc.), ele reprezentând un fundament moral fără de care societatea s-ar autodistruge^[1]. Mai mult, în doctrină se pledează pentru existența eticii în afacerile economice internaționale^[2]. În plus, din ce în ce mai mult se vorbește despre responsabilitatea socială corporativă care aduce profit și atrage o implicare pozitivă în societate a tuturor participanților. Foarte interesante ni s-au părut, din această perspectivă, tipurile de etică în afaceri.

De asemenea, etica se regăsește și în științele juridice, ea fiind definită ca „standarde de comportament dezvoltate ca rezultând din concepția unei persoane asupra binelui și răului”^[3]. Mai mult, se precizează că un act ilegal săvârșit de către un practician în domeniul sănătății este întotdeauna neetic, însă un act neetic nu este în mod obligatoriu ilegal. Etica privește comportamentul uman și concepția bine-rău, fără a ține cont de ceea ce ar fi legal într-o anumite situație. Valorile morale (care sunt create prin influența familiei, culturii și a societății) stau la baza conduitei etice.

Știința a demonstrației, al cărei obiect este stabilirea condițiilor corectitudinii gândirii, a formelor și a legilor generale ale raționării corecte, *logica* este știința care se ocupă cu studiul formelor și legilor fundamentale ale gândirii.

Este învederat însă că logica-artă, instrumentul unic de care se folosesc științele, nu poate fi lipsită ea însăși de caracterul științific. Astfel, unii logicieni consideră logica ca fiind o artă, dar și o anumită știință – o știință normativă^[4].

În logică, interesante sunt, de exemplu, tipologiile sistemelor deductive, despre care ne vorbește Florentina Călmățuianu^[5].

[1] I.-E. Iamandi, R. Filip, *Etică și responsabilitate socială corporativă în afacerile internaționale*, Ed. Economică, București, 2008, p. 11.

[2] *Ibidem*.

[3] K. Judson, S. Hicks, *Law & Ethics for Medical Careers*, ed. a 2-a, Ed. Glencoe/McGraw-Hill, Columbus, 1999, p. 5.

[4] F. Mircea, *Logică și epistemologie. Logica generală*, ediție îngrijită, prefatăă și note de N. Gogoneață și I.C. Ivanciu, Ed. Antet, 1996, p. 21.

[5] F. Călmățuianu, *Tipologii ale sistemelor deductive*, Ed. Universitatea Al.I. Cuza, Iași, 2006.

Capitolul al VII-lea.

Despre drept și tipologii juridice

Secțiunea 1. Drept și juridicitate

22. Conviețuirea oamenilor în societate ridică problema siguranței și ordinii raporturilor dintre ei, a drepturilor pe care aceștia le au, astfel că statul de drept trebuie să ofere garanții „contra imprevizibilității normelor coercitive, precum și pe ideea de congruență a sistemului legislativ (concordanța legilor, caracterul lor verosimil, oportunitatea lor)”^[1]. Guvernării trebuie să gândească dreptul nu doar ca un număr de norme juridice, ci ca un sistem format din norme juridice care se află ca într-o rețea, menit să apere membrii societății. „În sociologie se vorbește despre fenomenul juridic și despre juridicitate, ca un criteriu de distincție a fenomenelor sociale. În acest sens, toate fenomenele juridice pot fi privite ca fenomene sociale, fiindcă chiar un sentiment pur solitar al dreptului implică o latență a societății, un drept robinsonian neputându-se concepe. Dar nu toate fenomenele sociale sunt și juridice, ceea ce vine să pună în discuție criteriul pe baza căruia pot fi distinse, din ansamblul fenomenelor sociale, cele juridice. Acest criteriu este tocmai juridicitatea, reflectat îndeosebi pe plan normativ”^[2].

Dreptul este un produs complex al societății în care trăim care, prin „al său «trebuie să fie», iradiază, conectează, transfigurează fapte naturale și sociale, manifestări și relații umane, întemeiază necesitatea unor idei, concepții și teorii particulare, conferă realității sociale un atribut specific «de relație», «privitor la drept» - juridicitatea”^[3]. Omul este astfel o ființă socială, dar și o ființă juridică – *homo juridicus* – care, dorind să regleze și să dezvolte societatea umană, a înțeles că este necesară crearea dreptului. Dotat cu conștiință și voință, omul acționează în vederea îndeplinirii nevoilor și intereselor sale, fie prin respectarea valorilor protejate de drept, fie prin încălcarea lor.

Mai mult, împărtășim opinia lui Ion Craiovan, care subliniază că prin crearea dreptului „omul se re-crează pe sine însuși ca ființă juridică și instituie o zonă a umanului – juridicitatea – care are ca nucleu normativitatea juridică și cuprinde numeroase componente care se relaționează, într-un mod sau altul cu aceasta”^[4].

[1] N. Popa, op. cit., p. 68.

[2] *Idem*, p. 32.

[3] I. Craiovan, Metodologie..., p. 111.

[4] *Ibidem*.

Nu trebuie a se confunda dreptul cu juridicul (denumit și *realitate sau supra-structură juridică*), ca parte componentă a realității sociale. Juridicul este mult mai cuprinzător, el fiind alcătuit din conștiința juridică (a poporului sau a legiutorului), drept și ordinea de drept.

Conștiința juridică este mijlocul prin care poporul sau legiutorul filtrează stimulii primiți din societate, pentru a-i transpune pe cei mai importanți în norme juridice. Dreptul este sistemul de instituții și norme juridice. Ordinea juridică are la bază raporturile juridice care demonstrează eficiența dreptului unui stat.

Totuși, „cu toată ponderea fenomenului juridic în viața socială estimată în special pe terenul sociologiei juridice, trebuie, apreciază Jean Carbonnier, să se reacționeze împotriva unei tentații – panjuridismul – care ne «împinge să vedem dreptul peste tot, în spatele fiecărei relații sociale sau individuale». În felul lui, panjuristul este un poet: el are șansa de a vedea dreptul strălucind peste tot, aureolând conturul lucrurilor familiare. Acolo unde profanul simte furtuna, el adulmecă cazul fortuit. Astfel, pentru panjuridism, dreptul este infinit extensibil și absolut omogen: el tinde să umple întregul univers social, fără să lase niciun spațiu gol”^[1].

Secțiunea a 2-a. Apariția dreptului

23. Încă de la origini, dreptul este legat de viața socială, de organizarea statală, de statul care creează normele juridice și le sancționează^[2].

Există numeroase concepții despre apariția dreptului. Împărtășim opinia lui Nicolae Popa, care susține că, pentru a afla când a apărut dreptul, trebuie să reflectăm întâi asupra întrebării: este dreptul „doar apanajul statului sau, în general, orice grup social este capabil să formuleze reguli juridice?”^[3]. Dacă ar fi echivalent oricărei reguli de conduită, atunci dreptul există nediferențiat de alte reguli de conduită încă din momentul apariției primelor forme de organizare socială, dar, dacă ar fi echivalent regulilor de conduită care ar răspunde nevoilor sociale ale unei colectivități constituite în formă politică, atunci dreptul apare în condiții social-istorice determinate, strâns legate de societatea politică. De exemplu, Hegel concepea adevărata istorie ca începând odată cu statul și dreptul, ce reprezintă partea esențială a culturii unui popor. Dreptul nu a apărut cu societatea modernă; romanii, de exemplu, credeau în veșnicia dreptului, considerând că acolo unde există o societate, există drept – *ubi societas ibi jus*.

Dreptul este condiționat de timp și spațiu, istoria lui pierzându-se în negura timpului. Astfel, folosindu-ne de metoda istorică de cercetare a fenomenului

[1] I. Craiovan, Metodologie..., p. 113-114.

[2] A se vedea M. Albici, op. cit., p. VII.

[3] N. Popa, op. cit., p. 32.

juridic, descoperim că dreptul a apărut în Orientul Antic. Reținem aici *concepția cosmogenetică*, ce cuprinde mai multe idei filosofice cristalizate în China și Grecia antică, idei care constituie fundamentele dreptului.

În secolele VI-V î.e.n., în China antică s-a afirmat *taoismul*, inițiat de Lao-Tzi. Acest curent a așezat principiul explicării în natura însăși, și nu în om. „Tezele fundamentale ale taoismului constau în tentativele de eliberare a omului de suferințele și constrângerile care îl împiedică să își exprime adevărata sa natură și să trăiască în comuniune cu universul. Potrivit concepției taoiste, Tao se află la originea universului, a societății, a organizării sale – deci și a dreptului care este indisolubil legat de societate – și a tuturor formelor de putere pe care le cunoaște”^[1]. Este interesant de apreciat faptul că „bunul guvernare nu trebuie să oprească poporul prin greutatea și asprimea legilor”, conform taoismului.

În schimb, în Grecia antică s-a afirmat un principiu fundamental privind cosmosul, denumit *logos*, termen consacrat în principal de Heraclit. Conform lui Heraclit, *logosul* semnifica regula care guverna toate lucrurile.

O altă concepție care a apărut în antichitate este *concepția sociogenetică*, în care se încadrează dreptul natural. Grecii distingeau între *dreptul natural* (care era în afara creației conștiente a omului) și *dreptul pozitiv* (care era exprimat în norme de drept). Mai mult, Cicero afirma că dreptul natural „este ceva etern care poruncește și interzice în chip înțelept”.

Primele legiuri sunt foarte importante atunci când discutăm despre apariția dreptului. Astfel, discutăm despre Codul lui Mu (în China, secolul al XXII-lea î.e.n.), Codul lui Ennuna (la sumerieni, în jurul anului 2000 î.e.n.), Codul lui Lipit-Iștar (la babilonieni, în jurul anului 1900 î.e.n.), Codul lui Ur-namu (în statul-cetate Ur, în jurul anului 1800 î.e.n.), Codul lui Hammurabi (în Babilon, secolul al XVII-lea î.e.n.). Unele dintre ele au fost distruse în totalitate, motiv pentru care nu au putut fi cercetate.

Prima civilizație a antichității a existat în Mesopotamia, între Tigru și Eufrat, reunind sumerienii, akkadienii și asirienii. Astfel cum indică Mihail Albici, „cele mai vechi formațiuni politice sumeriene au apărut în mileniul al IV-lea î.Hr., sub forma unor orașe-stat”, astfel că este firesc să discutăm despre drept în cadrul acestei civilizații. Aceste popoare considerau dreptul ca fiind de natură divină, ei rugându-se la zeități care garantau realizarea actului de justiție (sumerienii aveau zeita dreptului – Nanșe –, iar babilonienii pe zeul soarelui și al justiției – Șamaș). Desigur că, la început, singurul izvor de drept era cutuma. Una dintre cele mai fascinante legiuri ale antichității apare în jurul anului 1780 î.e.n., când Hammurabi promulgă Codul său, care constituie unul dintre cele mai importante monumente juridice ale lumii. Acest cod, care cuprinde norme morale, juridice și religioase, furnizează totodată multe informații despre viața în

^[1] A se vedea M. Albici, op. cit., p. 4.

timpurile respective. Legea talionului este îndelung utilizată în acele vremuri, conform codului.

Totuși, problemele nefiind tratate sistematic în Cod, se poate crede că acest Cod reunea cele mai importante hotărâri judecătorești din timpul lui Hammurabi. Dar, pe drept cuvânt se spune că această legiuire, Codul lui Hammurabi, „a însemnat pentru popoarele din Orientul Apropiat ceea ce a însemnat dreptul roman pentru popoarele Europei moderne”^[1].

O altă primă legiuire importantă era în India antică: Legile lui Manu. Realizate de brahmani, această operă apără regimul castelor, brahmanii având chiar drepturi nelimitate, inclusiv față de monarhi.

Nu împărtășim ideea că aceste prime legiuiuri „au rămas însă peste timp numai monumente arheologice, fără importanță practică asupra formării dreptului modern”, deoarece unele norme se păstrează chiar și astăzi. Mai mult, capacitatea legiuitorilor de a traduce în norme obiceiurile pământului, de a releva necesitatea și funcționalitatea unui cod de legi, de a prelucra și unifica tradiția precedentă prezintă și astăzi importanță practică.

Și în Europa au fost consemnate prime legiuiuri, dintre care amintim Legile lui Lycurg (în Sparta, secolul al X-lea î.e.n.), Legile lui Solon (în Atena, secolul al VI-lea î.e.n.), Legea celor XXII table (în Roma, secolul al V-lea î.e.n.). După cum observăm, nu poate fi contestat faptul că antichitatea greacă și romană au contribuit nespus de mult la apariția și modernizarea dreptului.

În Grecia antică, majoritatea cetățenilor (peste 18 ani) alegeau legiuitorii pentru a scrie legi, legi care au ocupat locul obiceiului în sistemul izvoarelor juridice. Marile orașe, Sparta și Atena, aveau constituții care reglementau organizarea socială, administrativă și politică. Și justiția era bine pusă la punct, chiar dacă la început, în Atena, de exemplu, nu existau judecători sau avocați, chiar cetățenii fiind acuzatorii sau acuzații.

Pe de altă parte, întemeierea Romei în jurul anului 750 î.e.n. a condus la punerea bazelor unui puternic imperiu, al cărui „geniu (...) caracterizat prin pragmatism și eficiență a transmis Europei moștenirea civilizației și culturii antichității”^[2]. Totuși, destinele romanilor au fost legate de cele ale grecilor, pe care i-au cucerit în secolul al II-lea î.e.n.

Cu siguranță, însă, cea mai mare moștenire lăsată de antichitatea romană este dreptul roman, care reprezintă temelia sistemului modern de drept, multe principii, instituții, noțiuni și concepte juridice, adagii latine dăinuind până în prezent.

Frumos scria Philippe Malaurie despre drept și gândirea juridică: „gândirea juridică, asemeni oricărei gândiri, a fost întotdeauna, de-a lungul epocilor și peste tot în lume, o dialectică efervescentă, un câmp de luptă și dezbatere

[1] I. Craiovan, *Filosofia dreptului...*, p. 58.

[2] A se vedea M. Albici, op. cit., p. 12.

asupra dreptății, utilității, binelui, răului: mizele mari ale vieții. Întreaga gândire juridică s-a ridicat întotdeauna împotriva nedreptății și împotriva neputinței dreptului de a veni în ajutorul celor săraci, al celor umili și al celor mici în fața celor puternici; ea a vrut întotdeauna ca dreptul să devină eliberator, să înceteze a fi opresiv”^[1].

Secțiunea a 3-a. Unitate și diversitate în tipologia dreptului

24. O caracteristică impresionantă a întregului univers este diversitatea. Nu există doi fulgi de nea la fel, două frunze la fel, doi copaci la fel, doi oameni la fel, două suflute la fel, două societăți la fel, două sisteme juridice la fel. Neexistând unitate în jurul nostru, putem visa oare la cunoașterea dreptului altor societăți?

Școala istorică germană a dreptului a încercat să explice că dreptul nu este același peste tot, că el este într-o devenire permanentă. Această ipoteză a zguduit credința în existența unui drept natural. Susținătorii acestei școli susțineau că dreptul este un produs istoric, ceea ce demonstrează multitudinea concepțiilor juridice și a fenomenelor de drept diferite de la stat la stat și de la epocă la epocă: „în momentul în care găsim o istorie bazată pe documente – scria Savigny – recunoaștem în ele un drept cu caracter propriu poporului căruia el se aplică, ca și limba și obiceiurile aceluia popor”^[2]. Astfel, dreptul poate fi asemănat cu limba unui popor, care cunoaște un proces continuu de evoluție.

Dreptul este conectat la mediul social, fiind influențat de diverși factori juridici și extrajuridici. Din cauza acestei conexiuni, dreptul evoluează odată cu societatea, el nefiind, precum afirma Ihering, mereu același și peste tot la fel. Dar, oamenii nu trăiesc izolați. Din cele mai vechi timpuri, ei au simțit nevoia de a se strânge în colectivități. Astăzi mai mult ca oricând, în această lume globalizată, oamenii vin în contact unii cu alții. Este nevoie de o înțelegere a regulilor care guvernează sistemele de drept. Este nevoie de o interpretare comună a drepturilor și obligațiilor oamenilor. Această sete de cunoaștere este *adăpată* de știința dreptului comparat, care explică instituțiile și conceptele juridice în contextul în care se situează, în dinamica lor, analizând condițiile sociale concrete în care apar.

Știința dreptului comparat (deși, în doctrină există o dezbatere dacă este o știință sau doar o metodă de cercetare) „este produsul întâlnirii a două fenomene majore. Primul este lărgirea orizontului nostru istoric și științific. (...) Al

^[1] M. Albici, op. cit., p. VIII.

^[2] N. Popa, op. cit., p. 75 *apud* Fr. K. Savigny, Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft, Freiburg, 1892, p. 5.

doilea este transformarea radicală și din ce în ce mai accelerată a lumii în care trăim. Fără perceperea acestei transformări, fără înțelegerea semnificației sale, dreptul comparat ar fi condamnat să rămână o simplă metodă^[1].

Victor Dan Zlătescu definește dreptul comparat ca fiind acel „ansamblu de procedee potrivit cărora se realizează compararea unor norme, unor reglementări, unor instituții sau unor sisteme juridice naționale cu norme, reglementări, instituții sau sisteme juridice naționale din alte țări, în scopul practic de a evidenția asemănările și deosebirile dintre ele și a propune îmbunătățirea unora sau celorlalte”^[2]. Astfel, dreptul comparat nu trebuie confundat cu dreptul străin, a cărei cunoaștere servește cercetării de drept comparat. Aceste două domenii se întrepătrund, însă își păstrează o autonomie conceptuală.

Dreptul comparat are o funcție de documentare, deoarece asigură o cunoaștere mai bună a dreptului altor state, necesară legiuitorului, juriștilor și indivizilor. O altă funcție pe care o are dreptul comparat este cea normativă, deoarece el contribuie la progresul juridic al dreptului național, prin inserarea în ordinea juridică proprie a normelor și a procedeelelor juridice care-și dovedesc eficiența în sistemele de drept ale altor state. În astfel de cazuri, putem discuta despre celebrele transplanturi juridice despre care vorbea Alan Watson^[3].

Desigur că dreptul comparat trebuie să depășească simpla observare a asemănărilor și deosebirilor dintre sistemele juridice, trebuind să abordeze abstractizarea acestora. Mai mult, Twining nota că astăzi, „într-o lume globalizată, cosmopolită, și studiile generale privind știința dreptului și cele de drept comparat trebuie să devină cosmopolite, ca o pre-condiție pentru o revigorare a teoriei generale a dreptului și o reconsiderare *in extenso* a dreptului comparat”^[4].

Amintim opinia lui Samuel Huntington, care susținea, la începutul anilor 1990, teoria șocului civilizațiilor în cartea *The Clash of Civilisations and Remaking the World Order*, că cele mai periculoase conflicte au loc între popoarele aparținând unor entități culturale distincte, subliniind că există bariere insurmontabile între acestea (bazate pe factori de ordin cultural și ideologic). Deși suntem conștienți de diferențele existente între civilizații, suntem de părere că dialogul cultural este mijlocul de apropiere a acestor civilizații, mai ales sub aspect juridic. Desigur că dialogul presupune influențe reciproce. Uniunea Europeană se dorește a fi un astfel de dialog cultural.

[1] L.J. Constantinesco, *Tratat de drept comparat*. Vol. I – Introducere în dreptul comparat, Ed. All, București, 1997, p. 6.

[2] V.D. Zlătescu, op. cit., p. 14.

[3] Pentru mai multe detalii, a se vedea A. Watson, *Legal Transplants and Law Reform*, 92 *Law Q. Rev.* 79, 79, 1976; L.-C. Spătaru-Negură, *Exporting Law or the Use of Legal Transplants*, în *Proceedings-ul Conferinței Internaționale „Challenges of the Knowledge Society (CKS)”*, ed. a 6-a, 2012, p. 812-819.

[4] W. Twining, *Globalisation & Comparative Law*, Cambridge University Press, 2000.

Mircea Djuvara sublinia cu mare finețe importanța dreptului comparat pentru juriști: „nimic nu e mai important pentru orizontul științific al unui om de lege decât sentimentul relativității juridice, așa cum se desprinde din acest studiu. Un asemenea sentiment pune singur instituțiile juridice în adevărata lor formă juridică. Este astfel necesar să se studieze izvorul lor istoric, evoluția prin care au ajuns să fie ceea ce sunt, precum și modul cum se înfățișează în celelalte legislații”^[1].

Pe lângă faptul că dreptul este o știință socială, dreptul este și o știință normativă, în domeniul lui *sollen* – trebuie să fie.

Orice stat are dreptul său legiferat, pe care îl merită, în concordanță cu tradițiile și valorile sale, cu propria dezvoltare socio-politică. Aceste norme juridice elaborate de legiuitorii lumii sunt variabile în timp și spațiu. Astfel că ne punem întrebarea: suntem noi oare pregătiți pentru uniformizare juridică, în condițiile în care suntem în stadii diferite de evoluție umană? Putem noi îmbrățișa drepturile omului în orice colț al lumii?

Încheiem această scurtă secțiune prin a sublinia că, deși nu există o legislație comună tuturor civilizațiilor, progresul juridic fiind chiar necesar, există totuși niște constante juridice care subzistă în orice tip de drept. Nicolae Popa sublinia, în acest sens, că „păstrarea în forma dreptului a unor reziduuri tradiționale permite abordarea științifică a chestiunii existenței, peste timp, a unor permanențe juridice („constantele dreptului”) – elemente indispensabile oricărei legislații”^[2].

Secțiunea a 4-a. Conceptele juridice de „dat” și „construit”. Factorii de configurare a dreptului

25. La început, dreptul era asociat cu religia, considerându-se că societatea este condusă de voința lui Dumnezeu, omul fiind doar un mijlocitor. Ulterior, jusnaturaliștii au scos dreptul din zona religiei, plasându-l în zona rațiunii umane. Ei diferențiau dreptul pozitiv de dreptul natural. Modernismul a adus cu el o altă viziune, în care omul este în mijlocul preocupărilor juridice, el trebuind să fie protejat de drept. Postmoderniștii observă că dreptul nu mai este suficient pentru a regla comportamentele umane, fiind necesare și alte modalități supratactice de reglare.

Nu trebuie considerat că dreptul este format doar din suma legilor, deoarece el preexistă dreptului creat de către stat, „față de care legea este un simplu reflex, totdeauna palid”^[3]. Duguit afirma, în acest sens, că „dacă nu se poate

[1] M. Djuvara, op. cit., p. 101.

[2] N. Popa, op. cit., p. 56.

[3] D.C. Dănișor, I. Dogaru, Gh. Dănișor, op. cit., p. 219.

stabili fundamentul dreptului în afara unei creații a lui prin stat, va trebui să afirmăm, ca pe un postulat, existența unui drept anterior și superior statului^[1].

Legiuitorul, prin funcția de receptor al conștiinței juridice, creează norme juridice ca răspuns la nevoile oamenilor, ale societății, nevoi care apar într-o multitudine de cazuri particulare, într-un mod oarecum diferit de la om la om. „Aceste norme de drept se distilează, ca să zicem așa, prin mintea legiuitorului, ele caută să fie perfecționate cât mai mult, prin metode juridice și științifice, și ajung a fi prezentate sub formă de lege”^[2].

François Génys este cel care a conceput teoria „*dat*” și „*construit*” în analiza procesului de creare a dreptului. Bazându-se pe raportul știință și tehnică a dreptului, Génys subliniază că „*datul*” izvorăște din natura lucrurilor, fiind preexistent fenomenului juridic, în timp ce „*construitul*” este opera legiuitorului, o operă variabilă și artificială.

Dreptul natural este *preexistent*, el reprezentând „*datul*” în drept, chiar dacă nu se poate înlătura prezența umană. Din cauză că acest „*dat*” este informal, el trebuie să treacă prin filtrul legiuitorului, care, prin mijloacele de tehnică legislativă potrivite, să îmbrace într-un veșmânt adecvat realitatea respectivă. În acest mod, „*datul*” devine „*construit*”. Veșmântul ales, forma actului respectiv, prezintă o importanță deosebită, alegerea sa făcându-se în funcție de realitatea comunicată.

Este foarte important de subliniat că raporturile care se creează între „*dat*” și „*construit*” sunt variabile în timp, spațiu și în funcție de diferitele sisteme juridice. Leontin-Jean Constantinesco chiar exemplifică acest lucru în cazul dreptului Uniunii Europene, unde „dreptul pozitiv este mai sensibil la cerințele datelor sociale. Scopul *construit*-ului, deci al dreptului pozitiv, nu este, în principiu, să schimbe datele acestea în mod voluntar, conform unui model prestabilit. În ordinele juridice ale Sistemului european, dreptul pozitiv nu își propune să modifice, în mod conștient, voluntar și radical, datele socio-economice. În principiu, acestea sunt lăsate pe seama procesului natural de maturizare socială”^[3].

În concepția lui Génys, *datul* este alcătuit din patru elemente: *datul real* (totalitatea condițiilor care izvorăsc din natura lucrurilor și care se impun oricărei voințe – condițiile naturale, cele care privesc construcția anatomică și psihologică a omului); *datul istoric* (cel care însoțește evoluția umanității și oferă precepte născute din experiență); *datul rațional* (totalitatea regulilor rațiunii) și *datul ideal* (care concentrează aspirațiile și credințele umanității în legătură cu progresul dreptului pozitiv).

Génys considera astfel că *datul* dreptului aparține științei, el fiind abstract și trebuind a fi pus în aplicare cu ajutorul tehnicii juridice, care reprezintă constru-

[1] L. Duguit, Manuel de droit constitutionnel, Ed. Boccard, Paris, 1918, p. 2.

[2] M. Djuvara, op. cit., p. 116.

[3] L.J. Constantinesco, Tratat de drept comparat. Vol. II – Metoda comparativă, Ed. All, București, 1998, p. 251.

itul. Putem defini tehnica juridică ca fiind totalitatea mijloacelor și procedeele prin care norma juridică reglementează aspectele esențiale ale vieții sociale, fiind realizată apoi în procesul conviețuirii umane. Tehnica juridică este necesară pentru ca dreptul să își atingă scopurile.

Teoria lui Gény a fost contestată de Paul Roubier, care considera că activitatea legiuitorului nu este o simplă operă tehnică, neputând „exista legiferare fără o selectare din complexul de reguli care pot fi adaptate (...) în baza unui criteriu de valoare pe aceea care corespunde mai bine uneia din următoarele valori: securitatea juridică, justiția și echitatea, progresul social”^[1].

Aprofundând ideea lui Turgot de progres juridic, este inevitabil a nu ne gândi și la existența unor factori exteriori, care influențează dreptul – factorii de configurare a dreptului.

Chiar dacă doctrina nu este de acord în privința numărului acestora, ca rezultat al unei analize a realității juridice, am putea identifica drept factori de configurare a dreptului: mediul natural; cadrul istoric, etnic, național^[2]; cadrul social-economic; sistemul politic; cadrul cultural-ideologic; factorul uman. Am propune și considerarea globalizării ca un nou factor de configurare a dreptului, datorită schimbărilor în societatea internațională și în economia mondială, a dezvoltării tehnologice și economice fără precedent. Mai mult, credem că am putea discuta despre globalizare juridică, deoarece statele apelează din ce în ce mai mult la transplanturi juridice, în dorința de a ține pasul cu noile tendințe juridice și de a răspunde nevoilor partenerilor săi.

Ion Craiovan consideră că există și un factor internațional, adică situația internațională pe care o are statul respectiv, relația cu alte state.

Suntem de părere că mediul social, cadrul natural și factorul uman formează substratul oricărui drept pozitiv, influențând evoluția fenomenului juridic.

Mediul social cuprinde politicul, economicul, cultura, morala și tradițiile. Fiind produsele mediului nostru social, este extrem de important să înțelegem influența acestui factor complex de configurare.

Cadrul natural influențează dreptul cu ajutorul multiplelor sale componente (e.g. mediul înconjurător cu relieful său, factori biologici, demografici). De multe ori, rolul acestui factor a fost exacerbat: „un meridian hotărăște asupra adevărului. Legile fundamentale se modifică. Hazlie justiție pe care o influențează un râu sau un munte; adevăr dincoace de Pirinei, eroare dincolo”^[3].

Suntem de acord cu viziunea conform căreia „legile trebuie să fie potrivite cu condițiile fizice ale țării; cu clima – rece, caldă sau temperată – cu calitatea solului, cu așezarea, cu întinderea sa (...)”^[4].

[1] P. Roubier, *Théorie générale du droit*, ed. a 2-a, Ed. Sirey, Paris, 1951, p. 318.

[2] *Ibidem*.

[3] B. Pascal, *Pensées*, Paris, 1885, p. 88.

[4] Montesquieu, *Despre spiritul legilor*, vol. I, Ed. Științifică, București, 1964, p. 17.

Dar acești factori nu acționează ca o fatalitate, ci corelat cu un interes social.

Factorul uman este piesa de rezistență a oricărui legiuitor, el trebuind să fie cunoscut în contextul relațiilor din societate, fiind esențială cunoașterea nevoilor și intereselor sale. Deseori s-a pus problema primordialității între individ și societate. În timp ce Aristotel susținea că societatea este anterioară individului, pe care îl formează, François Génys susținea contrariul, și anume că individul este fundamentul societății.

În această lume complexă, unii autori vorbesc despre multifundaționismul dreptului (e.g. H. Rottleuhner), conturând mai multe tipuri de fundamente: logice și epistemologice, morale, istorice, naturalul extrauman, economice, politice, extrajuridice. Tot Rottleuthner „propune salvagardarea unității și identității, explicând dreptul prin variate dimensiuni și conexiuni cu variabile externe, dar și pledând pentru coerență și sistemicitate în problema abordării fundamentelor dreptului”^[1].

Secțiunea a 5-a. Tipologia dreptului

26. Este adevărat că, din nefericire, dreptul nu este universal. Astfel cum se sublinia în doctrină, „spre deosebire de medicină, care este o știință, dreptul nu are vocația universalității. Sub rezerva divergențelor evoluției țărilor, medicina tratează în aceeași manieră, cu aceleași medicamente și cu aceleași tehnici, în lumea întreagă. (...) un medic poate să-și exercite arta, nu doar în țara în care și-a încheiat studiile, ci oriunde în lume. Nu la fel se întâmplă cu dreptul. Fiecare stat are propriul drept și propriile instituții. (...) Fiecare țară are propria istorie și cultură care se traduc în planul dreptului”^[2].

Existența constantelor juridice nu împiedică procesul schimbării dreptului, al evoluției sale permanente. Astfel, nu poate exista o legislație care să fie valabilă tuturor timpurilor, în procesul firesc al devenirii dreptului intervenind *progresul juridic* despre care vorbea Turgot.

Multiple forțe conduc la diversificarea sau apropierea drepturilor naționale. Unele dintre aceste forțe nu sunt juridice, precum: geografia statelor respective, religia, aspectele politice, economice, lingvistice. Altele sunt juridice, deoarece chiar dreptul poate fi „un accelerator al propriei diversități”^[3]. Comparatiștii nu încearcă doar să constate existența acestor forțe, ci ei încearcă să le grupeze în sisteme.

^[1] I. Craiovan, *Tratat de teoria generală a dreptului*, Ed. Universul Juridic, București, 2007, p. 163.

^[2] Ph. Malinvaud, *Introduction à l'étude du droit*, ed. a 13-a, Ed. LexisNexis, Paris, 2011, p. 11.

^[3] F. Terré, *Introduction générale au droit*, ed. a 5-a, Ed. Dalloz, Paris, 2000, p. 42.

Analizând istoria dreptului, distingem existența unor sisteme suprapuse de drept, ceea ce ridică problema tipologiei acestor sisteme. Astfel cum am subliniat anterior, metoda tipologică este larg utilizată în științele sociale și, mai ales, în drept, implicând „neluarea în considerare a diferențelor individuale nesemnificative pentru scopul dat, întrucât orice tipologie este subordonată unor scopuri ale cercetării, mai ales în ceea ce privește stabilirea unor uniformități și a valorii explicative”^[1].

Pentru gruparea sistemelor juridice naționale, obiect al dreptului comparat, s-a recurs la diferite criterii și au fost propuse diferite denumiri.

Primele clasificări ale ordinilor juridice se bazau pe criterii genetice: natural-etnologice, culturale, legislative, juridico-genetice^[2]. Aceste criterii genetice se încadrau în două curente: genetico-rasial și genetico-istoric. Din curentul genetic pe bază rasială, amintim tipologia ordinilor juridice propusă de Adhémair Esmein și de James Bryce^[3].

Esmein propunea la începutul secolului trecut, cu foarte mare acuratețe, nevoia de a clasifica legislațiile diferitelor popoare „reducându-le la un număr mic de familii și de grupuri, dintre care fiecare reprezintă un sistem de drept original”^[4]: *grupa latină* (Franța, Belgia, Italia, Spania, Portugalia, România și Republicile latine din America Centrală și meridională), *grupa germanică* (popoarele scandinave, Austria, Cisleithania, Ungaria), *grupa anglo-saxonă* (Anglia, Statele Unite și coloniile de limba engleză), *grupa slavă*, *grupa dreptului musulman*.

În ceea ce privește tipologia ordinilor juridice propusă de James Bryce, subliniem că acesta discuta despre ordinea juridică teutonă, romană, hindusă, mahomedană.

Curentul genetic pe bază rasială a fost îndelung contestat, fiindcă acest criteriu era sortit eșecului, noțiunea de rasă fiind nesigură și imperceptibilă.

În ceea ce privește curentul genetic pe bază istorică, observăm că unii comparatiști observaseră importanța istoriei în determinarea ordinilor juridice. Ernest Glasson clasifică din acest punct de vedere ordinele juridice înainte de anul 1880, descoperind trei feluri de legislații: (i) cele în care predomină dreptul roman (România, Portugalia, Italia, Spania, Grecia) sau dreptul cutumiar (Anglia, Rusia, țările scandinave) și (ii) cele în care elementul roman și elementul barbar au fuzionat (Franța, Elveția, Germania)^[5]. Această clasificare a fost criticată pentru caracterul incomplet și inexactitate, autorul său realizând

[1] N. Popa, op. cit., p. 57.

[2] Conform autorului argentinian E. Martinez-Paz, apud L.J. Constantinesco, *Tratat de drept comparat*. Vol. III – Știința dreptului comparat, Ed. All, București, 2001, p. 81.

[3] *Idem*, p. 83.

[4] *Ibidem*.

[5] *Idem*, p. 87 apud E. Glasson, *Le mariage civil et le divorce dans l'antiquité et dans les principales législations modernes de l'Europe*, ed. a 2-a, Paris, 1880.

doar un studiu microcomparativ la nivelul Europei. Tot în acest curent se încadrează și clasificările lui Nobushige Hozumi, Bevilacqua și Martinez-Paz. Clasificarea lui Enrique Martinez-Paz este interesantă deoarece ameliorează clasificarea lui Glasson, distingând: grupa cutumiar-barbară (dreptul englez, suedez, norvegian), grupa barbaro-romană (dreptul german, francez, austriac), grupa barbaro-romano-canonică (dreptul portughez și spaniol) și grupa romano-canonicodemocratică (dreptul statelor Americii Latine, Elveției și Rusiei)^[1]. Și această lucrare este contestată pentru aceleași motive ca și cea a lui Glasson, mai ales că este incredibilă clasificarea dreptului Rusiei ca democratic, în anul 1934.

La sfârșitul curentului genetic apar clasificările gândite de Lévy-Ullmann și Sarfatti, care se axează pe caracterul codificat, religios sau cutumiar al ordinii juridice. Deși superficiale, aceste clasificări prevestesc metoda tipologică.

Au existat și *tentative moderne de clasificare*^[2], după cum le numește Leontin-Jean Constantinesco, între care amintim clasificarea propusă de autorii Arminjon-Nolde-Wolfe (care disting șapte familii de sisteme juridice: franceză, germanică, scandinavă, engleză, islamică, hindusă, sovietică), clasificarea lui Grisoli care contestă clasificarea lui Arminjon-Nolde-Wolfe (descoperind cinci sisteme: sistemul ordinilor de drept codificate, sistemul anglo-american, sistemul ordinilor de drept religioase, sistemul socialist), clasificările făcute de doctrina spaniolă (clasificarea lui Sola Canizares, clasificarea lui Eichler, clasificarea lui José María Castán Vázquez).

După cel de-al doilea război mondial, comparații au abandonat criteriul istoric și au căutat criteriile printre elementele tipologice. Interesant este că, la începuturi, nu a existat un dialog științific, deoarece autorii respingeau clasificările propuse de alți autori^[3]. „Meritul comparațiștilor făcând parte din acest nou curent este de a fi grupat ordini juridice în sisteme, nu fiindcă ele sunt genetic, genealogic sau istoric înrudite, ci fiindcă prezintă structuri tipologice comune”^[4]. Cel mai cunoscut comparatist care se încadrează în acest curent este René David, care constată că ordinele juridice pot fi reduse la câteva tipuri fundamentale, ca și religiile. El folosește două criterii în analiza sa, pentru a constata afinitatea sau nepotrivirea tipologică: punctul de vedere ideologic și punctul de vedere tehnic.

Despre punctul de vedere ideologic, David afirma că „ordinele juridice se opun unele altora, deoarece ele exprimă concepții diferite despre justiție, care sunt în raport, firește, cu toți factorii de organizare a societății avută în vedere; ordinele juridice se deosebesc între ele deoarece comunitățile la care ele se

[1] L.J. Constantinesco, op. cit., vol. III, p. 91.

[2] *Idem*, p. 94 și urm.

[3] *Idem*, p. 105.

[4] *Ibidem*.

aplică întrețin credințe religioase sau filozofice diferite sau pentru că au structuri politice, economice sau sociale diferite. (...) ordinele de drept se opun unele altora, chiar și atunci când ele reflectă o aceeași concepție despre ceea ce este just, prin tehnica dezvoltată de juriștii lor și pe care ei o folosesc spre a face să triumfe această concepție”^[1]. Desigur că și această tipologie poate fi criticată^[2].

Analiza panoramică a sistemelor de drept nu s-a oprit la René David, existând clasificări conform teoriei stilului (Konrad Zweigert), bazate pe elementul cultural și ideologic (clasificarea lui Silva Pereira, clasificarea lui Castán Tobeñas), conform doctrinei marxiste (deși se poate observa o reticență generală a juriștilor sovietici față de comparare).

Astfel, de-a lungul timpului, juriștii au încercat să clasifice aceste tipuri de drept, luând în calcul conținutul dreptului și trăsăturile specifice ale modului de exprimare a acestui conținut, dar și unele criterii precum dependența de tipologia sistemelor de organizare socială (criteriu propus de Poirier) sau apartenența la un bazin de civilizație juridică (criteriu propus de David). Interesantă este terminologia folosită pentru a reda rezultatul grupării unor sisteme naționale de drept: mari sisteme de drept, familii de drept, tipuri de drept.

Comparațiștii regroupează legislațiile în mari familii de drept sau mari sisteme de drept, în funcție de mai multe criterii: tehnică juridică, ideologie (e.g. marxismul-leninismul din fostele țări sovietice), religie (e.g. țările islamice). Totuși, există arbitrar în aceste clasificări. Trebuie, de asemenea, să avem în minte faptul că în cadrul fiecărei mari familii de drept pot exista diferențe importante (e.g. dreptul francez și dreptul german, care fac parte din sistemul de drept romano-germanic).

Toate aceste clasificări, despre care am vorbit, demonstrează că problema tipologiei sistemelor de drept nu este rezolvată în întregime. Motivele? Astfel cum sublinia Leontin-Jean Constantinesco, „primul lucru care te izbește când te ocupi de această problemă este diletantismul, superficialitatea analizei sau chiar absența oricărui examen științific al chestiunii. Comparațiștii care s-au ocupat de aceasta par mai curând interesați să demonstreze defectele criteriilor propuse de alți autori, fiind nerăbdători să propună propria clasificare, care nu prea valorează mai mult”^[3]. Există mai multe motive pe care le amintim aici: lipsa unui examen serios al problemei clasificării ordinilor juridice, domeniile cercetate în vederea grupării nu erau cele determinate, orice clasificare parțială și netemeinică este în mod necesar falsă, răspândirea Codurilor civile în lume nu poate constitui criteriu de clasificare, caracterul eterogen al criteriilor propuse. Unul dintre motivele cele mai importante este incapacitatea micro-

[1] R. David, *Traité élémentaire de droit civil comparé*, Paris, 1950, p. 223.

[2] A se vedea L.J. Constantinesco, op. cit., vol. III, p. 108 și urm.

[3] *Idem*, p. 141.

comparării de a furniza criteriile necesare clasificării (putându-se, eventual, obține doar microrezultate), fiind necesară macrocompararea.

Secțiunea a 6-a.

Metodele cercetării științifice a dreptului.

Metoda tipologică

27. În general, cuvântul „metodă” înseamnă „procedura sau calea pe care gândirea umană o urmează pentru a ajunge la adevăr”^[1]. Etimologic, cuvântul „metodă” provine din cuvântul grecesc *methodos*, care însemna cale sau mod de expunere. Oamenii de știință au fost dintotdeauna preocupați de studierea metodelor, ceea ce a condus la apariția unei științe asupra metodelor, denumită „metodologie”.

Metodele pot fi deductive sau inductive. Metodele deductive, care se bazează în principal pe silogism, pleacă de la principii generale, ajungând la fapte particulare. Metodele inductive se bazează pe experiență, ele plecând de la fapte particulare și ajungând la principii generale.

Deși, în funcție de metoda folosită, se distinge între științe deductive și științe inductive, în doctrină se subliniază că această distincție „are o valoare relativă, deoarece, în general, științele se servesc de ambele proceduri logice și însăși științele inductive tind să devină deductive”^[2]. Mai mult, se observă că, deși „cele două metode sunt deosebite, ele nu sunt contradictorii: ele nu se exclud, ci, într-un anumit mod, se completează, se combină, adică pot să se ajute reciproc, să se unească”^[3].

Așadar, am putea defini metoda ca „un ansamblu de operații intelectuale, deducții și inducții, care sunt folosite pentru cunoașterea, înțelegerea unui fenomen”^[4], pentru a descoperi lumea înconjurătoare.

28. Ca orice știință, și dreptul este studiat în baza unei metodologii științifice, el necesitând o metodologie corespunzătoare pentru a putea decripta esența sa – denumită *metodologie juridică*. Această metodologie juridică a luat naștere și s-a maturizat în procesul evoluției dreptului.

Dreptul nu este static, el este viu, sensibil la modificarea realității juridice, iar pentru a răspunde nevoii de înțelegere a sa, dreptul trebuie să fie cercetat prin îmbinarea metodelor tradiționale cu metodele moderne.

Unii autori susțin că în „etapa actuală de dezvoltare a științelor juridice asistăm la două tendințe: (...) o tendință de diversificare, de particularizare (...) (și) un proces de integrare ce se desfășoară mai ales pe plan metodologic și

[1] L. Gheorghiu, *Evoluția sistemelor juridice contemporane. Privire specială asupra tipologiei dreptului comunitar*, Ed. Universul Juridic, București, 2004, p. 14.

[2] N. Popa, op. cit., p. 15.

[3] L. Gheorghiu, op. cit., p. 15.

[4] *Idem*, p. 16.

care constă în egalizarea dezvoltării, a exactității metodelor folosite în științele juridice”^[1].

În doctrina teoriei generale a dreptului^[2], se discută despre existența mai multor metode concrete de cercetare: metoda comparativă, metoda istorică, metoda logică, metoda sociologică, metodele cantitative. Unii autori mai adaugă și metoda experimentală sau metoda tipologică^[3].

Totuși, nu trebuie să se înțeleagă că ele trebuie folosite separat, de multe ori, pentru obținerea unor rezultate valoroase, fiind necesară utilizarea lor simultană, deoarece ele sunt interdependente și simultane.

Ne îndreptăm atenția către metoda tipologică, denumită și metoda tipologico-clasificatoare, apărută ca răspuns la progresul juridic despre care povestea Turgot.

Fiind într-o continuă schimbare din cauza factorilor de configurare a dreptului, dreptul se modifică la nivelul instituțiilor juridice și la nivelul ramurilor de drept. Dreptul nu este static, el se transformă permanent.

Pentru a putea analiza sistemele de drept suprapuse, metoda tipologică este necesară, putând contempla cu atenție tipologiile și clasificările scoase la iveală. În acest sens, în doctrină se subliniază că orice tipizare presupune „reducerea și egalizarea pragmatică a însușirilor semnificative pentru scopul particular în vederea căruia a fost format tipul”^[4]. Tipologia fiind subordonată scopurilor cercetării, în stabilirea unor constanțe și a valorii explicative, implică „neluarea în considerare a diferențelor individuale semnificative pentru scopul dat”^[5]. Teoreticienii dreptului recurg la utilizarea metodei tipologice pentru a afla în ce condiții a luat naștere și a evoluat dreptul, înțelegând astfel esența și conținutul său.

De-a lungul timpului, au existat diverse încercări de a defini și clasifica sistemele de drept, existând criterii variate, dintre care cele mai importante ni se par: dependența de sistemele de organizare socială, apartenența la un bazin de civilizație juridică, rolul dreptului ca mijloc de organizare socială. Vom aborda în continuare, mai pe larg, aceste trei criterii.

Ne revin în minte cuvintele pline de culoare ale lui Leontin-Jean Constantinesco, care sublinia că „a elabora sisteme juridice înseamnă mai întâi să cunoști (sic) și să ai conștiința poziției exacte a ordinilor juridice în universul juridic. Aceasta înseamnă, simultan, a ieși din *ghetto*-ul juridic național și a înțelege că ordinele juridice naționale, legate prin elementele lor determinante de alte ordini juridice, formează ansambluri mai vaste”^[6].

[1] L. Gheorghiu, op. cit., p. 19.

[2] N. Popa, op. cit., p. 17 și urm.

[3] L. Gheorghiu, op. cit., p. 19 și urm.

[4] N. Popa, op. cit., p. 57.

[5] L. Gheorghiu, op. cit., p. 21.

[6] L.J. Constantinesco, op. cit., vol. I, p. 43.

Secțiunea a 7-a.

Tipologia dreptului în funcție de dependența de sistemele de organizare socială (Poirier)

29. Folosind acest criteriu și metoda tipologico-clasificatoare, celebrul analist Jean Poirier constată existența unor sisteme de drept suprapuse istoric (tipuri istorice de drept): dreptul sclavagist, dreptul feudal, dreptul burghez, dreptul socialist.

Este interesant de reținut faptul că, deși aceste tipuri de drept prezintă trăsături specifice în conținutul instituțiilor fundamentale, al construcțiilor juridice sau în ponderea izvoarelor, „o atare tipologie nu anulează diferențele specifice ale diverselor sisteme particulare coexistente în același spațiu istoric”^[1].

Dreptul sclavagist avea ca obiective majore „apărarea proprietății stăpânilor de sclavi și excluderea sclavilor din categoria subiectelor de drept și situarea lor în aceea a lucrurilor”^[2]. Dreptul roman face parte din această categorie. Existau însă și diferențe, de exemplu, în Dacia care receptase dreptul roman și unde s-au observat particularități ale dobândirii proprietății, ale căsătoriei și ale rudei.

Dreptul feudal a apărut proprietatea funciară, normele juridice fiind create pentru a împiedica divizarea marilor domenii, regula masculinității și regula primogeniturii având un rol important.

Dreptul burghez a proclamat drepturile omului (e.g. libertatea persoanei, egalitatea cetățenilor).

Dreptul socialist a luat naștere prin receptarea dreptului sovietic în statele cu un sistem politic asemănător URSS-ului. Având la bază materialismul dialectic și istoric, acest tip de drept considera întreaga ordine juridică ca drept public. În țările care adoptaseră acest tip de drept, economia era centralizată, dreptul comercial fiind practic inexistent, iar finalitatea dreptului era denaturată, deoarece politicul putea oricând vicia procesul de aplicare a dreptului prin apelarea în mod frecvent „la lege și la legiferare, mai ales în situații critice ale funcționalității sistemului social, forțând dreptul să fie ceea ce nu poate fi – un panaceu”^[3].

Marele sistem socialist s-a dizolvat în anul 1989, după evenimentele marcante ale istoriei Europei de Est, statele care l-au îmbrățișat pana atunci revenind la sistemul juridic romano-germanic^[4].

[1] N. Popa, op. cit., p. 58.

[2] L. Gheorghiu, op. cit., p. 23.

[3] I. Craiovan, Tratat de teoria..., p. 73.

[4] *Ibidem*.

Secțiunea a 8-a.

Tipologia dreptului în funcție de apartenență la un bazin de civilizație juridică (David)

30. René David este considerat în doctrină a fi „cu siguranță comparatistul care a consacrat cea mai mare parte a operei sale descrierii sistemelor juridice și, implicit, clasificării ordinilor juridice”^[1], analiza lui fiind cea mai completă.

Criteriul apartenenței dreptului la un bazin de civilizație juridică i-a determinat pe specialiștii în dreptul comparat să recunoască existența unor *familii de drept*, care se diferențiază prin limbaj juridic, concepte juridice, instituții juridice și particularități filosofice; astfel, René David reține următoarele familii de drept (care reprezintă și marile sisteme de drept contemporan): romano-germanică, anglo-saxonă, dreptul socialist, dreptul musulman, hindus, chinez, japonez (al Extremului Orient) și dreptul Africii negre și al Madagascarului.

Dezvoltarea sistemelor juridice pe continentul european și în insulele britanice a avut loc în paralel, timp de mai multe secole, creându-se astfel două medii juridice diferite.

31. *Familia sau sistemul de drept romano-germanic (civil law)* este rezultatul recepționării dreptului roman în secolele XIV-XV; reunește sistemul juridic italian, sistemul juridic francez și sistemele naționale înrudite (spaniol, portughez, belgian, românesc, din America Latină), dar și sistemul german. Acest sistem se opune sistemului de *common law*.

Deși unii autori consideră că în acest sistem există două grupe distincte [cele două grupe fiind: a) drepturile latine reprezentate de Spania, Italia, Portugalia și b) drepturile germanice reprezentate de Germania, Austria, Scandinavia și Elveția], suntem de acord cu aceia care susțin că, de fapt, drepturile „au plecat de la același fond, aceste drepturi au evoluat diferit, în funcție de cutumele anterioare, de religie, de cultura lor”^[2], și anume fondul normativ comun izvorât din receptarea dreptului roman.

Denumirea este convențională, „deoarece un număr mare de sisteme naționale cuprinse în această arie nu își găsesc sorgintea în niciunul dintre aceste două drepturi (dreptul roman sau dreptul german, *n.n.*), ci reprezintă rezultatul exportului de legislație practicat de state ce au deținut altădată imperii coloniale, ca Franța, Spania, Portugalia sau, în mai mică măsură, Italia”^[3].

Această familie se caracterizează prin următoarele trăsături: este un drept scris, bazat pe un sistem ierarhic al izvoarelor de drept, este codificat și cunoaște diviziunea în drept public și drept privat, fapt care determină structurarea sa pe ramuri și instituții.

[1] L.J. Constantinesco, op. cit., vol. III, p. 105.

[2] Pentru mai multe detalii, a se vedea Ph. Malinvaud, op. cit., p. 13.

[3] V.D. Zlătescu, op. cit., p. 28-138.

Prin origine și trăsături, este clar că dreptul românesc face parte din sistemul de drept romano-germanic. „Moștenirea juridică dacă și romană reprezintă «rădăcini profunde» ale vechiului drept românesc, pe care poporul român le-a contopit într-o sinteză originală, întregită cu norme juridice proprii, elaborate treptat în epocile juridice următoare”^[1].

Acest sistem a fost criticat foarte dur de rapoartele *Doing Business*, publicate de Banca Mondială, pe motiv că ar fi mai puțin performant pe plan economic decât sistemul *common law*. În cadrul celebrelor rapoarte pe anii 2004, 2005, 2006^[2], economiștii au ajuns la concluzia că dreptul francez și, în general, sistemul *civil law* sunt contraproductive pe plan economic, spre deosebire de sistemul *common law*. În aceste raporturi apărea că societățile transnaționale doresc să supună contractele internaționale sistemului de *common law* (i.e. dreptului englez sau dreptului american) și nu legii franceze. Mai mult, erau sfătuite statele care doreau să își reformeze dreptul economic să adopte un sistem de *common law* și să nu se inspire din dreptul francez. Desigur că au existat foarte multe reacții și contraargumente din partea juriștilor de *civil law*. Opiniile sunt împărțite, mai ales că, în ciuda clasamentelor Băncii Mondiale, Franța figurează întotdeauna în topul țărilor privind suma investițiilor străine. Cu siguranță, multe reforme mai trebuie realizate chiar și în sistemul francez.

32. *Familia dreptului anglo-saxon (common law)*, al doilea mare sistem juridic din timpurile noastre, este originară din Anglia și este opusă sistemului *civil law*. Deși „Europa a fost despărțită de insulele britanice de o palmă de apă, pe plan juridic comunicarea a fost aproape inexistentă”^[3], sistemele juridice dezvoltându-se în paralel și „creându-se astfel două bazine juridice diferite”. În prezent, sistemul acesta se regăsește în Anglia, Irlanda, S.U.A. (cu excepția statului Louisiana), Canada (cu excepția provinciei Québec), Australia, Noua Zeelandă etc. Acest sistem este alcătuit din trei componente: *common law* (precedentele judecătorești), *equity* (reguli de drept pronunțate anterior unificării jurisdicțiilor engleze, de către curți speciale, pentru atenuarea asperităților regulilor de *common law*) și *statutory law* (ramura alcătuită din reguli de drept create prin lege). *Equity* reprezintă „un fond corectiv adus regulilor de *common law*, în măsura în care acest drept bazat pe precedente se perima, ajungea nereceptiv la impulsurile sociale. Având în vedere că *equity* a devenit un sistem normativ paralel și concurent cu *common law-ul* și nu de puține ori conflictual

^[1] I. Craiovan, *Filosofia dreptului...*, p. 83, *apud* N. Iorga, *Les origines et l'originalité du droit populaire roumain*, Paris, 1935, p. 118.

^[2] În Raportul *Doing business in 2006*, Franța figura pe locul 44 din punct de vedere al mediului juridic de afaceri, după Jamaica, Botswana, Namibia. De atunci până în 2013, Franța a progresat și a ajuns pe locul 34, între Belgia și Slovenia (deși, în 2010 ocupa locul 31, între Coreea și Slovacia).

^[3] M. Albici, *op. cit.*, p. 54.

cu acesta, în anul 1873 s-a stabilit printr-o lege specială că, în ipoteza unui conflict între *equity* și *common law*, cea dintâi va prevala”^[1].

Printre caracteristicile acestei familii de drept, amintim următoarele: legea scrisă are mai mult caracter de *lex specialis*, are o structură aparte, sistemul izvoarelor, procedeele de conceptualizare și limbajul juridic sunt diferite de cele ale altor familii de drept, ramurile nu sunt structurate datorită inexistenței diviziunii dreptului în drept public și drept privat (în Marea Britanie, termenul de „ramuri” este folosit pentru a reda cele trei sisteme tipice: *common law*, *equity*, *statutory law*), crearea dreptului nu este neapărat rodul activității specializate a legiuitorului, bazate pe principii de tehnică legislativă. În „hățișul jurisprudenței”^[2], legea este izvor secundar de drept, iar dispozițiile ei sunt înglobate în sistemul juridic al precedentelor judiciare.

Diferența esențială între acest sistem și sistemul de drept romano-germanic este importanța jurisprudenței. Sistemul *common law* este de origine jurisprudențială. Astfel, acest tip de drept nu are ca izvor principal legea, ci hotărârile judecătorești pronunțate în cauze diverse, care constituie „precedente judiciare” care pot fi invocate în cauze similare. Diferența aceasta fundamentală provine din faptul că dreptul anglo-saxon nu a receptat niciodată dreptul roman, neavând astfel la bază un drept scris compus din reguli generale care să se aplice în cazuri particulare. În acest mod, juristul din *common law* nu va căuta regula aplicabilă într-o lege, ci va căuta în precedentele judiciare, într-o manieră empirică și inductivă, argumentând în baza asemănărilor și deosebirilor situațiilor de fapt care ar justifica hotărârea judecătorului. Totuși, este evidentă evoluția dreptului englez, care, în prezent, nu mai este exclusiv judiciar și în care legile capătă un rol important. Aceste legi au totuși o concepție diferită față de legile din sistemul romano-germanic: în loc să cuprindă norme generale și principii, legile engleze sunt create și detaliate „pentru a cuprinde toate ipotezele susceptibile a se prezenta”^[3].

Chiar și conceptele din cele două sisteme de drept (romano-germanic și *common law*) sunt diferite (e.g. conceptul de *fraudă*).

Interesant este faptul că dreptul englez nu recunoaște abrogarea implicită și desuetudinea, astfel că foarte multe acte normative care n-au fost abrogate datează de secole. Astfel, în vederea facilitării cunoașterii statutelor, de-a lungul timpului, au fost alcătuite culegeri de statute.

În prezent, observăm că foarte multe tehnici contractuale de *common law* (e.g. contractele de know-how, factoring, leasing, franchising, practica trust-ului

[1] V.D. Zlătescu, op. cit., p. 153.

[2] I. Craiovan, *Filosofia dreptului...*, p. 153.

[3] E. Steiner, *Adoption en Angleterre du style législatif en vigueur sur le continent: espoirs déçues et perspectives d'avenir*, în *Revue internationale de droit comparé* nr. 3/2006, p. 809.

sau a agency-ului) au penetrat întregul drept internațional, ceea ce ne determină să sprijinim ideea că, în viitorul apropiat, „elementele de interferență dintre cele două mari sisteme de drept se vor accentua”^[1].

Aceste deosebiri importante între sistemul *common law* și sistemul romano-germanic îngreunează procesul de armonizare a dreptului între Regatul Unit al Marii Britanii și al Irlandei de Nord și dreptul continental.

33. Marele sistem de drept „socialist” a luat naștere ca urmare a recepționării mai mult sau mai puțin masive a dreptului sovietic în statele cu un sistem politic asemănător Uniunii Sovietice^[2]. Acest sistem trebuie cercetat mai ales pentru că există state care nu au renunțat la sistemul politic și economic socialist, deși există o tendință către economia de piață. Ideologia materialismului dialectic și istoric este temelia dreptului „socialist”. Acest tip istoric de drept inspirat din ideologia marxistă a dispărut odată cu sfârșitul comunismului și se întâlnește în special în țările din est (e.g. URSS și sateliții săi). Contrariul dreptului capitalist, dreptul socialist presupunea socializarea tuturor mijloacelor de producție, proprietarul acestora fiind statul sau partidul politic, cu excepția bunurilor de folosință personală. De la căderea comunismului și destrămarea URSS-ului, statele care adoptaseră dreptul socialist au evoluat spre țările romano-germanice, cu implicațiile juridice care decurg din acest fapt.

34. „Sistemele juridice religioase și tradiționale, deși sunt produsul unor epoci trecute, acomodându-se uneori cu mare greutate relațiilor sociale moderne, guvernează sute de milioane de oameni din epoca contemporană”^[3]. Originea religioasă a unor sisteme (dreptul hindus, islamic sau ebraic) nu trebuie să ne conducă la concluzia că toate normele juridice sunt religioase. Mai mult, se observă o tendință de modernizare a sistemelor de drept tradiționale, deși, la începuturi, ele erau organic integrate doctrinei religioase a Islamului (de exemplu, în China, Japonia sau Turcia, care au adoptat integral legislații moderne^[4]).

Din categoria sistemelor juridice religioase și tradiționale, *dreptul musulman* are o largă aplicare în toate statele arabe (e.g. Pakistan, Bangladesh, Iran, Afganistan, Indonezia). În concepția islamică, dreptul musulman este rodul revelației divine, ca urmare a revelării regulilor sale de către Dumnezeu profetului Mahomed, prin intermediul arhanghelului Gabriel^[5].

Deși relația dintre drept și religie este extrem de cunoscută în general, dreptul musulman are o legătură mult mai strânsă cu aceasta. Dreptul musulman este exemplul cel mai remarcabil al dreptului religios, el aplicându-se în majo-

[1] M. Albici, op. cit., p. 58.

[2] R. David, op. cit., p. 155-313.

[3] *Idem*, p. 163.

[4] I. Craiovan, *Filosofia dreptului...*, p. 164.

[5] *Ibidem*.

ritatea statelor islamice, unde o parte a dreptului pozitiv mai mult sau mai puțin importantă o constituie *șaria*. Nu trebuie uitat faptul că islamul (însemnând „supunere totală în fața lui Dumnezeu”) este una dintre cele mai mari religii ale lumii, având peste un miliard de adepți, el bazându-se pe conceptele Coranului. „De aceea, din Bangladesh până în Indonezia, din Golful Arabiei (Persic) până în Africa centrală, dreptul islamic face parte din dreptul pozitiv al populațiilor trăitoare pe aceste meleaguri”^[1]. Singura excepție o constituie Turcia, eterna candidată la Uniunea Europeană (Turcia a încheiat în 1963 un acord de asociere cu Comunitatea Economică Europeană), care a părăsit dreptul musulman, adoptând o legislație „de sorginte european-continentală”^[2].

Astfel cum se subliniază în doctrină, „dreptul musulman este oglinda fidelă a stadiului relațiilor din societatea islamică, un indicator elocvent al dezvoltării materiale și spirituale, un păstrător peste veacuri al rânduieiilor existente în civilizația arabă. Dreptul musulman este factorul care a contribuit la păstrarea specificului etno-spiritual și al tradițiilor culturale și religioase”^[3].

Dreptul musulman are mai multe izvoare. *Coranul* este cartea sfântă a Islamului, din 6.342 de versete, 500 referindu-se la drept. *Sunna* reprezintă tot ceea ce este atribuit prin tradiție profetului Mahomed. *Idjima* consemnează consensul jurisconsulților pe probleme de drept, *idjtihad* reprezentând jurisprudența. *Sharia al islamia* reprezintă principiile fundamentale ale dreptului musulman, consacrand soluții pentru ramurile dreptului.

Specialiștii în dreptul islamic subliniază că, în prezent, acesta este supus unei reforme, el încercând să fie modernizat; această schimbare este „un demers firesc, dictat de o lume aflată în permanentă schimbare”^[4], unele state recurgând la codificare, procedură sau organizare judecătorească.

De aici și problema adaptării persoanelor care se mută dintr-o țară musulmană sau într-o țară musulmană, deoarece acea persoană se poate simți supusă unor drepturi incompatibile, *șaria* și dreptul civil din cealaltă țară.

Dreptul islamic este într-adevăr „un fenomen atât de diferit de toate celelalte forme de drept (...), încât studiul acestuia este indispensabil unei evaluări pertinente a întregii arii a posibilelor fenomene juridice”^[5].

Dreptul hindus este un sistem conservator de drept, nereprezentând dreptul Indiei, ci al comunității care aderă la hinduism. El se bazează pe sistemul castelor, plecând de la cele patru tipuri de caste: brahmani, șatria, vaisia și sudra. Din această cauză, în doctrină, India mai este denumită și „creuzet de sisteme juridice”^[6].

[1] M. Albici, op. cit., p. 58.

[2] *Ibidem*.

[3] *Idem*, p. 59.

[4] *Idem*, p. 61.

[5] J. Scacht, O introducere în dreptul islamic, Oxford University Press, Oxford, 1964, p. V.

[6] M. Losano, op. cit., p. 421.

Dreptul japonez tradițional prezintă încă importanță, deoarece unele principii și reguli au fost păstrate de legiuitorul japonez în cadrul legislației moderne adoptate (e.g. materia persoanelor și a relațiilor de familie) sau transmise altor state. Acest tip de drept s-a inspirat din confucianismul chinez, care este unul dintre izvoarele *șintoismului*. Deși, timp de mai multe secole, reglementările japoneze priveau împărțirea erezărilor în funcție de numărul membrilor fiecărei familii (reglementările *ritsu-ryo*) și formarea feudelor japoneze ca domenii inviolabile (reglementările *shō*), observăm că, odată cu înflorirea castei militare a samurailor (secolul al XII-lea – membrilor ei aplicându-li-se dreptul cutumiar), s-au abandonat normele *ritsu-ryo* și *shō*. Ca și în China, „în locul normelor de drept, în societate acționau *giri*, reguli de comportament asemănătoare riturilor chineze”^[1], deoarece ideile despre drept și justiție erau considerate a tulbura pacea socială. Ulterior, Japonia a trecut prin *era Meiji* (aproximativ 1868-1912), când s-a receptat legislația europeană și s-au redactat primele coduri legislative, ea intrând astfel în familia de drept romano-germanic.

Dreptul african cutumiar a fost calificat ca un drept țărănesc de către puterile coloniale care au colonizat Africa^[2]. Nu putem vorbi doar despre un singur sistem de drept, datorită faptului că fiecare comunitate etnică avea propriile obiceiuri. Dreptul african era dominat de religia tribală, existând foarte multe rituri agrare, conform cărora pământul este proprietate divină încredințată strămoșilor, oamenii nefiind decât simpli detentori. Cunoscând condițiile cutumei din teoria dreptului, desprindem faptul că acest sistem de drept se bazează pe oralitate. Interesant este că oralitatea era aplicabilă și edictelor șefului comunității, ale castelor de vârstă sau ale diverselor asociații care puteau să legifereze în temeiul unei împuterniciri din partea regelui sau a șefului^[3]. Acest sistem de drept a fost îmbogățit cu regulile metropolei coloniale, din acest motiv regăsim acum în Africa sistemul de drept *common law* sau romano-germanic.

Secțiunea a 9-a.

Tipologia dreptului în funcție de rolul dreptului ca mijloc de organizare socială (Mattei)

35. O analiză interesantă în dreptul comparat a fost realizată de cercetătorul italian Ugo Mattei. Deși Mattei își intitulează studiul *Trei tipare de drept: Taxonomie și schimbare în sistemele juridice mondiale*, suntem de părere că este vorba despre o nouă concepție despre tipologia dreptului. Motivându-și studiul pe nevoia de transfer al cunoașterii între diferite sisteme juridice, el

[1] V.D. Zlătescu, op. cit., p. 233.

[2] I. Craiovan, *Filosofia dreptului...*, p. 166.

[3] *Idem*, p. 167.

susține că este necesară o taxonomie mondială care să „permită sistemelor juridice să învețe unele de la altele”^[1]. Într-o lume în care dreptul este exportat și importat, este nevoie de astfel de tipologii.

Autorul subliniază că tipologia dreptului văzută de René David trebuie revizuită, deoarece harta lumii este diferită de cea folosită de René David. Prima mare diferență este căderea comunismului în Europa Centrală și de Est, ceea ce pune sub semnul întrebării familia de drept socialist. A doua diferență este „succesul” aceluiași sistem politic în China și, „în consecință, creșterea importanței sinologiei juridice printre disciplinele comparate”^[2]. A treia diferență este creșterea importanței și progresul dreptului japonez din ultimele decade. A patra diferență este legată de lumea islamică, privind creșterea conștientizării particularităților culturale și legale. A cincea diferență este legată de independența obținută de statele din continentul african.

O nouă redefinire a hărții juridice a lumii este necesară, mai ales că există critici privind centrismul euro-american din dreptul comparat. Mai mulți specialiști de drept comparat din Italia au subliniat că „în confruntarea cu un tipar fără precedent de accelerare istorică, dreptul comparat are nevoie de o revizuire radicală a modurilor sale de gândire”^[3].

Astfel, Mattei propune o nouă tipologie juridică în funcție de rolul dreptului ca mijloc de organizare socială în sens weberian, plecând de la prezumția că și cea mai primitivă structură socială este o structură juridică, astfel că existența unei ordini juridice este independentă de prezența legiuitorului, a magistraților, a avocaților. Ideea de bază este că „în toate societățile există trei mari izvoare ale normelor sociale sau stimulente sociale care afectează comportamentul uman: politica, dreptul și tradiția filosofică sau religioasă”^[4]. În conformitate cu aceste surse, Mattei realizează o schemă tripartită. El subliniază că fiecare sistem de drept își asumă o pluralitate de tipare juridice. Mai mult, accentuează că sistemele juridice sunt „rezultanta unei complexități stratificate care provine din accidente de istorie juridică și din transplanturi juridice”^[5] – un exemplu interesant îl reprezintă statele din America Latină, în care dreptul public se bazează pe *common law*, iar dreptul privat pe dreptul continental. Aceste principii conduc la ideea, conform lui Mattei, că „sistemele juridice nu există niciodată. Ele *devin*. Iar ceea ce determină această devenire este rolul variabil al diferitelor tipare din sistemele juridice. De aici și diferența între tipar juridic și sistem juridic”^[6].

[1] U. Mattei, *Three Patterns of Law: Taxonomy and Change in the World's Legal Systems*, în *The American Journal of Comparative Law* nr. 1/1997, vol. XLV, p. 6.

[2] *Idem*, p. 10.

[3] *Idem*, p. 12.

[4] *Ibidem*.

[5] *Idem*, p. 14.

[6] *Ibidem*.

Adevărul este că toate cele trei tipare juridice se regăsesc în toate sistemele juridice ale lumii, singura diferență fiind proporția lor. Acest lucru conduce la „hegemonia” unuia asupra celor două rămase – desigur că acestea nu dispar, însă au un rol mai estompat. Interesant este exemplul din Italia oferit de Mattei^[1], sistem juridic clasificat de el ca fiind *profesional*. La 1 august 1996, Italia a fost zguduită de achitarea unui criminal nazist, Eric Priebke, de către o instanță de la Roma, iar, ulterior achitării, Ministrul Justiției (un eminent profesor de drept penal, profesorul Flick) a ordonat poliției arestarea lui Priebke pentru a opri revolta oamenilor. Clar ilegală sub umbrela teoriei statului de drept, această decizie a fost justificată pe motivul cererii de extrădare făcută de Germania, dovedindu-se ulterior că respectiva cerere a fost făcută ulterior ordinului ministrului. Chiar motivând că avea cunoștință de intențiile autorităților germane, ordinul său a fost nelegal, deoarece art. 716 din Codul italian de procedură penală atribuia doar procurorilor acest drept, care sunt independenți de Ministerul Justiției în Italia. Este un exemplu evident că politicul a avut un avantaj în fața dreptului în acest caz, chiar dacă decizia politică a fost contrară verdictului instanței italiene.

Conform tipologiei lui Mattei, sistemele naționale pot aparține statului de drept profesional, statului de drept politic și statului de drept tradițional.

Desigur că această împărțire este dinamică, deoarece transplanturile juridice pot schimba direcția unui sistem național, din cauza influenței unui tipar juridic predominant. Autorul nu neagă posibilitatea ca un sistem juridic să facă parte din două categorii deodată (e.g. dreptul familiei ține de tradițional, în timp ce dreptul comercial de profesional, iar dreptul penal de politic). El subliniază că această împărțire „în trei familii de drept majore, astfel, permite o flexibilitate considerabilă și recunoaște în mod clar că a clasifica familiile de drept este un mijloc de a înțelege mai bine și nu un scop în sine”^[2].

36. Sistemele juridice care se încadrează în categoria *statul de drept profesional* încredințează deciziile importante (i.e. deciziile politice) lumii politice (ele trebuind, totuși, să respecte legea) și deciziile mai puțin importante lumii juridice. Sistemele juridice care intră în această categorie sunt: Marea Britanie, S.U.A., Oceania, Europa de Vest, sistemele naționale din Scandinavia, unele sisteme „amestecate” (Louisiana, Québec, Scoția, Africa de Sud). Autorul are dubii dacă ar trebui încadrate aici Israel și India. Practic, sunt statele în care procesul legal nu este foarte influențat de structuri sociale alternative. În prezent, această categorie este legitimată de democrație.

37. *Statul de drept politic* presupune ca toate sistemele din această categorie să nu poată separa procesul legal de procesul politic, ele nefiind autonome. Relațiile politice sunt determinante în aceste sisteme, când este foarte

[1] U. Mattei, op. cit., p. 14-15.

[2] *Idem*, p. 17.

important „cine este cine” în lumea politică. Din nevoia de stabilitate și de păstrare a puterii, guvernele din aceste state nu respectă dreptul. Este interesant ceea ce a afirmat Schlesinger, pe care Mattei îl citează în studiu: „atunci când oamenii guvernează, în locul legii, oamenii găsesc uneori a fi mai prudent să caute un puternic protector uman decât să se bazeze pe drepturile prevăzute de lege împotriva statului”^[1]. În aceste sisteme, atât deciziile importante, cât și cele mai puțin importante sunt luate de către puterea politică. În această categorie intră marea majoritate a statelor din familia de drept socialist, cu excepția unor state („poate” Polonia, Ungaria și Republica Cehă), țările mai puțin dezvoltate din Africa și America Latină, cu excepția statelor islamice din nordul Africii, precum și Cuba. Autorul exclude din lista statelor socialiste China, Mongolia, Vietnam, Laos și Coreea de Nord, fostele republici sovietice din Asia.

38. Statul de drept tradițional se regăsește în sistemele unde legea și tradiția religioasă sau filosofică nu sunt clar delimitate. Ar intra în această categorie statele islamice, statele care sunt guvernate de dreptul indian sau hindus, alte state din Asia guvernate de concepțiile confucianiste de drept (e.g. China, Japonia).

^[1] U. Mattei, op. cit., p. 29.

Capitolul al VIII-lea.

Concluzii

39. Am început cercetarea noastră pornind de la definirea conceptului de „tipologie”. Am încercat totodată să subliniem diferența între acest concept și cel de „clasificare”, cu care de multe ori este confundat. Sintetizând cele spuse anterior în această privință, clasificarea se folosește atunci când distincția între elemente se poate realiza în funcție de *un criteriu unic*, în timp ce tipologizarea intervine atunci când se utilizează mai multe criterii, tipologiile fiind o formă particulară de sistematizare. Mai mult, clasificarea este complementară cu diviziunea.

Știința, ca fenomen social aparte, nu trebuie să fie privită doar ca un sistem de idei, reprezentări, teorii (image statică), ci și ca un sistem care se dezvoltă, produce continuu noi cunoștințe, ca valori spirituale (image dinamică)^[1].

Științele sociale sunt un grup de discipline academice care studiază aspectele umane ale lumii. Ele se deosebesc de artă, deoarece folosesc metoda științifică în studiul umanității, inclusiv metode calitative și cantitative. Cunoașterea componentelor socialului apare ca un *perpetuum mobile* științific, ca o depășire a propriilor sale frontiere.

În ceea ce privește tipologiile, este interesant că acestea au în comun faptul că nu reușesc să cuprindă toată varietatea tipurilor. Nu putem întâlni „tipul pur” în niciun sistem tipologic, mai ales că ideea de tip este abstractă, este o construcție mentală, care corespunde dorinței noastre logice de a „ordona” fenomene naturale care, prin esența lor, nu sunt „ordonate”. Astfel, nu vom regăsi niciodată tipologii perfecte. Pentru a realiza o tipologie veritabilă, este nevoie de o *muncă imensă de sinteză*.

Tipologia este acel procedeu utilizat de legiuitor pentru a „alege din diversitatea relațiilor posibile anumite tipuri curente, cu excluderea tuturor celorlalte. (...) este un reflex al caracterului tipic al regulii de drept”^[2]. În schimb, clasificarea este acel procedeu prin care legiuitorul subsumează „anumite grupe de situații unor categorii generale cărora să le aplice un regim distinct”^[3]. Clasificările urmăresc simplificarea reglementării, prin atașarea unor principii și regimuri juridice comune, deoarece, în lipsa lor, legiuitorul ar trebui să reglementeze fiecare caz în parte, ceea ce ar îngreuna crearea dreptului. Pentru a fi utile și

[1] N. Popa, op. cit., p. 1.

[2] D.C. Dănișor, I. Dogaru, Gh. Dănișor, op. cit., p. 232.

[3] Ibidem.

oportune, elementele clasificărilor trebuie să aibă „trăsături esențiale comune”^[1].

Deși dreptul nu are o formă geometrică, chimică sau biologică, el are o formă intelectuală, ideatică, diferită de la o civilizație la alta, deoarece dreptul nu este același peste tot, el este într-o devenire permanentă. Astfel, dreptul se dezvoltă precum limba. Din cauza conectării la mediul social, dreptul evoluează odată cu societatea, astăzi mai mult ca oricând, în această lume globalizată, oamenii venind în contact unii cu alții. Este nevoie de o înțelegere a regulilor care guvernează sistemele de drept. Este nevoie de o interpretare comună a drepturilor și obligațiilor oamenilor. Această sete de cunoaștere este *adăpată* de știința dreptului comparat, care explică instituțiile și conceptele juridice în contextul în care se situează, în dinamica lor, analizând condițiile sociale concrete în care apar.

Dreptul comparat trebuie să depășească simpla observare a asemănărilor și deosebirilor dintre sistemele juridice, trebuind să alunece în abstractizarea acestora, pentru a analiza cauzele genezei și evoluției fenomenelor juridice, precum și cristalizarea conceptelor^[2]. Mai mult, Twining nota că astăzi, „într-o lume globalizată, cosmopolită, și studiile generale privind știința dreptului și cele de drept comparat trebuie să devină cosmopolite, ca o pre-condiție pentru o revigorare a teoriei generale a dreptului și o reconsiderare *in extenso* a dreptului comparat”^[3].

Prin utilizarea metodei tipologico-clasificatoare, se observă că o familie de drept sau un sistem de drept „reprezintă gruparea unor sisteme juridice naționale, în raport de anumite trăsături comune ale acestora”^[4]. Astfel, fiecare sistem de drept cunoaște îmbinarea unor trăsături generale tipice cu particularități proprii. Desigur că asupra acestora și-au pus amprenta condițiile sociale, economice și culturale din fiecare perioadă istorică.

Analizând istoria dreptului, distingem existența unor sisteme suprapuse de drept, ceea ce ridică problema tipologiei acestor sisteme. Interesant este ceea ce subliniază Leontin-Jean Constantinesco ca fiind caracteristic începuturilor clasificării tipologice: „clasificarea propusă de un autor este respinsă de obiectiile altui autor”^[5], neexistând dialog științific.

[1] D.C. Dănișor, I. Dogaru, Gh. Dănișor, op. cit., p. 233.

[2] S. Popescu, *Dreptul comparat și sociologia comparativă a dreptului*, în P.R. – Supliment 2007 (Lucrările Conferinței Internaționale Bienale organizate de Facultatea de Drept din cadrul Universității de Vest din Timișoara, 17-18 noiembrie 2006), p. 722 și urm.

[3] N. Popa, op. cit., p. 11; W. Twining, *Globalization and Comparative Law*, apud M.-F. Popa, *Sistemul juridic englez. Tendințe actuale de evoluție*, teză de doctorat, 2008, p. 60.

[4] L. Gheorghiu, op. cit., p. 30.

[5] L.J. Constantinesco, op. cit., vol. III, p. 105.

Mai mult, toate clasificările prezentate anterior demonstrează că problema tipologiei sistemelor de drept nu este rezolvată în întregime. Motivele? Astfel cum afirmă Leontin-Jean Constantinesco, „primul lucru care te izbește când te ocupi de această problemă este diletantismul, superficialitatea analizei sau chiar absența oricărui examen științific al chestiunii. Comparatiștii care s-au ocupat de aceasta par mai curând interesați să demonstreze defectele criteriilor propuse de alți autori, fiind nerăbdători să propună propria clasificare, care nu prea valorează mai mult”^[1]. Există mai multe motive pe care le amintim aici: lipsa unui examen serios al problemei clasificării ordinilor juridice, domeniile cercetate în vederea grupării nu erau cele determinante, orice clasificare parțială și netemeinică este în mod necesar falsă, răspândirea codurilor civile în lume nu poate constitui criteriu de clasificare, caracterul eterogen al criteriilor propuse. Unul dintre motivele cele mai importante este incapacitatea microcomparării de a furniza criteriile necesare clasificării, fiind necesară macrocomparația.

Ni se pare interesantă și tipologia construită de Ugo Mattei, deși poate fi ușor contestată.

Suntem martorii unei apropieri și influențări reciproce a sistemelor de drept din toate statele lumii, acest lucru fiind evident chiar din existența Uniunii Europene, care a dat naștere și unui tip nou de drept – *dreptul Uniunii Europene*. Vom aborda acest nou tip de drept în Partea a II-a a prezentei lucrări.

Indiferent cum percepem tipologiile, observăm că, în prezent, ele sunt foarte utilizate și foarte apreciate alături de clasificări, indiferent de știința spre care ne îndreptăm atenția.

Precum o modelare sau o teoretizare, tipologia este falsă prin definiție, apelând la contradicție. Astfel cum a precizat A.E. Bottoms, în concluzia unui raport prezentat în cadrul Consiliului Europei, „trebuie să recunoaștem că o clasificare, oricare ar fi ea, nu va conține neapărat toată bogăția individualității oamenilor și riscă foarte ușor să creeze o imagine deformată a omului per ansamblu și a vieții sale în colectivitate. Munca noastră de clasificare necesară pentru ameliorarea cunoștințelor noastre se va solda cu un eșec dacă, în efortul nostru de înțelegere, pierdem din vedere aceste adevăruri”^[2].

[1] L.J. Constantinesco, op. cit., vol. III, p. 141.

[2] G. Lopez, Dictionnaire des sciences criminelles, Ed. Dalloz, Paris, 2004, p. 943.

Capitolul I.

Apariția unei noi tipologii juridice – Dreptul Uniunii Europene

PARTEA A II-A

DREPTUL UNIUNII EUROPENE, DE LA MULTIJURIDISM LA O NOUĂ TIPOLOGIE JURIDICĂ

Capitolul I.

Apariția unei noi tipologii juridice – Dreptul Uniunii Europene

40. Dacă în Partea I a prezentei lucrări am definit conceptul de „tipologie” și am prezentat utilizarea tipologiilor în științele sociale, insistând pe tipologiile juridice, ne propunem ca în această parte să demonstrăm că dreptul instituțional, material și procesual al Uniunii Europene au conturat o ordine juridică specifică.

41. Împărtășim opinia lui Dumitru Mazilu, conform căreia analiza dreptului Uniunii Europene ne îndreptățește să afirmăm că „suntem în prezența unui *tip de drept deosebit*, care nu se confundă cu dreptul intern al statelor membre și nici cu sistemul juridic internațional”; acest drept „dă expresie *unității și diversității* reglementărilor existente, atât în planul relațiilor social-economice, cât și în cel al relațiilor politico-juridice la nivel național și Continental”^[1].

Datorită suveranității statelor, fiecare stat este îndreptățit să își stabilească dreptul aplicabil, având sentimentul că acest drept trebuie să fie conceput la nivel național, la fel ca și politica socială și națională a țării.

Totuși, în ultimele decenii, observăm că unele probleme sociale și economice au și o dimensiune europeană sau chiar mondială, că depășesc frontierele (e.g. încălzirea globală, efectul de seră). Din acest punct de vedere, discutăm despre *globalizarea problemelor* tratate în diverse convenții internaționale menite să stabilească un drept uniform (e.g. în materia drepturilor omului – Declarația Universală a Drepturilor Omului, Convenția europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale; în materia vânzării internaționale a mărfurilor – Convenția de la Viena privind vânzarea internațională a mărfurilor). Problema care se pune este că nu toate statele lumii ratifică aceste convenții, fapt care a determinat crearea unor organizații internaționale însărcinate cu armonizarea sau chiar unificarea dreptului în domeniile lor (e.g. Organizația Mondială a Sănătății, Organizația Mondială a Comerțului, Organizația Internațională a Muncii, Institutul Internațional pentru Unificarea Dreptului Privat, Comisia Organizației Națiunilor Unite pentru Dreptul Comerțului Internațional).

Doctrina subliniază, însă, că „cea mai sensibilă” armonizare a dreptului este cea realizată la nivel *regional*, unde Uniunea Europeană este cel mai bun

[1] D. Mazilu, Teoria generală a dreptului, Ed. All Beck, București, 1999, p. 48.

exemplu (regulamentele și directivele se aplică în toate cele 28 de state membre). Exemplul Uniunii Europene a fost „imitat”, însă fără un abandon de suveranitate, în America Latină (MERCOSUR – Argentina, Brazilia, Paraguay și Uruguay), dar și în statele francofone din Africa (Organizația pentru Armonizarea Dreptului Afacerilor în Africa – OHADA).

Astfel cum menționam anterior, este dificil să definim dreptul în general și dreptul Uniunii Europene, care este un drept viu, în construcție, el nefiind „încarnarea unei idei eterne și metafizice”^[1].

Cu siguranță, Uniunea Europeană reprezintă o realizare progresivă a unui proiect politic fără precedent, de multe ori întrebându-ne: „cine este părintele Europei? Paul Reynaud sau Jean Monnet, Pierre Uri sau Henri Spaak, Napoleon... sau Stalin? Ea nu s-a născut ranforsată din creierul unui înalt funcționar, dar a crescut dintr-o îndelungată răbdare concertată. De o sută de ori apostrofată de către opinia publică. De o sută de ori îmbrățișată. Mai ales, victima unei ignoranțe de natură a alimenta declarațiile răutăcioase și procesul de intenție”^[2].

În doctrină există dezbateri intense care datează de peste patruzeci de ani în ceea ce privește *natura dreptului Uniunii Europene*. Ce este „dreptul european”? La modul cel mai general, expresia „drept european” distinge dreptul și sistemele legale originare din Europa de cele din Asia, Africa sau America. Astfel cum se precizează în doctrină, „este tentant să asumăm că «dreptul european» este dreptul aplicabil pe continentul european. Chiar dacă acesta ar fi cazul, rămâne dificultatea creării sau formării unei definiții geografice precise a «Europei»”^[3]. Probleme apar în trasarea graniței estice a Europei cu Asia (odată cu intrarea Federației Ruse în Consiliul Europei și cu adoptarea Convenției Europene pentru Apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale, a îndepărtat concepția tradițională că Munții Ural separă Federația Rusă de Europa și Asia). Există totuși voci care contestă și granița vestică a Europei (nu referitor la Scandinavia, Islanda și Arhipelagul Insulelor Ferøe, Insulele Britanice), considerând că Insulele Azore, Madeira sau Canare sunt mai aproape de coasta Africii de Nord-Vest, decât de Spania, de care aparțin teritorial.

Interesantă este și opinia unor autori care subliniază că termenul „Europa” nu are formă de plural, astfel putând exista o singură Europă. „Istoricul, geograful, sociologul, filosoful, polițistul, lingvistul consideră în mod general că nu există doar una, ci mai multe «Europă»”^[4]. Este valabil și pentru jurist. Europa

[1] M. Losano, op. cit., p. 25.

[2] A se vedea J. Leprette, *Une clef pour l'Europe*, Ed. Bruylant, Bruxelles, 1994, prefată, p. 9.

[3] T. Kennedy, *Learning European Law. A Primer and Vade-mecum*, Ed. Sweet&Maxwell, 1998, p. 99.

[4] Lipsa acordului este a autorilor pentru a sublinia faptul că termenul „Europa” este defectiv de plural.

nu i se prezintă ca o realitate juridică unică. La începutul secolului al XXI-lea, Europa juridică este plurală^[1], autorii distingând patru mari categorii de „Europă” din punct de vedere juridic^[2]:

1. Europa instituțiilor create prin principalele organizații interguvernamentale europene (Uniunea Europeană, Consiliul Europei și, mai modest, Uniunea Europei Occidentale și Organizația pentru Securitate și Cooperare în Europa);

2. Europa libertăților economice principal instituită prin dreptul Uniunii Europene;

3. Europa drepturilor omului instituită de către Uniunea Europeană și Consiliul Europei;

4. Europa apropierei drepturilor naționale realizate de către Uniunea Europeană și, mai modest, de Consiliul Europei.

Nu este, astfel, ușor să definim Europa; dacă nici măcar din punct geografic nu este ușor, nici din punct de vedere istoric, cultural sau juridic nu este.

Secțiunea 1. Contextul istoric – de la Comunitățile Europene la Uniunea Europeană

42. Ideea unei Europe unite este foarte veche^[3]. De-a lungul timpului, oameni politici, de cultură sau din domeniul cultelor au prezentat idei europene importante: „pornind de la proiectele lui Dante, care în *Divina Comedie* vedea un împărat deasupra tuturor suveranilor din Europa (1306) sau de la cele ale preotului și profesorului de matematică Emeric Crucé, care, în lucrarea *Nouveau Cynée* (1623), propunea constituirea unei adunări permanente cu sediul la Veneția, organism care prin metoda arbitrajului urma să garanteze menținerea păcii internaționale, ajungând apoi la visul unei păci eterne, viziune despre care se spunea că ar putea să devină realitate fie prin crearea unei federații a statelor care ar urma să aibă la bază o constituție comună, fie prin constituirea unui Senat european cu competențe legislative și judiciare – Immanuel Kant, *Despre pacea eternă* (1795), respectiv abatele Saint-Pierre, *Proiect de pace eternă* (1712) – și trecând într-un alt registru, în care putem să constatăm că sunt lansate idei despre o construcție europeană în jurul Franței și a Angliei, țări care ar trebui să formeze un «mare Parlament» – Saint Simon (1814) – sau de chemare la unificarea Europei în *Statele Unite ale Europei* pe baza votului

[1] J.-S. Bergé, S. Robin-Olivier, *Introduction au droit européen*, ed. a 2-a, Themis/Droit, Ed. P.U.F., 2011, p. 63.

[2] *Ibidem*.

[3] Pentru o opinie contrară, a se vedea F. Cotea, *Drept comunitar european*, Ed. Wolters Kluwer, București, 2009, p. 13.

universal, uniune care urma să fie condusă de un Senat suveran – Victor Hugo, aflat la prezidiul Congresului Prietenilor Păcii ținut la Paris în anul 1848^[1].

Conform istoricului Jean-Baptiste Duroselle, de-a lungul timpului au fost încercate patru proiecte cu relevanță comunitară (ele întrepătrundându-se uneori): unitatea prin forță, unitatea după un principiu, unitatea în diversitate și unitatea prin acord reciproc^[2].

Jean Monnet considera că „Europa va prospera, iar bunăstarea va deveni o realitate pentru toți, dacă europenii vor acționa unit^[3]”, iar Robert Schuman aprecia că „inteligența și capacitatea creatoare a europenilor vor putea fi mai bine valorificate, dacă națiunile Continentului vor acționa împreună^[4]”.

Remarcantă este și afirmația lui Victor Hugo, făcută în deschiderea dezbatărilor Congresului de pace reunit la Paris la 21 august 1849: „va veni o zi când voi toate, națiuni ale continentului, fără a vă pierde calitățile distincte și glorioasa voastră individualitate, vă veți topi strâns într-o unitate superioară și veți constitui fraternitatea europeană^[5]”. Nicolae Titulescu afirma că „prin constituirea Uniunii Economice Europene va fi posibilă dezvoltarea colaborării dintre statele Continentului, precum și dintre aceste state și alte state, deoarece numai o asemenea colaborare constituie garanția progresului^[6]”.

Cu siguranță că numitorul comun al statelor membre ar fi sistemul democratic și drepturile omului. Împărtășind mai multe valori comune (umanismul, sistemul democratic, drepturile omului, dialogul, toleranța, solidaritatea, coeziunea socială), statele membre propun umanității „un model complex și complicat, dar democratic și durabil^[7]”.

43. Pentru a asigura coerența și continuitatea acțiunilor necesare îndeplinirii obiectivelor asumate, Uniunea Europeană și-a construit un cadru instituțional unic, adaptat nevoilor sale. Acest cadru cuprinde, în principal, Consiliul European, Parlamentul European, Consiliul sau „Consiliul de Miniștri”, Comisia, Curtea de Justiție a Uniunii Europene, Curtea de Conturi și Ombudsmanul European.

Uniunea Europeană a parcurs un îndelung proces de construcție care poartă denumirea de „integrare europeană”.

[1] F. Cotea, op. cit., p. 14.

[2] J.-B. Duroselle, The idea of european unity, în European Integration, The Johns Hopkins Press, Baltimore, 1957.

[3] J. Monnet, Declarație publicată la 9 mai 1950.

[4] R. Schumann, Declarație făcută la 9 mai 1950.

[5] B. Alomar, S. Daziano, C. Garat, Marile probleme europene, Institutul European, Iași, 2010, p. 21.

[6] D. Mazilu, Integrare europeană. Drept comunitar și instituții europene, ed. a 4-a, Ed. Lumina Lex, București, 2006, p. 24, apud N. Titulescu, Căile practice de formare a Uniunii Economice Europene, Intervenție în Comisia de Studii pentru Uniunea Europeană, Geneva, 17 ianuarie 1931.

[7] A. Groza, Comunitățile europene și Cooperarea politică europeană. Emergența unei identități europene, Ed. C.H. Beck, București, 2008, p. 2.

Dacă „acest angrenaj al păcii”^[1] a pornit la origini cu șase națiuni de talii diverse (*i.e.* Franța, Republica Federală Germania, Italia, Belgia, Olanda și Luxemburg), cele mai vechi din Europa, în prezent, Uniunea numără douăzeci și opt de state membre. La 9 mai 1950, formula lui Robert Schuman, fostul Ministru francez de Afaceri Externe, la prezentarea planului fondator al noii Europe căuta „avantajul comun în realizarea solidarității de fapt între statele Europei, solidare în egalitate și egale în solidaritate”^[2]. Dacă în anii 1950 ai secolului trecut construcția europeană viza o piață comună sectorială pentru cărbune și oțel, în prezent vorbim despre o uniune vamală, o piață unică și o uniune monetară.

Această construcție europeană a fost încă de la început sub amprenta pragmatismului fondatorilor săi, dintr-o triplă perspectivă. În primul rând, s-a urmărit asigurarea păcii în Europa postbelică; una dintre pietrele de temelie a fost chiar pacea între Germania și Franța. În al doilea rând, s-a dorit reconstrucția Europei, chiar cu ajutorul Statelor Unite ale Americii. Elocvent este în acest sens discursul secretarului de stat american George Marshall, din 5 iunie 1947, de la Universitatea Harvard, în care se prezintă angajamentul Statelor Unite ale Americii de a ajuta Europa, cu condiția ca europenii să se unească^[3]. În al treilea rând, s-a urmărit înțelegerea necesității pentru Europa de a se uni într-o perspectivă globală, pentru a se „constitui într-un ansamblu puternic în fața ridicării ineluctabile a marilor puteri și a nevoii de a influența mize de dimensiuni mondiale”^[4].

Fondatorii Europei au crezut în ideea că schimbul între popoare și comerțul reprezintă factori puternici de pace. Astfel, Uniunea Europeană a pornit de la o construcție economică creată în jurul unei piețe^[5]. Expresia „Comunități Europene” a luat naștere în anul 1957, când Comunitatea Economică Europeană (CEE) și Comunitatea Europeană a Energiei Atomice (EURATOM sau CEEA), create prin Tratatul de la Roma din 25 martie 1957 și intrate în vigoare la 1 ianuarie 1958, s-au alăturat Comunității Europene a Cărbunelui și Oțelului (CECO), care luase naștere prin Tratatul de la Paris din 18 aprilie 1951, intrat în vigoare la 25 iulie 1952. Aceste trei tratate au confirmat viziunea economică a fondatorilor, creându-se „piața comună”. Aceste trei Comunități au funcționat distinct, având personalitate juridică și instituții proprii.

[1] H. Malosse, B. Huchet, *Unifier la Grande Europe*, Ed. Bruylant, Bruxelles, 2001, p. 324.

[2] *Ibidem*.

[3] B. Alomar, S. Daziano, C. Garat, op. cit., p. 27.

[4] *Idem*, p. 28.

[5] Considerăm că aceasta a fost soluția găsită pentru ca Europa să nu cadă din nou pradă violențelor războiului, astfel că adversarii de ieri, Germania de Vest și Franța, trebuiau să se reconcilieze. Și ce reconciliere putea fi mai bună decât punerea în comun a resurselor lor principale, mult dezbătute în timpul războiului.

Din acest motiv, la 8 aprilie 1965, la Bruxelles, s-a semnat Tratatul de fuziune a executivelor celor trei comunități (denumit oficial *Tratatul instituind un Consiliu unic și o Comisie unică*), care a intrat în vigoare la 1 iulie 1967. Reunind structurile executive impuse de cele trei tratate mai sus menționate, aceste instituții și-au păstrat, totuși, autonomia: un Consiliu și o Comisie unice, Adunarea și Curtea de Justiție (ultimele două instituții fiind comune celor trei Comunități din anul 1957, de la crearea CEE).

Între anii 1969 și 1979 se conturează Europa anilor 1990, cu uniunea economică și monetară, creșterea puterilor Parlamentului European, evoluția Comunității spre Uniune Europeană. Are loc „Revoluția tăcută a Europei”^[1].

Primul val de aderare a avut loc în 1973, cu intrarea Danemarcei, Irlandei și a Regatului Unit al Marii Britanii și al Irlandei de Nord^[2]. Grecia a aderat în 1981, iar Spania și Portugalia în 1985.

44. Este important să remarcăm că, între anii 1957 și 1985, în cadrul Comunităților Europene nu s-a desfășurat nici măcar o conferință interguvernamentală, iar, după Actul Unic European, procesul de modificare a Comunităților Europene a fost aproape continuu.

În cadrul Summit-ului de la Milano din 28-29 iunie 1985 s-a dezbătut proiectul *Cartei albe privind realizarea Pieței Interne* și s-a decis convocarea unei conferințe interguvernamentale pentru modificarea Tratatelor institutive. În cadrul acestei reuniuni s-au hotărât și însemnele actuale ale Uniunii Europene (*i.e.* steagul Uniunii – steagul albastru cu cele douăsprezece stelute auri, simbolizând unitatea și identitatea comună a popoarelor Europei, cercul reprezentând solidaritatea statelor; imnul Uniunii – preludiul la *Odă bucuriei* de Ludwig van Beethoven; ziua Europei – 9 mai, în amintirea conferinței de presă în care Robert Schuman a comunicat decizia Franței și Germaniei de a coopera în industria cărbunelui și oțelului într-un cadru instituțional). Proiectul acestui document a fost numit *Actul Unic European* și a fost finalizat la reuniunea miniștrilor de externe din 16 decembrie 1985, el fiind semnat la 17 februarie 1986 în Luxemburg și la 28 februarie 1986 la Haga (din cauza Danemarcei, care a dorit să semneze documentul după obținerea aprobării populației la referendum)^[3].

[1] J.-L. Sauron, *Curs de instituții europene*, Ed. Polirom, Iași, 2010, p. 63.

[2] Interesant de citit este povestea din spatele fiecărei negocieri. Spre exemplu, Marea Britanie a cerut foarte multe derogări și adaptări ale normelor CEE, contestând chiar și tratatul sau părți ale acquis-ului comunitar. P. Gerbet afirma că „aveai impresia că nu Marea Britanie adera la Piața Comună, ci Piața Comună adera la Commonwealth”. A se vedea, J.-L. Sauron, *op. cit.*, p. 51. Chiar și așa, se pare ca englezii nu au fost mulțumiți nici în prezent de proiectul Uniunii Europene, deoarece la data de 23 iunie 2016 au votat pentru Brexit în proporție de 52% (*i.e.* 17.410.742 pentru ieșirea din UE), iar 48% (*i.e.* 16.141.241) pentru rămânerea în Uniunea Europeană.

[3] Pentru mai multe detalii, a se vedea F. Cotea, *op. cit.*, p. 74-75.

Începând cu anul 1986 s-a creat marea piață, ca urmare a Actului Unic European, a raportului Spinelli și a Cărții Albe privind desăvârșirea pieței interne din iunie 1985. Cele trei Comunități nu au avut „în calitate de entitate unificată, personalitate juridică”^[1] până în anul 1992 când, prin Tratatul de la Maastricht, era desemnată clar „Comunitatea Europeană” ca o entitate precisă, cu personalitate juridică. Odată cu Tratatul de la Maastricht, în 1992, s-a operat o nouă relansare importantă, marcată de Uniunea economică și monetară.

Uniunea Europeană a fost creată prin Tratatul de la Maastricht (denumit Tratatul privind Uniunea Europeană – TUE) și cuprinde Comunitatea Europeană, regrupând „într-un cadru instituțional unic EUROATOM (CECO dispărând în 2002), precum și cei doi piloni^[2] ai Politicii externe și de securitate comună (PESC/PESA) și ai Justiției și Afaceri Interne (JAI)”^[3].

La 1 februarie 1993, România a semnat la Bruxelles *Acordul European instituind o asociere între România, pe de o parte, și Comunitățile europene și statele membre ale acestora*, pe de altă parte, acord ratificat de Parlamentul României prin Legea nr. 20 din 6 aprilie 1993. Acest acord făcea parte din seria acordurilor încheiate cu fostele state comuniste. Ele „au inaugurat calea către dialogul politic, au încurajat liberalizarea schimburilor comerciale în cadrul unei piețe libere care era instaurată în mod treptat, au permis introducerea unei legislații antidumping, privind deplasarea forței de muncă, libera circulație a capitalurilor și a plăților, pe care o economie de piață liberă o presupunea cu necesitate”^[4].

În 1995 au fost admise Austria, Finlanda și Suedia, numărul statelor membre ajungând la cincisprezece. Norvegia a fost și ea acceptată împreună cu aceste țări, însă Norvegia a respins aderarea prin referendum pentru a doua oară, având în vedere reacția agricultorilor și a pescarilor.

Tratatul de la Amsterdam din 2 octombrie 1997 (denumirea oficială fiind *Tratatul de la Amsterdam care modifică Tratatul asupra Uniunii Europene, Tratatul constituind Comunitățile Europene și alte acte conexe*) a adus schimbări semnificative în construcția instituțiilor comunitare, în legătură cu integrarea statelor și cooperarea acestora din perspectiva extinderii Comunităților prin primirea de noi state membre. El creează un titlu despre ocuparea forței de

[1] B. Alomar, S. Daziano, C. Garat, op. cit., p. 40.

[2] Structura Tratatului de la Maastricht reia distincția Actului Unic European din 1986 făcută între dreptul comunitar (primul pilon) și domeniile interguvernamentale – Politică externă și de securitate comună (PESC – al doilea pilon) și Cooperarea polițienească și judiciară în materie penală (CPJMP – al treilea pilon). Interesant este și procesul de decizie, care este diferit: în timp ce regulile specifice procesului de decizie comunitară se aplicau doar în primul pilon al TUE, celelalte două erau supuse unei proceduri interguvernamentale care nu admitea decât decizia prin unanimitate.

[3] B. Alomar, S. Daziano, C. Garat, op. cit., p. 40.

[4] F. Cotea, op. cit., p. 85.

muncă în pilonul comunitar și operează transferul, dinspre cel de-al treilea pilon spre primul, al regulilor privind azilul, vizele, imigrația și alte politici legate de libera circulație a persoanelor. Prin această schimbare, denumirea celui de al treilea pilon se schimbă în *Cooperarea polițienească și judiciară în materie penală* (CPJMP).

Tratatul de la Nisa din 2001 (denumirea oficială fiind *Tratatul de la Nisa de modificare a Tratatului privind Uniunea Europeană, a Tratatelor de instituire a Comunităților Europene și a anumitor acte conexe*) a adus câteva schimbări privind: limitarea mărimii și compoziției Comisiei, extinderea votului cu majoritate calificată, o nouă balanță a voturilor în Consiliu și flexibilizarea acordurilor de întărire a cooperării între statele membre. Anexată la Tratat a fost Declarația privind Viitorul Uniunii Europene, care sublinia pașii care trebuiau urmați pentru adâncirea reformei instituționale.

La Consiliul European de la Bruxelles din iunie 2004, șefii de stat și de guvern ai statelor membre au căzut de acord asupra textului Tratatului de instituire a unei Constituții pentru Europa, care a fost semnat ulterior la Roma la data de 29 octombrie 2004. De multe ori s-a afirmat ca acest tratat a reprezentat un compromis al negocierilor: „forma finală a Tratatului de instituire a unei Constituții pentru Europa este, de fapt, expresia fidelă a ceea ce este Uniunea Europeană de astăzi: compromisul rezultat după un lung proces de negocieri și încercări de obținere a echilibrului între cele două mari curente de opinie: cel integraționist și cel care se pronunță pentru menținerea *status quo*-ului european actual, în care guvernele naționale își mențin o greutate importantă. Tradiția demonstrează prevalența spiritului european, reușindu-se menținerea unui echilibru între dimensiunea europeană și cea a statelor membre”^[1]. Astfel, Proiectul de Tratat instituind o Constituție pentru Europa dorea să transforme structura pilonilor într-un cadru mult mai flexibil.

În anul 2004, alte zece state au aderat la Comunitățile Europene, numărul statelor membre ridicându-se astfel la douăzeci și cinci: Cehia, Cipru, Estonia, Letonia, Lituania, Malta, Polonia, Slovacia, Slovenia și Ungaria. La 1 ianuarie 2007, România și Bulgaria au aderat.

Până la Tratatul de la Lisabona, intrat în vigoare în decembrie 2009 (denumit oficial *Tratatul de la Lisabona de amendare a Tratatului privind Uniunea Europeană și a Tratatului instituind Comunitatea Europeană*), Uniunea Europeană și Comunitatea Europeană rămân entități juridice separate, Uniunea Europeană neavând până atunci personalitate juridică, spre deosebire de Comunitatea Europeană (deși această problemă a fost abordată în negocierile Tratatului de la Maastricht, recunoașterea explicită a unei capacități juridice a Uniunii a fost totuși refuzată). Acest neajuns s-a dorit a fi corectat prin Proiectul de Tratat care

^[1] D. Vătăman, *Dreptul Uniunii Europene*, curs universitar, Ed. Universul Juridic, București, 2010, p. 55.

institua o Constituție pentru Europa, semnat la Roma în anul 2004, însă, din cauza eșecului referendumurilor în Franța și Olanda, acest lucru nu s-a mai realizat. Totodată, Tratatul de la Lisabona a eliminat structura bazată pe piloni a legislației europene, menționând, totuși, anumite măsuri tranzitorii.

Tratatul de la Lisabona a pus la dispoziția Uniunii Europene cadrul legal și instrumentele juridice necesare provocărilor următoare și așteptărilor cetățenilor. Unul dintre pașii importanți făcuți prin acest tratat a fost acordarea statutului juridic obligatoriu Cartei Drepturilor Fundamentale, care a devenit astfel drept originar european. Carta cuprinde drepturile cetățenilor față de legislația europeană (e.g. dreptul la libertate, dreptul la integritate, interdicția torturii sau a tratamentelor inumane sau degradante, dreptul de proprietate, respectul vieții private și familiale, nediscriminarea, egalitatea între sexe, diversitatea culturală, lingvistică și religioasă). De asemenea, a fost sporit rolul Parlamentului European și a parlamentelor naționale. Inovatoare a fost și clauza de solidaritate între statele membre privind terorismul, catastrofe de origine umană sau naturală, precum și dificultăți în domeniul energetic.

Dar recunoașterea personalității juridice a Uniunii Europene este de departe cel mai important aspect menționat de Tratatul de la Lisabona. Acest aspect permite coerența și sporește vizibilitatea acestei instituții pe plan internațional, întărind, totodată, puterea de negociere a Uniunii și transformând-o într-un partener mai puternic. Interesant este că instituțiile Comunităților create prin Tratatul de fuziune a executivelor celor trei comunități din 8 aprilie 1965 (un Consiliu și o Comisie unice, Adunarea și Curtea de Justiție) au rămas aceleași și în cadrul Uniunii Europene.

La data de 1 iulie 2013, Croația a crescut numărul statelor membre ale Uniunii Europene la douăzeci și opt.

Turcia este de mulți ani un stat candidat, dar, așa cum se spune în doctrină, dezbaterea asupra aderării Turciei este „pasională, periculoasă, esențială”^[1], mai ales acum, după epurările masive ale regimului Erdogan, ca răspuns la tentativa de lovitură de stat din 15 iulie 2016.

45. Pe zi ce trece, construcția europeană se apropie tot mai mult de obiectivul său final, care vizează „stabilirea unei uniuni politice care să fie la înălțimea așteptărilor cetățenilor săi și respectuoasă privind bogăția diversității sale culturale”^[2]. Tocmai din aceste motive, se consideră că, în prezent, construcția europeană și integrarea politică se află la răscruce de drumuri.

Este adevărat că astăzi, lupta pentru identitate națională și transnațională s-a intensificat, mai ales din cauza faptului că frontierele naționale ale lumii devin nesigure. În trecut, anxietăți privind identitatea națională afectau doar

[1] E. Dacheux, *Comprendre le débat sur la Constitution de l'Union Européenne. Communication et démocratie I*, Ed. Publibook, 2005, p. 140.

[2] H. Malosse, B. Huchet, op. cit., p. 324.

„statele noi din Africa și Asia, în special. Din cauza vechimii și a nedisputatei omogenități culturale, această problemă nu a afectat popoarele europene, decât după cele două războaie mondiale, când multe persoane au migrat din motive politice, economice, culturale”^[1].

Trebuie subliniat că Uniunea Europeană *nu este și nici nu are vocația* de a deveni un stat european. Integrarea Europei nu este decât o mișcare pluriseculară a apropierei piețelor europene. Astfel cum se subliniază în doctrină, Europa nu este și nu va putea fi vreodată un stat providență, o democrație majoritară sau o putere militară. Chiar dacă nu este o putere militară, ea dorește a fi o „putere civilă”, aspirând la a deveni o „superputere pașnică”^[2]. Totuși, unii autori consideră că Uniunea Europeană „nu este pregătită să joace rolul unei mari puteri politice și diplomatice. (...) În acest fel, Statele Unite rămân o putere europeană. Nimic nu se poate face pe continent fără ele, fără forța lor militară, fără prezența lor politică”^[3]. Uniunea Europeană trebuie să renunțe a mai fi un pitic politic, devenind astfel o superputere.

Secțiunea a 2-a. Natura juridică a Uniunii Europene

46. Și natura juridică a Uniunii Europene a dat naștere la foarte multe debateri pasionante. Pentru a înțelege problematica naturii juridice a Uniunii Europene, trebuie să analizăm diferitele *teorii ale integrării europene*^[4].

Una dintre primele teorii apărute, specifică perioadei incipiente a Comunităților Europene, *teoria internaționalistă*, asimila Comunitățile cu organizațiile internaționale obișnuite, ele fiind create prin tratate (susținând că dreptul Uniunii Europene este o formă evoluată a dreptului internațional, internaționaliștii consideră dreptul Uniunii Europene ca o subcategorie a dreptului internațional). Această teorie a fost larg contestată pe motiv că raporturile dintre statele membre sunt guvernate de un drept propriu, dreptul Uniunii Europene, ieșind astfel de sub jurisdicția dreptului internațional. Un alt argument împotriva acestei teorii ar fi și „caracterul de autonomie totală a instituțiilor” Uniunii față de statele membre, „existența unui drept propriu, distinct de acela al statelor membre și efectele directe pe care le produc actele emise de instituțiile comunitare”^[5].

[1] A. Pagden, *The Idea of Europe. From Antiquity to the European Union*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, p. 1.

[2] P. Magnette, *Le régime politique de l'Union européenne*, Presses de Sciences Po, Paris, 2003, p. 265-277.

[3] J.-B. Duroselle, A. Kaspi, *Istoria relațiilor internaționale 1948–pînă în zilele noastre*, vol. II, trad. A. Airinei, Ed. Științelor Sociale și Politice, București, 2006, p. 353.

[4] F. Cotea, op. cit., p. 196; E. Popescu, *Teorii ale integrării europene*, Ed. C.H. Beck, București, 2009.

[5] F. Cotea, op. cit., p. 196.

Alți autori au susținut că *natura supranațională a Uniunii* nu poate permite calificarea ca organizație internațională propriu-zisă, deoarece Uniunea ar urmări doar impulsivarea relațiilor de cooperare între statele membre.

O altă teorie susținea *caracterul nou al acestor organizații internaționale*, supranaționale. Conform acesteia, organizațiile pot fi propriu-zise (al căror scop este mijlocirea cooperării între statele membre) sau de integrare (care sunt organizații supranaționale). Uniunea ar fi o organizație internațională supranațională cu autonomie proprie, din cauză că instituțiile sale au competențe care „exclud orice fel de imixtiune din partea statelor membre”^[1], ea are putere legislativă proprie, actele sale se aplică direct în statele membre, iar revizuirea tratatelor se realizează prin intervenția instituțiilor europene, independent astfel de voința statelor membre.

O altă teorie a fost *teoria federalistă*, susținută de Jean Monnet și Altiero Spinelli, conform căreia Uniunea s-ar asemena cu un stat federal, întrucât normele Uniunii au aplicare directă în statele membre, în ceea ce privește modul de alegere a reprezentanților în Parlamentul European și exercitarea competențelor instituțiilor europene pe teritoriul european. Federaliștii susțineau că ordinea juridică europeană este o „formă de prototip al unei ordini juridice de tip federal”. Această teorie este larg îmbrățișată și de tradiția constituțională americană, care privește Uniunea Europeană ca pe o federație de state.

A existat chiar și o *teorie confederală*, care pornea de la „constatarea că ele (Comunitățile, *n.n.*) sunt rodul voinței suverane a statelor membre, exprimată sub forma unor mecanisme specifice dreptului internațional public, respectiv prin încheierea unor tratate internaționale și, mai mult, au o monedă comună”^[2]. Amintim că generalul de Gaulle dorea ca această construcție să fie o confederație, o „Europă a statelor”, el nefiind de acord cu crearea „unei Europe integrate sau a unor State Unite ale Europei, în care părțile constitutive să fie lipsite de independență”^[3].

Fiecare teorie are contraargumente, neputând astfel să fie unanim acceptată. Considerăm că cea mai plauzibilă teorie ar fi cea a *comunitariștilor*, care apără „singularitatea ireductibilă a dreptului comunitar de o «natură specifică originală»”^[4], adică o ordine juridică *sui-generis*. Neapartinând dreptului național sau internațional, apare noțiunea specifică de „supranaționalism”. Neîncadrându-se în tiparele clasice ale dreptului internațional sau constituțional, această ordine juridică apare ca fiind unică în felul său.

În ceea ce privește Uniunea Europeană, considerăm că numitorul comun al statelor membre ar fi sistemul democratic și drepturile omului. Statele mem-

[1] F. Cotea, op. cit., p. 197.

[2] *Idem*, p. 198.

[3] J.-B. Duroselle, A. Kaspi, op. cit., p. 179.

[4] CJCE, cauza C-6/64, *M. Flaminio Costa c. Enel* [1964], ECR 1143.

bre împărtășesc astfel mai multe valori comune, „care sunt premisele modelului de dezvoltare pe care Europa îl propune umanității, un model complex și complicat, dar democratic și durabil”^[1]: umanismul, sistemul democratic, drepturile omului, dialogul, toleranța, solidaritatea, coeziunea socială. Dar Uniunea Europeană se află și într-un spațiu al diferențelor, fie ele economice, sociale sau culturale, un leagăn al războaielor mondiale, un continent unde „s-au dezvoltat cele mai cumplite regimuri totalitare”^[2] (nazismul și comunismul). Aceste diferențe ridică dificultăți Uniunii Europene în încercarea de a le surmonta: „diversitatea europeană de ansamblu (...), decalajele mari de dezvoltare economică și socială, caracterul complicat și adesea opac al construcției europene, dar mai ales dificultatea concilierii identității naționale cu cea europeană”^[3]. Tocmai aceste dificultăți îl împingeau pe Winston Churchill să afirme că „tragedia Europei (...) rezidă în contradicția dintre unitatea Europei și suveranitatea statelor”^[4].

Unii autori o califică drept o „Federație plurinațională”^[5], adică o uniune voluntară și durabilă între state, dotată cu personalitate juridică (conform Tratatului de la Lisabona), pe care nu o putem asimila unui stat federal sau unei confederații de state. Această calificare ca „Federație plurinațională” subliniază diferența dintre această construcție și *statul federal* (care este, în general, mononațional), ținând cont că în cazul Uniunii Europene discutăm despre o „comunitate de națiuni (...) care nu absorb națiunile membre într-o nouă și mare națiune”^[6]. Această Federație plurinațională nu ar fi, astfel, formal suverană, ea bazându-se pe un pact constituțional negociat între entitățile naționale, pact care se regăsește la mijlocul drumului între un tratat interstatual și o constituție. Astfel cum se subliniază în doctrină^[7], noțiunea de *pact constituțional*, care este *contradictio in terminis*, sugerează în mod clar caracterul nestatal al Uniunii.

În această privință, considerăm că Uniunea Europeană, din moment ce nu a fost întemeiată de către o națiune sau un popor, nu ar putea fi asimilată unui

[1] A. Groza, op. cit., p. 2.

[2] *Ibidem*.

[3] *Idem*, p. 7.

[4] *Ibidem*.

[5] H. Dumont, Présentation générale des changements induits par le Traité de Lisbonne, în N. de Sadeleer, H. Dumont, P. Jadoul, S. Van Drooghenbroeck (coord.), Les innovations du traité de Lisbonne. Incidences pour le praticien, Ed. Bruylant, Bruxelles, 2011, p. 39.

[6] *Idem*, p. 40 apud O. Beaud, La fédération entre l'Etat et l'Empire, în A. Allain, M. Dupont, M. Hearn (coord.), Les fédéralismes, Villeneuve d'Asq, Presses Universitaires du Septentrion, 1996, p. 49.

[7] H. Dumont, Présentation générale des changements induits par le Traité de Lisbonne, în N. de Sadeleer, H. Dumont, P. Jadoul, S. Van Drooghenbroeck (coord.), Les innovations du traité de Lisbonne. Incidences pour le praticien, Ed. Bruylant, Bruxelles, 2011, p. 40.

stat-națiune ori unei structuri constituționale. Ea este o organizație internațională, *sui-generis*, creată în baza unor tratate încheiate între state suverane, care au decis ca prin aceasta să exercite niște competențe în comun pentru o perioadă de timp nedeterminată. Ni se pare interesantă și încadrarea Uniunii Europene în categoria *Staatenverbund* (din limba germană, „uniune de state”), în urma Deciziei Maastricht din octombrie 1993, pronunțată de Curtea Federală Constituțională a Germaniei. În Decizia Maastricht se subliniază că obiectivul din spatele Uniunii era de a crea o „uniune de state (...) ca o uniune cât mai apropiată de popoarele Europei (organizate ca state), iar nu ca un stat fundamentat pe poporul unei singure națiuni europene”^[1]. Curtea Federală Constituțională a Germaniei nu folosește însă un termen consacrat, semnificația acestuia fiind neclară, neexistând un echivalent în alte limbi, însă în mod cert se referă la o formă de confederație (în limba germană, *Staatenbund*). Prin acest neologism, germanii înțeleg o guvernare multi-nivel, în care statele să coopereze mai strâns decât într-o confederație, dar care, spre deosebire de un stat federal, să își păstreze propria suveranitate. Această semnificație ne apropie și de descrierile propuse de Marea Britanie – „parteneriat de națiuni”^[2] sau „ordine constituțională a statelor suverane” –, care ar avea un înțeles asemănător. Trebuie subliniat, totuși, că Marea Britanie se opune ideii de supremație a dreptului Uniunii Europene, aspect care reiese și din expresiile folosite de acest stat; supremația dreptului Uniunii Europene a fost și unul dintre argumentele-cheie în favoarea Brexit.

Suntem de părere că traducerea cea mai potrivită pentru termenul german *Staatenverbund* ar fi „uniune de state naționale suverane”.

47. Dar ce este dreptul Uniunii Europene din perspectiva teoriei dreptului? Cunoaște el diviziuni sau categorii? Modifică el diviziunile sau categoriile pe care le cunoaștem deja? În doctrină^[3] s-a răspuns la aceste întrebări prin următoarele trei afirmații:

1. Dreptul Uniunii Europene nu este exclus *a priori* de către nicio diviziune sau categorie a dreptului, ci el se dezvoltă în cadrul marilor diviziuni și categorii ale dreptului.

Este greu de definit dreptul european, mai ales din perspectiva juristului național, deoarece, uneori, acesta ar fi tentat să reducă dreptul Uniunii. Pe de o parte, juriștii ar fi tentați să reducă dreptul unional doar la dreptul public, ceea ce ar fi inexact. Deși clasică diviziune drept public-drept privat nu a fost abordată direct în dreptul european, considerăm că este falsă concepția că s-ar

[1] Decizia Maastricht din octombrie 1993, pronunțată de Curtea Federală Constituțională a Germaniei, parag. 89.

[2] Conferința Interguvernamentală „A Partnership of Nations: The British Approach to the European Union”, Londra, 1996.

[3] J.-S. Bergé, S. Robin-Olivier, op. cit., p. 25 și urm.

aplica doar dreptului public. Este evident că dreptul Uniunii Europene nu se aplică doar raporturilor dintre state și relațiilor verticale dintre autoritatea publică și administrații, ci intervine și în legăturile dintre indivizi (e.g. dreptul obligațiilor, dreptul consumatorului, proprietatea intelectuală). Desigur că și aici apar ramuri noi de drept^[1] (e.g. dreptul economic, dreptul mediului). Pe de altă parte, juriștii europeni ar putea distinge ramurile dreptului unional în baza distincției drept economic (apanajul Uniunii Europene) și drept non-economic (apanajul Consiliului Europei^[2]), invocându-se astfel existența a două „Europe”. În ceea ce privește construcția europeană, trebuie să subliniem că, încă de la crearea Comunității Economice Europene în 1957, nu s-a limitat scopul acesteia la sfera economică. În ceea ce privește Consiliul Europei, de asemenea, trebuie să subliniem că scopul acestei instituții nu a exclus niciodată problemele de natură economică.

2. Dreptul Uniunii Europene se dezvoltă într-o relativă indiferență față de orice diviziune sau categorie a dreptului.

Această indiferență pare evidentă, deoarece aceste diviziuni sau categorii fac parte din tradițiile juridice ale statelor membre, iar dreptul Uniunii Europene aspiră la autonomie față de acestea.

3. Dreptul Uniunii Europene exercită uneori influență asupra diviziunilor sau categoriilor dreptului.

Prin construirea normelor juridice proprii, dreptul Uniunii Europene modifică clasificările cunoscute. În această privință, unii autori dau ca exemplu dedublarea ordinilor juridice internă și internațională. „Distincția între dreptul național, aplicabil societății naționale și situațiilor interne, și dreptul internațional, aplicabil societății internaționale și situațiilor internaționale, nu a rămas indiferentă construcției europene. Europa, în particular cele două importante organizații europene care sunt Consiliul Europei și Uniunea Europeană, au dat naștere, sub diferite forme, unei ordini juridice intermediare, nici doar internă, nici doar internațională. Fără a fi nevoie să fie proclamată existența unei ordini juridice europene în totalitate nouă, completă sau autonomă, de acum înainte trei mari niveluri de elaborare a dreptului coexistă: nivelul național, nivelul internațional și nivelul european”^[3].

Suntem de acord cu această concepție și mărturisim că găsim dificilă cantonarea unui jurist într-o percepție dualistă a ordinii juridice, deoarece nu mai putem reduce lumea juridică la drept național și drept internațional. Este evident

[1] N. Popa, op. cit., p. 73.

[2] Consiliul Europei a reprezentat un filtru necesar pentru adaptare, iar „dintre principalele organizații de cooperare, el este cel care a suportat cel mai bine transformarea europeană. Îi mai rămânea să demonstreze că merita titlul de «casă comună a Europei» acordat de Mihail Gorbaciov, cu ocazia participării sale la Adunarea Parlamentară din 6 iulie 1989”. A se vedea J.-L. Sauron, op. cit., p. 99.

[3] J.-S. Bergé, S. Robin-Olivier, op. cit., p. 29-30.

că există și al treilea nivel, dreptul european, care a creat o ordine juridică specifică.

Astfel, atunci când discutăm despre dreptul european, ne gândim, în special, la regulile cuprinse în tratatele încheiate între statele membre, la legislația instituțiilor create prin aceste tratate, la jurisprudența instituțiilor judiciare create.

Împărtășim concepția doctrinei că „Europa integrată și instituțiile sale sunt o construcție *sui-generis*, a cărei reformă structurală și de ajustare conjuncturală este cvasi permanentă. Extinderile decise astăzi vor fi urmate de altele mâine”^[1].

48. Interesul față de dreptul comparat este și mai crescut în zilele noastre, deoarece Uniunea Europeană, mai ales în aspecte economice, se îndreaptă către o armonizare, dacă nu chiar unificare a drepturilor statelor membre. Din acest motiv, diferențele dintre țările Uniunii trebuie cunoscute. Recent, UNIDROIT a creat *Principiile privind contractele de comerț internațional*, care, deși nu au nicio valoare obligatorie, sunt totuși folosite mai ales în arbitraj internațional. Un alt exemplu de demers pentru armonizare ar fi Comisia pentru dreptul european al contractului, care a realizat *Principiile dreptului european al contractului*. Deși mai sunt și alte proiecte în dreptul privat european care ar trebui amintite, mărturisim că este foarte important și demersul Parlamentului European privind lansarea unui studiu care să răspundă dacă în loc de a reglementa fiecare problemă prin directive și regulamente, nu ar fi mai bine să se întărească convergența între drepturile naționale, fie prin principii comune, fie prin adoptarea unei legislații noi la nivelul Uniunii^[2].

49. În acest context, vorbim totodată și de *identitate europeană*. Construcția identității europene este un fenomen permanent, ea evoluează, fiind „atribuită de alții, construită de fiecare”^[3]. Ea nu este construită odată pentru totdeauna, ci se construiește și se transformă de-a lungul existenței Uniunii Europene. Într-o Europă în construcție, cetățeanul român, francez, spaniol, englez este mai mult condus de identitatea sa decât de cea europeană către care aspiră. Ce este nou în această lentă construcție a identității naționale? Astfel cum observă unii autori, spre deosebire de revendicările minorităților naționale, religioase sau etnice, nu există „elogiul diferenței, nici revendicări violente, nici deficitul identității, nici sentimentul deculturalizării”^[4]. Subliniem, totuși, că această identitate europeană nu este fructul imaginației. Mai mult, Papa Ioan Paul al II-lea considera că inima identității europene este chiar creștinismul: „sufletul Europei ră-

[1] H. Malosse, B. Huchet, op. cit., p. 325.

[2] Ph. Malinvaud, op. cit., p. 12-13.

[3] J. Koechlin, L'Europe a-t-elle une adresse? La politique étrangère de l'Union européenne, Georg, IEUG, Collection L'Europe en perspective, Genève, 2003, p. 274.

[4] Idem, p. 275.

măne unic, deoarece posedă valori creștine și umane identice, precum demnitatea persoanei umane, sensul profund al justiției și libertății, respectul vieții, toleranța și dorința de cooperare și pacea”^[1].

Mai mult, „identitatea europeană nu se rezumă doar la o singură societate, cu propria istorie, propriile moravuri, progresul tehnologic propriu sau expresiile sale culturale sau artistice. Identitatea europeană privește, de fapt, un ansamblu al popoarelor delimitate de o vastă zonă geografică”^[2]. Identitatea europeană presupune apartenența la valori comune, o geografie comună, un soclu civilizațional comun. Cetățeanul european dorește ca poziția sa să fie recunoscută și apreciată de celelalte persoane, fie ele europene sau non-europene.

Cetățenia europeană a apărut în tratate odată cu Tratatul de la Maastricht – „cetățenia Uniunii europene”. Deși uneori negată în doctrină (pentru că ar fi artificială și lipsită de susținere simbolică sau istorică^[3]), trebuie remarcat că această cetățenie europeană „este singura (cetățenie, *n.n.*) care a luat naștere în cadrul unei organizații internaționale și că ea constituie, astăzi, singurul exemplu de legătură politică, rezervată în principiu dreptului intern, care se dezvoltă într-un cadru interstatal”^[4].

Nu trebuie uitat însă, cum sublinia Leontin-Jean Constantinesco, că „orice ordine juridică presupune o anumită imagine a omului”^[5], astfel că ordinea juridică europeană contemplă cetățenii europeni.

Secțiunea a 3-a. Existența unei ordini juridice distincte – ordinea juridică a Uniunii Europene

50. Cu siguranță omul nu poate trăi în exteriorul oricărei ordini, dreptul reprezentând un aspect normativ al ordinii societății.

Romanii caracterizau ordinea ca fiind „indicarea lucrurilor unul după altul, astfel încât fiecare să fie la locul potrivit”, iar această ordine „«firească cu firea fiecăruia» este nu numai «unul după altul», ci și «unul lângă altul», precum anotimpurile, precum lanțul trofic”^[6]. Putem conchide astfel că ordinea presu-

[1] W. *Dominique*, La dernière utopie. Naissance de l'Europe démocratique, Ed. Flammarion, Paris, 1993, p. 129.

[2] *Idem*, p. 281.

[3] V. *Constantinesco*, La citoyenneté de l'Union: Une «vraie» citoyenneté? în L.S. *Rossi* (coord.), Vers une nouvelle architecture de l'Union Européenne. Le projet de Traité-Constitution, Ed. Bruylant, Bruxelles, 2004, p. 216.

[4] *Ibidem*.

[5] L.J. *Constantinesco*, op. cit., vol. I, p. 5.

[6] Gh.C. *Mihai*, Fundamentele dreptului, vol. I, Știința dreptului și ordinea juridică, ed. a 2-a, Ed. C.H. Beck, București, 2009, p. 314.

pune *armonie, uniformitate, regularitate*. Ordinea juridică reprezintă „vârful complexelor de drept”^[1], grupând categoriile și instituțiile juridice.

Comparând structura unei ordini juridice cu aceea a unui atom alcătuit dintr-un nucleu înconjurat de un văl de electroni, Leontin-Jean Constantinesco sublinia că o ordine juridică „este suma tuturor normelor, a principiilor și a noțiunilor juridice aplicabile în interiorul societății ale cărei relații le reglementează”^[2].

Astfel cum sublinia Hans Kelsen în *Teoria pură a dreptului*, ordinea juridică „nu este un sistem de norme juridice așezate una alături de cealaltă, în condiții de egalitate, ci, mai curând, o structură ierarhică alcătuită de diferite planuri din norme juridice. Unitatea lor este produsul conexiunilor rezultante din faptul că validitatea unei norme, produsă conform unei alte norme, este bazată pe aceasta din urmă, a cărei producere, la rândul său, este determinată de o alta; o procedură în sens contrar, care se termină la norma fundamentală (supremă), ce este presupusă. Norma fundamentală, ipotetică în sensul deja precizat, este astfel fundamentul suprem al validității, pe care se fondează unitatea acestei conexiuni de producere”^[3].

51. Părinții fondatori ai Uniunii au gândit o construcție originală în care să unifice pașnic Europa, prin drept. Dreptul este o „piatră unghiulară a construcției intelectuale a Europei și în același timp un mijloc pragmatic de a uni popoarele”^[4]. Uniunea Europeană reprezintă un fenomen inovator în istoria Europei, care, până în anul 1945, a fost caracterizată de conflicte și naționalism. Ca urmare a ultimelor extinderi, ea poate fi considerată a fi cadrul dominant al organizării Europei. Această construcție este unică, neexistând un astfel de echivalent în trecut sau prezent: nici organizație internațională interguvernamentală, nici stat federal. Jacques Delors mai glumea uneori catalogând această construcție superstată ca „obiect politic neidentificat”.

Ordinea juridică poate fi analizată la nivel național sau internațional, mai nou discutându-se și despre o nouă ordine juridică la nivel european. Desigur că la fiecare nivel putem discuta despre ordinea juridică publică sau privată.

Pentru a putea analiza dacă există sau nu o nouă ordine juridică, distinctă de cea a statelor membre, trebuie mai întâi să răspundem la întrebarea ce este o *ordine juridică*? În doctrină, acest concept este definit în felul următor: „ansamblul organizat și structurat al normelor juridice care posedă propriile izvoare, dotat cu organe și proceduri apte să le emită, să le interpreteze, precum și să constate și sancționeze încălcările acestora, dacă este cazul”^[5].

[1] L. Barac, Elemente de teoria dreptului, Ed. All Beck, București, 2001, p. 248.

[2] L.J. Constantinesco, op. cit., vol. I, p. 231.

[3] M. Losano, op. cit., p. 495 *apud* H. Kelsen, La dottrina pura del diritto, cuvânt introductiv constitutiv și trad. de M.G. Losano, Torino, 1966, p. 252.

[4] B. Alomar, S. Daziano, C. Garat, op. cit., p. 31.

[5] C. Grewe, La normativité de l'autonomie de l'ordre juridique de l'Union européenne, în N. Levrat, S. Besson (coord.), (Des)ordres juridiques européens, L.G.D.J., Schulthess

Transpunând definiția în cazul Uniunii Europene, observăm că ansamblul la care se face referire este chiar Uniunea. Aceasta are un sistem normativ organizat și structurat, deși există specificități interne. Uniunea posedă și organe proprii și proceduri clare de creare a dreptului, aspect care a fost unificat prin Tratatul de la Lisabona. Mecanismul special de interpretare și sancționare a încălcărilor dreptului unional îl constituie chiar Curtea de Justiție a Uniunii Europene, al cărei rol a fost consolidat prin Tratatul de la Lisabona. *Prima facie*, putem astfel conchide că există o ordine juridică de sine stătătoare^[1].

Ordinea juridică a Uniunii presupune, în mod esențial, existența normelor juridice ale Uniunii Europene. Astfel cum subliniază Augustin Fuerea, în sens larg, „ordinea juridică comunitară este dată de ansamblul de norme care guvernează raporturile în care se găsesc Comunitățile europene”^[2], în timp ce, în sens restrâns, „această ordine reprezintă raporturile dintre Comunitățile europene și statele membre, raporturile dintre persoanele fizice și juridice ce aparțin sau nu statelor membre, raporturile dintre Comunitățile membre și alte organizații internaționale”^[3].

Interesant este că, deși ordinea juridică internațională se bazează pe cooperarea statelor, fără a se duce atingere atribuțiilor specifice suveranității de stat, dreptul Uniunii Europene este un drept comun statelor membre, Curtea de Justiție a Comunităților Europene interpretând că acest drept constituie „o ordine juridică proprie, integrată sistemului juridic al statelor membre”^[4]. În aceeași hotărâre, Curtea accentuează că prin reglementările adoptate s-a instituit o „Comunitate de durată nedeterminată, dotată cu instituții proprii, cu personalitate juridică proprie, cu capacitate juridică, cu capacitate de reprezentare internațională și cu puteri reale izvorâte dintr-o limitare de competențe sau dintr-un transfer de atribuții ale statelor membre către Comunitate”.

În ceea ce ne privește, considerăm că ordinea juridică este formată din normele juridice care vizează această structură *sui-generis*. Astfel, în primul rând, recunoașterea unei ordini juridice proprii semnifică faptul că normele ju-

Editions Romandes, 2012, p. 245.

[1] *Idem*, p. 246. A se vedea și J. Rideau, *Ordre juridique de l'Union*, Juriscl. Fasc. 189; R.A. Wessel, *The Dynamics of the European Union Legal Order: An increasingly Coherent Framework of Action and Interpretation*, în *European Constitutional Law Review*, vol. V, 2009, p. 117.

[2] A. Fuerea, *Manualul Uniunii Europene*, ed. a 3-a, revăzută și adăugită, Ed. Universul Juridic, București, 2006, p. 122.

[3] *Ibidem*.

[4] CJCE, cauza C-6/64, *M. Flaminio Costa c. Enel* [1964]. Cauza Costa a consacrat existența unui principiu esențial în ceea ce privește raportul dintre dreptul comunitar și dreptul intern al statelor membre; în cazul în care apare un conflict între o normă comunitară și o normă națională contrară, întotdeauna norma comunitară va avea prioritate, deci o forță juridică superioară. A se vedea D. Vătăman, *Dreptul Uniunii...*, p. 24.

ridice ale Uniunii Europene formează o structură complexă, având un set bine determinat de izvoare de drept, în timp ce instituțiile Uniunii au proceduri bine stabilite de a sesiza și sancționa încălcările și derapajele. În al doilea rând, ordinea juridică a Uniunii este proprie, fiind autonomă în raport cu ordinea juridică internațională și relativ autonomă față de dreptul intern al statelor membre. Mai mult, s-a considerat că „în realitate, este preferabil ca relațiile dintre ordinea juridică internă și ordinea juridică europeană să fie privite în termeni de cooperare, cu respectarea trăsăturilor proprii fiecăreia dintre ele, având în vedere că: jurisdicțiile naționale au sarcina să aplice dreptul Uniunii Europene; unele norme europene necesită o intervenție a autorităților naționale pentru a avea deplina lor eficacitate; sunt efectuate retrimiteri de către dreptul Uniunii la dreptul național”^[1]. În al treilea rând, ordinea juridică a Uniunii este integrată sistemului juridic al statelor membre și se impune jurisdicțiilor acestora datorită aplicabilității directe, imediate și prioritare a dreptului Uniunii Europene.

Aplicabilitatea directă a dreptului Uniunii Europene semnifică faptul că eficacitatea regulilor sale nu poate fi subordonată unor formalități pentru introducerea acestuia în ordinea internă a statelor și cu atât mai puțin transformării sale în drept intern.

Aplicabilitatea imediată a dreptului Uniunii Europene se referă la posibilitatea de invocare a normelor Uniunii Europene în fața instanțelor naționale.

Aplicabilitatea prioritară a acestui tip de drept desemnează faptul că o lege națională, care este posterioară intrării în vigoare a unei reguli de dreptul Uniunii Europene, trebuie să respecte această regulă, altfel ar periclita existența Uniunii.

Considerăm că acest drept are caracter de ordine juridică, deoarece este un ansamblu organizat de norme juridice, având propriile izvoare, fiind dotat cu organe și proceduri apte să le emită, să le interpreteze, precum și să constate și să sancționeze eventualele încălcări^[2].

Curtea de Justiție a Comunităților Europene, în Avizul nr. 1 din 14 decembrie 1991, arată că, „în conformitate cu o jurisprudență constantă a Curții de Justiție, tratatele comunitare au instituit o nouă ordine juridică, în profitul căreia statele au limitat, în domenii din ce în ce mai întinse, drepturile lor suverane și ale cărei subiecte sunt nu doar statele membre, ci și resortisanții lor”. Bogdan Aurescu subliniază că printre „caracteristicile esențiale” ale acestei ordini juridice se înscrie „primatul său în raport cu drepturile statelor membre [...]”, menționând că J. Dutheil de la Rochère apreciază că situația Comunităților Europene este „prima experiență reușită de suveranitate juridică partajată”^[3].

[1] D. Vătăman, *Dreptul Uniunii...*, p. 24.

[2] *Idem*, p. 10.

[3] B. Aurescu, *Noua suveranitate. Între realitate juridică și necesitate politică în sistemul internațional contemporan*, Ed. All Beck, București, 2003, p. 97.

Totuși, promovarea ordinii juridice europene nu este făcută împotriva valorilor existente, ci pentru apărarea și dezvoltarea lor. Dreptul Uniunii Europene „nu înseamnă *dispariția ordinilor juridice naționale*, ci adaptarea lor la o formă de cooperare modernă, eficientă economic, în cadrul unui sistem economic și politico-juridic integrat”^[1]. Dumitru Mazilu subliniază în mod corect că „ordinea juridică comunitară implică respectarea legii, prin structurarea unei «Comunități de drept», comunitate care «nu se identifică în mod simplist cu o *Comunitate de norme*, ci cu una în care controlul jurisdicțional al respectării regulii de drept este asigurat de către autoritățile publice»”^[2].

Putem defini astfel ordinea juridică a Uniunii Europene ca procesul aplicării normelor Uniunii Europene în raporturile juridice care se creează între instituțiile europene și raporturile juridice dintre Uniunea Europeană și statele membre, cu mecanisme de control juridic care asigură respectarea și executarea normelor unionale de către subiectele raporturilor juridice. Fiind concepută ca o comunitate de drept în care principiul respectării normelor juridice este esențial, considerăm că această construcție nu antamează dispariția ordinilor juridice naționale.

Nu trebuie să uităm că promovarea acestei ordini juridice se face pentru a apăra și dezvolta valorile Uniunii, nedorindu-se „*dispariția ordinilor juridice naționale*, ci adaptarea lor la o formă de cooperare modernă, eficientă economic, în cadrul unui sistem economic și politico-juridic integrat «în care își găsesc expresia ideile, gândirea și acțiunea, tradițiile și particularitățile existente în statele membre». Obiectivul fundamental urmărit îl reprezintă construcția unei Europe a națiunilor, a cărei forță economică «va fi cu atât mai puternică, cu cât economiile statelor membre vor fi mai puternice, iar cultura Continentului va fi mai bogată, prin diversificarea și creșterea capacității și formelor de exprimare artistică, creatoare a fiecărei națiuni europene»”^[3].

Dacă în ordinea juridică românească, Constituția este legea supremă, existând o ierarhie a normelor juridice, în ordinea juridică europeană, lucrurile nu sunt la fel de simple.

Una dintre particularitățile dreptului Uniunii Europene este că acesta este abilitat, în baza tratatelor constitutive, să adopte norme juridice, unele dintre ele fiind direct aplicabile în statele membre. Dar sunt ele aplicabile ca și legile naționale? Într-un anumit fel, putem spune că da, dacă vorbim despre regulamente și decizii de aplicare generală. Dar aceste regulamente și decizii sunt subordonate legii interne? Desigur că nu, conform principiului supremației dreptului european.

De asemenea, Uniunea Europeană nu cunoaște un singur organ legislativ, distinct de puterea executivă, ca și în dreptul statelor membre. Tocmai din

[1] D. Mazilu, *Integrare europeană...*, p. 96.

[2] *Idem*, p. 87.

[3] *Idem*, p. 96.

această cauză nu putem vorbi despre ierarhia normelor europene bazate pe un criteriu organic. Totuși, am putea discuta despre ierarhia normelor europene bazate pe un criteriu material, bazându-ne pe conținutul actelor normative care antrenează relații de subordonare între ele.

Cu opera magistrală a lui Pierre Pescatore din anul 1971 și publicarea de către Oficiul publicațiilor oficiale al Comunităților Europene a operei lui Jean-Victor Louis în 1979, se confirmă că există o ordine juridică europeană. Această confirmare doctrinară consolidează constatarea Curții de Justiție din cauza *Van Gend & Loos c. Administrației Fiscale Olandeze*^[1]: „Comunitatea constituie o nouă ordine juridică de drept internațional, în beneficiul căreia statele membre și-au limitat drepturile suverane, deși doar pentru un număr limitat de domenii, iar subiectele sale de drept sunt nu numai statele membre, ci și resortisanții acestora”. Un an mai târziu, prin hotărârea din 15 iulie 1964, pronunțată în cauza *Costa c. Enel*^[2], în care judecătorul european a stabilit principiul superiorității dreptului comunitar față de drepturile țărilor care alcătuiesc această construcție inedită, un nou pas important este făcut: „în fapt, prin instituirea unei Comunități cu o durată nelimitată, având instituții proprii, cu personalitate juridică, capacitate de reprezentare internațională și, în special, cu puteri reale derivate din limitarea competenței sau din transferul atribuțiilor statelor către Comunitate, acestea din urmă au limitat, chiar dacă în domenii restrânse, drepturile lor suverane și au creat astfel un corp de drept aplicabil resortisanților lor și lor însele”.

Astfel, ceea ce a afirmat Curtea de Justiție în cauzele mai sus menționate este că statele membre au creat Comunitățile, care sunt niște organizații cărora le-au cedat o parte din atributele specifice exercițiului suveranității, „rezultatul acestui proces fiind apariția unui drept nou, aplicabil lor și resortisanților săi”^[3].

Odată cu lărgirea domeniului de intervenție, se dezvoltă și dreptul european, a cărei aplicare se realizează prin drepturile naționale ale statelor membre. În doctrină se menționează că „între două treimi și trei sferturi dintre normele adoptate în țările membre ale Uniunii Europene nu sunt decât transcrierea în drept intern a unor norme adoptate la nivel european”^[4].

Fiind un drept autonom, dreptul Uniunii ocupă un loc special în ordinele naționale, deoarece, ca efect al principiilor supremației și aplicării imediate, normele europene sunt superioare legilor și regulamentelor interne. Această superioritate este întărită de principiul efectului direct al dispozițiilor Uniunii Europene. Aceste principii garantează efectivitatea normelor europene și le vom aborda în Partea a III-a a prezentei lucrări.

[1] CJCE, cauza C-26/62, *NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos c. Netherlands Inland Revenue Administration* [1963], ECR 1.

[2] CJCE, cauza C-6/64, *M. Flaminio Costa c. Enel* [1964], ECR 1143.

[3] F. Cotea, op. cit., p. 196.

[4] B. Alomar, S. Daziano, C. Garat, op. cit., p. 32.

Pentru a analiza ordinea juridică europeană, este imperios necesar să analizăm dreptul originar (primar) și dreptul derivat al Uniunii Europene, aspecte asupra cărora ne îndreptăm atenția în secțiunile următoare.

Din punct de vedere formal, dreptul Uniunii Europene aparține dreptului internațional public, el fiind întemeiat pe tratate încheiate între state suverane, prin care ele își determină drepturile și obligațiile reciproce, stabilind norme de conduită care trebuie respectate. Astfel, putem conchide că statele au acceptat să renunțe la o parte din suveranitatea lor și să se supună deciziilor adoptate de instituțiile supranaționale create de ele^[1].

Problema suveranității impune analiza pe două niveluri: la nivel *politic*, desemnează absența unor limite impuse voinței unui corp politic, în timp ce, la nivel *juridic*, desemnează condițiile de aplicare a normelor superioare (trimitere la ierarhia normelor)^[2].

Dreptul Uniunii Europene *reglementează* raporturile juridice din cadrul Uniunii Europene, precum și dintre Uniune și statele membre, *precizează* statutul instituțiilor europene, definindu-le atribuțiile care le revin, *statuează* competențele Uniunii și ale mecanismelor sale componente.

Astfel cum subliniază Elena Simina Tănăsescu, „*ordinea juridică* a Uniunii Europene, instituită prin tratatele fondatoare și cele modificatoare și dezvoltată prin producția normativă a instituțiilor sale proprii, la care se adaugă contribuția creatoare și puternic activistă a Curții de Justiție de la Luxembourg, se dovedește a fi un instrument juridic eficient pentru realizarea obiectivelor Uniunii Europene. (...) Pentru statele membre ale Uniunii Europene importanța dreptului comunitar ca izvor de *drept original și autonom* se concretizează în aceea că el reprezintă o sursă de normativitate plasată în afară, dar suprapusă producției statale de norme juridice, alcătuind o ierarhie normativă relativ structurată, caracterizată printr-o stratificare complexă. Acest pluralism de izvoare normative, a căror aplicare concomitentă la nivel statal conduce uneori la insurmontabile conflicte de norme juridice, ridică numeroase probleme în special autorităților judecătorești”^[3].

Secțiunea a 4-a. Noțiunea dreptului Uniunii Europene.

Drept comunitar, drept unional, drept european

52. În demersul de a analiza noțiunea dreptului Uniunii Europene, trebuie mai întâi să clarificăm terminologia specifică acestui tip de drept: drept comunitar, drept unional, drept european.

[1] D. Vătăman, *Dreptul Uniunii...*, p. 9.

[2] B. Alomar, S. Daziano, C. Garat, op. cit., p. 118.

[3] I. Muraru, E.S. Tănăsescu (coord.), *Constituția României. Comentariu pe articole*, Ed. C.H. Beck, București, 2008, p. 1429-1430.

Vom porni de la faptul că întregul sistem european a fost construit pe consimțământul liber exprimat al statelor membre de a crea o structură autonomă, cu instituții proprii. Normele juridice emise de-a lungul anilor, fie drept originar, fie drept derivat, reprezintă „«ansamblul reglementărilor comunitare», adică «dreptul comunitar»”^[1].

Astfel cum subliniază Dumitru Mazilu, „dacă în anii ‘50-60 ai secolului al XX-lea am fost martorii negocierii, adoptării și aplicării unor reglementări sectoriale, având, în principal, obiective economice, treptat, construcția juridică a cuprins și celelalte domenii, ajungându-se, în zilele noastre, la un «ansamblu de norme» prin care este definită Uniunea și «sunt statuate finalitățile ei economice și politico-juridice»”^[2].

Dreptul comunitar poate fi definit ca un drept supranațional (în toate situațiile având întâietate față de dreptul național al fiecărui stat membru) compus din ansamblul de norme juridice care impun statelor membre reguli pentru realizarea obiectivelor pe care *Comunitățile Europene* le au de îndeplinit.

Procesul normativ al Uniunii a evoluat foarte mult, de la reglementările de natură preponderent economică, în prezent, noile reglementări juridice europene au „trăsături specifice”^[3], care îmbogățesc sensurile și semnificațiile lor. Un drept instituțional al Uniunii a fost creat, cu tot ceea ce implică acest lucru: izvoare de drept, principii definitorii și reglementări care conturează o ordine juridică specifică.

Dreptul unional reglementează raporturile juridice din cadrul Uniunii Europene, dar și dintre Uniune și statele membre, subliniază statutul instituțiilor Uniunii, definind totodată și atribuțiile și competențele sale. Putem defini astfel dreptul Uniunii ca reprezentând „ansamblul normelor juridice prin care se consacră structurile, rolul și funcțiile instituțiilor europene, precum și raporturile acestora cu instituțiile naționale în îndeplinirea obiectivelor de progres și dezvoltare ale popoarelor Continentului”^[4]. Acest drept unional a mai fost definit și ca „o ramură de drept autonomă, care nu se identifică cu dreptul internațional public, dar nici cu dreptul intern, ci apare ca un drept de sine stătător, de tip «*sui-generis*»”, datorită integrării și supranaționalității caracteristice.

Pe de altă parte, *dreptul european* poate permite două accepțiuni – în sens larg și în sens restrâns. În sens larg, înțelegem prin drept european ansamblul normelor juridice care reglementează constituirea și funcționarea organizațiilor internaționale în Europa, în timp ce, în sens restrâns, înțelegem ca fiind ansamblul normelor juridice care reglementează constituirea și funcționarea Uniunii Europene și CEEA, precum și orice raporturi juridice care iau naștere între

[1] D. Mazilu, *Integrare europeană...*, p. 53.

[2] *Idem*, p. 54.

[3] *Idem*, p. 55.

[4] *Idem*, p. 56.

acestea și statele membre. Astfel, considerăm că dreptul european în sens restrâns este chiar dreptul unional. Deși utilizarea expresiei „drept european” provine din legătura cu adoptarea Convenției europene pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, considerăm că apariția Uniunii Europene (și chiar a Comunităților Europene) a permis „manifestarea caracterului versatil al termenului. Este astăzi de domeniul evidenței că dreptul izvorât din amintita convenție nu mai poate să își însușească de o manieră exclusivă conceptul de drept european”^[1].

Datorită dezvoltării sale, putem clasifica dreptul unional în:

- *drept unional instituțional*, care cuprinde totalitatea normelor juridice care reglementează structura și funcționarea organelor Uniunii Europene;
 - *drept unional material*, care cuprinde totalitatea normelor juridice care fixează obiectivele Uniunii și măsurile prin care acestea sunt aduse la îndeplinire;
 - *drept unional procesual*, care cuprinde totalitatea normelor juridice care reglementează procedurile dreptului Uniunii Europene.
- În funcție de originea normelor juridice, distingem:
- *drept unional originar*;
 - *drept unional derivat*;
 - *drept unional nescris* (cutume, principii generale);
 - *drept unional complementar* (tratate internaționale încheiate de Uniunea Europeană sau de statele membre cu state terțe).

Secțiunea a 5-a.

Structura sistemului de drept al Uniunii Europene

53. Prin instrumente legislative variate și prin jurisprudența creatoare a Curții de Justiție a Uniunii Europene, treptat, au fost create un drept instituțional, un drept material și un drept procesual ale Uniunii Europene.

Regulile de drept instituțional reglementează, în principal, aspecte ca: domeniul de aplicare a tratatelor, revizuirea lor și aderarea de noi state, personalitatea juridică a Uniunii Europene, organizarea instituțiilor europene, funcțiunile și atribuțiile lor, precum și relațiile dintre ele.

Regulile de drept material se referă, în principal, la exercitarea atribuțiilor organelor de elaborare a politicilor naționale și administrative prin intermediul interdicțiilor europene în scopul aplicării dreptului Uniunii, fie printr-o acțiune, fie printr-o inacțiune. Ele privesc totodată stabilirea unor norme de conduită pentru persoanele care intră în sfera de influență a dreptului Uniunii.

^[1] G. Orga-Dumitriu, *Dreptul european al contractelor. Realități, influențe, domeniu de aplicare*, Ed. C.H. Beck, București, 2013, p. 23.

Diversitatea raporturilor juridice acoperite de dreptul unional conduce și la diversitatea naturii litigiilor sau acțiunilor cu care CJUE poate fi sesizată. Se pot distinge, astfel, mai multe tipuri de proceduri, care conturează încetul cu încetul un drept procesual al Uniunii Europene și care ne trimit cu gândul la un drept procesual în materia dreptului administrativ:

- procedura acțiunilor directe (de drept comun) în fața Curții de Justiție;
- procedura acțiunilor preliminare în fața Curții de Justiție;
- procedurile speciale în fața Curții de Justiție;
- procedura căilor de atac în fața Curții de Justiție;
- procedura în fața Tribunalului;
- procedura în fața Tribunalului Funcției Publice.

Mai mult, potrivit art. 20 din Statutul CJUE, procedura în fața CJUE comportă două faze: faza scrisă și faza orală. Aceste faze sunt urmate de faza deliberării și adoptării hotărârii și de faza executării hotărârii. În situația în care suntem în fața Tribunalului sau a Tribunalului Funcției Publice, se adaugă faza căii de atac.

Ca orice sistem de drept, dreptul procesual unional stabilește reguli privind desfășurarea proceselor, dintre care amintim pe cele referitoare la:

– părțile în procesul unional (art. 19 din Statutul CJUE): statele membre ale Uniunii Europene, alte subiecte de drept internațional public (e.g. statele părți ale Acordului asupra Spațiului Economic European, statele terțe), instituțiile Uniunii Europene, persoanele fizice și juridice de drept public sau privat, inclusiv din state terțe; se face distincție între *părți nominalizate*, care nu trebuie să dovedească un interes procesual subiectiv, și *celelalte părți*, care trebuie să dovedească un astfel de interes;

– reprezentarea procesuală și avocatul obligatoriu (art. 19 din Statutul CJUE; art. 119 din Regulamentul de procedură al CJUE și art. 51 și urm. din Regulamentul de procedură al Tribunalului);

– intervenienții în procesul unional (art. 40 din Statutul CJUE);

– procedura scrisă (e.g. condițiile cererii de chemare în judecată – art. 120-122 din Regulamentul de procedură al CJUE; art. 76-78 din Regulamentul de procedură al Tribunalului; întâmpinarea – art. 39 din Statutul CJUE);

– numirea raportorului și a Avocatului general (art. 14-17 din Regulamentul de procedură al CJUE);

– limba procedurală (art. 64 din Statutul CJUE; art. 36-39 din Regulamentul de procedură al CJUE; art. 44-47 din Regulamentul de procedură al Tribunalului);

– procedura orală (e.g. administrarea probelor – art. 24-32 din Statutul CJUE; art. 76-85 din Regulamentul de procedură al CJUE; excepțiile procedurale – art. 151 din Regulamentul de procedură al CJUE);

– hotărârea – deliberare și pronunțare (art. 32 și art. 86 din Regulamentul de procedură al CJUE);

- executarea hotărârilor (art. 280 și art. 299 TFUE);
- termene procesuale și calcularea lor (art. 49 din Regulamentul de procedură al CJUE; art. 58 din Regulamentul de procedură al Tribunalului);
- cheltuielile de judecată (art. 38 din Statutul CJUE; art. 73, art. 87, art. 89, art. 102, art. 138 și art. 184 din Regulamentul de procedură al CJUE);
- căile ordinare de atac (art. 56-58 din Statutul CJUE);
- căile extraordinare de atac (art. 42 și art. 44 din Statutul CJUE; art. 157 și art. 159 din Regulamentul de procedură al CJUE; art. 167 și art. 169 din Regulamentul de procedură al Tribunalului).

54. Subliniem, totodată, că *dreptul procesual al Uniunii Europene nu este suspendat*, existând dreptul material al Uniunii Europene, care este oarecum disparat, el nefiind (încă) codificat. Despre codificare se discută din ce în ce mai des, existând o preocupare crescândă în ceea ce privește latura contractuală. Realitățile secolului trecut au condus la dorința unificării dreptului privat, născându-se astfel dreptul european al contractelor. Chiar dacă mulți specialiști contestau posibilitatea unificării, există numeroase proiecte care au contribuit la atingerea acestui obiectiv: Principiile Dreptului European al Contractului redactate de Comisia Lando, Anteproiectul de Cod European al Contractelor (Codul Gandolfi) propus de Academia Privatiștilor Europeni de la Pavia, Proiectul Cadrului Comun de Referință redactat de Grupul de studiu pentru un Cod civil european, Terminologia contractuală comună și Principiile contractuale comune elaborate de Societatea de Legislație Comparată și Asociația Henri Capitant.

Eforturile „codificării” doctrinare au fost susținute și de instituțiile Uniunii, exemple fiind normele de armonizare din directivele privind protecția consumatorilor, regulile uniforme privind contractele transfrontaliere prevăzute de Regulamentele Bruxelles I și Roma I, rezoluțiile Parlamentului European privind dreptul european al contractelor, Cadrul Comun de Referință.

Dar nu trebuie să fim tentați să credem că această dorință de „codificare” s-ar manifesta doar în dreptul privat, deoarece întâlnim primi pași și în dreptul penal, spre exemplu Decizia-cadru a Consiliului din 13 iunie 2002 privind mandatul european de arestare și procedurile de predare între statele membre (2002/584/JAI), legislația variată privind drogurile, traficul de persoane și spălarea banilor, actele normative care reglementează aspecte privind utilizarea fondurilor europene.

55. Nu trebuie să uităm nici de normele care privesc dreptul la un proces echitabil, existând garanții procesuale. Acest principiu presupune ca, în cadrul procedurilor jurisdicționale, părțile să aibă dreptul la o judecată în contradictoriu, în care să își poată prezenta argumentele cu privire la situația de fapt invocată, să ia la cunoștință cererile adversarilor și conținutul documentelor pe care aceștia se sprijină, să fie audiate, să propună probe, iar, în apărare, să beneficieze de asistență juridică de specialitate. Dreptul la un proces echitabil gu-

vernează și procedurile administrative și disciplinare, care se derulează în fața instituțiilor naționale sau ale Uniunii^[1].

Fiind un principiu general al dreptului Uniunii, subliniem că el „nu poate fi exclus sau restrâns de vreo măsură legislativă”^[2], deoarece are prioritate. Ca și în instanțele naționale, partea litigantă căreia i se încalcă acest drept, trebuie să ridice această pretenție în fața Curții. Interesant este că în cazul ajutoarelor de stat și al legii concurenței, regula este alta, Tribunalul de Primă Instanță subliniind că pretenția legată de încălcarea dreptului la judecată trebuie să fie ridicată de reclamant în cererea sa originală, cu excepția cazului când ea se bazează pe probleme de drept sau de fapt care au ieșit la lumină în cursul procedurii^[3].

Dreptul la un proces echitabil presupune ca părțile litigante să fie într-o poziție care să le permită în mod efectiv^[4] și corespunzător^[5] să își prezinte cazul și apărările. Acest principiu poate să se refere la diferite cerințe de respectat, în funcție de tipul procedurii judiciare.

Din jurisprudență^[6] observăm că încălcarea acestui drept conduce la anularea actului Uniunii, dacă se poate dovedi că rezultatele procedurii ar fi fost diferite dacă dreptul ar fi fost respectat.

În toate cauzele invocând acest principiu, Curtea trebuie să analizeze dacă procedura a fost sau nu echitabilă. În cazul în care aspecte de importanță capitală nu au fost respectate în cadrul procedurii judiciare, atunci Curtea trebuie să evalueze dacă anulează hotărârea în totalitate sau în parte^[7]. Dacă, în schimb, descoperă faptul că aspecte de importanță secundară nu au fost respectate, atunci ar putea să nu anuleze hotărârea^[8].

Acest principiu își găsește utilitatea și în cazul litigiilor între instituțiile Uniunii și funcționarii săi publici. Dreptul la apărare presupune și dreptul unui funcționar public de a avea acces la dosarul personal din cadrul instituției, dosarul personal

[1] CJCE, cauza C-228/83, *F c. Comisiei* [1985], ECR 275; cauza C-96/89, *Comisia c. Olandei* [1991], ECR I-2461; cauza C-170/89, *BEUC c. Comisiei* [1991], ECR I-5709.

[2] CJCE, cauza T-260/94, *Air Inter c. Comisiei* [1997], ECR II-1997, parag. 60.

[3] CJCE, cauza T-16/91, *Rendo și alții c. Comisiei* [1992], ECR II-2417, parag. 131; cauza T-106/95, *Federația Franceză a Societăților de Asigurări (FFSA) și alții c. Comisiei* [1997], ECR II-229, parag. 48-49.

[4] CJCE, cauza C-301/87 *Franța c. Comisiei* [1990], ECR I-307.

[5] CJCE, cauza T-346/94, *France-Aviation c. Comisiei* [1995], ECR II-2841.

[6] CJCE, cauza C-30/78, *Distillers Company c. Comisiei* [1980], ECR 2229, parag. 26; cauza C-234/84, *Belgia c. Comisiei* [1986], ECR 2263, parag. 30; cauza T-789, *Hercules Chemicals c. Comisiei* [1991], ECR I-1711, parag. 56.

[7] CJCE, cauza T-346/94, *France-Aviation c. Comisiei* [1995], ECR II-2841; cauza C-135/92, *Fiskano c. Comisiei* [1994], ECR I-2885.

[8] CJCE, cauzele conexate C-100/80 până la C-103/80, *Musique Diffusion Francaise c. Comisiei* [1983], ECR 1825.

fiind documentul care stă la baza accesiei profesionale a acestuia (nedorindu-se ca alte criterii să stea la baza schimbărilor în cariera funcționarului public).

În încheiere, nu trebuie să uităm că dreptul la un proces echitabil poate fi invocat și împotriva autorităților naționale, dacă persoana acționează într-o problemă de drept a Uniunii, chiar dacă acest principiu nu ar fi consacrat în plan național^[1]. Mai mult, hotărârile instanțelor naționale trebuie să fie motivate și supuse controlului judiciar. Această ipoteză se bazează pe faptul că principiile fundamentale nasc obligații în sarcina statelor membre, dacă se pune problema lor în cazul unor chestiuni de dreptul Uniunii Europene.

În final, subliniem că existența dreptului instituțional, a dreptului material și a dreptului procesual, proprii Uniunii Europene, cu atât mai mult confirmă existența unei noi tipologii juridice – tipul dreptului Uniunii Europene.

§1. Dreptul originar – De la Paris la Lisabona, via Roma, Maastricht, Amsterdam, Nisa

56. Dreptul originar (primar) al Uniunii include normele juridice din Tratatul institutiv ale celor trei Comunități Europene (CECO, CEE și CEEA), anexele și protocoalele la acestea, actele de aderare a noilor membri și alte tratate europene care au modificat Tratatul institutiv (Tratatul de fuziune de la Bruxelles, Actul Unic European, Tratatul de la Maastricht, Tratatul de la Amsterdam, Tratatul de la Nisa, Tratatul de la Lisabona). Subliniem că, în sistemul izvoarelor de drept ale Uniunii, Tratatul institutiv ocupă un loc prioritar, acestea impunându-se tuturor subiectelor de drept unional și prevalând asupra actelor de drept ale Uniunii^[2].

Normele convenționale de drept internațional, care configurează dreptul Uniunii Europene, izvorăsc din acordurile de voință suverane ale statelor membre, astfel că statele sunt autoarele acestor norme.

Tratatul sunt acordurile dintre state și, uneori, dintre state și o organizație internațională, acorduri care stabilesc reguli obligatorii pentru părțile la tratat. Deși aceste tratate pot avea multe forme și pot purta diferite denumiri, aceste diferențe terminologice nu pot influența efectul dorit în statele membre.

Pentru a fi mai clari, dreptul originar al Uniunii Europene cuprinde:

1. Tratatul constitutiv și tratatul de revizuire, care combinate au dat naștere tratatelor consolidate.

Tratatul constitutiv sunt tratatul care au creat cele trei Comunități Europene (Tratatul de la Paris din 18 aprilie 1951 de constituire a CECO, care nu mai este în vigoare în prezent, Tratatul EURATOM din 25 martie 1957 și Tratatul de la Roma din 25 martie 1957 de constituire a Comunității Economice Europene),

[1] CJCE, cauza C-144/95, *Maurin* [1996], ECR I-2909.

[2] D. Vătăman, *Dreptul Uniunii...*, p. 12.

precum și Tratatul privind Uniunea Europeană de la Maastricht din 7 februarie 1992. Tratatul de revizuire privesc Tratatul de la Bruxelles din 8 aprilie 1965, Actul Unic European din februarie 1986, Tratatul de la Maastricht din 7 februarie 1992, Tratatul de la Amsterdam din 2 octombrie 1997, Tratatul de la Nisa din 26 februarie 2001 și Tratatul de la Lisabona din 13 decembrie 2007. Tratatul consolidate sunt tratatele constitutive, astfel cum au fost modificate prin tratatele de revizuire. În prezent, putem include în această categorie: Tratatul EURATOM, TUE și TFUE. Conform art. 1 TUE și TFUE, aceste două tratate conțin temeiul în baza căruia este întemeiată Uniunea Europeană, având aceeași valoare juridică. În doctrină s-a subliniat acest lucru, menționându-se că „separarea în două tratate este formală, iar, pe plan juridic, cele două tratate trebuie considerate a constitui un singur text, fără a exista o ierarhie între conținutul lor”^[1];

2. Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene.

Deși Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene a fost adoptată ca recomandare și text de referință de către Consiliul European de la Nisa în decembrie 2000, tocmai prin Tratatul de la Lisabona i-a fost conferită aceeași forță juridică ca și tratatelor;

3. Protocoalele și anexele la tratate.

În conformitate cu art. 51 TUE, „protocoalele și anexele la tratate fac parte integrantă din acestea”, ceea ce înseamnă că ele posedă aceeași forță juridică ca și tratatele;

4. Tratatul de adeziune, semnat în vederea lărgirii Uniunii Europene^[2].

Din punct de vedere ierarhic, dreptul primar este în vârful piramidei normative a ordinii juridice europene, constituind normele juridice supreme ale dreptului Uniunii Europene^[3].

[1] N. de Sadeleer, I. Hachez, Hiérarchie et typologie des actes juridiques de l'Union Européenne, în N. de Sadeleer, H. Dumont, P. Jadoul, S. Van Drooghenbroeck (coord.), Les innovations du Traité de Lisbonne. Incidences pour le praticien, Ed. Bruylant, Bruxelles, 2011, p. 49-50 apud J.-P. Jacqué, Droit institutionnel de l'Union européenne, ed. a 6-a, Dalloz, Paris, 2010, p. 498, nr. 810.

[2] Pe lângă aceste documente, există autori care adaugă în această categorie și actele Consiliului, deoarece, pentru a intra în vigoare, statele membre cer ratificarea tuturor statelor membre (spre exemplu, Decizia din 21 aprilie 1970 privind crearea resurselor proprii) – a se vedea N. de Sadeleer, I. Hachez, Hiérarchie et typologie des actes juridiques de l'Union Européenne, în N. de Sadeleer, H. Dumont, P. Jadoul, S. Van Drooghenbroeck (coord.), Les innovations du Traité de Lisbonne. Incidences pour le praticien, Ed. Bruylant, Bruxelles, 2011, p. 49-50, apud M. Gautier, Droit institutionnel de l'Union européenne, Ed. P.U.F., Paris, 2010, p. 111.

[3] N. de Sadeleer, I. Hachez, Hiérarchie et typologie des actes juridiques de l'Union Européenne, în N. de Sadeleer, H. Dumont, P. Jadoul, S. Van Drooghenbroeck (coord.), Les innovations du Traité de Lisbonne. Incidences pour le praticien, Ed. Bruylant, Bruxelles, 2011, p. 50.

Un alt argument al supremației dreptului original este faptul că normele sale servesc ca norme de referință, în baza cărora CJUE controlează conformitatea dreptului derivat.

Crezând în ideea că schimbul între popoare și comerțul reprezintă factori puternici de pace, fondatorii Europei au creat piața comună prin Tratatul de la Paris din 18 aprilie 1951 (intrat în vigoare la 25 iulie 1952), care a creat Comunitatea Europeană a Cărbunelui și Oțelului, și prin Tratatul de la Roma din 25 martie 1957 (intrat în vigoare la 1 ianuarie 1958), care au creat Comunitatea Economică Europeană și Comunitatea Europeană a Energiei Atomice.

Uniunea Europeană a fost creată prin Tratatul de la Maastricht din 7 februarie 1992 și cuprinde Comunitatea Europeană, regрупând „într-un cadru instituțional unic EUROATOM (CECO dispărând în 2002), precum și cei doi piloni ai Politicii externe și de securitate comună (PESC/PESA) și ai Justiției și Afaceri Interne (JAI)”^[1].

Tratatul de la Amsterdam din 2 octombrie 1997 a reprezentat un nou pas înainte, deoarece a adus schimbări semnificative în construcția instituțiilor europene, în legătură cu integrarea statelor și cooperarea acestora din perspectiva extinderii Comunităților prin primirea de noi state membre. El creează un titlu despre ocuparea forței de muncă în pilonul comunitar și operează transferul, dinspre cel de-al treilea pilon spre primul, al regulilor privind azilul, vizele, imigrația și alte politici legate de libera circulație a persoanelor. Prin această schimbare, denumirea celui de al treilea pilon se schimbă în *Cooperarea polițienească și judiciară în materie penală* (CPJMP).

Tratatul de la Nisa din 26 februarie 2001 a adus și el câteva schimbări privind: limitarea mărimii și compoziției Comisiei, extinderea votului cu majoritate calificată, o nouă balanță a voturilor în Consiliu și flexibilizarea acordurilor de întărire a cooperării între statele membre. Anexată la Tratat a fost Declarația privind Viitorul Uniunii Europene, care sublinia pașii de urmat pentru adâncirea reformei instituționale.

Este evident că după respingerea proiectului de Constituție pentru Europa, de către două dintre statele fondatoare ale Uniunii (*i.e.* Franța și Olanda), adoptarea Tratatului de la Lisabona a demonstrat „conștientizarea de către europeni a necesității de a reforma un sistem instituțional dificil de gestionat și perceput ca o frână în modernizarea Uniunii”^[2].

Puțini știu însă de discuțiile care au antamat negocierea acestui tratat. Franța, Olanda și Marea Britanie au solicitat ca acest tratat să fie un tratat modificator, ca și celelalte tratate, și nu un tratat care să le înlocuiască pe cele anterioare, precum și eliminarea termenilor de „constituțional”, „constituționalizare”, „minis-

[1] B. Alomar, S. Daziano, C. Garat, op. cit., p. 40.

[2] *Idem*, p. 15.

ter”, „steag”, „imn” sau orice alți termeni care ar evoca transformarea potențială a Uniunii într-un stat sau care ar fi ambiguu din acest punct de vedere. Desigur, multe dintre statele membre doreau un tratat care să modifice cât mai puțin posibil dispozițiile Uniunii. Este interesantă percepția unui autor care descrie procesul negocierii în Uniunea Europeană, atunci când discută despre Tratatul de la Lisabona: „orice negociere, pentru a ajunge la un rezultat, trebuie să se finalizeze cu un compromis. În mod normal, compromisul dintre «integraționa-liști» și «cooperaționiști» asupra unui lucru pe care unii îl văd «alb», iar ceilalți «negru», ar trebui să conducă la adoptarea unei culori într-o nuanță de «gri». Totuși, în UE, compromisul este găsit uneori prin alăturarea a două lucruri distincte într-o înțelegere-pachet (*package deal*) și prin convenirea că o parte va fi albă, iar cealaltă neagră!”^[1].

Tratatul de la Lisabona (denumit *Tratatul privind funcționarea Uniunii Europene* TFUE), semnat la 13 decembrie 2007 de cei 27 de reprezentanți ai statelor membre ale Uniunii și intrat în vigoare la 1 decembrie 2009, modifică TUE și TCE. Documentul este considerat vizionar, deoarece aduce cu sine o nouă viziune asupra viitorului Europei și a cetățenilor săi.

Totuși, acest tratat a fost contestat de unii autori, pe motiv că „este orice altceva decât un tratat”^[2], calificându-l drept „aranjamentul european de la Lisabona”. Același autor subliniază că acest document „este mai mult decât un alt exemplu de revoluție birocratică ascunsă, oferită de birocrăția nealeasă de la Bruxelles unui public în majoritate ignorat, evitând consultarea și informarea democratică, adică procesul democrației însuși și, deci, experiența «neplăcută» a fostei Constituții europene, refuzată de francezi și olandezi în 2005”. Astfel, se subliniază că „noutatea” acestui tratat constă doar în modificarea a două articole față de Tratatul constituțional respins, fapt care îi împinge pe unii autori să considere că „a declara că este **altceva**, adică un alt (nou) tratat, înseamnă, în mod evident, o minciună birocratică (oarecum elegantă)”^[3]. Același autor consideră acest document ca reprezentând „Constituția UE deghizată”^[4]. Totuși, trebuie remarcat că acest tratat se îndepărtează de Tratatul constituțional, din punct de vedere al formei sale, el fiind un tratat modificator, care nu înlocuiește tratatele constitutive.

Dar nu trebuie să ignorăm faptul că, în aceste condiții, în Uniunea celor 27 de membri (acum 28, după intrarea Croației în UE) este din ce în ce mai dificil să se hotărască reforma Uniunii Europene, lucru notat și în doctrină: „criza

[1] J.-C. Piris, *The Lisbon Treaty. A Legal and Political Analysis*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, p. 47.

[2] M. Radu, text publicat în *România Liberă*, 27 octombrie 2007.

[3] M. Voicu, *Uniunea Europeană, înainte și după Tratatul de la Lisabona*, Ed. Universul Juridic, București, 2009, p. 8.

[4] *Ibidem*.

prelungită a Tratatului Constituțional și complexitatea negocierilor de adoptare a Tratatului de Reformă arată că într-o Uniune cu 27 sau mai mulți membri va fi extrem de dificil de obținut consensul pentru o nouă reformă instituțională și că o eventuală redeschidere a negocierilor privind arhitectura UE ar putea duce la un regres în procesul de integrare europeană^[1].

§2. Implicațiile Tratatului de la Lisabona

57. Printre obiectivele propuse de semnatarii TFUE se numără formarea unei Uniuni mai democratice și mai transparente, promovarea Europei ca actor pe scena internațională, metode de lucru și reguli de vot simplificate, instituții modernizate, mecanisme de protecție a drepturilor și libertăților cetățenilor europeni.

Astfel cum se precizează în doctrină, Uniunea Europeană a avansat „cu pași siguri spre o consolidare a fundamentelor sale instituționale, iar Tratatul de la Lisabona, semnat la 13 decembrie 2008 și intrat în vigoare în decembrie 2009, constituie o dovadă în plus pentru susținerea dezvoltării politice a acestui construct multinațional”^[2].

Astfel, ca și proiectul Constituției Europene, Tratatul de la Lisabona a suprimat construcția pe trei piloni a Uniunii Europene, care fusese consacrată. Așadar, Tratatul de la Lisabona a permis unificarea Uniunii și Comunității, precizându-se, în art. 1 TUE, că „Uniunea” care este fondată în baza TUE și TFUE „se substituie Comunității Europene și îi succede acesteia”. Dacă, anterior, doar Comunitățile aveau personalitate juridică, prin art. 47 din Tratatul de la Lisabona se prevede expres personalitatea juridică și a Uniunii Europene, fapt ce a pus capăt controverselor legate de acest subiect. Astfel, cuvintele „Comunitate” și „Comunitatea europeană” au fost înlocuite în tratate cu „Uniunea Europeană”, iar „comunitar” cu „al Uniunii”. Subliniem că singura comunitate care subzistă, având o personalitate juridică distinctă, este Comunitatea Europeană a Energiei Atomice. Acordarea personalității juridice internaționale unice oferă Uniunii Europene o „coerență și vizibilitate crescute a acesteia pe scena internațională, prin capacitatea de reprezentare sau de a deveni membru al unei organizații internaționale (...) determinând-o să fie mai eficientă pe plan mondial și un partener mai vizibil pentru țările terțe și organizațiile internaționale”^[3].

Pe lângă întărirea rolului parlamentelor naționale și al cetățenilor europeni, Tratatul de la Lisabona a acordat totodată statut juridic obligatoriu Cartei

[1] I. Jînga, *Uniunea Europeană în căutarea viitorului. Studii europene*, Ed. C.H. Beck, București, 2008, p. 26.

[2] B. Alomar, S. Daziano, C. Garat, op. cit., p. 15.

[3] D. Vătăman, *Organizații europene și euroatlantice*, Ed. C.H. Beck, București, 2009, p. 249.

Drepturilor Fundamentale, „prin introducerea acestora în dreptul primar european”^[1].

În ceea ce privește obiectivele Uniunii Europene, art. 3 din Tratatul de la Lisabona a îmbunătățit prezentarea acestora, ele fiind acum mult mai ordonate, precise și corecte^[2]. Trebuie observat că redactorii acestui tratat au încercat să găsească un echilibru între obiectivele economice și cele non-economice. Conform obiectivelor și valorilor conținute în art. 2 și art. 3 TUE, putem spune că orientarea Uniunii Europene se mută dinspre economic către general. Una dintre caracteristicile esențiale ale acestui tratat este că izvorăște din drepturile oamenilor, ele fiind „chiar inima și sufletul acestui document”^[3]. De exemplu, la valorile libertății, democrației, drepturilor omului și statului de drept (prevăzute în art. 6 TUE pre-Lisabona) se adaugă altele noi, precum demnitatea umană, egalitatea, dreptul persoanelor aparținând minorităților.

Trebuie remarcat că nu vorbim doar de drepturi ale omului, ci de principii. Diferența este că „drepturile” sunt subiective, ele putând fi invocate de cetățenii europeni în instanțe, în timp ce „principiile” definesc obiective care trebuie să fie respectate de către legiuitorul european și care pot fi invocate odată ce au fost implementate prin legislație^[4].

Mai mult, Tratatul de la Lisabona face referire expresă la aderarea Uniunii Europene la Convenția europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, aspect care consolidează respectarea drepturilor omului la nivel european. Rămâne de văzut însă care va fi orizontul acestor negocieri și în cât timp se vor finaliza acestea.

O altă noutate introdusă prin Tratatul de la Lisabona este cea legată de retragerea voluntară din cadrul Uniunii Europene, care până atunci nu a fost expres prevăzută în tratate.

Se poate observa, de asemenea, că prin acest tratat s-a întărit principiul competențelor de atribuire^[5] [art. 5 alin. (2) TUE post-Lisabona]: „În temeiul principiului atribuirii, Uniunea acționează numai în limitele competențelor care i-au fost atribuite de statele membre prin tratate pentru realizarea obiectivelor

[1] D. Vătăman, *Organizații...*, p. 247.

[2] H. Dumont, *Présentation générale des changements induits par le Traité de Lisbonne*, în N. de Sadeleer, H. Dumont, P. Jadoul, S. Van Drooghenbroeck (coord.), *Les innovations du Traité de Lisbonne. Incidences pour le praticien*, Ed. Bruylant, Bruxelles, 2011, p. 19.

[3] J.-C. Piris, op. cit., p. 71.

[4] *Idem*, p. 153.

[5] Trebuie să subliniem totuși că, de-a lungul timpului, judecătorul european a jucat un rol important în mărirea competențelor Uniunii, recurgând la teoria efectului util (Hotărârea din 25 noiembrie 1956, în cauza *Federația Carbonieră a Belgiei c. Înaltei Autorități*) și la teoria competențelor implicite (Hotărârea din 31 martie 1971, în cauza *Comisia c. Consiliul*).

stabilite prin aceste tratate”, această idee putând fi regăsită în mai multe dispoziții (a se vedea, de exemplu, art. 4 TUE, art. 7 TFUE, Declarația nr. 24^[1] privind personalitatea juridică a Uniunii).

58. Interesantă este și tipologia competențelor Uniunii, conform art. 2-6 din Tratat, clarificând astfel *acquis-ul comunitar*. Astfel, se pot distinge trei categorii: competențe „exclusive”, competențe „partajate” și competențe de „sprijini-re”. Totuși, în doctrină se vorbește și despre o a patra categorie de competențe – *competențele „paralele”*^[2].

Competențele exclusive ale Uniunii presupun că numai aceasta poate legifera și adopta acte juridice obligatorii. Conform unor doctrinari^[3], aceste competențe se împart în două subcategorii. Prima subcategorie o constituie competențele exclusive *prin natură* (în număr de cinci): uniunea vamală, care se bazează pe principiul edictării regulilor comune și care ar fi spulberată de acțiunile izolate ale statelor membre; politica comercială comună; conservarea resurselor biologice ale mării în cadrul politicii comune a pescuitului; politica monetară a statelor care au adoptat euro; stabilirea (nu aplicarea) regulilor privind concurența, necesare funcționării pieței interne (fără a se aduce atingere dispozițiilor concurențiale interne).

A doua subcategorie o constituie competențele exclusive *prin exercițiu*. Aceste competențe sunt concurențe partajate sau concurente, care, datorită faptului că Uniunea Europeană le-a exercitat într-o manieră exhaustivă, nu mai pot face obiectul intervenției statelor membre. Tocmai din acest motiv, nu se poate întocmi o listă incontestabilă cu aceste competențe.

Dar care sunt consecințele juridice ale acestor competențe exclusive? Se pot distinge trei tipuri de consecințe. În primul rând, statele sunt împiedicate să acționeze în domenii *acoperite* de aceste competențe, deși există anumite derogări^[4]. În al doilea rând, dacă o competență este exclusivă, ea scapă de sub autoritatea principiului juridic al subsidiarității, deoarece acest principiu „nu condiționează existența competențelor Uniunii, ci doar decizia de a le exercita”^[5]. În

[1] „Faptul că Uniunea Europeană are personalitate juridică nu va autoriza în niciun caz uniunea de a legifera sau de a acționa dincolo de competențele pe care Statele membre i le-au atribuit prin tratate”.

[2] H. Dumont, *Présentation générale des changements induits par le Traité de Lisbonne*, în N. de Sadeleer, H. Dumont, P. Jadoul, S. Van Drooghenbroeck (coord.), *Les innovations du Traité de Lisbonne. Incidences pour le praticien*, Ed. Bruylant, Bruxelles, 2011, p. 25.

[3] *Idem*, p. 25-26.

[4] Spre exemplu, CJUE a recunoscut puterea statelor de a interveni în domenii de competență exclusivă pentru a atenua, în caz de urgență, inacțiunea autorităților Uniunii Europene.

[5] H. Dumont, *Présentation générale des changements induits par le Traité de Lisbonne*, în N. de Sadeleer, H. Dumont, P. Jadoul, S. Van Drooghenbroeck (coord.),

al treilea rând, domeniile supuse competenței exclusive a Uniunii sunt „sustrase cooperărilor întărite prin art. 20 §1 alin. (1) TUE”^[1].

Competențele „partajate” sunt competențe care aparțin și Uniunii Europene, și statelor membre. Astfel cum se reproșează în doctrină^[2], terminologia utilizată în Tratatul de la Lisabona nu este chiar cea mai fericită, deoarece lasă să se subînțeleagă că autoritățile europene și cele naționale și-ar „împărți” domenii de competență în care normele europene pot coexista cu cele naționale. Această interpretare este desigur greșită, dacă citim art. 2 alin. (2) TFUE:

În cazul în care tratatele atribuie Uniunii o competență partajată cu statele membre într-un domeniu determinat, Uniunea și statele membre pot legifera și adopta acte obligatorii din punct de vedere juridic în acest domeniu. Statele membre își exercită competența în măsura în care Uniunea nu și-a exercitat competența. Statele membre își exercită din nou competența în măsura în care Uniunea a hotărât să înceteze să și-o mai exercite.

Această categorie de competențe constituie cea mai mare parte a competențelor Uniunii. Fără a avea pretenția de a constitui o listă exhaustivă de competențe partajate, art. 4 alin. (1) TFUE menționează, printre altele: piața internă; politica socială (pentru aspectele definite în TFUE); coeziunea economică, socială și teritorială; mediu; protecția consumatorilor; transporturi; rețele transeuropene; energie.

Trebuie să subliniem că exercițiul unei competențe partajate nu trebuie înțeles ca acordarea unei competențe exclusive ireversibile Uniunii. Astfel cum se menționează în doctrină, „abrogarea sau anularea normelor care au condus la prezumție conduce la a restitui statelor autonomia pe care o pierduseră”^[3]. Această idee este confirmată de către dispozițiile art. 2 alin. (2) TFUE, care prevede că:

Statele membre își exercită din nou competența în măsura în care Uniunea a decis să înceteze exercitarea competenței sale.

Competențele „de sprijinire” sunt competențe restrânse, care permit Uniunii Europene să fundamenteze, să coordoneze sau să completeze acțiunile de la nivel național. În art. 6 TFUE se pot regăsi exemple de astfel de competențe: protecția și ameliorarea sănătății umane; industria; cultura; turismul; educația, tineretul, sportul și formarea profesională; protecția civilă; cooperarea administrativă.

Les innovations du Traité de Lisbonne. Incidences pour le praticien, Ed. Bruylant, Bruxelles, 2011, p. 27.

^[1] *Ibidem*.

^[2] H. Dumont, Présentation générale des changements induits par le Traité de Lisbonne, în N. de Sadeleer, H. Dumont, P. Jadoul, S. Van Drooghenbroeck (coord.), Les innovations du Traité de Lisbonne. Incidences pour le praticien, Ed. Bruylant, Bruxelles, 2011, p. 28.

^[3] *Idem*, p. 29.

Competențele „paralele” vizează, de fapt, domenii în care acțiunea Uniunii este destinată să coexiste cu cea a statelor membre. Este important de reținut că statele membre vor păstra puterea de a reglementa o materie supusă unei competențe paralele, „indiferent care ar fi importanța reglementării europene în respectiva materie”^[1].

Ceea ce se poate observa în legătură cu aceste competențe este faptul că nu sunt multe în ordinea juridică a Uniunii Europene. Am regăsit, totuși, două exemple în art. 4 alin. (3) și (4) TFUE^[2]. În domeniile cercetării, dezvoltării tehnologice și al spațiului, precum și în domeniile cooperării pentru dezvoltarea și ajutorul umanitar, Uniunea dispune de competențe „fără ca exercitiul acestei competențe să nu poată împiedica statele membre să își exercite competența lor”.

Nu trebuie înțeles însă că aceste competențe ar fi un obstacol în calea superiorității dreptului Uniunii Europene, deoarece chiar și în cazul lor, o reglementare națională contrară unei dispoziții de drept unional va trebui în mod obligatoriu să fie înlăturată. Dacă nu ar exista un conflict între norme, autoritățile statelor membre pot să își exercite competența în voie.

Totuși, există voci în doctrină care consideră că „*Tratatul de la Lisabona nu a corectat asimetriile majore care caracterizează arhitectura Uniunii Europene, care ar putea reprezenta un factor de instabilitate pe viitor, în caz de vreme nefavorabilă*”^[3].

Ne întrebăm, așadar, dacă prin Tratatul de la Lisabona s-a ajuns la finalul de succes al reformării Uniunii Europene? Este Tratatul de la Lisabona o soluție sau o etapă în acest proces îndelungat de reformă? Doar curgerea timpului va putea răspunde la aceste întrebări.

§3. Dreptul derivat

59. Dreptul derivat reunește ansamblul actelor instituțiilor europene în cadrul atribuțiilor pe care le au conform dreptului originar. Este vorba, astfel, despre

[1] H. Dumont, Présentation générale des changements induits par le Traité de Lisbonne, în N. de Sadeleer, H. Dumont, P. Jadoul, S. Van Drooghenbroeck (coord.), Les innovations du Traité de Lisbonne. Incidences pour le praticien, Ed. Bruylant, Bruxelles, 2011, p. 30.

[2] Art. 4 alin. (3): În domeniile cercetării, dezvoltării tehnologice și spațiului, Uniunea dispune de competență pentru a desfășura acțiuni și, în special, pentru definirea și punerea în aplicare a programelor, fără ca exercitarea acestei competențe să poată avea ca efect împiedicarea statelor membre de a-și exercita propria competență.

Art. 4 alin. (4): În domeniile cooperării pentru dezvoltare și ajutorului umanitar, Uniunea dispune de competență pentru a întreprinde acțiuni și pentru a duce o politică comună, fără ca exercitarea acestei competențe să poată avea ca efect lipsirea statelor membre de posibilitatea de a-și exercita propria competență.

[3] J.-C. Piris, op. cit., p. 338.

acte derivate din dreptul original, în măsura în care își au baza juridică, condițiile de edictare și câmpul de aplicare prevăzute în el^[1].

Pentru a putea exercita competențele care i-au fost transferate, statele membre au dotat Uniunea cu mai multe instituții, enumerate în art. 13 TUE. În scopul prezentei secțiuni, vom enumera doar: Consiliul, Parlamentul European, Comisia, Consiliul European.

Actele derivate din tratate se împart în acte convenționale și acte unilaterale.

60. În ceea ce privește actele *convenționale*, subliniem că, în conformitate cu art. 216 alin. (1) TFUE:

Uniunea poate încheia acorduri cu una sau mai multe țări terțe sau organizații internaționale, în cazul în care se prevede astfel în tratate sau în cazul în care încheierea unui acord fie este necesară pentru realizarea, în cadrul politicilor Uniunii, a unuia dintre obiectivele stabilite prin tratate, fie este prevăzută printr-un act juridic obligatoriu al Uniunii, fie poate influența normele comune ori poate modifica domeniul de aplicare a acestora.

Astfel, Tratatul de la Lisabona codifică jurisprudența Curții de Justiție privind competențele externe implicite ale Uniunii, adică pe acelea care nu rezultă dintr-o dispoziție a unui tratat care abilitază expres Uniunea să încheie, în domenii determinate, acorduri cu state terțe sau cu organizații internaționale.

Prin faptul că i se conferă personalitate juridică Uniunii este înlăturat orice dubiu privind posibilitatea de a-i imputa responsabilitatea ansamblului acordurilor încheiate de instituțiile sale. În trecut, ex-art. 24 TUE prevedea că acordurile internaționale încheiate de către instituțiile europene în cadrul pilonului II sau III „leagă instituțiile Uniunii”. Desigur că pentru a fi aplicabil, se presupunea astfel că Uniunea are personalitate juridică implicită în cadrul puterii de a încheia tratate (*treaty making power*).

În cadrul ordinii juridice europene, acordurile internaționale sunt ierarhic subordonate dreptului primar, subordonare care decurge din dispoziția tratatului pe care este întemeiată competența Uniunii pentru a încheia un acord internațional determinat. Conform doctrinei majoritare, această dispoziție ar fi art. 218 alin. (11) TFUE:

Un stat membru, Parlamentul European, Consiliul sau Comisia poate obține avizul Curții de Justiție cu privire la compatibilitatea unui acord preconizat cu dispozițiile tratatelor. În cazul unui aviz negativ al Curții, acordul respectiv poate intra în vigoare numai după modificarea acestuia sau revizuirea tratatelor.

^[1] N. de Sadeleer, I. Hachez, Hiérarchie et typologie des actes juridiques de l'Union Européenne, în N. de Sadeleer, H. Dumont, P. Jadoul, S. Van Drooghenbroeck (coord.), Les innovations du Traité de Lisbonne. Incidences pour le praticien, Ed. Bruylant, Bruxelles, 2011, p. 53.

În schimb, conform art. 216 alin. (2) TFUE, care prevede că acordurile încheiate de Uniune leagă instituțiile Uniunii și statele membre, considerăm că aceste acorduri prevalează asupra dreptului derivat^[1].

61. Actele *unilaterale* decurg din voința unilaterală a instituțiilor europene (cu excepția actelor atipice). Articolul 288 TFUE (fostul art. 249 TCE) redă tipologia actelor unilaterale de drept derivat:

Pentru exercitarea competențelor Uniunii, instituțiile adoptă regulamente, directive, decizii, recomandări și avize.

Prin Tratatul de la Lisabona se operează o reducere importantă a posibilelor instrumente juridice, de la paisprezece la cinci (regulament, directivă, decizie, recomandare și aviz).

Alegerea tipului actului este importantă și se realizează în funcție de dispozițiile tratatelor. Dacă dispozițiile tratatelor prevăd că pentru o anumită acțiune a Uniunii trebuie folosit un anumit act, atunci instituția europeană trebuie să se conformeze respectivei dispoziții^[2]. În schimb, dacă nu există indicații în tratat sau dacă tratatul permite alegerea tipului de act, instituția europeană va alege tipul actului cel mai potrivit pentru măsura respectivă.

Totuși, natura unui act nu depinde de denumirea sa, ci de conținut. Astfel, Curtea „recalifică” un act a cărei denumire nu corespunde conținutului. Mai mult, în acest caz, dacă procedura de adoptare a actului recalificat nu a fost respectată, atunci Curtea poate chiar să anuleze actul sau să îl declare nul.

Actul juridic european trebuie motivat, precizându-se astfel temeiul juridic și motivele pe care se bazează.

Acele care prezintă un caracter obligatoriu și general sunt *regulamentele* și *directivele*. În principiu, tratatul lasă legiuiitorului european posibilitatea de a alege între regulament și directivă.

Cu siguranță că, dintre instrumentele de care dispun instituțiile europene, *regulamentul* este instrumentul „cel mai complex și cel mai eficace”^[3], el constituind un mijloc de unificare a dreptului. Regulamentul este principalul izvor de drept derivat, el conținând „prescripții generale și impersonale, având aplicabilitate generală și nu asupra unui număr limitat de destinatari”^[4]. Conform art. 288 alin. (2) TFUE, regulamentul „are aplicabilitate generală. Acesta este obligatoriu în toate elementele sale și se aplică direct în fiecare stat mem-

^[1] A se vedea următoarele cazuri de anulare a unor acte de drept derivate pentru încălcarea unor acte convenționale: CJCE, cauza T-115/94, *Opel Austria c. Consiliu*, Hotărârea din 22 ianuarie 1997 [1997], ECR II-00039.

^[2] A se vedea și CJCE, cauza C-20/59, *Italia c. Înaltei Autorități* [1960], Hotărârea din 15 iunie 1960, ECR 663.

^[3] *M. Dony*, *Droit de l'Union Européenne*, ed. a 3-a, revăzută și modificată, ULB, Bruxelles, 2010, p. 252, nr. 430.

^[4] *M. Voicu*, *Introducere în dreptul european*, Ed. Universul Juridic, București, 2007, p. 42.

bru”^[1]. Distanța esențială între regulament și directivă este întocmai această aplicabilitate generală. Curtea de Justiție a recunoscut caracterul normativ al regulamentului în numeroase hotărâri ale sale, arătând că ele se aplică „tuturor categoriilor avute în vedere în mod abstract și pe ansamblul lor”^[2].

Statele membre nu au dreptul de a aplica un regulament parțial sau incomplet, deoarece regulamentul este actul normativ cu putere de reglementare completă, el neprescriind niște rezultate care trebuie atinse, ci prevăzând modalitățile de aplicare și executare.

Acest act normativ produce efecte juridice în ordinea juridică internă a statelor membre în mod automat și prin el însuși, fără a fi necesară intervenția autorităților naționale. Regulamentele se aplică direct, simultan și uniform pe teritoriul Uniunii Europene.

Regulamentele care sunt adoptate de către Consiliu mai sunt denumite și „regulamente de bază”, iar cele care sunt adoptate de către alte organe abilitate sunt denumite „regulamente de execuție”.

Intrarea în vigoare a regulamentului depinde doar de publicarea în Jurnalul Oficial al Uniunii Europene, el intrând în vigoare în a douăzecea zi de la publicare sau la data specificată în cuprinsul său.

Câmpul de aplicare al regulamentului este foarte vast, el putând fi chiar utilizat pentru armonizarea legislațiilor naționale pentru a realiza piața internă.

Pe de altă parte, *directiva* este un instrument de apropiere sau de armonizare a legislațiilor. Ea „încearcă să concilieze căutarea unui drept comun în Uniune și menținerea specificităților naționale”^[3].

Conform art. 288 alin. (3) TFUE:

Directiva este obligatorie pentru fiecare stat membru destinat cu privire la rezultatul care trebuie atins, lăsând autorităților naționale competența în ceea ce privește forma și mijloacele^[4].

Directiva se adresează doar statelor membre. Ea reprezintă o „metodă de legiferare în două etape, care se desfășoară prin tehnica elaborării unei legi-cadru ce urmează să fie completată de către acte de aplicare”^[5]. Interesant este

[1] Text disponibil la <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/HTML/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=EN>.

[2] M. Voicu, Introducere în dreptul..., p. 42; CJCE, cauzele conexe C-16/62 și C-17/62, *Confederația națională a producătorilor de fructe și legume și alții c. Consiliului*, Hotărârea din 14 decembrie 1962 [1962], ECR 471.

[3] N. de Sadeleer, I. Hachez, Hiérarchie et typologie des actes juridiques de l'Union Européenne, în N. de Sadeleer, H. Dumont, P. Jadoul, S. Van Drooghenbroeck (coord.), Les innovations du Traité de Lisbonne. Incidences pour le praticien, Ed. Bruylant, Bruxelles, 2011, p. 63.

[4] Text disponibil la <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0047:0200:ro:PDF>.

[5] G. Isaac, M. Blanquet, Droit communautaire general, ed. a 8-a, Ed. Armand Collin, Paris, 2001, p. 144.

că directivele nu trebuie să se adreseze tuturor statelor membre și sunt obligatorii în ceea ce privește rezultatul care trebuie atins, lăsând la latitudinea statelor membre alegerea formei și a mijloacelor. Directivele nu au aplicabilitate generală, ele adresându-se doar statelor, pe care le obligă doar în ceea ce privește rezultatul ce trebuie obținut, neștirbind competența instituțiilor naționale de a alege formele și mijloacele prin care acest rezultat este obținut (ceea ce înseamnă că directiva nu este obligatorie în toate elementele sale).

Pentru intrarea în vigoare a directivelor adresate tuturor statelor membre, regulile mai sus menționate pentru regulamente sunt aplicabile, astfel că ele trebuie să fie publicate în Jurnalul Oficial al Uniunii Europene; celelalte directive, însă, trebuie doar notificate destinatarilor.

Posibilitatea de a legifera prin directive și regulamente conferă Uniunii o flexibilitate valoroasă. Aplicabilitatea directă a regulamentelor presupune că ele pot fi „parașutate” în ordinea juridică a statelor membre^[1]. Totuși, procesul legislativ ar fi foarte greoi, dacă ar exista doar regulamente. Există domenii în care nu se pot emite regulamente, din cauza detaliilor, a diferențelor dintre *common law* și dreptul romano-germanic, precum și a deosebirilor de ordin politic. Tocmai din această cauză au apărut directivele, care lasă la aprecierea statului modul de implementare a directivei, deși acestea nu sunt vagi.

De asemenea, statele membre au obligația de a notifica lista măsurilor luate Comisiei Europene, acest lucru facilitând controlul. Absența notificării sau notificarea incompletă constituie pentru stat, chiar dacă a luat măsurile necesare, o nerespectare a directivei și a dreptului european^[2].

Directiva este, ca și regulamentul, o regulă generală obligatorie, aplicabilă imediat: ea nu trebuie să fie formal „acceptată” în ordinea juridică internă pentru a produce anumite efecte juridice. Astfel, în termenul acordat pentru transpunere, statele trebuie să „se abțină de la adoptarea unor măsuri de natură să compromită serios rezultatul prescris de directivă”^[3]. Totodată, judecătorul intern este ținut să interpreteze dreptul său național în lumina directivei^[4].

Totuși, există și diferențe între regulament și directivă: directiva necesită a fi transpusă în ordinea internă, ea adresându-se statelor membre (spre deosebire de regulament, care se adresează statelor membre, instituțiilor europene și indivizilor), precum și faptul că ea este obligatorie în ceea ce privește

[1] P. Craig, G. de Búrca, *Dreptul Uniunii Europene. Comentarii, jurisprudență și doctrină*, ed. a 4-a, Ed. Hamangiu, București, 2009, p. 106.

[2] Curtea s-a pronunțat în această chestiune în Hotărârea din 19 februarie 1991, în cauza C-374/89, *Comisia c. Belgiei* [1991], ECR I-367 și Hotărârea din 16 mai 1991, în cauza C-167/90, *Comisia c. Belgiei* [1991] ECR I-2525.

[3] CJCE, cauza C-129/96, *Inter-Environnement Wallonie ASBL c. Région wallonne* [1997], ECR I-07411, pct. 45.

[4] A se vedea CJCE, cauza 14/83, *Sabine von Colson și Elisabeth Kamann c. Land Nordrhein-Westfalen* [1984], ECR 01891.

efectele sale, lăsându-se libertate statelor membre în a alege mijloacele și forma.

Decizia este, conform art. 288 alin. (4) TFUE, „obligatorie în toate elementele sale. În cazul în care se indică destinatarii, decizia este obligatorie numai pentru aceștia”^[1]. Astfel, spre deosebire de regulament și directivă, care se adresează unor subiecte abstract definite, decizia se poate adresa unor destinatari concret determinați, precizați în articolul final al deciziei (e.g. o persoană fizică sau juridică).

Ele trebuie comunicate destinatarilor, producând efecte juridice de la momentul comunicării. Totuși, unele decizii trebuie publicate în Jurnalul Oficial al Uniunii Europene, astfel că dispozițiile de intrare în vigoare a regulamentelor se aplică și acestora.

Astfel, decizia poate avea caracter general sau individual. Extinderea deciziilor la acte cu caracter general este o inovație a Tratatului de la Lisabona, care a modificat fostul art. 249 TCE. Întrebarea care decurge din această modificare este însă care ar fi diferența între o decizie generală și un regulament?

Consiliul poate delega Comisiei puterea de a lua decizii. Instituțiile Uniunii Europene acționează în multe domenii prin intermediul deciziilor. În unele domenii, este obligatoriu să se emită decizii (e.g. încălcarea regulilor concurenței, încălcarea regulilor privind ajutoarele de stat). Uneori, prin decizii se introduc și noi domenii ale politicilor Uniunii sau se stabilesc proceduri generale (e.g. Programul Socrates, decizia privind comitologia).

Curtea este competentă să determine dacă măsura care a fost transpusă într-un regulament îndeplinește condițiile de fond pentru a fi clasificată astfel. Interesant este că „măsurile etichetate ca regulamente și declarate de Curte ca neîndeplinind condițiile necesare în acest sens vor fi considerate decizii”^[2].

În ceea ce privește ierarhia actelor dreptului derivat, subliniem că nu trebuie să se săvârșească eroarea de a se considera că un regulament este mai presus decât o directivă, care nu este mai presus decât o decizie cu caracter general. Astfel, din punct de vedere ierarhic, nu contează denumirea actului respectiv. Prin Tratatul de la Lisabona se stabilește drept criteriu determinant al caracterului legislativ procedura de elaborare a actului de drept derivat.

Aceste decizii trebuie notificate pentru a fi opozabile, au aplicabilitate directă, trebuie motivate foarte clar și sunt obligatorii pentru destinatari în integralitatea lor.

Recomandările și avizele nu se bucură de efect direct, astfel că nu au forță juridică obligatorie (ele intră în categoria de *soft law*). Totuși, ele nu scapă controlului judiciar al Curții (e.g. în baza unei sesizări a Curții de către instanțele naționale cu privire la interpretarea sau validitatea unor astfel de măsuri).

^[1] Text disponibil la <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0047:0200:ro:PDF>.

^[2] P. Craig, G. de Búrca, op. cit., p. 107.

Recomandarea poate fi adoptată de către Comisie sau de către Consiliu. Recomandările nu sunt obligatorii, dar pot produce, în anumite cazuri, efecte juridice. În realitate, judecătorii naționali sunt ținuti să ia în considerare recomandările pentru a soluționa litigiile cu care sunt sesizați.

Avizul este expresia unei opinii asupra unei chestiuni date, care intră, în general, în cadrul unei proceduri care se încheie cu adoptarea unui act constrângător. Funcția îndeplinită de către un aviz este, în special, infra sau post-legislativă. Aceste avize permit Comisiei să se pronunțe asupra conformității practicilor sau reglementărilor naționale în raport cu dreptul Uniunii Europene. Faptul că avizele nu au efect obligatoriu nu înseamnă că ele sunt lipsite de efecte juridice.

Astfel cum am menționat mai sus, recomandările și avizele intră în categoria de *soft law*. Alături de ele, mai întâlnim și alte măsuri: orientările generale ale Comisiei în domeniul ajutoarelor de stat, acordurile interinstituționale încheiate între Consiliu, Comisie și Parlamentul European „în privința unor subiecte cu semnificație constituțională precum subsidiaritatea, transparența și drepturile de participare”^[1].

Astfel cum subliniază Marin Voicu, ele „nu sunt izvoare în sensul strict al dreptului comunitar, deoarece nu conferă drepturi și nu creează obligații, dar Curtea de Justiție a statuat că ele trebuie avute în vedere de instanțele naționale, în măsura în care contribuie la clarificarea unor obligații naționale și a celor comunitare cu caracter coercitiv”^[2].

62. Actele instituțiilor europene trebuie să îndeplinească anumite condiții de formă. După Tratatul de la Maastricht, dorindu-se ca dreptul unional să se apropie de cetățenii Uniunii, s-au impus condiții de accesibilitate, pentru ca textul să fie clar, lizibil și inteligibil. În plus, actele trebuie să fie autentificate și semnate corespunzător pentru a putea produce efecte juridice. Curtea s-a pronunțat în privința încălțării condiției autentificării actelor, considerând că actele respective sunt lovite de nulitate^[3].

Astfel cum am precizat anterior, actele instituțiilor europene trebuie să indice temeiul juridic al adoptării lor (care decurge din principiul competenței de atribuire), procedura urmată, ele trebuind să fie motivate. Motivarea trebuie să arate „în mod clar și neechivoc motivul instituției care a creat actul”^[4]. Uneori, motivarea depășește lungimea dispozitivului actului. De asemenea, actele

[1] P. Craig, G. de Búrca, op. cit., p. 108.

[2] M. Voicu, Introducere în dreptul..., p. 46; CJCE, cauza C-322/88, *Salvatore Grimaldi c. Fonds des maladies professionnelles*, Hotărârea din 13 decembrie 1989 [1989], ECR 4407.

[3] CJCE, cauza C-137/92, *Comisia Comunităților Europene c. BASF AG și alții* [1994], ECR I-2555.

[4] CJCE, cauza C-56/93, *Belgia c. Comisiei* [1996], ECR I-723.

Uniunii trebuie publicate sau notificate, astfel cum am precizat anterior pentru fiecare categorie de acte analizate.

Secțiunea a 6-a. Acțiunea dreptului Uniunii Europene în timp, în spațiu și asupra persoanelor

63. Ca orice norme juridice, și normele unionale se aplică în baza a trei coordonate: timp, spațiu și persoane.

Din perspectiva *acțiunii în timp*, menționăm că tratatele comunitare au fost încheiate pe o perioadă de timp nedeterminată (exceptând Tratatul CECO, încheiat pentru o perioadă de 50 de ani și care a expirat la data de 23 iulie 2002). Uniunea Europeană este o organizație internațională înființată pe durată nedeterminată, deoarece ea s-a substituit Comunității Economice Europene, care fusese fondată pe o durată nedeterminată.

Tot din perspectiva acțiunii în timp a normelor unionale, subliniem că, de principiu, acestea nu au efect retroactiv, astfel cum a confirmat și CJUE într-o cauză recentă din 2012^[1]. Deși acest efect nu este interzis, el este evitat pentru a se asigura securitatea juridică.

În ceea ce privește *aplicarea în spațiu* a dreptului Uniunii Europene, putem spune că regulile sunt complexe. Regula de bază o regăsim în art. 355 TFUE (ex-art. 299 TCE), care prevede că Tratatul se aplică statelor membre care sunt listate, precizând totodată că se va aplica și Teritoriilor de peste mări ale Franței, Insulelor Azore, Madeira și Canare. Mai mult, Tratatul precizează în art. 349 că:

Ținând seama de situația economică și socială structurală din Guadelupa, Guyana Franceză, Martinica, Mayotte, Reunion și Saint-Martin, a insulelor Azore, Madeira și Canare, situație care este agravată de depărtare, insularitate, suprafața redusă, relieful și clima dificile, dependența economică de un număr redus de produse, factori a căror persistență și combinare dăunează grav dezvoltării acestora, Consiliul, la propunerea Comisiei și după consultarea Parlamentului European, adoptă măsuri specifice care urmăresc să stabilească, în special, condițiile de aplicare a tratatelor în regiunile respective, inclusiv în ceea ce privește politicile comune. În cazul în care măsurile respective sunt adoptate de Consiliu în conformitate cu o procedură legislativă specială, acesta hotărăște, de asemenea, la propunerea Comisiei și după consultarea Parlamentului European.

Se precizează expres că tratatele nu se vor aplica insulelor Ferøe și că se vor aplica Insulelor Anglo-Normande și Insulei Man doar în anumite condiții.

^[1] CJUE, cauza C-17/10, *Toshiba Corporation și alții c. Úřad pro ochranu hospodářské soutěže*, Hotărârea din 14 februarie 2012, nepublicată.

Este interesant de reținut că dreptul unional nu se aplică doar mării teritoriale a statelor membre, ci și platoului continental adiacent acestora sau platformelor de foraj, astfel cum CJUE a statuat într-o cauză recentă din 2012^[1].

În ceea ce privește acțiunea normelor unionale *asupra persoanelor*, menționăm că există o paletă largă de subiecte de drept: statele membre, instituțiile Uniunii, persoane fizice și juridice de pe teritoriul Uniunii și instanțele naționale. Normele de drept unional se aplică și persoanelor din exteriorul Uniunii Europene, cu condiția ca acțiunile acestora să își producă efectele în *spațiul* unde se aplică dreptul Uniunii.

În categoria subiectelor de drept cărora li se aplică dreptul Uniunii Europene, subliniem în special calitatea de cetățean european care revine cetățenilor statelor membre. Toate aceste subiecte de drept menționate mai sus pot lua cunoștință de normele unionale din Jurnalul Oficial al Uniunii Europene, care se publică în toate cele douăzeci și patru de limbi oficiale.

Secțiunea a 7-a. Multilingvism și multijuridism în cadrul Uniunii Europene

64. Contrar dispozițiilor CECO care prevedeau că limba franceză este singura limbă autentică, Uniunea Europeană (ca și Comunitățile Europene) se bazează pe principiul ca cel puțin o limbă oficială a fiecărui stat membru^[2] să devină o limbă oficială a Uniunii. Dacă, la origine, era vorba doar despre șase state membre și patru limbi oficiale (franceza, germana, italiana și olandeza), în prezent discutăm despre douăzeci și opt de state membre și douăzeci și patru de limbi oficiale (aproape fiecare^[3] stat membru având propria limbă oficială)^[4]. Fiecare stat membru are un sistem juridic propriu, care poate fi clasificat, conform tipologiei lui René David, ca aparținând familiei dreptului romano-germanic sau anglo-saxon.

Pentru aceste motive, considerăm că putem discuta în cadrul Uniunii Europene despre *multilingvism* și *multijuridism*. Dacă termenul de „multilingvism” nu ridi-

^[1] CJUE, cauza C-347/10, *A. Salemink c. Raad van bestuur van het Uitvoeringsinstituut werknemersverzekeringen*, Hotărârea din 17 ianuarie 2012, nepublicată.

^[2] Există în cadrul Uniunii Europene și sisteme naționale multilingvistice: Belgia (limbile franceză, germană și olandeză) și Malta (limbile malteză și engleză).

^[3] Într-o situație mai deosebită s-a găsit Irlanda, care, până în anul 2007, avea limbă autentică în conformitate cu tratatele Uniunii, însă nu era inclusă în lista limbilor oficiale și de lucru în cadrul Uniunii Europene.

^[4] În 1973, engleza, irlandeza și daneza, în 1981 greaca, în 1986 spaniola și portugheza, în 1995 finlandeza și suedeza, în 2004 ceha, estoniana, maghiara, lituaniana, letona, malteza, poloneza, slovena și slovaca, în 2007 româna și bulgara, iar în 2013 croata.

că dificultăți de înțelegere, prin termenul de „multijuridism” dorim să exprimăm situația conform căreia fiecare stat membru al Uniunii are cel puțin un sistem juridic propriu, a cărui validitate este independentă de toate celelalte sisteme juridice ale statelor membre. Acest lucru poate conduce și la ideea că juriștii din cadrul instituțiilor UE, care provin din statele membre, au diferite culturi juridice și ei trebuie să legifereze pentru sisteme juridice diferite. Unii autori subliniază că „există o diferență importantă în modul în care multilingvismul și multijuridismul se manifestă: în timp ce este în întregime posibil și, desigur, necesar pentru participanții la procesele legislative și de judecată ale UE de a acționa, uneori, sau chiar în mod regulat într-o limbă care nu este limba lor maternă”, este destul de dificil și, în general, nu se impune a uita fondul legal propriu și a adopta o limbă străină”^[1].

§1. Drept și limbaj

65. Limbile reprezintă poduri între oameni. Dreptul nu poate exista fără limbă, deoarece conceptele juridice nu pot fi exprimate decât prin utilizarea semnelor lingvistice, astfel că putem afirma că o normă juridică și expresia sa lingvistică sunt inseparabile. Legile nu sunt create ca într-un vacuum, ci ele trebuie să răspundă unor situații practice. Dacă se dorește ca o normă juridică europeană să fie aplicată în mod uniform în cadrul Uniunii, atunci ea trebuie să fie comunicată astfel încât efectele sale juridice să se producă neîntârziat. Datorită acestui motiv și a construcției multilingvistice a Uniunii, subliniem că limbajul în cadrul Uniunii Europene are un rol mai important și mai complicat decât în cadrul sistemelor naționale caracterizate de unilingvism. Astfel, același mesaj al legiuitorului european trebuie să fie transmis cu exact același înțeles în douăzeci și patru de limbi diferite, fără nicio conotație semantică sau culturală pe care un anumit semn lingvistic ar putea-o avea într-o anumită limbă.

§2. Multilingvismul Uniunii Europene

66. Astfel cum este prevăzut în TFUE, multilingvismul Uniunii reflectă angajamentul în vederea respectării și promovării diversității sale culturale. Trebuie distins între multilingvism puternic (în engleză, *strong multilingualism*) și multilingvism ușor (în engleză, *weak multilingualism*).

Multilingvismul puternic semnifică faptul că toate versiunile lingvistice oficiale sunt autentice în mod egal, în timp ce *multilingvismul ușor* semnifică faptul că o versiune lingvistică este autentică, celelalte versiuni fiind traduceri oficiale. Săpând în istoria europeană, descoperim că ambele variante au fost folosi-

[1] T. Schilling, Multilingualism and Multijuralism: Assets of EU Legislation and Adjudication?, în German Law Journal, vol. XII, nr. 7/2011, p. 1461.

te, astfel că Uniunea Europeană a adoptat în prezent varianta multilingvismului puternic, deși, în trecut, CECO adoptase multilingvismul ușor (versiunea în limba franceză fiind considerată autentică). Deși am fi tentați să credem că multilingvismul ușor nu își găsește aplicarea în construcția europeană de azi, totuși, există un exemplu în mod contrar: Curtea Europeană de Justiție consideră ca versiune lingvistică autentică versiunea lingvistică a cauzei care a fost dedusă judecării Curții.

Analizând doctrina relevantă și jurisprudența Curții, observăm că, prin îmbrățișarea tipului de multilingvism puternic, UE este confruntată cu numeroase probleme, care conduc la variațiuni sau contradicții între versiunile lingvistice ale actelor instituțiilor europene. Există voci care consideră că „îmbrățișând multilingvismul ușor în schimbul celui puternic, s-ar rezolva unele probleme ale multilingvismului european fără a se crea altele noi”^[1]. Soluția ar fi, în acest caz, consultarea versiunii autentice.

Desigur că multilingvismul are și avantaje. De exemplu, traducerea unui text poate să fie calitativ mai bună decât originalul^[2], din cauză că prin traducere ipotezele insinuate din original pot fi identificate^[3]. Multilingvismul puternic are avantajul de a oferi aceleași drepturi statelor membre, deoarece toți cetățenii europeni sunt îndreptățiți să descopere dreptul Uniunii în propria limbă.

Atunci când analizăm regimul lingvistic al Uniunii, observăm că acesta implică două laturi. Latura *externă* privește comunicările dintre Uniune, pe de o parte, și statele membre și ai lor cetățeni, pe de altă parte (*output* – e.g. publicarea actelor normative în Jurnalul Oficial al Uniunii Europene pentru a putea fi consultate de cetățeni), sau relația dintre statele membre și cetățenii europeni (*input* – e.g. regulile privind limba în procedura Curții în ceea ce privește cetățenii și instituțiile europene). În mare, această latură privește și accesibilitatea textelor normative ale Uniunii și este guvernată de egalitatea limbilor statelor membre, motiv pentru care majoritatea textelor Uniunii sunt publicate în cele douăzeci și patru de limbi oficiale^[4].

Latura *internă* privește procedurile interne ale Uniunii (e.g. judiciare, administrative, parlamentare). În acest sens, un autor puncta că „în timp ce latura

[1] T. Schilling, op. cit., p. 1463.

[2] G. Caussignac, Empirische Aspekte der zweiprachigen Redaktion vom Rechtserlassen in F. Muller, I. Burr (coord.), Rechtssprache Europas. Reflexion der Praxis von Sprache und Mehrsprachigkeit im Supranationalen Recht, 2004; W. Robinson, How the European Commission Drafts Legislation in 20 Languages, 53 Clarity, 2005.

[3] Este răspândită totuși ideea că „studiile juridice comparative se confruntă inevitabil cu probleme de traducere care fac, din start, să apară dilema lui Același și a Celuilalt: textul traducerii, dacă nu e totuna cu textul tradus, nu e totuși nici pe de-a întregul detașat de acesta”. A se vedea P. Legrand, Dreptul comparat, Ed. Lumina Lex, București, 2001, p. 26.

[4] Desigur că noi limbi sunt adăugate odată cu fiecare extindere a Uniunii Europene.

externă se referă cel puțin în parte la probleme ale statului de drept – care necesită, de exemplu, accesul la curți și publicarea unei legi pentru a garanta această accesibilitate – latura internă se referă în principal la probleme de procedură internă a unui guvern, a unei curți, și astfel, în principal, la chestiuni care țin de o bună guvernare”^[1].

Trebuie să subliniem că latura internă a regimului lingvistic european este „mai puțin vizibilă” decât latura externă. Este interesantă ideea susținută de un autor: „cu cât o procedură internă a unei instituții (...) implică politicieni aleși sau numiți, prin opoziție cu funcționarii sau experții publici, cu atât respectivul limbaj juridic tinde să respecte criteriul egalității limbilor statelor membre”^[2]. Acest lucru se datorează faptului că politicienii nu sunt aleși conform abilităților lingvistice^[3], spre deosebire de funcționarii publici, care trebuie să cunoască două limbi oficiale, pe lângă limba maternă. Există, însă, și excepții – în cazul judecătorilor Curții de Justiție a Uniunii Europene. Statele membre sunt încurajate să numească judecători care să aibă cunoștințe aprofundate de limba franceză, aspect care ar putea discrimina până și pe cei mai buni candidați pentru respectiva funcție.

Încheiem această subsecțiune prin a ne întreba în ce măsură trebuie limba privită ca o barieră în cadrul dezvoltării unui drept uniform al Uniunii Europene?

§3. Procesul european de legiferare și textele autentice

67. Mărturisim încă de la începutul acestei subsecțiuni că nu intenționăm să facem o analiză a procesului european de legiferare în cadrul Uniunii, ci doar să atragem atenția asupra problemelor care intervin, din punct de vedere al multilingvismului și multijuridismului.

Astfel cum menționam în subsecțiunile trecute, prin termenul de „multijuridism” înțelegem faptul că cetățenii europeni provin din state membre care au unul sau mai multe sisteme juridice independente de cele ale altor state membre. Din această perspectivă, subliniem că specialiștii juridici europeni care lucrează în cadrul Uniunii Europene provin din medii juridice diferite și trebuie să legifereze pentru diferite sisteme juridice. Unii autori^[4] susțin că diversitatea mediilor juridice și obligația de a legifera uniform pentru diferite sisteme juridice „pot cauza probleme pentru proiectarea conceptelor generale care vor fi înțe-

[1] T. Schilling, op. cit., p. 1469.

[2] Idem, p. 1470.

[3] Ibidem.

[4] B. Pozzo, Multilingualism as a „value” in the European Union, în G. Ajani, D. Tiscornia, G. Sartor (coord.), The Multilanguage Complexity of European Law: Methodologies in Comparison, 2007, p. 133-134.

lese în același fel în Europa”^[1]. Deși nu există dovezi clare în acest sens, „aceste probleme sunt însoțite de o oportunitate unică oferită de făuritorii textelor legale europene de a avea la dispoziția lor un set de instrumente ce conține 27^[2] (în prezent, 28 – *n.n.*) de posibile soluții pentru mai multe situații”^[3]. În acest set de instrumente se poate căuta cea mai bună soluție disponibilă, iar UE trebuie să „acorde atenție lecțiilor de experiență națională”^[4].

Procesul de legiferare europeană este construit pe un sistem multilingvist, în care douăzeci și patru de limbi oficiale au același rol (principiu stabilit de tratatele constitutive). Acest principiu a făcut și obiectul primului Regulament al Consiliului CEE, adoptat în anul 1958^[5]. Conform acestui principiu, instituțiile Uniunii trebuie să publice legislația proprie și documentele politicilor de mare importanță în toate limbile oficiale. Un alt drept care derivă din acest principiu este cel conform căruia toți cetățenii europeni pot comunica în limba lor oficială cu instituțiile Uniunii.

Dispozițiile TFUE prevăd două categorii de acte juridice în ordinea juridică a Uniunii: „legislative” (care trebuie să fie adoptate conform procedurii ordinare sau speciale^[6]) și „nelegislative” (adoptate de Comisie și care pot fi acte delegate sau de punere în aplicare^[7]).

68. Potrivit art. 293-299 TFUE, majoritatea actelor Uniunii trebuie să fie adoptată în comun de către Parlamentul European și Consiliu, conform procedurii legislative ordinare (fosta procedură de codecizie). Făcând o sinteză a procedurii, textul actului legislativ este produsul comun al următoarelor instituții europene: *Comisia* trimite propunerea, *Parlamentul European* și *Consiliul* adoptă actul.

Redactarea textelor legale începe, de regulă, la Comisie, care alege cel mai des a le redacta în limba engleză sau în limba franceză (în prezent, limba franceză cunoaște un declin). Oricum, fiecare compartiment al Comisiei redactează textele în limba proprie de lucru. Pentru a fi adoptate prin decizia Comisiei, textele trebuie să fie traduse, astfel că, dacă textele sunt de aplicare generală, ele vor fi adoptate în toate limbile oficiale ale Uniunii.

Interesantă este Regula 193 alin. (2) din Regulamentul de procedură al Parlamentului European din a opta legislatură^[8] care prevede că, înainte de a

[1] T. Schilling, op. cit., p. 1462.

[2] În prezent, 28 de soluții.

[3] T. Schilling, op. cit., p. 1462.

[4] J. Mummery, Links with National Courts, în P. Moser, K. Sawyer, Making Community Law. The Legacy of Advocate General Jacobs at the European Court of Justice, 2008, p. 109.

[5] Regulamentul nr. 1 de stabilire a regimului lingvistic al Comunității Economice Europene, adoptat la 15 aprilie 1958, publicat în JO P nr. 17 din 6 octombrie 1958.

[6] Art. 189 TFUE.

[7] Art. 290 și art. 291 TFUE.

[8] Regula prevede că „textele adoptate de Parlament fac obiectul unei finalizări juridico-lingvistice sub responsabilitatea Președintelui. În cazul în care textele în cauză

fi finalizate și publicate în Jurnalul Oficial, textele trebuie să fie verificate de experți legali și lingvistici:

Textele adoptate de Parlament fac obiectul unei finalizări juridico-lingvistice sub responsabilitatea Președintelui. În cazul în care textele în cauză sunt adoptate în baza unui acord încheiat între Parlament și Consiliu, finalizarea este efectuată de cele două instituții în strânsă cooperare și de comun acord.

Astfel, experții pot interveni după acordul politic asupra textului.

După trimiterea documentelor spre publicare în Jurnalul Oficial al Uniunii Europene, versiunile lingvistice rămân nemodificate, ele fiind publicate în cele douăzeci și patru de limbi oficiale.

69. Calitatea redactării legislației Uniunii este extrem de importantă, pentru a exclude consecințele indezirabile la nivel național și pentru a preveni acțiunile în fața Curții de Justiție a Uniunii Europene, de subminare a instrumentelor juridice europene. Conform art. 268 TFUE coroborat cu art. 340 alin. (2) TFUE, Curtea de Justiție a Uniunii Europene este competentă să judece litigiile care au ca obiect repararea prejudiciilor cauzate de instituțiile sale sau de agenții săi în exercițiul funcțiilor lor. Nu vedem de ce această răspundere extracontractuală nu ar putea interveni și în cazul unor erori de traducere sau a anumitor divergențe între versiunile lingvistice ale unui act. Ne putem imagina mai multe scenarii de angajare a răspunderii extracontractuale a Uniunii pentru astfel de conflicte.

În acest sens, am găsit totuși cauza *Skoma-Lux*^[1], în care Curtea a subliniat că incorecta publicare a legislației Uniunii poate nu numai să atragă lipsa forței executorii a actului respectiv, ci poate fi și un motiv de despăgubire în cazul pierderilor cauzate de aplicarea respectivului act.

Deoarece redactarea și traducerea textelor legale sunt realizate de persoane fizice, uneori pot interveni erori, mai ales atunci când există douăzeci și patru de limbi oficiale în ordinea juridică europeană. Dacă unele erori pot fi ușor depistate de către cititori, altele nu pot. Este nevoie, astfel, ca instituțiile Uniunii Europene care adoptă acte juridice să aibă pârgii prin care să corecteze aceste erori. Procedura de corectare depinde de instituția care adoptă actul (Comisie, Consiliu, Parlament European), de natura documentului (versiunea originală sau traducere) și de tipul erorii (evidentă sau substanțială).

sunt adoptate în baza unui acord încheiat între Parlament și Consiliu, finalizarea este efectuată de cele două instituții în strânsă cooperare și de comun acord.

[1] CJCE, cauza C-161/06, *Skoma-Lux* [2007], ECR I-10841. Curtea a fost întrebată despre forța executorie a actelor juridice ale UE nepublicate în limba oficială a respectivului stat membru. Răspunsul a fost că obligațiile conținute în astfel de acte nu pot fi impuse indivizilor din respectivul stat membru, chiar dacă acele persoane ar fi putut să afle despre acele acte prin alte mijloace (principiul securității juridice care solicită ca legislația europeană să fie cunoscută de cetățenii europeni, fapt care poate fi realizat doar prin publicarea corespunzătoare în limba oficială a statului membru respectiv).

Ținând cont că „traducerea juridică este o formă specială de traducere în care semnele lingvistice sunt strâns legate de sistemele juridice din care fac parte la origine”^[1], în ultimele secole, instituțiile juridice similare din familii de drept diferite (sau chiar din aceeași familie de drept) au urmat o evoluție diferită, astfel că ele nu mai corespund într-un total. Din această cauză, unele concepțe pot să inducă în eroare traducătorii, însă nu trebuie uitat că UE are translatori juriști foarte experimentați, care traduc zi de zi texte legale, astfel că nu pot fi induși în eroare... cel puțin nu atât de ușor. Astfel cum Comisia Europeană sublinia, nu trebuie să uităm că „traducerile textelor juridice nu reprezintă doar o simplă traducere dintr-o limbă în alta, ci și dintr-un sistem juridic în altul”^[2], aspect care îngreunează traducerea, deoarece presupune interpretarea sistemelor juridice în chestiune. De asemenea, am fi tentați să credem că este suficient să știi o anumită limbă pentru mai multe sisteme juridice (e.g. franceza pentru sistemele juridice din Belgia, Franța, Luxembourg, germana pentru sistemele juridice din Austria și Germania). Din cauză că aceste sisteme juridice pot fi totuși diferite, neutilizând aceleași concepte juridice sau termenii juridici au diverse înțelesuri, traducătorii sunt nevoiți să realizeze *traducere intralingvistică*. Aceasta înseamnă că simpla stăpânire a unei limbi nu este suficientă pentru traducerile juridice de la nivelul Uniunii.

Considerăm că, pentru a efectua traduceri legale corecte, translatorii Uniunii trebuie să aibă pregătire juridică și noțiuni solide de drept comparat.

Desigur că toate instituțiile majore ale Uniunii Europene au propriile servicii de traduceri. Un studiu din 2010 arată că „cel mai mare (serviciu, *n.n.*) este Directoratul-General pentru Traduceri (DGT) din cadrul Comisiei Europene, cu aproximativ 1.750 traducători localizați în Bruxelles sau Luxembourg^[3]. Parlamentul European are 1.200 de traducători în Luxembourg. Secretariatul Consiliului are angajați 700 de translatori în Bruxelles. Curtea de Justiție, Comitetul Regiunilor și Comitetul European Economic și Social (ultimele două împreună), Curtea de Audit, Banca Central Europeană și Banca Europeană de Investiții, care nu sunt legiuitori în sensul prezentului studiu, au propriile servicii de traduceri, iar organele descentralizate și agențiile Uniunii Europene care nu au servicii de traduceri pot apela la un Centru de Traducere comun. De asemenea, cele mai multe servicii de traducere ale Uniunii Europene au contractanți *freelancer* pentru a le ușura sarcina de lucru (potrivit statisticilor Comisiei, 28% din sarcina de lucru a traducerilor Comisiei era externalizată contractanților *freelancer* în anul 2008)”^[4].

[1] *Comisia Europeană*, Directorate-General for Translation, Studies on translation and multilingualism. Lawmaking in the EU multilingual environment nr. 1/2010, p. 66.

[2] *Ibidem*.

[3] În 2013, numai Departamentul de Limba Română din cadrul Direcției Generale Traduceri număra 77 de angajați, dintre care 61 sunt traducători.

[4] *Comisia Europeană*, Directorate-General for Translation, Studies on translation and multilingualism. Lawmaking in the EU multilingual environment nr. 1/2010, p. 17.

Deși nu există o prevedere europeană expresă care să vizeze evitarea conflictelor între traduceri în cele douăzeci și patru de versiuni lingvistice oficiale și deși această problemă este cunoscută la nivel european^[1], traducătorii trebuie să evite aceste divergențe^[2]. Considerăm că un control final al consistenței traducerilor „chiar la sfârșitul procesului legislativ este imperativ pentru a minimiza incidența contradicțiilor între versiunile lingvistice”^[3]. Unii autori sunt de părere că „o posibilă soluție pentru această dilemă ar fi ca organele legislative să voteze de două ori un proiect – o dată înainte și o dată după finalizarea sa de către experți – sau cel puțin să ia la cunoștință finalizarea versiunii lingvistice, cu posibilitatea unei noi supunerii la vot”^[4].

§4. Jurisprudența Curții Europene de Justiție în cazul divergențelor dintre textele autentice ale Uniunii

70. În ceea ce privește Curtea, trebuie să trasăm, de la început, o distincție între *limba de procedură*^[5] și *limba de lucru* folosită în cadrul Curții de Justiție a Uniunii Europene. Limba de lucru a Curții este limba utilizată de Curte și funcționarii săi pentru comunicarea zilnică internă, care, în prezent, este limba franceză.

În ceea ce privește limba de procedură, toate cele douăzeci și patru de limbi oficiale ale statelor membre pot reprezenta limba de procedură, însă doar una poate fi aleasă în fiecare cauză. Există totuși o excepție: atunci când sunt conexate mai multe cauze, fiecare având o altă limbă decât cealaltă, atunci fiecare limbă va fi considerată o limbă de procedură. Judecătorii și Avocații Generali nu sunt obligați să folosească limba de procedură, ei putând folosi orice altă

[1] Regulile de procedură ale Parlamentului European, iulie 2016, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+RULES-EP+20160715+TOC+DOC+XML+V0//EN&language=EN>.

[2] În cercetarea noastră pe acest subiect, am întâlnit un exemplu amuzant despre cât de importantă este traducerea corectă a actelor europene. „Se poate întâmpla ca un termen să conducă de la o neînțelegere la alta. În Regulamentul (CE) nr. 141/2000, termenul «produs medicamentos orfan» (în limba engleză «orphan drug», *n.n.*) este folosit în sens tehnic (cunoscut în breaslă) ca produsul care este folosit pentru a trata o boală rară și pentru care producătorul primește facilități fiscale speciale și drepturi de marketing, ca stimulente pentru a susține cercetarea. Cu toate acestea, un expert german m-a asigurat că a văzut traduceri ca «produs medicamentos pentru copii fără părinți»! (în limba engleză «medicine for children without parents», *n.n.*) – a se vedea W. Robinson, How the European Commission drafts legislation in 20 languages, în Clarity – Journal of the international association promoting plain legal language nr. 53/2005, p. 6.

[3] T. Schilling, op. cit., p. 1482.

[4] *Ibidem*.

[5] Guvernată de art. 36 și urm. din Regulamentul de procedură al Curții.

limbă oficială a Uniunii. Desigur că întrebările judecătorilor vor fi traduse în limba franceză, iar dacă limba de procedură nu este franceza, în respectiva limbă.

Articolul 38 alin. (1) din Regulamentul de procedură al CJUE, varianta consolidată din 25 septembrie 2012, dispune că:

Limba de procedură este folosită în special în memoriile și pledoariile părților, inclusiv înscrisurile și mijloacele materiale de probă anexate sau depuse, precum și în procesele-verbale și deciziile Curții.

Mai mult, art. 37 și art. 38 sunt foarte detaliate în ce privește alegerea limbii de procedură.

În cazul *acțiunilor directe*, reclamantul poate alege limba de procedură, cu excepția situației în care pârâțul este un stat membru sau o persoană fizică ori juridică, cetățean al unui stat membru (în astfel de cazuri, limba de procedură este limba oficială a aceluia stat). Acțiunile directe, pledoariile scrise, declarațiile părților și ale statelor membre sunt traduse în limba franceză, iar dacă nu sunt în limba de procedură, în respectiva limbă. Pledoariile și declarațiile Comisiei Europene sunt prezentate în limba de procedură și în limba franceză.

În cazul *hotărârilor preliminare*, limba de procedură este întotdeauna aceea a instanței naționale care solicită avizul. Desigur că statele membre pot să-și folosească limba proprie atunci când intervin într-o acțiune directă, într-un apel sau în cadrul hotărârilor preliminare. Deoarece trebuie notificate statelor membre, cererile de hotărâri preliminare înaintate de instanțele naționale vor fi traduse în întregime sau în parte, în toate limbile oficiale ale Uniunii, în conformitate cu art. 98 alin. (1) din Regulamentul de procedură.

În ceea ce privește hotărârile Curții, conform art. 41 din Regulamentul de procedură, textele redactate în limba de procedură sau în altă limbă autorizată în temeiul art. 37 sau art. 38 din prezentul regulament sunt autentice, însă în doctrină se precizează ca ele „vor fi redactate, deliberate și finalizate în limba franceză”^[1]. Este interesant că, înainte de deliberarea finală, hotărârea inițială va fi citită de un judecător de profesie din țările francofone ale Uniunii (denumit în franceză *lecteur d'arrêts* și în engleză *judgment reader*), care va trebui „să șlefuiască versiunea în limba franceză”^[2]. După ce acesta „șlefuieste” versiunea și după deliberarea finală, hotărârea este tradusă în limba de procedură și în toate celelalte limbi oficiale.

71. În ceea ce privește multijuridismul Uniunii, Curtea folosește metoda comparativă în activitatea sa, cu ajutorul juriștilor din statele membre care lucrează în cadrul Directoratului de Cercetare și Documentare. Utilizarea acestei metode poate conduce la un avantaj în timpul procedurii, deoarece părțile „vor putea să invoce în fața Curții concepte avantajoase cauzei lor din orice sistem

[1] T. Schilling, op. cit., p. 1474.

[2] Idem, p. 1475.

juridic al statelor membre ale Uniunii Europene și, poate chiar mai important, vor putea, în mod convingător, să facă cunoscute concepte din propriile sisteme juridice”^[1]. Un exemplu în acest sens ar fi aplicarea acestei metode în acceptarea răspunderii Uniunii Europene pentru îmbogățire fără just temel^[2].

Pe de o parte, în activitatea sa, Curtea de Justiție a Uniunii Europene se ocupă cu interpretarea și aplicarea dreptului Uniunii. Astfel cum se precizează și în doctrină, „interpretarea și aplicarea dreptului Uniunii Europene în concordanță cu tratatele sunt posibile doar prin jurisprudența Curții Europene de Justiție”^[3]. Norma juridică fiind generală și impersonală, judecătorii europeni trebuie, prin interpretarea acesteia, să descopere adevăratele intenții ale legiuitorului. Vom aborda această problemă puțin mai târziu. Pe de altă parte, Curtea de Justiție a Uniunii Europene dezvoltă principiile generale ale dreptului Uniunii, din care perspectivă putem afirma că judecătorul creează drept – având astfel funcție cvasi-legislativă (*judge made law*).

Dacă *output*-ul intern al Curții nu trebuie tradus, *output*-ul extern trebuie tradus, de la 1 iulie 2013, în douăzeci și patru de limbi oficiale, deși „nu există niciun mecanism instalat pentru a evita divergențele între versiunile lingvistice care să se compare cu rolul pe care îl joacă în legislație experții judiciari/lingviști”^[4]. Ar putea fi asimilat acel judecător, *the judge reader*, cu experții judiciari sau lingviști? Suntem de părere că această asimilare ar fi superficială, deoarece acel judecător verifică doar versiunea franceză și nu toate versiunile lingvistice.

În cazul interpretării și aplicării unei norme juridice, ea trebuie să fie plasată în context și să fie interpretată în lumina dreptului Uniunii Europene ca întreg. Desigur că se procedează și la compararea diferitelor variante lingvistice^[5], iar, dacă acestea nu sunt identice, versiunea cea mai clară este identificată, iar cele mai ambigue trebuie ignorate^[6]. Aceasta nu este o regulă clară, deoarece

^[1] T. Schilling, op. cit., p. 1477.

^[2] CJCE, cauza C-47/07 *Masdar (UK) Ltd. c. Comisiei* [2008], ECR I-9761, par. 44.

^[3] R.-M. Popescu, Features of the Unwritten Sources of European Union Law, in Proceedings-ul Conferinței Internaționale “Challenges of the Knowledge Society (CKS)”, ed. a 7-a, 2013, p. 640 http://cks.univnt.ro/cks_2013_archive.html.

^[4] T. Schilling, op. cit., p. 1486.

^[5] CJCE, cauza C-283/81, *Srl CILFIT și Lanificio di Gavardo SpA c. Ministry of Health* [1982], ECR-3415, par. 18: „trebuie să avem în minte faptul că legislația Comunității este redactată în mai multe limbi și că variantele lingvistice diferite sunt autentice în mod egal. O interpretare a dispoziției dreptului comunitar implică așadar o comparare a variantelor lingvistice diferite”.

^[6] CJCE, cauza C-45/83, *Ludwig-Maximilians-Universität München c. Hauptzollamt München West* [1984], ECR-267, par. 13: „în ceea ce privește faptul că versiunea germană a art. 3 (1) din Regulamentul nr. 1798/75 conține nu doar cuvintele «instrumente» și «aparate», dar și cuvântul «geräte» (ustensile), ar trebui observat că

Curtea „în mod regulat se îndreaptă către o interpretare uniformă a versiunilor contradictorii”^[1], aşadar, trebuind a fi acceptată redactarea din majoritatea versiunilor lingvistice^[2]. Desigur că, dacă problema este datorată unei greşeli de tipar evidente, celelalte variante sunt decisive^[3].

Dreptul Uniunii „se caracterizează prin faptul că interpretarea conceptelor juridice pe care le foloseşte este influenţată de existenţa în paralel a acestora în sistemele juridice din statele membre. (...) La nivelul UE, conţinutul şi interpretarea a astfel de concepte sunt transformate mai departe de legiuitorul european sau, după caz, de către CJUE”^[4].

72. Astfel cum ne putem imagina, există o jurisprudenţă bogată a Curţii privind divergenţele între textele autentice ale Uniunii Europene.

Curtea a subliniat în cauza *CILFIT*^[5] că „nu trebuie să uităm că, şi atunci când diferite versiuni lingvistice sunt în acord perfect una cu alta, dreptul comunitar utilizează terminologia proprie. Mai mult, trebuie să subliniem că conceptele juridice nu au acelaşi înţeles în dreptul comunitar şi în dreptul diverselor state membre”.

De multe ori, Curtea este solicitată să definească anumite concepte juridice. De exemplu, în *Rockfon*^[6], ea a trebuit să interpreteze conceptul de „întreprindere” din Directiva 75/129/CEE, care nu era definit în conţinutul său. Întrebată dacă ar putea să se folosească sensul din dreptul naţional, căci respectivul concept nu fusese definit la nivel european, Curtea a răspuns în mod clar că orice definire care ar permite anumitor categorii de întreprinderi să scape de obligaţiile impuse de directivă ar fi incompatibilă cu scopul directivei.

Dar prezenta noastră cercetare priveşte faptul că multilingvismul european împinge Curtea să rezolve unele probleme de interpretare apărute în legătură cu diferenţele inevitabile între diferitele versiuni lingvistice ale actelor juridice ale Uniunii.

Rădăcinile acestei probleme tranşate de Curtea de Justiţie a Uniunii Europene le-am întâlnit prima oară în 1967, în cauza *Van der Vecht*^[7], când s-a pus pro-

nu se poate acorda variantei lingvistice respective un înţeles mai larg decât cel sugerat de către celelalte versiuni care nu conţin acel cuvânt. Astfel, nu trebuie atribuită nicio semnificaţie mai largă termenului «geräte» din versiunea germană”.

^[1] T. Schilling, op. cit., p. 1487.

^[2] A. Fuerea, Manualul Uniunii Europene, ed. a 5-a, revizuită şi adăugită după Tratatul de la Lisabona, Ed. Universul Juridic, Bucureşti, 2011, p. 175.

^[3] CJCE, cauza C-64/95, *Konservenfabrik Lubella c. Hauptzollamt Cottbus* [1996], ECR I-5105, parag. 18.

^[4] Comisia Europeană, Directorate-General for Translation, Studies on translation and multilingualism. Lawmaking in the EU multilingual environment nr. 1/2010, p. 132.

^[5] CJCE, cauza C-283/81, *Srl CILFIT şi Lanificio di Gavardo SpA c. Ministry of Health* [1982], ECR 3415.

^[6] CJCE, cauza C-449/93, *Rockfon* [1995], ECR I-4291.

^[7] CJCE, cauza C-19/67 *Van der Vecht* [1967], ECR 345.

blema rezolvării divergențelor între versiunea olandeză a unui regulament și alte trei^[1] versiuni lingvistice: „nevoia de interpretare uniformă a regulamentelor Comunității necesită ca acest pasaj să fie considerat în izolare, dar, în caz de îndoială, trebuie să fie interpretat și aplicat în lumina versiunilor existente în celelalte trei limbi”.

În 1969, din nou apare această problemă. În cauza *Stauder*^[2], Curtea a fost solicitată să tranșeze diferitele formulări dintr-o decizie europeană privind vânzarea untului, la un preț redus, unor categorii de beneficiari, în baza unor scheme de ajutor social. Decizia autoriza statele membre să pună la vânzare untul, la un preț special pentru anumii beneficiari. Două versiuni lingvistice menționau achiziționarea în baza unui „cupon care indică numele lor”, în timp ce alte versiuni menționau „un cupon privind persoana respectivă”. Curtea a hotărât că „atunci când o singură decizie se adresează statelor membre, necesitatea pentru o aplicare uniformă și, în mod corespunzător, pentru o interpretare uniformă, face imposibilă considerarea unei versiuni a textului în izolare, dar necesită ca aceasta să fie interpretată în baza intențiilor reale ale legiuitorului și ale scopului pe care îl urmărește, în lumina, în special, a celor patru variante lingvistice”. Considerând obiectivele deciziei și intenția legiuitorului european, Curtea a statuat că respectivele dispoziții trebuie să fie interpretate în toate statele membre într-o modalitate care să nu solicite identificarea beneficiarilor prin numele lor.

Această interpretare a Curții de Justiție a Uniunii Europene este contrară textelor deciziei în anumite variante lingvistice, astfel că, în hotărârile care au urmat, judecătorii europeni au evitat recunoașterea unei asemenea contradicții, încercând să ofere interpretări reconciliabile cu toate variantele lingvistice.

În 1977, Curtea a tranșat această problemă în două cauze. În cauza *Dufour*^[3], Curtea a subliniat că, în anumite circumstanțe, o singură variantă lingvistică poate fi preferată în fața celorlalte variante lingvistice. În cauza *North Kerry Milk Products*^[4], Curtea a trebuit să interpreteze dispozițiile unui regulament privind rata de conversie care ar trebui aplicată între moneda ajutorului comunitar și lira irlandeză în care ajutorul trebuia să fie plătit. Judecătorii europeni au recunoscut că există o aparentă discrepanță între versiunea în limba engleză și cea din celelalte limbi și au subliniat că o astfel de discrepanță trebuie rezolvată fără a da preferință uneia dintre versiunile în cauză. Curtea a rezolvat cauza respectivă prin luarea în considerare a contextului general al dispozițiilor, precum și prin deslușirea unui sens care putea fi reconciliat cu celelalte versiuni lingvistice și care ar fi corespuns intenției legiuitorului.

[1] La acel moment existau doar patru limbi oficiale.

[2] CJCE, cauza C-29/69, *Stauder* [1969-1970], ECR 157.

[3] CJCE, cauza C-76/77, *Auditeur du travail c. Bernard Dufour, SA Creyf's Interim and SA Creyf's Industrial* [1977], ECR 02485.

[4] CJCE, cauza C-80/76, *North Kerry Milk Products* [1977], ECR 149.

O cauză interesantă este cauza *Koschniske*^[1]. Curtea a trebuit să interpreteze dacă varianta olandeză a expresiei „diens echtgenote” („a cărei soție”), folosită într-o dispoziție dintr-un regulament de securitate socială, ar putea să se refere și la un bărbat căsătorit. Judecătorii europeni au decis că acest lucru ar fi posibil, prin interpretarea dispoziției în lumina celorlalte versiuni lingvistice, care foloseau termenul neutru pentru ambele sexe, precum și conform scopului dispoziției și principiului egalității de tratament.

O altă soluție interesantă adoptată de Curte, în această problematică a divergențelor, a fost găsită în cauza *Elefanten Schuh c. Jacqmain*^[2], în care trebuia interpretat art. 18 din Convenția de la Bruxelles. Curtea nu a adoptat doar o interpretare în concordanță cu majoritatea limbilor rămase, ci a urmat versiunile în limbile franceză și irlandeză ale Convenției, ignorând interpretarea mai restrictivă sugerată de către formulările în limbile daneză, engleză, germană și olandeză.

O altă cauză în care Curtea a încercat să reconcilieze versiunile lingvistice divergente a fost cauza *Road Air*^[3], în care judecătorii au recunoscut că dispozițiile art. 133 alin. (1) din Tratat (la acel moment) permiteau trei versiuni diferite de interpretare. Curtea a subliniat că interpretarea dispoziției trebuie să fie făcută conform celei favorizate de cele mai multe versiuni lingvistice și că versiunea germană „chiar dacă este prea ambiguă (...) trebuie să fie interpretată într-un fel care să fie conform celorlalte versiuni lingvistice”.

În cauza *Kraaijeveld BV*^[4], Curtea a consolidat cele hotărâte anterior, și anume că există nevoia unei interpretări uniforme a normei juridice și că acea dispoziție „trebuie să fie interpretată prin raportare la scopul și schema generală a regulilor din care face parte”^[5].

O altă cauză relevantă analizei noastre este cauza *Ferriere Nord*^[6], în care Curtea a dovedit că nu întotdeauna versiunile lingvistice divergente pot fi reconciliate. Întrebată dacă respectivele condiții trebuie îndeplinite în mod alternativ sau cumulativ, Curtea a statuat că „versiunea (italiană, *n.n.*) nu poate triumfa asupra celorlalte versiuni care, prin folosirea cuvântului «sau», arată că respectivele condiții sunt alternative și nu cumulative, în esență. Interpretarea uniformă a dispozițiilor comunitare solicită ca acestea să fie interpretate și aplicate în lumina versiunilor stabilite în celelalte limbi ale Comunității”.

[1] CJCE, cauza C-9/79, *Wörsdorfer, née Koschniske c. Raad van Arbeid* [1979], ECR 2717.

[2] CJCE, cauza C-150/80, *Elefanten Schuh c. Jacqmain* [1981], ECR 1671.

[3] CJCE, cauza C-310/95, *Road Air c. Inspecteur der Invoerrechten en Accijnzen* [1997], ECR I-2229.

[4] CJCE, cauza C-72/95, *Aannemersbedrijf P/K. Kraaijeveld BV și alții c. Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland* [1996], ECR I-5403.

[5] T. Kennedy, op. cit., p. 257.

[6] CJCE, cauza C-219/95, *Ferriere Nord SpA c. Comisiei* [1997], ECR I-4411.

În cauza *Simutenkov*^[1], Avocatul general Stix-Hackl a precizat că trebuie să se recurgă la metoda la care s-ar apela în baza textului original, aşadar, la versiunea care a servit ca text-sursă pentru traducerea în alte limbi. În ciuda opiniei Avocatului general, se pare că instanţa europeană nu a dorit să se pronunţe asupra versiunii „de referinţă”, ca soluţie pentru problema versiunilor lingvistice divergente.

Într-o cauză ulterioară, *UAB Profisa*^[2], Curtea a trebuit să rezolve un conflict între versiunile lingvistice ale unui regulament privind impunerea unor accize la alcool şi băuturi alcoolice. O dispoziţie din versiunea lituaniană a regulamentului era diferită de celelalte versiuni oficiale. Curtea a interpretat respectiva dispoziţie conform celorlalte versiuni oficiale, fără a recunoaşte în mod explicit că varianta lituaniană nu era corect formulată.

În cauza *Vorarlberger Gebietskrankenkasse*^[3], Curtea a analizat conflictul versiunilor dispoziţiei: „varianta în limba franceză foloseşte termenul de «victimă», care, într-o interpretare semantică, se referă la o persoană care suferă un prejudiciu în mod direct. Pe de altă parte, versiunea în limba germană, care este limba de procedură, foloseşte termenul «der Geschädigte», care înseamnă «parte vătămată». În consecinţă, acel termen se referă la persoane care suferă un prejudiciu în mod direct, dar şi la persoane care suferă un prejudiciu în mod indirect”. Ținând cont că şi alte versiuni oficiale conţineau termeni similari versiunii în limba germană, care era limba de procedură, şi că această interpretare a mai făcut obiectul unei alte hotărâri, Curtea a hotărât că respectiva dispoziţie trebuie să fie interpretată în concordanţă cu scopul sugerat de varianta în limba germană şi de celelalte versiuni oficiale.

Din analiza tuturor cauzelor mai sus menţionate, observăm că instanţa europeană este obligată să aplice tehnici de interpretare diferite, care corespund naturii discrepanţei reale dintre versiunile lingvistice ale actelor juridice ale Uniunii pe care trebuie să le interpreteze. Această analiză a jurisprudenţei Curţii^[4] relevă faptul că instanţa europeană nu are o viziune clară asupra rezolvării practice a problemei divergenţelor între variantele lingvistice autentice ale actelor juridice europene. O metodă clară de interpretare ar fi necesară. De ce o

[1] CJCE, cauza C-265/03, *Igor Simutenkov c. Ministerio de Educacion y Cultura, Real Federacion Espanola de Fútbol* [2005], ECR I-2579; Opinia Avocatului general C. Stix-Hackl din data de 11 ianuarie 2005, analiza interpretării în parag. 14-27.

[2] CJCE, cauza C-63/06, *UAB Profisa c. Multinés departamentas prie Lietuvos Respublikos finansų ministerijos* [2007], ECR I-3239.

[3] CJCE, cauza C-347/08, *Vorarlberger Gebietskrankenkasse* [2009], ECR I-08661.

[4] CJCE, cauza C-19/67, *Bestuur der Sociale Verzekeringsbank c. J.H. van der Vecht* [1967], ECR 345; cauza C-49/71, *Hagen OGH c. Einfuhr-und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel* [1972], ECR 23; cauza C-6/74, *Moulijn c. Comisiei* [1967], ECR 147; cauza C-103/01, *Comisia c. Germaniei* [2003], ECR I-5386.

metodă de interpretare? Pentru că metoda poate fi definită ca „reguli sigure și ușoare, grație cărora cine le va fi observat cu exactitate nu va lua niciodată ceva fals drept adevărat și va ajunge, cruțându-și puterile minții și mărindu-și progresiv știința, la cunoașterea adevărată a tuturor acelorora de care va fi capabil”^[1].

Pentru a evita astfel de discrepanțe, este obligatoriu un efort continuu de consolidare a calității redactării și traducerii dreptului unional în toate limbile oficiale ale Uniunii Europene. Ușor de zis, greu de făcut. Rămâne doar să urmărim jurisprudența viitoare a Curții, în speranța găsirii unei soluții universale. Totodată, ne întrebăm dacă o soluție pentru anularea discrepanțelor dintre versiunile oficiale ale actelor Uniunii nu ar putea să fie și acordurile interpretative ale emitentului normei, similare cu procedura din dreptul tratatelor, întâlnită în dreptul internațional public^[2]. Mai mult, conștiinți fiind de faptul că, în realitate, compararea textelor tratatelor internaționale poate conduce la apariția unor divergențe ce ridică probleme de interpretare, internaționaliștii consideră că în astfel de situații „se va ține seama, pe de o parte, de sensul termenilor în limba în care s-a negociat și redactat textul tratatului și, pe de altă parte, de înțelesul care răspunde cel mai bine obiectului și scopului tratatului”^[3]. Soluția pentru dreptul Uniunii Europene ar fi să se țină seama de limba de lucru a fiecărui act normativ.

Secțiunea a 8-a. Dreptul Uniunii Europene și aplicarea sa: cunoașterea, înțelegerea și proba dreptului

73. Existența dreptului se apreciază și în funcție de aptitudinea de a fi aplicat. Astfel, aplicarea dreptului Uniunii Europene trebuie să satisfacă o exigență triplă:

1. Cunoașterea dreptului Uniunii Europene.

Datorită faptului că se adresează unei regiuni a lumii care regroupează mai multe state și organizații internaționale, problema cunoașterii dreptului Uniunii Europene este o problemă serioasă dintr-o dublă perspectivă: accesibilitatea normelor juridice unionale și multilingvismul.

Accesibilitatea normelor juridice ale Uniunii Europene se bazează în special pe Internet, pe resurse informatice și pe baze de date. Informațiile disponi-

[1] R. Descartes, Discurs asupra metodei, Ed. Științifică, București, 1957, p. 31-32.

[2] A se vedea R. Miga-Beșteliu, Drept internațional public, vol. I, ed. a 3-a, revizuită și adăugită, Ed. C.H. Beck, București, 2014, p. 135: „(...) fiecare stat parte la un tratat interpretează independent clauzele acestuia (tratatului, *n.n.*), în cursul aplicării lui. În cazurile în care interpretările date de părți nu coincid, între acestea pot interveni acorduri interpretative prin care se înlătură divergențele și se asigură o aplicare uniformă a tratatului”.

[3] *Idem*, p. 137.

bile sunt foarte vaste, cuprinzând, de principiu, toată istoria construcției juridice a Uniunii, care este accesibilă gratuit în orice colț al lumii. În aceste baze de date gratuite se pot consulta izvoarele scrise ale dreptului Uniunii Europene (dreptul primar și secundar, care se publică în Jurnalul Oficial al Uniunii Europene), jurisprudența instanțelor Uniunii (CJUE și CEDO), dezbaterile și discuțiile din cadrul adunărilor parlamentare europene (Parlamentul European și Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei), proiectele elaborate de către administrațiile europene (e.g. cărți verzi, cărți albe, propuneri sau proiecte de regulamente, directive, rapoarte), precum și propunerile făcute de statele membre și de instituțiile naționale.

Accesibilitatea dreptului Uniunii Europene nu este totală. Un prim motiv este faptul că unele informații sunt confidențiale, ele nefiind făcute publice (e.g. discuții între șefii de stat la anumite summit-uri, decizii în domeniul dreptului concurenței care ating și secretul comercial). Acest motiv a fost deseori criticat în doctrină pentru *lipsa de transparență*. Cel de-al doilea motiv este faptul că dreptul european nu se rezumă la actele emise de instituțiile europene, ci el se aplică și se dezvoltă și în cadrul sistemelor naționale sau în sânul organizațiilor internaționale. Un mare număr de instituții juridice din afara Europei participă la realizarea dreptului european.

De asemenea, dreptul este o disciplină care se exportă foarte greu, mai ales din cauza existenței unor bariere lingvistice – multilingvismul. Totuși, multilingvismul nu este un instrument de uniformizare a dreptului, el consacrand diversitatea pe care Europa o consideră ca fiind o adevărată bogăție.

2. Înțelegerea dreptului european.

Chiar și un jurist are probleme în a înțelege dreptul european, mai ales că, fiind un drept tânăr, în permanentă evoluție, el nu a avut timp să se sedimenteze. Două probleme majore apar în această etapă: *originalitatea* dreptului Uniunii Europene și *superioritatea* acestuia.

În ceea ce privește dificultatea înțelegerii dreptului unional pentru că este *original și dependent*, subliniem că aceasta se datorează caracterului său incomplet: uneori el este dependent de drepturile existente. Originalitatea sau specificitatea dreptului Uniunii Europene se datorează noutății acestui drept și necesității sale de a-și găsi locul alături de dreptul național și de dreptul internațional. Totodată, dreptul Uniunii Europene împrumută și un număr de soluții din dreptul național sau internațional, ceea ce a determinat uneori contestarea originalității. Gândindu-ne doar la construirea Uniunii Europene în jurul tratatelor internaționale, realizăm că dreptul unional se bazează pe reguli clare și ferme ale dreptului internațional. Chiar și principii-cheie ale dreptului unional (e.g. principiul efectului direct, principiul subsidiarității) s-au regăsit mai întâi în ordinea juridică internațională. În ceea ce privește legătura cu dreptul național, ni se pare interesantă remarca unor autori, care subliniază că „dreptul național

intervine atât în amonte, cât și în avalul dreptului european. În amonte, atribuirea competențelor organizațiilor europene de dreptul național. În aval, dreptul național asigură aplicarea materială și procedurală a dreptului european”^[1].

În ceea ce privește dificultatea înțelegerii dreptului Uniunii Europene pentru că este *superior și incomplet*, subliniem încă de la început că acest tip de drept nu este absolut. Pe acest caracter superior s-a impus și jurisprudența celor două jurisdicții europene. Aceste două caracteristici ale dreptului european, superioritatea și caracterul incomplet, sunt contradictorii. „Principiul superiorității lasă să se întrevadă un drept european hegemonic, total autonom, puternic centralizat, incapabil de a face să trăiască o diversitate de soluții juridice. El postulează în favoarea unor soluții radicale (...). În mod contrar, incompletitudinea dreptului unional militează în favoarea unui demers mult mai respectuos a tradițiilor juridice naționale și internaționale”^[2], dreptul Uniunii Europene existând într-un mediu unde dreptul internațional și național au preexistat. Astfel, dreptul unional există alături de celelalte drepturi, pe care, eventual, le completează sau modifică.

3. Probarea dreptului Uniunii Europene.

De la teoria dreptului știm că proba reprezintă un mijloc important în aplicarea dreptului. Și în dreptul Uniunii Europene se pune problema probării normei juridice. Regulile privind probele relevă competența statelor membre, dreptul unional urmând regimul juridic național, astfel că putem afirma că soluțiile variază de la stat la stat. În această privință, mărturisim că probleme au apărut în legătură cu cine are sarcina probei, chestiune care a fost rezolvată prin principiul *actori incumbit probatio*.

Remarcăm totuși că, din ce în ce mai frecvent, reguli europene scrise apar pentru a reglementa proba dreptului european [e.g. Regulamentul (CE) nr. 1206/2001 din data de 28 mai 2001 privind cooperarea între instanțele statelor membre în domeniul obținerii probelor în materie civilă sau comercială, Decizia-cadru 2002/584/JAI a Consiliului din 13 iunie 2002 privind mandatul european de arestare și procedurile de predare între statele membre].

[1] J.-S. Bergé, S. Robin-Olivier, op. cit., p. 52.

[2] *Idem*, p. 54.

Capitolul al II-lea. Concluzii

74. Sintetizând cele menționate anterior, revenim la ideea că dreptul este un produs complex al societății în care trăim care, prin „al său «trebuie să fie», iradiază, conectează, transfigurează fapte naturale și sociale, manifestări și relații umane, întemeiază necesitatea unor idei, concepții și teorii particulare, conferă realității sociale un atribut specific «de relație», «privitor la drept» – juridicitatea”^[1].

În prezent, suntem martorii unei apropieri și influențări reciproce a sistemelor de drept din toate statele lumii, acest lucru fiind evident chiar din existența Uniunii Europene, care a dat naștere și unui tip nou de drept – *dreptul Uniunii Europene*. Considerată de doctrină ca fiind „cea mai sensibilă” armonizare a dreptului, ea este realizată la nivel *regional* (actele instituțiilor Uniunii Europene se aplică în 28 de state). Augustin Fuerea atrage atenția că armonizarea legislativă „nu trebuie privită ca pe o integrare din punct de vedere juridic, ci ca pe o cooperare politică. Armonizarea legislativă nu înseamnă identitate legislativă, ci urmărește armonizarea principiilor de drept și a normelor juridice naționale, organizate pe domenii specializate”^[2].

Dacă, la origini, predecesoarea Uniunii Europene cuprindea șase națiuni de talii diverse (Franța, Republica Federală Germania, Italia, Belgia, Olanda și Luxemburg), cele mai vechi din Europa, în prezent, Uniunea Europeană numără douăzeci și opt de state membre^[3]. Această construcție europeană a fost încă de la început sub amprenta pragmatismului fondatorilor săi, dintr-o triplă perspectivă. În primul rând, s-a urmărit asigurarea păcii în Europa postbelică. În al doilea rând, s-a dorit reconstrucția Europei, chiar cu ajutorul Statelor Unite ale Americii. În al treilea rând, s-a urmărit înțelegerea necesității pentru Europa de a se uni într-o perspectivă globală, pentru a se „constitui într-un ansamblu puternic în fața ridicării ineluctabile a marilor puteri și a nevoii de a influența mize de dimensiuni mondiale”^[4].

În ceea ce privește Uniunea Europeană, considerăm că numitorul comun al statelor membre ar fi sistemul democratic și drepturile omului. Statele mem-

[1] I. Craiovan, Metodologie..., p. 111.

[2] A. Fuerea, op. cit., ed. a 3-a, p. 228.

[3] Punând la socoteală și Regatul Unit al Marii Britanii și al Irlandei de Nord. Deși englezii au votat pentru ieșirea din Uniunea Europeană, acest proces va fi îndelungat, fiind estimat de specialiști la 2 ani.

[4] B. Alomar, S. Daziano, C. Garaț, op. cit., p. 28.

bre împărtășesc astfel mai multe valori comune, „care sunt premisele modelului de dezvoltare pe care Europa îl propune umanității, un model complex și complicat, dar democratic și durabil”^[1]: umanismul, sistemul democratic, drepturile omului, dialogul, toleranța, solidaritatea, coeziunea socială. Dar Uniunea Europeană se află și într-un spațiu al diferențelor, fie ele economice, sociale sau culturale, un leagăn al războaielor mondiale, un continent unde „s-au dezvoltat cele mai cumplite regimuri totalitare”^[2] (nazismul și comunismul). Aceste diferențe ridică dificultăți Uniunii Europene în încercarea de a le surmonta: „diversitatea europeană de ansamblu (...), decalajele mari de dezvoltare economică și socială, caracterul complicat și adesea opac al construcției europene, dar mai ales dificultatea concilierii identității naționale cu cea europeană”^[3]. Tocmai aceste dificultăți îl împingeau pe Winston Churchill să afirme că „tragedia Europei (...) rezidă în contradicția dintre unitatea Europei și suveranitatea statelor”^[4].

Asemuită de către Jacques Delors cu un „obiect politic neidentificat”, Uniunea Europeană este o construcție în mare măsură *sui-generis*, împrumutând de la diferite modele de construcție instituțională. În această privință, considerăm că Uniunea Europeană, din moment ce nu a fost întemeiată de către o națiune sau un popor, nu ar putea fi asimilată unui stat națiune ori unei structuri constituționale. Ea este o organizație internațională, *sui-generis*, creată în baza unor tratate încheiate între state suverane, care au decis ca prin aceasta să exercite niște competențe în comun pentru o perioadă de timp nedeterminată.

Ni se pare interesantă și încadrarea Uniunii Europene în categoria *Staatenverbund* (din limba germană, „uniune de state”), în urma Deciziei Maastricht din octombrie 1993, pronunțată de Curtea Federală Constituțională a Germaniei. Curtea Federală Constituțională a Germaniei nu folosește însă un termen consacrat, semnificația acestuia fiind neclară, neexistând un echivalent în alte limbi, însă în mod cert se referă la o formă de confederație (în limba germană, *Staatenbund*). Prin acest neologism, germanii înțeleg o guvernare multi-nivel în care statele să coopereze mai strâns decât într-o confederație, dar care, spre deosebire de un stat federal, să își păstreze propria suveranitate. Această semnificație ne apropie și de descrierile propuse de Marea Britanie: „parteneriat de națiuni”^[5] sau „ordine constituțională a statelor suverane”, care ar avea un înțeles asemănător.

Interesant este că, deși ordinea juridică internațională se bazează pe cooperarea statelor, fără a se aduce atingere atribuțiilor specifice suveranității de

[1] A. Groza, op. cit., p. 2.

[2] *Ibidem*.

[3] *Idem*, p. 7.

[4] *Ibidem*.

[5] Conferința Interguvernamentală „A Partnership of Nations: The British Approach to the European Union”, Londra, 1996.

stat, dreptul Uniunii Europene este un drept comun statelor membre, Curtea de Justiție a Comunităților Europene interpretând că acest drept constituie „o ordine juridică proprie, integrată sistemului juridic al statelor membre”^[1]. În aceeași hotărâre, Curtea a accentuat că prin reglementările adoptate s-a instituit o „Comunitate de durată nedeterminată, dotată cu instituții proprii, cu personalitate juridică proprie, cu capacitate juridică, cu capacitate de reprezentare internațională și cu puteri reale izvorâte dintr-o limitare de competențe sau dintr-un transfer de atribuții ale statelor membre către Comunitate”.

75. Putem trage, așadar, câteva *concluzii*. În primul rând, recunoașterea unei ordini juridice proprii semnifică faptul că normele juridice ale Uniunii Europene formează o structură complexă de norme juridice care au un set bine determinat de izvoare de drept, în timp ce instituțiile Uniunii au proceduri bine stabilite de a sesiza și sancționa încălcările și derapajele. În al doilea rând, ordinea juridică a Uniunii este proprie, fiind autonomă în raport cu ordinea juridică internațională și relativ autonomă față de dreptul intern al statelor membre. Mai mult, s-a considerat că, „în realitate, este preferabil ca relațiile dintre ordinea juridică internă și ordinea juridică comunitară să fie privite în termeni de cooperare, cu respectarea trăsăturilor proprii fiecăreia dintre ele, având în vedere că: jurisdicțiile naționale au sarcina să aplice dreptul comunitar; unele norme comunitare necesită o intervenție a autorităților naționale pentru a avea deplina lor eficacitate; sunt efectuate retrimiteri de către dreptul comunitar la dreptul național”^[2]. În al treilea rând, ordinea juridică a Uniunii este integrată sistemului juridic al statelor membre și se impune jurisdicțiilor acestora datorită aplicabilității directe, imediate și prioritare a dreptului Uniunii Europene.

Astfel, *prin raportare la ordinea juridică a statelor membre*, dreptul Uniunii Europene este o ordine juridică *autonomă și originală*, care este caracterizată de o triplă autonomie, astfel cum subliniază Dan Vătămănuș^[3]: autonomia izvoarelor, autonomia noțiunilor de drept unional care nu depind de calificările recunoscute de dreptul național, autonomia normelor unionale care nu pot fi lipsite de eficacitate prin reguli de drept intern ale statelor membre. Mai mult, chiar dacă există această autonomie, nu trebuie să ignorăm că acest drept reprezintă o ordine juridică integrată în sistemul juridic al statelor membre, concretizat prin faptul că instanțele naționale sunt obligate să aplice normele Uniunii Europene identic în spațiu și timp, fără a contrazice unitatea și uniformitatea acestora^[4].

[1] CJCE, cauza C-6/64, *M. Flaminio Costa c. Enel* [1964]. Cauza Costa a consacrat existența unui principiu esențial în ceea ce privește raportul dintre dreptul comunitar și dreptul intern al statelor membre; în cazul în care apare un conflict între o normă comunitară și o normă națională contrară, întotdeauna norma comunitară va avea prioritate, deci o forță juridică superioară. A se vedea *D. Vătămănuș*, *Dreptul Uniunii...*, p. 24.

[2] *I. Craiovan*, *Filosofia dreptului...*, p. 158.

[3] *D. Vătămănuș*, *Dreptul Uniunii...*, p. 10.

[4] *O. Manolache*, *Tratat de drept comunitar*, Ed. C.H. Beck, București, 2006, p. 67.

Dar, *prin raportare la ordinea juridică internațională*, specificitatea Uniunii Europene constă în faptul că ea a luat naștere în urma tratatelor încheiate de statele membre și a actelor normative care au fost emise de instituțiile Uniunii pe baza și în aplicarea tratatelor.

Existența dreptului instituțional, a dreptului material și a dreptului procesual proprii Uniunii Europene confirmă, cu atât mai mult, existența unei noi tipologii juridice – tipul dreptului Uniunii Europene.

Subliniem totodată că dreptul procesual al Uniunii Europene nu este suspendat, existând dreptul material al Uniunii Europene, care este oarecum dispart, el nefiind (încă) codificat.

76. Despre codificare se discută din ce în ce mai des, existând o preocupare crescândă în ceea ce privește latura contractuală. Realitățile secolului trecut au condus la dorința unificării dreptului privat, născându-se astfel dreptul european al contractelor. Eforturile „codificării” doctrinare au fost susținute și de instituțiile Uniunii, exemple fiind normele de armonizare din directivele privind protecția consumatorilor, regulile uniforme privind contractele transfrontaliere prevăzute de Regulamentele Bruxelles I și Roma I, rezoluțiile Parlamentului European privind dreptul european al contractelor, Cadrul comun de referință.

Astfel cum am menționat anterior, nu trebuie să fim tentați să credem că această dorință de „codificare” s-ar manifesta doar în dreptul privat, deoarece întâlnim primii pași și în dreptul penal, spre exemplu, Decizia-cadru a Consiliului din 13 iunie 2002 privind mandatul european de arestare și procedurile de predare între statele membre (2002/584/JAI), legislația variată privind drogurile, traficul de persoane și spălarea banilor, actele normative care reglementează aspecte privind utilizarea fondurilor europene.

77. Pentru a prezenta existența unei noi ordini juridice – ordinea juridică europeană –, am analizat dreptul originar și dreptul derivat al Uniunii Europene. Din această analiză am observat că procesul normativ al Uniunii a evoluat foarte mult, de la reglementările de natură preponderent economică, în prezent, noile reglementări juridice ale Uniunii având „trăsături specifice”^[1], care îmbogățesc sensurile și semnificațiile lor. Un drept instituțional al Uniunii a fost creat, cu tot ceea ce implică acest lucru: izvoare de drept, principii definitorii și reglementări care conturează o ordine juridică specifică.

Dreptul Uniunii Europene reglementează raporturile juridice din cadrul Uniunii Europene, dar și dintre Uniune și statele membre, subliniază statutul instituțiilor Uniunii, definind totodată și atribuțiile și competențele sale.

78. O altă problemă asupra căreia ne-am îndreptat atenția este multilingvismul și multijuridismul caracteristice ordinii Uniunii. Contrar dispozițiilor CECO, care prevedeau că limba franceză este singura limbă autentică, Uniunea

[1] D. Mazilu, *Integrare europeană...*, p. 55.

Europeană (ca și Comunitățile Europene) se bazează pe principiul ca cel puțin o limbă oficială a fiecărui stat membru^[1] să devină o limbă oficială a Uniunii. Dacă, la origine, era vorba doar despre șase state membre și patru limbi oficiale (franceza, germana, italiana și olandeza), în prezent, discutăm despre douăzeci și opt de state membre și douăzeci și patru de limbi oficiale (aproape fiecare^[2] stat membru având propria limbă oficială)^[3]. Fiecare stat membru are un sistem juridic propriu, care poate fi clasificat, conform tipologiei lui René David, ca aparținând familiei dreptului romano-germanic sau anglo-saxon.

^[1] Există în cadrul Uniunii Europene și sisteme naționale multilingvistice: Belgia (limbile franceză, germană și olandeză) și Malta (limbile malteză și engleză).

^[2] Într-o situație mai deosebită s-a găsit Irlanda, care, până în anul 2007, avea o limbă autentică în conformitate cu tratatele Uniunii, însă aceasta nu era inclusă în lista limbilor oficiale și de lucru în cadrul Uniunii Europene.

^[3] În 1973, engleza, irlandeza și daneza, în 1981 greaca, în 1986 spaniola și portugheza, în 1995 finlandeza și suedeza, în 2004 ceha, estoniană, maghiara, lituaniana, letona, malteza, poloneza, slovena și slovacă, în 2007 româna și bulgara, iar în 2013 croata.

Capitolul I

Premisale dreptului Uniunii Europene

PARTEA A III-A

TRĂSĂTURILE DREPTULUI UNIUNII EUROPENE CARE SUSȚIN IDEEA UNEI NOI TIPOLOGII JURIDICE

Capitolul I.

Premisele dreptului Uniunii Europene

79. Dacă în Partea a II-a a prezentei lucrări am subliniat faptul că dreptul instituțional, material și procesual al Uniunii Europene au conturat o ordine juridică specifică, rămâne în această parte să aprofundăm trăsăturile sau premisele dreptului Uniunii, ca nouă tipologie juridică specifică.

80. Împărtășim opinia lui Nicolae Popa, care consideră că, atâta timp cât piața comună nu a fost decât un spațiu economic mai mult sau mai puțin omogen, nu se putea vorbi despre o ordine juridică aptă a se diferenția în raport cu statele sau cu ordinea juridică internațională tradițională. În acest caz, putem discuta despre o ordine juridică internă lărgită, cu accente deosebite puse pe preocuparea de a contura armătura juridică a sistemului instituțional european.

Uterior Tratatului de la Maastricht care a prefigurat bazele unei noi Europe, care reprezintă mai mult decât un spațiu economic omogen^[1], și al celui de la Nisa, Europa a renunțat progresiv la dimensiunea națională și în sectoarele mai delicate (e.g. securitatea și politica externă). Tocmai din această cauză, această nouă ordine juridică a fost uneori comparată cu o ordine de tip *federal* sau *confederal*.

Astfel cum am subliniat anterior, considerăm că dreptul Uniunii Europene apare ca un tip de drept distinct, deosebit, *sui-generis*, care nu trebuie confundat cu dreptul internațional sau cu dreptul național al statelor membre.

Dar care sunt trăsăturile pe care ar trebui să le îndeplinească dreptul Uniunii Europene pentru a putea fi considerat o nouă tipologie juridică?

Conform doctrinei^[2], pentru a putea discuta despre o nouă tipologie juridică din perspectiva teoriei dreptului, ar trebui să stabilim existența:

1. unei voințe autonome care comandă procesul decizional juridic; și a
2. unor principii fundamentale care să comande direcțiile esențiale ale construirii și ale dezvoltării ordinii juridice respective.

Secțiunea 1. Voința juridică autonomă a Uniunii Europene

81. Încă de la începutul acestei secțiuni, dorim să subliniem că voința juridică a Uniunii reprezintă chiar esența dreptului Uniunii. Dar, această voință

[1] N. Popa, op. cit., p. 63.

[2] În acest sens, a se vedea N. Popa, op. cit., p. 63-64.

autonomă care comandă procesul decizional juridic nu trebuie să fie privită ca simpla sumă aritmetică a voințelor individuale ale statelor, ci ca o voință juridică distinctă de a lor. Tocmai din această cauză, Nicolae Popa subliniază că „*Uniunea Europeană îmbină, într-o dialectică specifică, supranaționalul cu naționalul în cadrul unei ordini cu determinații calitative noi*”^[1], subliniind că este mai puțin importantă „raportarea la tipurile clasice de organizare social-statală”^[2]. Așadar, Uniunea Europeană nu este doar o „simplă sumă a statelor de drept membre, ci un ansamblu având o structură relativ stabilă și prezentând trăsături distincte, în raport cu trăsăturile caracteristice ale părților componente”^[3]. Acest lucru este normal, deoarece discutăm despre o Uniune, astfel că se pune problema trăsăturilor tipice, chiar dacă există și particularități.

Conform doctrinei juridice, dreptul Uniunii Europene cuprinde normele juridice din Tratatul institutiv al Comunităților Europene și din convențiile și protocoalele anexate acestora, tratatele modificatoare și regulile conținute în actele adoptate de instituțiile Uniunii. Tot din dreptul Uniunii Europene mai fac parte și normele juridice nescrise, aplicabile în ordinea juridică a Uniunii Europene: principiile generale de drept comune sistemelor de drept ale statelor membre, jurisprudența Curții de Justiție a Uniunii Europene, regulile care reies din angajamentele externe ale Uniunii și normele complementare care izvorăsc din actele convenționale încheiate de statele membre în aplicarea tratatelor^[4].

Statele membre, acceptând o voință juridică distinctă de a lor, „care nu este rezultatul unei simple voințe aritmetice a voințelor individuale ale statelor componente ale Uniunii”^[5] și recunoscând prevalența regulilor de drept ale Uniunii^[6], se supun unei noi ordini juridice.

Din perspectiva *voinței generale* care comandă elaborarea normativă și conturează ordinea juridică a Uniunii Europene, criteriu denumit și *forța juridică a normelor juridice comunitare*^[7], tipologia dreptului unional se structurează în *drept originar* sau *primar* (normele juridice din Tratatul institutiv și modificatoare, inclusiv protocoalele și declarațiile anexate acestora, precum și tratatele de aderare a noilor membri) și *drept derivat* (normele juridice rezultate din activitatea instituțiilor Uniunii Europene în aplicarea tratatelor). Dreptul primar și

[1] N. Popa, op. cit., p. 63.

[2] *Ibidem*.

[3] C. Gilla, Teoria statului de drept, Ed. C.H. Beck, București. 2007, p. 275.

[4] D. Vătăman, Dreptul Uniunii..., p. 10.

[5] N. Popa, op. cit., p. 63.

[6] A se vedea, spre exemplu, art. 148 alin. (2) din Constituția României: „Ca urmare a aderării, prevederile tratatelor constitutive ale Uniunii Europene, precum și celelalte reglementări comunitare cu caracter obligatoriu, au prioritate față de dispozițiile contrare din legile interne, cu respectarea prevederilor actului de aderare”.

[7] D. Vătăman, Dreptul Uniunii..., p. 10.

dreptul derivat constituie chiar esența dreptului Uniunii, astfel cum am menționat anterior.

Subliniem că izvoarele dreptului Uniunii Europene sunt modalitățile specifice prin care regulile de conduită considerate necesare în structurile europene devin norme de drept prin acordul de voință al statelor membre^[1]. Curtea de Justiție a Uniunii Europene a stabilit o ordonare logică a sistemului izvoarelor dreptului Uniunii în funcție de originea lor sau de baza juridică ce a permis adoptarea lor și relațiile dintre ele:

- izvoare primare;
- izvoare derivate (secundare);
- norme de drept care provin din angajamentele externe ale Uniunii Europene;
- izvoare complementare;
- izvoare nescrise.

La această listă de izvoare, Ion Craiovan mai adaugă și dreptul național, care, uneori, poate constitui izvor al dreptului Uniunii Europene prin referiri fie exprese, fie implicate^[2].

Comunitățile Europene puteau încheia *acorduri internaționale* cu state terțe sau cu organizații internaționale^[3] (în conformitate cu art. 300 TCE), iar, de la intrarea în vigoare a Tratatului de la Lisabona (în conformitate cu art. 216 TFUE), Uniunea Europeană poate încheia respectivele acorduri, deoarece Uniunea s-a substituit Comunității Europene, succedând-o. Trebuie subliniat că aceste acorduri sunt obligatorii pentru instituțiile Uniunii Europene și pentru statele membre. Aceste angajamente sunt considerate izvoare ale Uniunii, deoarece sunt încheiate în temeiul dispozițiilor din tratate, în urma unei proceduri stricte, și produc efecte juridice, fiind obligatorii pentru statele membre și pentru instituțiile Uniunii.

Din interpretarea art. 218 alin. (11) TFUE^[4] reiese că aceste angajamente sunt inferioare tratatelor institutive, însă superioare dreptului derivat^[5].

Uniunea Europeană cunoaște și izvoare nescrise. Din această categorie fac parte principiile generale de drept și jurisprudența Curții de Justiție.

Despre principiile generale de drept și jurisprudența instanței europene vom discuta într-o secțiune viitoare, astfel că nu vom continua aici analiza acestor izvoare.

[1] D. Mazilu, *Integrare europeană...*, p. 69.

[2] I. Craiovan, *Filosofia dreptului...*, p. 157.

[3] A se vedea R. Miga-Bestelîu, *Organizații internaționale interguvernamentale*, Ed. All Beck, București, 2000.

[4] Se arată că un stat membru, Parlamentul European, Consiliul sau Comisia poate obține avizul Curții de Justiție cu privire la compatibilitatea unui acord preconizat cu dispozițiile tratatelor, iar în cazul în care acordul a făcut obiectul unui aviz negativ al Curții de Justiție, acesta poate intra în vigoare numai după modificarea lui sau revizuirea tratatelor.

[5] D. Vătăman, *Dreptul Uniunii...*, p. 17.

82. Uniunea Europeană dispune de un statut juridic funcțional, care îi permite să își îndeplinească misiunea și să își atingă obiectivele. În acest sens, ea este dotată cu personalitate juridică, se bucură de anumite privilegii și imunități, iar procesul de decizie în cadrul ei este foarte complex și bine pus la punct.

În ceea ce privește *personalitatea juridică a Uniunii Europene*, este binecunoscut faptul că, înainte de intrarea în vigoare a Tratatului de la Lisabona, doar Comunitățile Europene dispuneau de personalitate juridică (art. 281 TCE, art. 184 TCEEA). Din acel moment, Uniunea s-a substituit și a rămas succesoarea Comunităților Europene [art. 1 alin. (3) TUE], recunoscându-i-se personalitatea juridică deplină (art. 47 TUE). Este vorba despre o personalitate juridică funcțională, limitată, care există doar pentru a ajuta la realizarea obiectivelor Uniunii. Acest aspect este confirmat prin Declarația nr. 24 cu privire la personalitatea juridică a Uniunii Europene, anexată la actul final al conferinței interguvernamentale care a adoptat Tratatul de la Lisabona:

Conferința confirmă că faptul că (sic!) Uniunea Europeană are personalitate juridică nu o va autoriza în niciun fel să legifereze sau să acționeze în afara competențelor care îi sunt conferite de către statele membre prin tratate^[1].

Personalitatea juridică a Uniunii Europene este *internă și internațională*.

Pornind de la textul art. 47 TUE („*Uniunea are personalitate juridică*”) și al art. 335 TFUE („în fiecare dintre statele membre, Uniunea are cea mai largă capacitate juridică recunoscută persoanelor juridice de către legislațiile interne; Uniunea poate, în special, să dobândească sau să înstrăineze bunuri mobile și imobile și poate sta în justiție. În acest scop, Uniunea este reprezentată de Comisie”), observăm că Uniunea Europeană este astfel asimilată unei persoane juridice de drept public, dispunând de personalitate juridică proprie, distinctă de cea a statelor membre. Ni se pare interesantă recunoașterea personalității juridice interne a Uniunii, și nu doar a instituțiilor sale (chiar dacă este împuternicită Comisia prin articolul mai sus menționat), deoarece această recunoaștere îi permite să îndeplinească toate actele necesare funcționării sale în fiecare stat membru (e.g. dobândirea sau înstrăinarea de bunuri, încheierea de contracte, prezentarea în instanță). Celelalte instituții și organe ale Uniunii se bucură totuși de o personalitate juridică distinctă de cea a Uniunii (e.g. Banca Europeană de Investiții sau Banca Centrală Europeană – art. 308 sau art. 282 TFUE).

Totodată, Uniunea dispune ca și Comunitatea Europeană de personalitate juridică internațională, chiar și în lipsa unei mențiuni exprese în tratate. Curtea de Justiție a admis în hotărârea *A.E.T.R.*^[2] că, independent de competențele

[1] Text disponibil la http://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?toc=OJ%3AC%3A2007%3A306%3ATOC&uri=uriserv%3AOJ.C_.2007.306.01.0231.01.RO.

[2] CJCE, cauza C-22/70, *Comisia c. Consiliului*, Hotărârea A.E.T.R. din 31 martie 1971 [1971], ECR 263.

expresie prevăzute în TFUE, Comunitatea Europeană (așadar și Uniunea astăzi!) este competentă, chiar și în lipsa unei prevederi expresie, să încheie acorduri externe în toate domeniile în care Comunitatea este competentă să îndeplinească un obiectiv determinat prin tratat și în care adoptarea unui angajament internațional apare ca fiind necesară pentru realizarea obiectivului respectiv.

Astfel, se poate conchide că Uniunea Europeană este un subiect de drept internațional, având dreptul de reprezentare în state terțe sau pe lângă organizații internaționale, dispunând de dreptul de legăție activă și pasivă, putând sta singură în justiție, având posibilitatea de a angaja răspunderea internațională și de a încheia acorduri internaționale, precum și de a adopta sancțiuni economice sau de a deveni membru în organizații internaționale.

83. Tocmai pentru că are un statut juridic deosebit, Uniunea Europeană se bucură pe teritoriul statelor membre de privilegii și imunități, necesare îndeplinirii misiunii sale:

Uniunea se bucură, pe teritoriile statelor membre, de privilegiile și imunitățile necesare pentru îndeplinirea misiunii sale, în condițiile definite în Protocolul încheiat la 8 aprilie 1965 privind privilegiile și imunitățile Uniunii Europene. Același regim se aplică și în cazul Băncii Centrale Europene și al Băncii Europene de Investiții.

Aceste privilegii și imunități profită și membrilor instituțiilor Uniunii și personalului lor, fiind fixate prin Protocolul nr. 7 privind privilegiile și imunitățile Uniunii Europene, anexat tratatelor^[1]. Dintre privilegiile și imunitățile de care se bucură Uniunea, amintim: inviolabilitatea localurilor, clădirilor, arhivelor și comunicațiilor oficiale, imunitatea execuției, exonerări fiscale, exonerări vamale.

Din păcate, nu toate consecințele au fost trase din recunoașterea personalității juridice a Uniunii Europene prin Tratatul de la Lisabona.

Secțiunea a 2-a. Principiile dreptului Uniunii Europene

84. Principiile dreptului reprezintă acele idei călăuzitoare, precepte fundamentale, care orientează elaborarea și aplicarea normelor juridice fie la nivelul întregului sistem de drept, fie la nivelul unei ramuri de drept. În doctrină se subliniază că ele reprezintă un factor de stabilitate, adaptare și integrare în ordinea juridică, ele completând lacunele legislative, corectând excesele și anomaliile în momentul realizării dreptului^[2].

În teoria dreptului nu sunt abordate principiile dreptului în funcție de fiecare stat în parte, de exemplu, principiile dreptului român, principiile dreptului indo-

[1] Text disponibil la http://www.ecb.int/ecb/legal/pdf/ro_protocol_7_from_c_11520080509ro02010328.pdf.

[2] A se vedea I. Craiovan, *Filosofia dreptului...*, p. 2.

nezian, principiile dreptului polinezian, ci principiile dreptului în general, ale oricărui tip de drept, indiferent de spațiu sau timp.

În cadrul procesului complex al elaborării și aplicării normelor de drept european, principiile generale de drept ocupă un loc foarte important. Majoritatea principiilor generale de drept nu sunt consacrate în ordinea juridică a Uniunii, însă, în unele cazuri, întâlnim trimiteri în tratate. Trimiterea la aceste principii se poate face doar atunci când dreptul Uniunii este lacunar, deoarece, dacă există dispoziții în acest sens, aplicarea lor este obligatorie.

Dacă, în soluționarea unei cauze, Curtea de Justiție trebuie să trimită sau să aplice principiile generale de drept desprinse din ordinea juridică națională a statelor membre sau din ordinea juridică internațională, trimiterea sau aplicarea se poate face doar dacă principiile respective „sunt compatibile cu principiile comunitare și cu specificul ordinii juridice consacrate în textele comunitare”^[1].

De asemenea, principiile generale de drept capătă autoritate în cadrul dreptului Uniunii prin practica jurisprudențială, „însă se bazează întotdeauna pe consacrarea lor într-un sistem juridic organizat fie la nivelul statelor membre, fie comun statelor membre sau rezultând din natura Uniunii Europene”^[2].

Deoarece principiile generale ale Uniunii Europene vor face obiectul analizei noastre în capitolele viitoare, atunci când vom insista asupra rolului doctrinei și al jurisprudenței Uniunii Europene în conturarea principiilor dreptului Uniunii, nu vom zăbovi asupra acestei problematice acum.

Ne rezumăm aici doar la a spune că suntem de părere că aceste principii pot fi împărțite în patru mari grupe:

- dreptul internațional public și principiile sale generale, inerente în orice sistem juridic organizat;
- dreptul național al statelor membre, prin identificarea principiilor generale comune ale statelor membre;
- dreptul Uniunii Europene, prin deducerea principiilor generale din natura Uniunii Europene;
- drepturile fundamentale ale omului.

Totuși, trebuie menționat că, plecând de la ideea conform căreia construcția europeană este un proces continuu, este evident că numărul principiilor variază în doctrină.

[1] F. Cotea, op. cit., p. 463.

[2] D. Vătăman, *Dreptul Uniunii...*, p. 18.

Capitolul al II-lea.

Izvoarele dreptului Uniunii Europene

85. Orice comunitate omenească simte nevoia existenței unor reguli comportamentale în interiorul său, pentru a putea conviețui. Această nevoie a împins membrii comunității de a găsi sau făuri diferite norme de conduită obligatorii, iar în timp de a constitui forme organizatorice de elaborare și realizare a dreptului. Dacă la început regulile erau comandamente care exprimau nevoile elementare apărute din traiul în comun (reguli de natură religioasă, morală sau obștească), ulterior apărând tabuurile care vizau diverse domenii ale comunității, în prezent, regulile de drept sunt din ce în ce mai precise, mai concrete și mai clare, acest lucru datorându-se organizării societății, care asigură ordinea juridică. Tocmai din acest motiv, Hegel^[1] sublinia că, odată cu apariția statului și dreptului, discutăm despre adevărata istorie, deoarece statul și dreptul reprezintă punctul culminant al culturii unui popor. Astfel cum preciza Jean-Jacques Rousseau, dreptul, ca și statul, are la bază voința generală a unei colectivități, voință care nu este doar suma tuturor voințelor, ci doar a celor concordante care au în vedere interesul comun^[2]. Această voință generală constituie *esența dreptului*, ea devenind voința juridică exprimată în actele normative și apărută prin forța de coerciție a statului.

Conținutul dreptului cuprinde ansamblul elementelor, laturilor și conexiunilor care conturează voința și interesele sociale, care necesită oficializarea și garantarea statală. Latura sa esențială o constituie sistemul normelor juridice, în care normele juridice sunt strâns legate de conștiința juridică și de societate.

86. În teoria generală a dreptului și în ramurile de drept este analizat acest concept de „izvor al dreptului”, sub cele două accepțiuni: *izvor de drept în sens material și izvor de drept în sens formal*.

Izvoarele materiale ale dreptului (denumite și *izvoare reale*) „sunt concepute ca adevărate «dat»-uri ale dreptului, realități exterioare acestuia și care determină acțiunea legiuitorului sau dau naștere unor reguli izvorâte din necesitățile practice (dacă este vorba de obicei). Acestea sunt, deci, cauzele ultime ale dreptului, «forțele creatoare» ale dreptului, așa cum le numea Ripert”^[3].

Cuprinzând elemente care aparțin unor „sfere diferite ale realității sociale” (e.g. socialul, economicul, culturalul, ideologicul), aceste izvoare includ factorii

[1] G.W.F. Hegel, *Principiile filosofiei dreptului*, Ed. Academiei, București, 1969, p. 232.

[2] J.-J. Rousseau, *Contractul social*, Ed. Științifică, București, 1957, p. 101.

[3] N. Popa, op. cit., p. 152.

de configurare ai dreptului, dreptul natural și rațiunea umană, conștiința juridică. Astfel, conform jusnaturaliștilor, izvorul dreptului este natura umană: „mama dreptului e natura, însăși firea omenească, iar mama legilor este chiar îndatorirea pe care ne-am impus-o prin propriul nostru consimțământ; și cum acestea își trag puterea din dreptul natural, se poate spune că natura e strămoașa legilor civile”^[1]. Tot jusnaturaliștii au distins între dreptul natural, ca lege nescrisă, și dreptul pozitiv, la baza celui din urmă aflându-se dreptul natural. Dreptul natural este cel care furnizează dreptului pozitiv scopul (binele comun care ține de natura umană) și fundamentele sale (moral, istoric, economic). Această concepție este împărtășită de doctrina juridică, unde se subliniază că „dreptul natural furnizează și fundamentul dreptului pozitiv, care altfel nu ar fi respectat, întrucât este necesar să existe în drept și un *fundament moral-științific*, în afara voinței arbitrare a guvernanților. Acest fundament este atât *istoric* (respectarea unei tradiții justificate), *economic* (recunoașterea intereselor legitime) și *moral* – legea morală apărând ca o barieră ce nu poate fi depășită de dreptul pozitiv”^[2]. Dreptul pozitiv doar îmbracă cu „veșmântul” său dreptul natural – cu o sancțiune indispensabilă. Principiile sale au marcat evoluția dreptului pozitiv, contribuind la perfecționarea izvoarelor formale.

Socialul, ca izvor material al dreptului, l-a determinat pe Jean-Louis Bergel să denumească acest tip de izvor al dreptului *izvor substanțial*^[3].

Cea de a doua accepțiune a noțiunii de *izvor de drept* este cea de *izvor formal*, adică formă de exprimare a normelor juridice. Încă de la început, trebuie să distingem între sensul *juridic* și cel *istoric* al noțiunii de izvor de drept. În sens istoric, această noțiune desemnează un document care „atestă o formă suprapusă de drept (izvoare – relicve sau vestigii de civilizație juridică). Astfel apar pentru noi Tăblițele cerate descoperite în Transilvania sau documente de etnografie juridică”^[4], după cum subliniază Nicolae Popa. O altă accepțiune este aceea de *bazin de civilizație juridică* (e.g. bazinul de civilizație juridică de tip anglo-saxon, care a constituit sursa a numeroase sisteme juridice naționale).

Referindu-ne la *sensul juridic* al noțiunii de izvor formal al dreptului, împărțăm punctul de vedere al lui Nicolae Popa, care subliniază că acesta „surprinde o multitudine de aspecte, de modalități prin care conținutul preceptiv al normei de drept devine regulă de conduită, se impune ca model de urmat în relațiile dintre oameni”^[5].

[1] H. Grotius, Despre dreptul războiului și al păcii, Ed. Științifică, București, 1968, p. 86.

[2] E. Paraschiv, Izvoarele formale ale dreptului, Ed. C.H. Beck, București, 2007, p. 5.

[3] N. Popa, op. cit., p. 152.

[4] Idem, p. 153.

[5] Ibidem.

Hans Kelsen considera că prin izvor de drept trebuie să se înțeleagă nu forma tehnică prin care urmează să se manifeste „voința statului”, întrucât o asemenea expresie nu este decât o „metaforă de ordin antropologic”, ci rațiunea pentru care o normă este validă^[1].

Izvoarele formale ale dreptului sunt obiceiul juridic, practica judecătorească și precedentul judiciar, doctrina juridică, contractul normativ și actul normativ.

Putem conchide astfel că noțiunea de „izvor material” răspunde la întrebarea „cine creează dreptul?”, iar cea de „izvor formal” răspunde la întrebarea „în ce mod și în ce formă sunt create regulile juridice?”.

Cercetarea izvoarelor dreptului conduce la concluzia existenței unei pluralități de asemenea izvoare, pluralitate solicitată de multitudinea relațiilor sociale care reclamă reglementare juridică.

87. În teoria dreptului există mai multe clasificări ale izvoarelor formale ale dreptului, cele mai importante fiind următoarele:

- *izvoare scrise și izvoare nescrise* (obiceiul este un izvor nescris, spre deosebire de celelalte izvoare formale, care sunt întotdeauna sub formă scrisă);

- *izvoare oficiale și izvoarele neoficiale* (obiceiul și doctrina sunt considerate surse neoficiale, spre deosebire de actul normativ, contractul normativ sau jurisprudența, care sunt surse oficiale);

- *izvoare directe și izvoare indirecte* (actul normativ sau contractul normativ sunt considerate izvoare directe, pe când obiceiul este un izvor indirect, care așteaptă să fie „validat” de o autoritate statală pentru a deveni izvor de drept);

- *izvoare creatoare și izvoare interpretative* (actul normativ și obiceiul juridic sunt izvoare creatoare, întrucât creează norme noi, spre deosebire de jurisprudență și doctrină, care doar le interpretează pe cele existente, neavând un caracter novator);

- *izvoare potențiale și izvoare actuale* (izvoarele potențiale exprimă posibilitatea de a elabora, a modifica sau a abroga norme juridice, spre deosebire de izvoarele actuale, care sunt izvoare determinate, operând pe relații sociale concrete, constând în toate actele normative în vigoare^[2]);

- *izvoare naționale, internaționale sau străine* (cele străine fiind atașate ordinii juridice a unui stat), la care se adaugă și *izvoarele formale unionale sau regionale*^[3];

[1] H. Kelsen, *General Theory of Law and State*, Transaction Publishers, 1949, p. 367.

[2] N. Popa, op. cit., p. 155. Interesante sunt observațiile profesorului Popa că într-o asemenea interpretare se omite existența în planul izvoarelor formale ale dreptului și a altor surse (obiceiul, jurisprudența etc.). Mai mult, chiar dacă este acceptată o asemenea clasificare, trebuie să ne întrebăm care este relația între „izvoarele potențiale” și ceea ce doctrina denumeste „izvoare reale” sau „materiale”.

[3] E. Paraschiv, op. cit., p. 18.

– *izvoare publice și izvoare autonome* (dacă primele sunt edictate de autoritatea publică, celelalte își au fundamentul în autonomia și puterea de reglementare internă a unor societăți – e.g. regulamente interne, statute profesionale)^[1];

– din clasificarea mai sus menționată s-a realizat o ierarhizare și mai precisă în: *izvoare supraleghative* (Constituția, tratatele internaționale, legislația internațională), *acte de legiferare* (legi, ordonanțe ale Guvernului), *izvoare autonome* (contractul normativ, statute, regulamente interne), *izvoare de drept nescris* (cutumele)^[2];

– *izvoare publice principale și secundare* (dacă în prima categorie regăsim legea sau cutuma, în cea de a doua categorie regăsim doctrina, principiile generale ale dreptului, jurisprudența)^[3].

Există unii autori^[4] care includ, „alături de izvoarele cunoscute ale dreptului, și așa-numitele *izvoare neformale* (substratul lucrurilor, echitatea individuală, politica publică, convingerea morală etc.), preferabile pentru judecător, întrucât acestea îl pot ghida mai bine în pronunțarea unor soluții juste”, reproșându-se „pe drept cuvânt, acestei opinii faptul că introduc elemente subiective în procesul aplicării dreptului, având consecințe grave pentru principiul legalității”^[5].

Sensul juridic al noțiunii are în vedere „formele de exprimare ale normelor juridice în cadrul unui sistem de drept în diferite epoci și țări”^[6].

Izvoarele formale ale dreptului trebuie deosebite de *izvoarele documentare*^[7], în care sunt publicate textele oficiale ale actelor autentice (e.g. Monitorul Oficial al României, Jurnalul Oficial al Uniunii Europene).

Analiza izvoarelor dreptului ocupă un loc important în teoria generală a dreptului. Ele sunt ocazia reflectării asupra originii regulilor de drept, a diverselor forme și interacțiuni. Dreptul Uniunii Europene este disociat de izvoarele naționale, care fac analiza detaliată a juriștilor. Mai mulți specialiști previn asupra „pericolul(ui) confundării formei de exprimare a dreptului cu unul dintre izvoarele sale”^[8].

88. În dreptul european, *trei clasificări* sunt utilizate: izvoare interne și externe, izvoare scrise și nescrise, izvoare constrângătoare și neconstrângătoare.

[1] E. Paraschiv, op. cit., p. 18.

[2] *Idem*, p. 19.

[3] *Idem*, p. 22.

[4] De exemplu, E. Bodenheimer, Jurisprudence. The Philosophy and method of the law, Harvard University Press, 1974, p. 349 (apud S. Popescu, Teoria generală a dreptului, Ed. Lumina Lex, București, 2000, p. 87).

[5] N. Popa, op. cit., p. 155.

[6] I. Craiovan, Tratat de teoria..., p. 369.

[7] E. Paraschiv, op. cit., p. 22.

[8] *Idem*, p. 19.

Izvoarele interne sunt cele create în cadrul organizațiilor europene, în special Uniunea Europeană și Consiliul Europei, în timp ce *izvoarele externe* sunt cele care presupun intervenția statelor terțe sau a altor organizații internaționale. Astfel, aceste izvoare se disting prin originea geografică, nu prin natura juridică diferită (ele pot fi acte interguvernamentale, acte unilaterale, principii de drept).

Izvoarele scrise constau în textul care poate fi adoptat de către statele membre ale unei organizații europene, precum Uniunea Europeană sau Consiliul Europei, sau care poate fi elaborat de organizația europeană (e.g. regulamente, directive, decizii, recomandări), în timp ce *izvoarele nescrise* se aseamănă cu principiile generale de drept și jurisprudența Curții de Justiție a Uniunii Europene și a Curții Europene a Drepturilor Omului. Interesant este că în dreptul european problema cutumei ca izvor de drept nu este larg dezbătută, ea nefigurând ca sursă formală. Există însă autori care pun acest inconvenient pe seama structurii relativ recente a acestui tip nou de drept^[1]. Totuși, procedura de modificare a tratatelor constitutive nu exclude *de plano* apariția cutumelor, însă, din moment ce validitatea acțiunilor instituțiilor Uniunii este verificată în baza dispozițiilor tratatelor, și nu în baza practicii instituțiilor, considerăm că practica nu ar putea fi creată de instituțiile Uniunii, ci doar de statele membre, dacă ar fi îndeplinite următoarele trei condiții^[2]:

- condiția obiectivă care constă într-o practică veche, incontestabilă, constantă și uniform aplicată (*longa diuturna inveterata consuetudo*);
- condiția subiectivă care impune obligativitatea respectivei practici, pentru a putea fi sancționată în cazul nerespectării sale (*opinio necessitatis*);
- condiția caracterului precis sau precizabil al regulii respective.

Mai mult, Curtea de Justiție a Uniunii Europene „nu a exclus această posibilitate (de a se forma cutume la nivel european, *n.n.*), arătând însă că o simplă practică nu poate fi sursă de drept dacă este *contra legem*, neputând să prevaleze asupra normelor Tratatelor. Dimpotrivă, o practică *praeter legem*, care să intervină în completarea textelor pentru rezolvarea unui aspect neprevăzut de Tratate, ar putea conduce la crearea unor reguli cutumiare. Se constată deja că, la nivel comunitar, se află în proces de formare o primă cutumă, care se referă la practica recurgerii din ce în ce mai des la acorduri informale, stabilite între instituțiile comunitare. Aceste acorduri nu trebuie însă confundate cu acordurile interinstituționale, care constituie izvoare complementare ale dreptului derivat comunitar”^[3].

Izvoarele constrângătoare și *izvoarele neconstrângătoare* se bazează pe distincția dintre *hard law* (în limba română, dreptul constrângător) și *soft law* (în

[1] D. Mazilu, Integrare europeană..., p. 81.

[2] E. Paraschiv, op. cit., p. 70-71.

[3] *Idem*, p. 71.

limba română, dreptul neconstrângător). Dreptul Uniunii Europene se bazează pe izvoare constrângătoare, capabile să acorde subiectelor de drept prerogative care să fie efective, iar, în caz de nerespectare a acestor prerogative, putând interveni forța constrângătoare a statelor membre sau chiar a Uniunii Europene. Este evident totuși că dreptul Uniunii se bazează și pe izvoare neconstrângătoare, care sunt menite să încurajeze un comportament juridic. Pentru a putea distinge între aceste două tipuri de izvoare, juriștii europeni trebuie să se bazeze pe considerații de formă și de conținut. Când vorbim despre formă, ne referim la actul în care regăsim normele juridice. Spre exemplu, dacă este un *regulament*, atunci cel mai probabil avem un act normativ constrângător. Dacă este o *recomandare*, atunci este un act normativ neconstrângător. Există totuși excepții, pentru că este important conținutul, nu actul în sine în care este „împachetat” conținutul.

Soft law ar părea la prima vedere un oximoron, mulți doctrinari contestând această categorie de drept pentru considerentul că dreptul presupune angajamente executorii, una dintre trăsăturile normei juridice fiind chiar obligativitatea.

În dreptul internațional public, rezoluțiile adoptate de către unele organizații internaționale, codurile de conduită, declarațiile sau comunicatele de la sfârșitul summit-urilor sau al altor negocieri constituie *soft law*. Desigur că *soft law* nu este o categorie închisă, astfel că, pentru a include anumite acte în această categorie, trebuie să efectuăm întotdeauna o analiză.

În dreptul european, am putea considera ca intrând în această categorie declarațiile generale de bunăvoință, de exemplu, cele de la sfârșitul ședințelor Consiliului European care nu este legislator, ci un factor de decizie. Prin aceste declarații, Consiliul „determină viitoarea orientare și chiar conținutul «hard law» (legislație sau amendamente la tratate) fără a crea imediat angajamente”^[1].

Astfel cum se menționează în doctrină, indicii ale existenței *soft law* la nivelul Uniunii regăsim încă din tratate, de exemplu art. 288 alin. (1) TFUE ^[2] care prevede că:

Pentru exercitarea competențelor Uniunii, instituțiile adoptă regulamente, directive, decizii, recomandări și avize.

Ultimul paragraf al acestui articol prevede expres că „recomandările și avizele nu sunt obligatorii”. Alte forme de *soft law* ar fi „programele care subliniază pașii care trebuie făcuți în vederea atingerii obiectivelor Comunității, concluziile adoptate la sfârșitul ședinței Consiliului European și anumite decizii ale ședinței în Consiliu a reprezentanților statelor membre”^[3].

[1] T. Kennedy, op. cit., p. 134.

[2] Text disponibil pe http://www.aippimm.ro/files/otimmc_files/6/612/tratat-instituire.pdf.

[3] T. Kennedy, op. cit., p. 135.

Considerăm totuși că doctrina trebuie să accepte și existența categoriei de *soft law*, care poate să se transforme în *hard law*.

În cadrul dreptului european, *diferitele categorii de izvoare de drept interacționează*. Mai mult, acest tip de drept „plasează interacțiunea între izvoarele naționale, internaționale și europene în inima construcțiilor sale”^[1]. Fiind un drept lacunar, el este supus principiului specialității, atât Uniunea Europeană, cât și Consiliul Europei nedispuând de plenitudine de competență. Astfel, unii autori subliniază că, din această cauză, „este vital pentru aceste organizații să se sprijine pe dreptul național, în special pe dreptul național al statelor membre, pentru a exista”^[2]. Aceiași autori remarcă faptul că dreptul european, deși a încercat să își proclame autonomia față de dreptul internațional, „întreține o legătură de filiație extrem de puternică” cu acesta^[3].

[1] J.-S. Bergé, S. Robin-Olivier, op. cit., p. 43.

[2] *Ibidem*.

[3] *Ibidem*.

Capitolul al III-lea.

Doctrina juridică europeană, izvor de drept

89. „Gândirea juridică, asemenea oricărei gândiri, a fost întotdeauna, de-a lungul epocilor și peste tot în lume, o dialectică efervescentă, un câmp de luptă și dezbateri asupra dreptății, utilității, binelui, răului: mizele mari ale vieții. Întreaga gândire juridică s-a ridicat întotdeauna împotriva nedreptății și împotriva neputinței dreptului de a veni în ajutorul celor săraci, al celor umili și al celor mici în fața celor puternici; ea a vrut întotdeauna ca dreptul să devină eliberator, să înceteze a fi opresiv. Dar aceasta este o lucrare fără sfârșit: un butoi al Danaidelor. Aproape tot timpul revin aceleași probleme: justificarea, critica sau exaltarea dreptății și a puterii; raporturile acestora cu forța, fapta, idealul, credința, natura, rațiunea, logica, dialectica, istoria, experiența, empirismul, lupta, libertatea, obținerea puterii, interesul, voința, utilitatea, progresul, decadența, piața; tot ceea ce constituie, în aventura umană, o rațiune de a trăi”^[1].

Doctrina (provine din latinescul *doctor*; *docere*, care înseamnă a învăța) reprezintă opinia autorilor care se exprimă pe o anumită problemă. Doctrina sau știința juridică cuprinde investigațiile, analizele, interpretările pe care specialiștii le dau fenomenului juridic, redate în tratatele și cursurile universitare, comentariile, repertoriile sistematice sau alfabetice, monografiile juridice, precum și în studiile, articolele și în alte materiale.

Încă de la început, trebuie să subliniem că rolul științei este teoretico-explicativ, deoarece interpretările științifice făcute materialului normativ îl îndrumă pe legiuitor în procesul de creare a dreptului sau pe judecător în procesul de aplicare a dreptului^[2]. Tocmai din această perspectivă, doctrina ca izvor de drept trebuie privită cu maximă prudență. În această privință, sunt elocvente întrebările pe care le formulează Nicolae Popa: „obligă pe legiuitor interpretarea legii dată într-o operă științifică și soluția propusă de autor? Este ținut legiuitorul (parlamentul) să se investească cu dezbaterrea unui proiect legislativ (sau a unor măsuri sau soluții) propus? Cu o lucrare științifică (tratată, monografie, curs, studiu, etc.)? Cu alte cuvinte, trebuie ca doctrinei să i se recunoască valoarea de inițiator legislativ?”^[3].

[1] Ph. Malaurie, *Antologia gândirii juridice*, Ed. Humanitas, București, 1997, p. 13 și urm.

[2] D. Mainguy, *Introduction générale au droit*, Ed. Litec, Paris, 2002, p. 139-142.

[3] N. Popa, op. cit., p. 155.

Răspunsul este, de asemenea, evident, deoarece în prezent acest rol este exclus, deși doctrina poate influența totuși procesul legislativ sau judecătoresc. Fără literatura juridică, realizarea dreptului prin aplicarea de către autoritățile statului ar putea fi inefficientă.

În mod evident, soluțiile și interpretările doctrinei pornesc de la fapte reale și se bazează pe cazuri practice, pe care apoi, pe cale de generalizare, le interpretează teoretic și le explică.

Deși, de-a lungul timpului, rolul doctrinei a fost mult mai important pentru juriști (de exemplu, în Roma antică – *ius publice respondendi*), doctrina este în prezent considerată un *izvor mediat al dreptului*, ea nefiind o sursă creatoare nemijlocită de drept.

În ceea ce privește apariția tipologiei dreptului european, Nicolae Popa remarcă faptul că „se reproduce întregul^[1] sistem al izvoarelor dreptului, fiind recunoscută și doctrina izvor de drept”^[2].

90. Trebuie subliniat că întreaga istorie a dreptului a fost brăzdată de ideile și analizele unor mari teoreticieni, care au dezvoltat gândirea juridică. Pornind de la Moise, Solon, Platon, Aristotel și Cicero și ajungând la Immanuel Kant, Rudolf von Ihering, François Géný, Nicolae Titulescu, Mircea Djuvara, Hans Kelsen, dreptul a fost pas cu pas fundamentat, doctrina dreptului având un rol important în construirea sistemelor de drept. Aceste personalități sonore au creat școli și curente, prin propovăduirea anumitor soluții la problemele juridice analizate, toate aceste soluții și idei conducând la dezvoltarea științei juridice.

În dreptul roman, doctrina era adevărat izvor formal de drept prin delegarea de către împărat. La început, pontifii fiind jurisconsulți aveau puterea de a interpreta și crea dreptul. Prin divulgarea procedurii judiciare de către scribul Flavius, în secolul al V-lea î.e.n., dreptul denumit *Jus Flavianum* a devenit accesibil oamenilor de rând. În decursul timpului, interpretarea legislației a revenit pretorilor și jurisconsulților laici. Ulterior, atunci când exista o problemă unde legislația tăcea, judecătorii erau legați de opinia comună sau majoritară a cinci mari jurisconsulți: Gaius, Papinian, Paul, Ulpian și Modestin. În caz de număr egal de voturi, opinia lui Papinian prelua. Mai mult, judecătorii erau simpli cetățeni, motiv pentru care ei se rezumau la verificarea îndeplinirii unor formalități sau pronunțarea unor anumite formule. Jurisconsulții nu ofereau doar consultații în privința chestiunilor juridice (*respondere*), ci și redactau acte juridice (*cavere*) și conduceau procesele judiciare (*agere*).

La o analiză amănunțită a *Digestelor* lui Iustinian, putem observa că ele au fost inspirate „numai din doctrină, care astfel a dobândit putere de lege”^[3].

[1] Deși profesorul A. Fuerea consideră că în dreptul Uniunii cutuma este „cvasi-inexistentă”.

[2] N. Popa, op. cit., p. 162.

[3] A. Văllimărescu, Pragmatismul juridic. Studiu de filozofie a dreptului, București, 1927, p. 243.

Și în perioada medievală, odată cu receptarea dreptului roman în lume, rolul doctrinei a fost păstrat și chiar sporit, din cauza judecătorilor care, „lovindu-se de nesiguranța și obscuritatea dreptului consuetudinar (...), căutau soluții în comentariile operele științifice”^[1]. În Franța, se discuta și despre *dreptul profesorilor*, ale căror opinii constituiau izvoare directe de drept, îmbrățișate de judecătorii epocii. Odată însă cu marile codificări din Franța și Germania realizate în secolul al XIX-lea, rolul doctrinei începe să scadă, unii autori fiind acuzați că nu s-au ridicat deasupra textului juridic și că le-a lipsit spiritul critic în fața măreției codurilor.

În ceea ce privește curentele juridice ca doctrină reprezentativă, încă din antichitate, s-au prefigurat ideile jusnaturaliștilor, valabile și în prezent, idei care au la bază permanențele naturii umane în orice loc și timp, delimitându-se de dreptul pozitiv creat de oameni și fiind distinct de dreptul natural, care este universal și imuabil. Marele merit al acestui curent este, credem noi, ideea că omul și drepturile sale sunt firești, inerente naturii sale.

Desigur că și alte școli de drept au avut o contribuție importantă la explicarea dreptului, dintre care amintim: școala istorică a dreptului, idealismul în drept, pozitivismul, pseudopozitivismul, normativismul, realismul juridic.

Pe bună dreptate, doctrina „este într-un fel oglinda dreptului pe care îl comentează, interpretează, precizează și sistematizează”^[2], nefiind copia fidelă a acestuia. Ea creează uneori „o imagine deformată deoarece membrii doctrinei în formularea opiniei lor dau o viziune care este personală”^[3]. Firește că deformarea dreptului nu trebuie privită negativ, ci ca o sursă „revelatoare de bogății nebănuite, ascunse”^[4] în ceea ce nu se vede în normele juridice.

Pentru a putea analiza și critica dreptul, doctrina trebuie să fie liberă să ia poziția pe care o consideră potrivită și caracteristică. Totodată, doctrina este pluralistă, pot exista multe opinii și stiluri. Ea poate fi părtinitoare sau polemică, spre deosebire de judecător, care trebuie să tranșeze un litigiu.

91. Pentru ca doctrina să fie respectată, ea trebuie să provină de la persoane calificate, respectabile. Totuși, doctrina nu mai este un izvor creator de drept, ci este un izvor interpretativ, ea ncreând norme juridice noi. Ea inspiră judecătorul și practicianul dreptului, face cunoscute hotărârile judecătorești, putând totodată influența legiuitorul pe calea propunerilor *de lege ferenda*.

În doctrină se subliniază că doctrina are trei misiuni: *de informare* (cea mai neutră misiune, depășește descrierea, iar informația este ordonată și sistematizată), *de clarificare a dreptului* (rolul major, de a înțelege și de a face să se

[1] E. Paraschiv, op. cit., p. 112.

[2] S. Druffin-Bricca, L.-C. Henry, Introduction générale au droit, ed. a 5-a, Ed. Gualino, 2011, p. 145.

[3] Ibidem.

[4] Ibidem.

înțelegeă dreptul; interpretarea și explicarea dreptului presupun judecăți de valoare), *de sistematizare a dreptului* (ea revelează dreptul confuz și nesigur, devenind o „oglină vrăjitoarească”)^[1]. Un rol important al doctrinei este și faptul că ea pregătește terenul legiuitorului pentru viitor, prin propuneri *de lege ferenda* sau reforme necesare ameliorării sistemului juridic existent.

Importanța acordată doctrinei juridice variază considerabil între juriștii din sistemul de drept romano-germanic, pe de o parte, și juriștii din sistemul de *common law*, pe de altă parte. Totuși, nu se poate contesta rolul doctrinei juridice în sistemul de *common law*, deoarece glose precum faimoasa carte a lui Cook, *Commentary upon Littleton* (1628), vândută până în anul 1832 în 19 ediții, sau cartea *Commentaries of the Laws of England* (1765) a lui Blackstone au avut o importanță covârșitoare în predarea și practica dreptului. În ultimii ani, chiar și în hotărârile engleze regăsim referiri la doctrină, dacă nu există precedente judiciare potrivite și dacă autorul citat a decedat^[2].

Ne aducem aminte de cuvintele pline de sensibilitate ale lui Gheorghe Mihai în ceea ce privește doctrina și interdisciplinaritatea dreptului: „sunt îndeajuns de mulți autori care adastă în stricta fenomenalitate a juridicului, desfătându-se cu detalieri tehnice de mare finețe, asemenea patinatorului profesionist pe gheața lucie a lacului, în piruetele sale admirabile, fără a-și pune problema: ce este, ce ar putea fi dedesubt? Firește, inteligentele piruete tehnice sunt opinii, cum le și consideră; și nici nu pot fi altfel, căci pentru teorii trebuie spartă gheața, trebuie coborât în adâncuri, adică trebuie depășit nivelul opiniilor. Dreptul se oferă și patinatorului și scufundătorului. El face loc și opinentului comentator al legilor, instabile, și teoreticianului care caută temeieri și elaborează modele abstracte. Cu opiniile nu depășim juridicul, adică suprafața lucrurilor. Pentru a fi transformat în obiect epistemologic, dreptul solicită trecerea de la «puncte de vedere» la «orizonturi de vedere», în care se vor fi aflând ontologia, gnoseologia, logica, metodologia, istoria și sociologia. Problemele dreptului sunt pline de ele, ba, poate pentru că sunt mai ales ele, soluțiile sunt bogate de adevăr”^[3].

Astfel, putem conchide că juristul învie norma juridică, deoarece nu textul normei este aplicabil, ci dreptul cuprins în ea, semnificațiile fixate de legiuitor în ea, structura logică a normei trebuind să fie descifrată.

92. În aproape șaiszeci de ani, dreptul Uniunii Europene a căpătat o nouă dimensiune juridică și datorită doctrinei juridice. Doctrina europeană s-a întreat deseori dacă există „o gândire juridică europeană”^[4], „o cultură juridică europeană”^[5]

[1] S. Druffin-Bricca, L.-C. Henry, op. cit., p. 150.

[2] T. Kennedy, op. cit., p. 132.

[3] Gh.C. Mihai, *Inevitabilul drept...*, p. 16.

[4] A.-J. Arnaud, *Pour une pensée juridique européenne*, P.U.F., Paris, 1991.

[5] S. Poillot-Peruzzetto (coord.), *Vers une culture juridique européenne*, L.G.D.J., Montchrestien, 1998.

sau „un *acquis comunitar*”^[1], dacă există „o receptare”^[2] a dreptului Uniunii Europene la nivel național sau internațional. Toate aceste întrebări conduc juristul european la gândul că suntem în cadrul unui proces de „europenizare” a dreptului (deși, înainte de Tratatul de la Lisabona, se vorbea și de „comunitarizarea” dreptului^[3]). Astfel cum aminteam anterior, prin sensul larg al termenului de „europenizare”^[4] se poate înțelege dreptul Uniunii Europene și dreptul Consiliului Europei. Astfel, doctrina europeană a condus la definirea europenizării dreptului, care, în concepția ei, vizează în ansamblul său fenomenul juridic european, cuprinzând acțiunea celor două principale organizații europene: Consiliul Europei și Uniunea Europeană.

93. Chiar dacă rareori Curtea Europeană de Justiție invocă considerente doctrinare, uneori criticismul susținut și persuasiv al doctrinei față de o hotărâre sau de o poziție a Curții poate să conducă la o schimbare de viziune. Tom Kennedy^[5] invocă în sprijinul unei astfel de păreri refuzul categoric al Curții în cauza *Kalanke*^[6] prin care să se permită regulilor naționale care garantează femeilor prioritate absolută și necondițională la numirea în funcție (față de bărbați), fapt care ar fi fost o măsură decurgând din egalitatea de șanse între femei și bărbați. Acest refuz categoric a fost aspru criticat în jurnalele juridice și a condus la atenuarea opiniei Curții în cauza *Marschal*^[7].

Un rol important îl au Avocații generali din cadrul Curții Europene de Justiție. Ne raliem doctrinei^[8] care consideră că „în ce privește izvoarele dreptului European, opiniile Avocaților generali pot fi situate undeva între «hotărâri judecătorești» și «doctrina celor mai calificați specialiști» la care se face referire în Statutul Curții Internaționale de Justiție”^[9].

[1] C. Aubert de Vincelles, J. Rochfeld (coord.), *L'acquis communautaire. Les sanctions de l'inexécution du contrat*, colecția Etudes Juridiques, Economica, 2006.

[2] J.-S. Bergé, M.-L. Niboyet (coord.), *La réception du droit communautaire en droit privé des Etats membres*, Ed. Bruylant, Bruxelles, 2003.

[3] Acest termen trimitea evident la „dreptul comunitar”.

[4] Sensul restrâns al termenului „europenizare” a fost abandonat, el făcând referire la influența exercitată de către dreptul european „non-comunitar”, fiind vizate dreptul Consiliului Europei și dreptul Uniunii Europene, astfel cum s-au dezvoltat, în afara Comunității Europene, în două mari domenii: politica externă de securitate comună și cooperare în materie penală și polițienească. A se vedea J.-S. Bergé, S. Robin-Olivier, *Introduction au droit européen*, ed. a 2-a, Ed. Themis/Droit, P.U.F., 2011, p. 32.

[5] T. Kennedy, op. cit., p. 132.

[6] CJCE, cauza C-450/93, *Kalanke c. Freie Hansestadt Bremen* [1995], ECR I-3051.

[7] CJCE, cauza C-409/95, *Marschall c. Land Nordrhein-Westfalen* [1997], ECR I-6363.

[8] T. Kennedy, op. cit., p. 133.

[9] Art. 38 din Statutul Curții Internaționale de Justiție (text disponibil pe <http://www.monitoruljuridic.ro/act/statut-din-26-iunie-1945-al-curtii-internationale-de-justitie-emitentorganizatia-natiunilor-unite-publicat-n-monitorul-19363.html>):

Deși Avocații generali nu decid în cauzele respective, iar Curtea nu este obligată să urmeze concluziile lor, totuși, opiniile Avocaților generali se poziționează deasupra scrierilor academice din operele de specialitate, deoarece ei sunt membri ai Curții Europene de Justiție, având aceleași calificări și același statut ca judecătorii Curții.

În deciziile lor, judecătorii pornesc deseori de la raționamentul Avocaților generali, chiar adoptându-l în final. Spre exemplu^[1], puține sunt cazurile în care în hotărâre se menționează că, „plecând de la motivele invocate de Avocatul general (...), răspunsul la întrebarea supusă Curții trebuie să fie...”, pe când, în majoritatea cauzelor, Curtea citează opinia Avocatului general, după ce menționează că „astfel cum Avocatul general a demonstrat/precizat...”.

Interesant este că Avocații generali pot analiza mai pe larg o anumită problemă, spre deosebire de judecători, care trebuie să răspundă unei probleme concrete de drept. De asemenea, ei pot critica jurisprudența anterioară a Curții sau pot avansa idei radicale. Toate aceste opinii, chiar dacă nu sunt preluate de judecători, sunt publicate împreună cu hotărârea Curții, argumentele Avocaților generali putând fi ulterior dezvoltate și însușite de juriștii europeni, fiind supuse cercetării Curții de Justiție în alte cauze, iar astfel opiniile respective pot deveni parte din jurisprudență. Deși Curtea Europeană de Justiție a adoptat un sistem colegial de pronunțare a hotărârilor, opiniile Avocaților generali neluate în considerare de Curte și publicate împreună cu hotărârile pot fi considerate ca reprezentând opinii separate.

Trebuie subliniat că, „în final, în acele extrem de rare cazuri în care o cauză este retrasă înainte de pronunțarea unei hotărâri finale a Curții Europene de Justiție, opinia Avocatului general în respectiva cauză rămâne ca o hotărâre a Curții de Primă Instanță neapelată, ca o autoritară, dacă nu definitivă, specificare a dreptului în acea situație particulară, iar opinia va fi totuși publicată în raporturile cauzelor din fața Curții”^[2].

„1. Curtea, a cărei misiune este de a soluționa conform dreptului internațional diferendele care îi sunt supuse, va aplica:

- a. convențiile internaționale, fie generale, fie speciale, care stabilesc reguli recunoscute în mod expres de statele în litigiu;
- b. cutuma internațională, ca dovadă a unei practici generale, acceptată ca drept;
- c. principiile generale de drept recunoscute de națiunile civilizate;
- d. sub rezerva dispozițiilor art. 59, hotărârile judecătorești și doctrina celor mai calificați specialiști în drept public al diferitelor națiuni, ca mijloace auxiliare de determinare a regulilor de drept (s.n.).

2. Prezenta dispoziție nu aduce atingere dreptului Curții de a soluționa o cauză *ex aequo et bono*, dacă părțile sunt de acord cu aceasta”.

^[1] T. Kennedy, op. cit., p. 133.

^[2] *Ibidem*.

Capitolul al IV-lea.

Jurisprudența instanțelor Uniunii Europene, izvor de drept

94. *Jurisprudența* (denumită și *practică judecătorească*) cuprinde totalitatea hotărârilor judecătorești care sunt pronunțate de către instanțele de toate gradele, cu prilejul judecării cauzelor care le revin, într-un sistem judecătoresc. Unii autori^[1] pun problema utilității luării în considerare a totalității hotărârilor judecătorești, inclusiv a celor greșite, deoarece susțin că doar hotărârile „care contribuie la cristalizarea unei practici corecte în aplicarea legilor de către instanțele de judecată” ar trebui luate în considerare, deoarece acelea care sunt greșite sau cele care nu pot fi folosite ar trebui considerate improprii în acest scop.

Ulpan definea jurisprudența ca fiind „cunoașterea lucrurilor divine și umane, știința justului și injustului”^[2].

Rolul jurisprudenței constă în *interpretarea și aplicarea legii* la cazuri concrete.

95. În funcție de sistemul de drept dintr-o țară, jurisprudența poate sau nu poate avea un rol creator, cu alte cuvinte, poate sau nu poate să constituie un izvor de drept. Astfel, în statele care au adoptat sistemul *common law*, jurisprudența este izvor de drept (e.g. Marea Britanie, Statele Unite ale Americii, Australia, Nigeria), în timp ce, în statele care au adoptat sistemul romano-germanic, jurisprudența nu este izvor de drept (e.g. România, Franța, Belgia). Totuși, trebuie subliniat că indiferent de sistemul juridic în care ne regăsim, de multe ori se observă că instanțele judecătorești ajung în multe situații la soluții unitare atunci când interpretează sau aplică la un caz concret o normă juridică. Mai mult, doctrina juridică din sistemul romano-germanic, precum și avocații invocă jurisprudența instanțelor competente, în sprijinirea argumentelor lor. Din aceste cauze, putem afirma că jurisprudența în această familie de drept joacă totuși un rol informal.

96. În teoria dreptului, se discută despre distincția dintre jurisprudență și precedent judiciar. Dacă deja am aflat ce înțelegem prin termenul de *jurisprudență*, prin *precedent judiciar* înțelegem faptul că „judecătorul poate pronunța

[1] E. Paraschiv, op. cit., p. 79.

[2] *Iuris prudentia est divinarum atque humanarum rerum notitia, iusti atque iniusti scientia.*

decizii cu valoare generală^[1], decizia judecătorului fiind sursă creatoare a dreptului, și nu interpretativă. Astfel, putem defini precedentul judecătoresc ca fiind „autoritatea pe care o poate avea o decizie judiciară față de cauzele analoage. În măsura în care o decizie anterioară interpretează dreptul existent, această interpretare se impune în cauzele suficient de asemănătoare”^[2]. Aceste „decizii de principiu”, deși „soluționează cazuri concrete, prezintă un interes larg, deoarece au valoare și pentru viitor, fiind în măsură să inspire soluțiile ulterioare pentru cazurile asemănătoare”^[3], în acestea judecătorii având o contribuție creatoare, ei clarificând lacunele legii echivoce sau incomplete.

Spre exemplu, în sistemul juridic românesc (deci în cadrul dreptului romano-germanic) întâlnim totuși și decizii care sunt considerate precedente judiciare:

- deciziile Înaltei Curți de Casație și Justiție în cazul recursului în interesul legii sunt soluții interpretative, constante și unitare, „pe baza lor soluționându-se cauzele cu care sunt investite instanțele de judecată”^[4];

- deciziile Înaltei Curți de Casație și Justiție pentru dezlegarea unor chestiuni de drept au scopul unificării practicii judiciare;

- deciziile Curții Constituționale în materia controlului de constituționalitate. Excepția de neconstituționalitate a unui text de lege sau ordonanță se ridică în fața unei instanțe de judecată, unde părțile își apără sau își valorifică un interes legitim. În aceste cazuri, Curtea se pronunță *în drept*, ea nu soluționează pe fond litigiul, părțile, după soluționarea de către Curte a excepției, continuând procesul în fața instanțelor ordinare. Deciziile de neconstituționalitate pronunțate de Curte au efecte *erga omnes* și nu *inter partes litigantes*. Fiind obligatorii *erga omnes*, deciziile Curții sunt evocate ca *precedente*, întrucât un text de lege odată declarat neconstituțional, pe temeiul ridicării unei excepții într-un proces, nu mai poate face obiectul unei excepții de neconstituționalitate.

97. Uniunea Europeană, este fondată pe drept, având la bază tratate, acte juridice ale instituțiilor Uniunii și jurisprudența Curții de Justiție a Uniunii Europene.

Mai mult, Curtea a contribuit la afirmarea dreptului european, reprezentând o pârgie puternică de integrare europeană, deoarece, în multe probleme, Curtea de Justiție a completat și interpretat dispozițiile tratatelor concomitent cu garantarea respectării lor.

Doctrina juridică recunoaște jurisprudenței Curții calitatea de izvor de drept al Uniunii Europene, deoarece „fiecare aplicare a dreptului necesită interpreta-

[1] N. Popa, op. cit., p. 163.

[2] *Ibidem* apud H. Brun, G. Trembleay, Droit constitutionnel, Cowansville (Québec), 1990, p. 24.

[3] E. Paraschiv, op. cit., p. 79.

[4] N. Popa, op. cit., p. 164.

re, care înseamnă că, într-un fel sau altul, regulile sunt perfecționate și suplimentate, astfel că sunt impuse reguli noi, care, deși teoretic obligă numai părțile în litigiu, în practică au o valabilitate generală de lege... se consideră că jurisprudența Curții este un izvor esențial de drept, întrucât în numeroase probleme Curtea de Justiție completează și precizează dispozițiile Tratatului, concomitent cu asigurarea respectării lor”^[1].

Hotărârile Curții de Justiție a Uniunii Europene nu joacă același rol în sistemul UE ca cele din țările *common law*. Lipsa principiului *stare decisis* semnalează diferența. Totuși, „cauzele sunt deseori văzute în UE ca surse exclusive de autoritate a căror funcție este de a *lega* viitoarele curți și legiuitori”^[2]. Hotărârile sunt opozabile doar părților litigiului, ele nefiind opozabile *erga omnes*, însă au un efect indirect creator de drept, deoarece se indică și modalitatea de soluționare a litigiilor similare^[3]. Totuși, trebuie remarcat că, deși uneori Curtea face referire expresă la hotărârile anterioare proprii, pentru a își fundamenta noile hotărâri, alteleori ea a decis „că nu este obligată de hotărârile sale precedente și că instanțele naționale sunt îndreptățite să ceară o nouă hotărâre preliminară, dacă ele nu vor să urmeze o decizie dată asupra unei probleme asemănătoare, într-o cauză anterioară”^[4].

Hotărârile Curții de Justiție pentru interpretarea și aplicarea unitară a dreptului Uniunii sunt obligatorii pentru instituțiile Uniunii Europene și pentru statele membre. Instanțele naționale trebuie să aplice legislația Uniunii în activitatea lor, fapt ce demonstrează caracterul de izvor de drept al jurisprudenței Curții. Mai mult, părțile unui litigiu pot invoca în fața instanțelor naționale deciziile anterioare ale Curții de Justiție, care sunt obligatorii pentru statele membre.

Curtea nu doar interpretează dreptul Uniunii, ci umple și lacunele sale, identificând principii de drept, devenite izvoare de drept de sine stătătoare, și prefigurând uneori evoluția legislativă. Rolul important al judecătorilor Uniunii rezultă și din faptul că acest tip de drept este un drept nou, în formare.

Secțiunea 1. Scurt istoric al Curții de Justiție

98. În anul 1957, când a fost creată Curtea de Justiție, practica justiției constituționale tocmai se consolida în Europa, doar Constituțiile Germaniei și Italiei prevăzând această instituție la acel moment. Vizionarul Jean Monnet a considerat atunci că pentru dezacordurile dintre statele membre cu privire la

^[1] F. Cotea, op. cit., p. 469.

^[2] D.J. Gerber, Dimensions of European Union Law: A Symposium. European Law: Thinking about it and Teaching it – An Introduction to the Symposium, în Columbia Journal of European Law nr. 379, 1994-1995, vol. I, p. 387.

^[3] E. Paraschiv, op. cit., p. 96.

^[4] *Idem*, p. 98.

Comunitățile Europene este necesară crearea unei jurisdicții speciale. De asemenea, statele membre au îmbrățișat această idee și pentru a dispune de un recurs împotriva Înaltei Autorități a CECO.

Sistemul jurisdicțional european se distinge de jurisdicțiile internaționale clasice și concentrează funcții jurisdicționale inedite cu ajutorul cărora *îmbogățește dreptul Uniunii Europene*.

Constituirea, organizarea, precum și funcționarea Curții de Justiție au fost prevăzute în tratatele constitutive (Tratatul de la Paris – 1951; Tratatul de la Roma – 1957) și în cele două protocoale cu privire la Statutul Curții de Justiție care le completează. În martie 1953 a fost redactat propriul Regulament de procedură al Curții, care a fost aprobat de Consiliul de Miniștri.

La început, Curtea a adoptat o jurisprudență prudentă, iar odată cu progresele construcției comunitare, a crescut și numărul acțiunilor introduse în fața Curții, fapt ce a determinat necesitatea decongestionării activității acestei jurisdicții și instaurarea unui al doilea grad de jurisdicție.

Prin Actul Unic European s-a acordat posibilitatea creării unei noi jurisdicții alături de CJCE, astfel că ulterior a fost creat, prin decizia Consiliului din data de 24 octombrie 1988, Tribunalul de Primă Instanță al Comunităților Europene.

Prin decizia Consiliului din data de 2 noiembrie 2004, în conformitate cu dispozițiile Tratatului de la Nisa, a fost alăturată Tribunalului de Primă Instanță o nouă jurisdicție specializată, Tribunalul Funcției Publice. Această instanță a preluat din competența Tribunalului de Primă Instanță litigiile dintre Comunități și funcționarii acestora (întemeiate pe art. 236 TCE și art. 152 TCEEA), precum și litigiile dintre agențiile sau organismele Uniunii și funcționarii acestora, care intrau în competența Curții de Justiție.

Prin Tratatul de la Lisabona, care a modificat TUE, dar și TCE, au fost modificate și organizarea și funcționarea Curții de Justiție. În art. 13 TUE post-Lisabona s-a prevăzut că denumirea acestei instituții va fi „Curtea de Justiție a Uniunii Europene”, iar prin art. 19 TUE au fost completate prevederile tratatelor precedente în legătură cu organizarea și funcționarea Curții de Justiție.

Astfel, dacă până la Tratatul de la Lisabona, existau sub umbrela Curții de Justiție a Comunităților Europene, Curtea de Justiție, Tribunalul de Primă Instanță și Tribunalul Funcției Publice, după intrarea în vigoare a Tratatului de la Lisabona există Curtea de Justiție, Tribunalul și Tribunalul Funcției Publice.

99. Curtea de Justiție a Uniunii Europene (CJUE) sancționează încălcările dreptului european. Cu sediul la Luxemburg, ea este compusă din 28 de judecători [potrivit art. 19 alin. (2) TUE post-Lisabona], câte un judecător pentru fiecare stat membru, asistați de 8 Avocați generali [art. 252 TFUE (fostul art. 222 TCE) – acest număr poate fi mărit de către Consiliu], care au ca rol prezentarea unor concluzii independente, „în mod public, cu deplină imparțialitate și în de-

plină independență”^[1], în cauzele care necesită intervenția lor, conform Statutului Curții.

Conform art. 19 alin. (1) TUE, Curtea asigură „respectarea dreptului în interpretarea și aplicarea tratatului”, precum și a dispozițiilor stabilite de instituțiile competente ale Uniunii. Curtea are trei funcții: verificarea conformității actelor instituțiilor Uniunii cu dispozițiile tratatelor, sancționarea încălcării de către state a obligațiilor care le revin potrivit tratatelor, precum și tranșarea diferendelor dintre Uniune și agenții săi. O altă funcție pe care o are Curtea este aceea de organ jurisdicțional cu rol consultativ, de exemplu, pentru verificarea conformității actelor Uniunii cu tratatele unui acord extern al UE.

În ceea ce privește hotărârile Curții, menționăm că acestea sunt obligatorii, dar și executorii pe teritoriul statelor membre.

Astfel cum se precizează în doctrină, „noul tratat (Tratatul de la Lisabona, *n.n.*), la cererea Regatului Unit, nu menționează în mod explicit supremația dreptului comunitar asupra drepturilor naționale, dar acest principiu face obiectul unei declarații care trimite la jurisprudența CJCE: «faptul că principiul supremației nu este inclus în Tratatul de la Lisabona nu schimbă în niciun fel existența principului și jurisprudența Curții» (Declarația nr. 17, cu privire la supremație)”^[2].

Unii autori subliniază că „interpretând tratatele în sensul unei integrări din ce în ce mai ample, CJCE joacă potențial rolul unei Curți constituționale comunitare”^[3].

Pe scurt, această jurisdicție internațională este un organ *sui-generis*, cu caracter supranațional. Unicitatea ei provine din îmbinarea extrem de interesantă a prerogativelor diferitelor tipuri de instanțe interne și internaționale, permanente sau ad-hoc: instanță internațională propriu-zisă (conform art. 258 TFUE), curte constituțională (conform art. 267 TFUE), instanță de contencios administrativ (conform art. 263 TFUE), instanță de muncă sau civilă (TFP), instanță de arbitraj (conform clauzelor compromisorii din contracte sau convențiilor de arbitraj), instanță de recurs (deși jurisdicțiile internaționale, de regulă, cunosc un singur grad de jurisdicție) și instanță supremă (asigurând unitatea jurisprudenței Uniunii și completarea lacunelor dreptului unional).

Secțiunea a 2-a. Recunoașterea calității de izvor de drept a jurisprudenței Curții

100. Jurisprudența Curții de Justiție a Uniunii Europene ocupă un loc foarte important în sistemul izvoarelor dreptului Uniunii Europene, deoarece, în multe

[1] D. Vătăman, *Dreptul Uniunii...*, p. 115.

[2] B. Alomar, S. Daziano, C. Garat, op. cit., p. 169.

[3] *Idem*, p. 162.

cazuri, Curtea completează și interpretează dispozițiile tratatelor, concomitent cu garantarea respectării acestora. Putem afirma astfel că judecătorul european „se confruntă cu un sistem de drept în formare”^[1], el realizând o „jurisprudență creativă, pretoriană; jurisprudența a prefigurat astfel deseori evoluția legislativă”^[2].

Curtea de Justiție este competentă să hotărască, cu titlu preliminar, cu privire la interpretarea tratatelor, dar și la validitatea și interpretarea actelor instituțiilor Uniunii Europene.

Organizând și funcționând după tradiția sistemelor de drept continentale, reamintim că jurisprudența Curții nu este de tipul precedentului judiciar, hotărârile pronunțate neavând efecte *erga omnes*. Totodată, trebuie menționat că aceste soluții pe care le pronunță Curtea sunt obligatorii în ceea ce privește interpretarea dispozițiilor dreptului Uniunii. Interesant este că „la începutul activității Curții, judecătorii își consultau în fapt propria jurisprudență în materia respectivă, dar nu se considerau legați de ea. Chiar dacă erau convingși de considerentele unei hotărâri pronunțate într-o altă cauză asemănătoare, nu o citau în propria hotărâre și nu făceau trimiteri de niciun fel. Multă vreme Curtea de Justiție și-a redactat hotărârile în acest mod, astfel încât chiar și atunci când soluția era aceeași cu cea pronunțată anterior, Curtea nu făcea trimiteri exprese, ci a repetat întocmai considerentele”^[3]. În timp, Curtea a început să facă trimiteri exprese la jurisprudența anterioară.

Secțiunea a 3-a. Metodele de interpretare ale Curții

101. Chiar și normele juridice ale Uniunii sunt o creație intelectuală, având un autor, așa cum ideea „din *Corpus iuris civilis* are ca autor un grup de jurisconsulți, cum Codul lui Manu – al unui grup de juriști-teologi –, cum poemul «Luceafărul» constituie creație intelectuală în formă artistică a autorului Mihai Eminescu”^[4]. Dacă aceste documente nu veneau din partea autorităților, nu aceeași este situația în cazul actelor normative, care provin de la legiuitor, impunând conduita în societate, în vederea asigurării ordinii juridice.

Dacă, la prima vedere, am putea afirma că termenul *metodologie* „este o vocabulă anostă lipsită de viță nobilă care aparține birocrățiilor”^[5], ulterior descoperim că însuși dreptul „cu a lui rețea normativă instituită în numele lui a

[1] L. Gheorghiu, *Evoluția sistemelor juridice contemporane. Privire specială asupra tipologiei dreptului comunitar*, Ed. Universul Juridic, 2004, p. 189.

[2] *Ibidem*.

[3] T. Ștefan, B. Andreșan-Grigoriu, *Drept comunitar*, Ed. C.H. Beck, București, 2007, p. 138.

[4] Gh.C. Mihai, *Teoria dreptului*, ed. a 3-a, Ed. C.H. Beck, București, 2008, p. 81.

[5] I. Craiovan, *Metodologie...*, p. 9.

«ceea ce trebuie să fie» - cum trebuie să fie – este o «metodologie»^[1]. Metodele sunt obligatorii în orice proces de analiză, Lucian Blaga observând că orice filosof trebuie să fie preocupat „în prealabil” de metoda pe care să o urmeze.

Normele juridice nu sunt adoptate într-un vacuum, ci sunt concepute pentru a se aplica unor situații practice, de viață. Normele juridice sunt caracterizate de generalitate și impersonalitate, tocmai pentru a se aplica unei multitudini de situații de fapt. Interpretarea „reprezintă o mijlocire între drept și realitatea vieții”^[2], care se situează între știință și artă. Știința pentru că este imperios necesar a se folosi metodele de interpretare și artă pentru că judecătorul este totuși creativ atunci când interpretează înțelesul normelor juridice. Însă, flexibilitatea normei juridice poate să reprezinte o greutate pentru judecători în momentul aplicării dreptului. Conform doctrinei, există chiar o zonă gri între „simpla explicație a normei respective și adoptarea unei virtuale reguli noi de către judecător în respectiva cauză”^[3]. Poziționarea judecătorului spre a doua limită poate da naștere criticării soluției, pe motivul uzurpării calității de legiuitor, afectând astfel credibilitatea întregii instituții judiciare (atât Curtea Europeană de Justiție, cât și Curtea Europeană a Drepturilor Omului fiind criticate pentru acest motiv).

102. Neexistând coduri speciale de interpretare, Curțile se pot folosi de metodele pe care le vom aborda în continuare, putând să recurgă deseori la principiile generale de drept.

Curtea recurge la metodele generale de interpretare din sistemele juridice naționale – metoda gramaticală, metoda sistematică, metoda teleologică și metoda istorică –, neexistând o ierarhie între aceste metode. Totuși, aceste metode de interpretare a dreptului Uniunii diferă în oarecare măsură de cele utilizate de dreptul național al statelor membre. De exemplu, din cauza multilingvismului caracteristic Uniunii, actele juridice elaborate de instituțiile Uniunii sunt traduse în cele 24 de limbi oficiale, fapt care impune ca interpretarea gramaticală să presupună compararea textelor autentice ale diferitelor variante lingvistice ale actului respectiv^[4].

Metoda aleasă de Curte va fi întotdeauna cea mai potrivită pentru atingerea scopurilor și funcționării Uniunii. De regulă, prima metodă la care apelează Curtea este *metoda gramaticală* care presupune, în primă instanță, analiza semantică a actului respectiv, prin compararea diferitelor variante lingvistice. În folosirea acestei metode, este esențial să se dea prioritate sensului reținut în dreptul Uniunii pentru anumiți termeni, și nu celui oferit de legislațiile naționale^[5].

[1] I. Craiovan, *Metodologie...*, p. 9.

[2] N. Popa, op. cit., p. 206.

[3] T. Kennedy, op. cit., p. 251.

[4] A se vedea Partea a II-a, Capitolul I, Secțiunea a 7-a, §3. Procesul european de legiferare și textele autentice.

[5] CJCE, cauza C-149/79, *Comisia c. Belgiei* [1980], ECR I-3881, parag. 19, cauza C-43/77, *Riva* [1977], ECR I-2175, parag. 15.

Metoda istorică nu are aceeași importanță ca în interpretarea normelor juridice naționale, din cauza multiplelor schimbări survenite de-a lungul existenței acestei construcții supranaționale (unele chiar contradictorii). Totuși, în jurisprudența Curții observăm anumite cauze^[1] în care această metodă a fost utilizată cu succes.

Metoda sistematică presupune o interpretare prin raportare la sistemul general al normelor respective din domeniul analizat. Prin folosirea acestei metode se urmărește evitarea oricărei interpretări care să contravină altor reguli de interpretare.

Metoda teleologică vizează analiza scopului normei juridice, prin utilizarea obiectivelor Uniunii, de multe ori. Datorită principiului efectului util, interpretarea dreptului Uniunii trebuie să asigure efectul cel mai larg al normei interpretate. De multe ori, această metodă necesită analiza bazei juridice și a considerentelor care au stat la baza adoptării actului normativ.

Cunoașterea acestor metode și tehnici este foarte importantă pentru practicieni, deoarece oferă previzibilitate asupra hotărârilor Curții Europene de Justiție și chiar ale Curții Europene a Drepturilor Omului.

Metoda de interpretare a Curții este una *dinamică, apelând de foarte multe ori la principiile generale de drept*. Din punct de vedere metodic, observăm că metoda sistematică și metoda teologică sunt folosite mai mult decât metoda gramaticală. Metoda sistematică presupune stabilirea sensului normei juridice fie prin încadrarea sa în economia actului normativ din care face parte, fie prin raportarea sa la economia altor acte normative. Metoda teleologică, în schimb, urmărește să pună în lumină scopul legii, fiind metoda cea mai folosită de Curte, ea apropiindu-se „foarte mult de teoria efectului util, care tinde exact la asigurarea pentru o dispoziție a unei eficacități conforme cu finalitatea sa”^[2].

Un exemplu în acest sens poate fi faptul că, în opinia Curții, nu denumirea pe care o poartă actul juridic european^[3] sau emitentul acestuia determină natura juridică a respectivului act, ci obiectul, conținutul și efectele sale conform tratatelor.

Este interesant că această jurisdicție internațională „se bazează pe o viziune de ansamblu asupra economiei și finalităților de integrare ale tratatelor comunitare. De aceea, referirea la lucrările preparatoare este rară în jurisprudența Curții și nu are decât un rol secundar”^[4]. În activitatea sa, Curtea refuză să țină cont de declarațiile unilaterale ale statelor membre sau de cele comune

[1] CJCE, cauza C-158/80, *Rewe c. Hauptzollamt Kiel* [1981], ECR I-1805, parag. 13; cauza C-246/80, *Broekmeulen* [1981], ECR I-2311, parag. 23.

[2] L. Gheorghiu, *Evoluția sistemelor juridice contemporane. Privire specială asupra tipologiei dreptului comunitar*, Ed. Universul Juridic, 2004, p. 191.

[3] A se vedea art. 249 TCE.

[4] L. Gheorghiu, op. cit., p. 191.

care au fost menționate în procesele-verbale ale unei reuniuni a instituției europene^[1].

Prezentându-se ca un drept în mare parte „pretorian”, dreptul Uniunii Europene se bazează pe rolul creator al Curții de Justiție, ea fiind cea care a elaborat principiile structurale ale ordinii juridice a Uniunii (efectul direct^[2] și prioritatea dreptului Uniunii asupra dreptului intern^[3]), competența internațională a Curții etc.

Ni se pare extrem de interesantă comparația unui judecător cu un alpinist, astfel cum a gândit-o Tom Kennedy: deși un alpinist „ar putea selecta cea mai dificilă și provocatoare cale pentru a ajunge în vârful unei anumite stânci, doar pentru a răspunde provocării, un judecător confruntat cu o problemă de interpretare va fi cel mai probabil plimbărețul colinei, care vrea doar să se bucure de priveliștea din vârf iar, dacă o cale mai ușoară există prin spate, judecătorul o va alege pe aceea de preferință. Desigur că dacă nu există o astfel de cale, judecătorul va trebui să folosească metoda alpinistului, folosindu-se de echipamentul disponibil”^[4].

Interpretarea este esențială în activitatea de realizare și aplicare a dreptului pentru că descoperă ceea ce a vrut legiuitorul să exprime. Astfel, judecătorul învie norma juridică, în sensul că acesta din urmă trebuie să descopere dreptul cuprins în ea, prin analizarea structurii logice și tehnico-legislative a normei juridice.

Prima sarcină pe care o are un judecător, fie el național, fie el european sau internațional, este ca „printr-o cercetare cât mai amănunțită a cazului concret, să ajungă la o soluție, în conformitate nu numai cu legea, dar și cu idealul de justiție”^[5]. Negăsirea semnificațiilor autentice ale normelor juridice conduce la interpretări greșite și la decizii greșite, ceea ce în timp ar accentua sentimentul de neîncredere în actul de justiție. Astfel cum sublinia și Mircea Djuvara, „interpretarea este într-un anumit fel o «alterare» care poate fi neînsemnată în unele cazuri și violentă, chiar, în altele cazuri”^[6].

Interpretarea presupune lămurirea și argumentarea semnificațiilor normative, în vederea găsirii soluțiilor pentru probleme juridice. Interpretarea încearcă să realizeze dreptatea, să descopere justul.

103. Multilingvismul este esențial pentru diversitatea culturală a Uniunii, al cărei slogan este *Unitate în diversitate*. Cetățenii europeni au acces la toate documentele UE în limba oficială a țării lor, astfel că legislația Uniunii este

[1] L. Gheorghiu, op. cit., p. 191.

[2] CJCE, cauza C-26/62, *NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos c. Netherlands Inland Revenue Administration* [1963], ECR 1.

[3] CJCE, cauza C-6/64, *M. Flaminio Costa c. Enel* [1964], ECR 1143.

[4] T. Kennedy, op. cit., p. 253.

[5] M. Djuvara, op. cit., p. 116.

[6] I. Craiovan, *Metodologie...*, p. 189.

publicată în toate limbile oficiale, ei putând corespunde totodată cu instituțiile Uniunii în limba pentru care optează.

În ceea ce privește CJUE, regimul lingvistic al acestei instituții ține cont de diversitatea lingvistică a statelor membre, astfel că acordă tuturor limbilor oficiale statut de limbă de procedură. Acest lucru este asigurat „nu doar pentru o mai bună comunicare cu părțile implicate, ci și pentru o mai bună cunoaștere a jurisprudenței în statele membre”^[1]. Mai mult, în cazul acțiunilor directe, limba în care a fost redactată cererea introductivă va reprezenta limba de procedură în cauza respectivă.

Juriștii englezi au susținut de multe ori că ar fi nevoie de o secțiune de definiții în fiecare act, deoarece, fiind tradus în mai multe limbi, există posibilitatea de a apărea contradicții între versiunile oficiale.

De multe ori, în căutarea sensului dorit de legiuitorul european, „este util să verificăm versiunea în limba franceză – deși toate limbile Comunității (Uniunii, *n.n.*) sunt egale, limba franceză este mai egală decât celelalte. Legislația a fost pregătită, cu siguranță, în limba franceză, în fazele de început”^[2]. O soluție pentru a descoperi sensul urmărit de legiuitorul european ar fi cercetarea lucrărilor preparatorii și a preambulului, atunci când este posibil.

[1] I.E. Rusu, G. Gornig, *Dreptul Uniunii Europene*, ed. a 3-a, revăzută și adăugită, Ed. C.H. Beck, București, 2009, p. 85.

[2] D. Medhurst, *A Brief and Practical Guide to EU Law*, ed. a 3-a, Ed. Blackwell Science, p. 47-48.

Capitolul al V-lea.

Principiile dreptului, izvor de drept

104. Principiile dreptului sunt acele prescripții fundamentale ale „conținutului tuturor normelor juridice”^[1], având rol constructiv și valorizator pentru sistemele de drept. Provenit din limba latină (*principium*), el semnifica „început, obârșie, având și sensul de element fundamental”^[2], fiind astfel „un început în plan ideal”^[3].

Teoria dreptului analizează principiile oricărui drept, indiferent de spațiu sau timp, astfel că nu discutăm de principiile dreptului român, francez, american, japonez, nigerian.

În doctrină, părerile sunt împărțite în legătură cu proveniența principiilor dreptului, neexistând o părere uniformă, unii autori considerând că ele se nasc din jurisprudență (Jeanneau), alții punându-le pe seama tradiției (Boulanger), alții atașându-le cutumei savante (Carbonnier), alții socotindu-le deducții ale doctrinei juridice (Goubeaux)^[4].

Trebuie făcută distincția între principii ca substrat ultim al sistemelor de drept pozitiv, ca unice în oricare sistem de drept, constituind esența dreptului, și principii ca „idei metodologice de elaborare, organizare și aplicare a normelor din acte normative în vigoare”^[5]. Principiile ca substrat ultim al sistemelor de drept au fost formulate pentru că ele există, ele sunt fundamentale, asupra lor neexistând îndoială sau controverse. Un astfel de principiu este principiul libertății, a cărui consacrare a durat mii de ani.

Pe de altă parte, principiile „care sunt repere metodologice pentru elaborarea, organizarea și aplicarea dreptului sunt generale pentru o ramură de drept, pentru o subramură a acesteia, pentru o instituție juridică, într-un drept pozitiv”^[6]. Ele asigură coerența normelor juridice din ramura sau subramura respectivă.

[1] N. Popa, op. cit., p. 95.

[2] *Ibidem*.

[3] *Ibidem*.

[4] Gh.C. Mihai, *Inevitabilul drept...*, p. 193.

[5] *Ibidem*.

[6] *Idem*, p. 194.

Capitolul al VI-lea.

Rolul doctrinei și al jurisprudenței în conturarea principiilor dreptului european

105. În activitatea Comunităților Europene și a Uniunii Europene implicit, doctrina și practica judecătorească au jucat un rol important. Din cauza lacunelor legislative și a nevoii de interpretare unitară a actelor normative ale Uniunii, specialiștii de dreptul Uniunii și Curtea de Justiție^[1] au fost nevoiți să apeleze la reguli fundamentale oricărui sistem de drept, reguli care au fost recunoscute ca izvoare de drept unional. Astfel cum vom vedea în continuare, majoritatea principiilor generale nu se regăsesc consacrate expres în ordinea juridică a Uniunii.

Considerăm că, într-adevăr, suntem în prezența unui *tip de drept distinct*, care nu poate fi confundat cu dreptul intern al statelor membre sau cu sistemul juridic internațional; acest drept „dă expresie *unității și diversității* reglementărilor existente, atât în planul relațiilor social-economice, cât și în cel al relațiilor politico-juridice la nivel național și Continental”^[2].

În teoria dreptului nu sunt abordate principiile dreptului în funcție de fiecare stat în parte, spre exemplu, principiile dreptului român, principiile dreptului indonezian, principiile dreptului polinezian, ci principiile oricărui tip de drept, indiferent de spațiu sau de timp.

Dar aceste principii nu se stabilesc „prin negocieri, prin forță politico-economică, nu se impun prin voința formală a unei puteri organizaționale”, ci „se descoperă prin reflecție metodică”, ele nereprezentând „tărâmul făgăduinței juridice al statului de drept”, ci „singura cale veridică spre el”^[3].

Dar care ar fi importanța acestor principii? Astfel cum se subliniază în doctrină, „orizontul principiilor întemeiază viața normată a societății, din ele își trag seva regulile juridice, morale, religioase, politice când impun «ceea ce trebuie să se facă» atât individualităților, cât și comunităților, astfel încât echilibrul între părți ca scop să exprime spiritualitatea umană. Păstrăm din vechimea sanscrită, atât în conștiința juridică sistematizată, cât și în aceea comună, ideea că „*lipsit*

[1] Pentru o prezentare schematică a Curții de Justiție a Uniunii Europene, a se vedea N. Popa (coord.), E. Anghel, C. Ene-Dinu, L. Spătaru-Negură, Teoria generală a dreptului – Caiet de seminar, Anexa nr. 2, ed. a 2-a, Ed. C.H. Beck, București, 2014, p. 249.

[2] D. Mazilu, Teoria Generală..., p. 48.

[3] Gh.C. Mihai, op. cit., p. 205.

de sacralitate dreptul este precar, lipsit de bunătate este imoral, lipsit de spirit devine arbitrar”, idee ce ar trebui să fie avută în minte de legiuitorii lumii.

Desigur că în categoria principiilor generale ale dreptului Uniunii regăsim principii ale dreptului internațional public (în măsura în care sunt compatibile cu structura juridică a Uniunii Europene – de exemplu, principiul teritorialității), principii ale sistemelor juridice ale statelor membre, principii rezultate din dispozițiile tratatelor, drepturile fundamentale ale omului^[1]. Aceste principii sunt însă „comunitarizate”, astfel încât „pot suporta anumite limitări pentru a fi în conformitate” cu dreptul european^[2].

În cadrul procesului complex al elaborării și aplicării normelor de drept european, principiile generale de drept ocupă un loc foarte important. Majoritatea principiilor generale de drept nu sunt consacrate în ordinea juridică a Uniunii, însă, în unele cazuri, întâlnim trimiteri în tratate. Trimiterea la aceste principii se poate face doar atunci când dreptul Uniunii este lacunar, deoarece, dacă există dispoziții în acest sens, aplicarea lor este obligatorie.

106. Jurisprudența CJCE a consacrat recurgerea la principiile generale, deoarece TCE nu conținea referiri generale cu privire la principiile dreptului comunitar (exceptând art. 288^[3], care fundamenta responsabilitatea extracontractuală a CE pe principiile generale ale statelor membre). Mai mult, „recurgerea la principiile generale de drept sunt considerate preexistente «consacrării» lor de către judecător”, acesta fiind cel care constată existența lor, fapt care îi conferă o „largă marjă de apreciere”^[4].

Dacă, în soluționarea unei cauze, Curtea de Justiție trebuie să trimită sau să aplice principii generale de drept desprinse din ordinea juridică națională a statelor membre sau din ordinea juridică internațională, trimiterea sau aplicarea se poate face doar dacă principiile respective „sunt compatibile cu principiile comunitare și cu specificul ordinii juridice consacrată în textele comunitare”^[5].

De asemenea, principiile generale de drept capătă autoritate în cadrul dreptului Uniunii prin practica jurisprudențială, „însă se bazează întotdeauna pe consacrarea lor într-un sistem juridic organizat fie la nivelul statelor membre, fie comun statelor membre sau rezultând din natura Uniunii Europene”^[6].

Unele principii care își au sorginea în jurisprudență au fost consacrate ulterior în tratate [e.g. principiul subsidiarității (art. 5 TCE), principiul respectării drepturilor fundamentale ale omului (art. 6 TUE)], acele principii netrebuind să contrazică valorile care stau la originea tratatelor.

[1] L. Gheorghiu, op. cit., p. 182.

[2] *Idem*, p. 183.

[3] În vechea numerotare, art. 215.

[4] L. Gheorghiu, op. cit., p. 183.

[5] F. Cotea, op. cit., p. 463.

[6] D. Vătăman, *Dreptul Uniunii...*, p. 18.

107. Unii autori disting trei categorii de principii^[1]:

1. principii juridice obligatorii, care reprezintă moștenirea juridică comună a vestului Europei (ca formă a dreptului natural);

2. reguli de reglementare comune legislației statelor membre, cu sau fără elemente de echitate și imparțialitate;

3. reguli generale inerente ordinii juridice unionale, care sunt promovate independent de ordinea juridică națională, fiind create de instituțiile Uniunii ca urmare a interpretărilor și motivărilor legale, repetabile, putând deveni principii generale.

Dacă în tratatele Uniunii nu se menționează expres principiile de drept obligatorii, ele vor fi aplicate fără nicio reținere, dacă nu contrazic prevederile tratatelor. Dacă apar contradicții, atunci prevederile tratatelor se vor aplica cu precădere. Dacă nu intervin prevederi contrare, atunci principiile generale se vor aplica datorită faptului că ele fac parte din ordinea juridică a Uniunii Europene.

Deși este foarte dificil să prezentăm în mod sistematic jurisprudența Curții de Justiție în domeniul principiilor generale de drept, vom încerca mai jos să abordăm în linii mari câteva dintre principiile reținute de doctrină și de către Curtea de Justiție.

Mărturisim că împărtășim clasificarea acestor principii în patru mari surse^[2]:

1. *dreptul internațional public și principiile sale generale, inerente în orice sistem juridic organizat;*

2. *dreptul național al statelor membre, prin identificarea principiilor generale comune ale statelor membre;*

3. *dreptul Uniunii Europene, prin deducerea principiilor generale din natura Uniunii Europene;*

4. *drepturile fundamentale ale omului.*

Secțiunea 1. Aplicabilitatea principiilor generale de drept

108. Ca în orice sistem juridic, principiile generale ocupă un loc special în cadrul izvoarelor dreptului european. Dar ce este mai exact un principiu general al dreptului și cum se distinge de o regulă? Principiul este o problemă generală de drept, de o anumită importanță, din care reguli concrete iau naștere. O regulă de drept răspunde la întrebarea „ce anume?”, în timp ce un principiu de

[1] O. Manolache, op. cit., p. 25 apud H.G. Schermers, D. Waelbroeck, Judicial protection in the European Communities, ed. a 5-a, Ed. Kluwer Law and Taxation, Deventer-Boston, 1992, p. 10; R.-E. Papadopoulou, Principes généraux du droit et droit communautaire, Ed. Bruylant, Bruxelles, 1996.

[2] A. Kaczorowska, European Union Law, ed. a 2-a, Ed. Routledge, 2011, p. 205.

drept răspunde la întrebarea „de ce?”. Regula presupune un caracter specific și concret, ea oferind răspunsuri. Principiul acordă un motiv care argumentează o anumită direcție, fără a oferi un rezultat particular. Spre exemplu, în cazul unei sarcini fiscale impuse unui subiect, această sarcină nu trebuie să depășească obiectivul impus (proportionalitatea), acest lucru neînsemnând că sarcina este ilegală. Principiul oferă argumente pentru o anumită soluție.

Ion Craiovan subliniază că aceste principii „reprezintă un factor de stabilitate, adaptare și integrare în ordinea juridică, iar, din punct de vedere al tehnicii juridice, ele completează lacuna, corijează excesele și anomalii în procesul de interpretare și aplicare a dreptului”^[1].

109. Conform doctrinei^[2], există mai multe tipuri de principii. *Principiile axiomatiche* sunt principiile fundamentale, inerente oricărei ordini juridice. Curtea poate să recurgă la aceste principii, fără a exista o bază legală clară. Ele sunt considerate a fi o formă a dreptului natural, reprezentând „exigențele supreme ale dreptului”^[3]. Aceste principii diferă de la o țară la alta, astfel că o enumerare exhaustivă nu poate fi realizată. *Principiile structurale* sunt principii care iau naștere din caracteristicile specifice ale unui sistem de drept. Cel mai bun exemplu ar fi chiar în cadrul dreptului Uniunii Europene, unde întâlnim principiul efectului direct. *Principiile comune* se întâlnesc în cadrul unor sisteme juridice supranaționale și caracterizează părțile constitutive ale acestora. Cele mai bune exemple le întâlnim în dreptul Uniunii Europene [„principiile generale comune ordinilor juridice ale statelor membre” – art. 340 alin. (2) TFUE] și în dreptul internațional public [„principiile generale de drept recunoscute de națiunile civilizate” – art. 38 alin. (1) lit. c) din Statutul Curții Internaționale de Justiție]. Aceste principii solicită mai degrabă o sinteză a principiilor din sistemele naționale, decât aplicarea mecanică a unor reguli. Conform doctrinei, art. 38 din Statutul Curții Internaționale de Justiție sugerează implicit că tratatele, cutuma și principiile sunt izvoare principale ale regulilor de drept internațional, alături de acestea fiind recunoscute și alte „mijloace auxiliare de determinare a regulii de drept”, hotărârile judecătorești și doctrina specialiștilor^[4]. Textul art. 38 alin. (1) lit. c) are în vedere principiile generale de drept care se regăsesc în toate sau în majoritatea sistemelor interne, fiind transpuse în dreptul internațional.

110. Tratatul CECO nu făcea nicio mențiune despre principiile generale de drept ca izvor al dreptului comunitar. Totuși, Curtea de Justiție a estimat că ea putea recunoaște existența principiilor generale aplicabile ordinii juridice comu-

[1] I. Craiovan, *Tratat de teoria...*, p. 347.

[2] T. Tridimas, *The General Principles of EC Law*, Oxford University Press, Oxford, 1999, p. 2.

[3] *Ibidem*.

[4] R. Miga-Beșteliu, *Drept internațional. Introducere în dreptul internațional public*, Ed. All, București, 1998, p. 45.

nitare, dacă aceste principii erau recunoscute în statele membre. Astfel, în cauza *Algera*^[1], ea a afirmat că trebuie să se inspire din „regulile recunoscute de către legislațiile, doctrina și jurisprudența statelor membre” pentru a stabili existența principiilor în materia retragerii actelor unilaterale creatoare de drepturi.

Tratatul CEE prevedea în art. 215 recurgerea la „principiile generale comune drepturilor statelor membre” pentru a stabili regulile răspunderii extracontractuale a Comunității. Interesant este că jurisdicția europeană de atunci nu a limitat utilizarea principiilor doar pentru acest domeniu, ci a constatat existența principiilor în domenii foarte variate. Mai mult, pe unele dintre aceste principii le-a calificat ca fiind „drepturi fundamentale”^[2].

Putem conchide astfel că principiile generale ale Uniunii Europene au luat naștere din construcția jurisprudențială europeană ce a făcut dovada unei „creativități deosebite”^[3].

Uneori, Curtea a calificat principiul ca fiind o regulă pe care o trage dintr-o dispoziție a unuia dintre tratate sau dintr-o interpretare globală a acestora (e.g. principiul non-discriminării, principiul efectului direct, principiul echilibrului instituțional). Astfel, este vorba despre o consecință pură și simplă a tratatelor, astfel cum le interpretează Curtea.

În prezent, pentru a produce efecte juridice în dreptul Uniunii, un principiu general nu trebuie să existe în sistemele juridice ale statelor membre. Pentru a consacra un principiu general al Uniunii Europene, Curtea nu analizează exhaustiv drepturile naționale, ci se limitează în a preciza că respectivul principiu poate fi regăsit într-un anumit număr de state membre. Astfel cum precizam anterior, deosebirile dintre dreptul romano-germanic și *common law* constituie un obstacol important în consacrarea unui principiu general al Uniunii^[4].

111. Un număr de principii generale comune statelor membre au fost calificate în dreptul Uniunii ca fiind „drepturi fundamentale”, reprezentând în prezent partea cea mai numeroasă a principiilor generale. Această expresie a fost folosită pentru prima oară în hotărârea *Stauder*^[5], dar jurisprudența amintește mereu de invocarea în cauza *Internationale Handelsgesellschaft*^[6]. În această

[1] CJCE, cauzele conexe C-7/56, C-3/57, C-7/57, *Dineke Algera, Giacomo Cicconardi, Simone Couturaud, Ignazio Genuardi, Félicie Steichen c. Common Assembly of the European Coal and Steel Community* [1957], Hotărârea din 12 iulie 1957, ECR 39, parag. 81.

[2] Ph. Manin, *Les Communautés Européennes. L'Union Européenne*, ed. a 2-a, Ed. Pedone, Paris, 1995, p. 259.

[3] L. Gheorghiu, op. cit., p. 185.

[4] CJCE, cauzele conexe *Hoechst c. Comisiei*, Hotărârea din 21 septembrie 1989 [1989], ECR 2919, parag. 17.

[5] CJCE, cauza C-29/69, *Stauder* [1969-1970], ECR 157.

[6] CJCE, cauza C-11/70, *Internationale Handelsgesellschaft mbH c. Eifuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel* [1970], ECR 1125.

hotărâre, răspunzând la temerile exprimate de judecătorii germani, care precizau că nu pot aplica dreptul comunitar în cazul în care acesta ar fi incompatibil cu drepturile fundamentale ale oamenilor, garantate de Constituția germană, Curtea de Justiție a subliniat că „respectul drepturilor fundamentale face parte integrantă din principiile generale ale dreptului, pe care Curtea de Justiție se asigură că sunt respectate”. Mai mult, a completat că protecția acestor drepturi ar trebui „asigurată în cadrul structurii și obiectivelor Comunității”.

Etapa următoare a constituit-o hotărârea *Nold*^[1] în care Curtea a precizat că, pentru a degaja existența principiilor generale, ea se putea baza nu doar pe dreptul intern al statelor membre, ci și pe „instrumentele internaționale la care statele membre au cooperat sau aderat”. Referire se făcea în special la Convenția europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, iar jurisprudența anilor următori a confirmat acest lucru, deoarece această convenție reprezintă instrumentul primordial de referință în „materia drepturilor fundamentale”.

Confirmarea oficială a jurisprudenței a venit prin Tratatul de la Maastricht, care prevede în art. F.2:

Uniunea respectă drepturile fundamentale, așa cum sunt garantate de Convenția europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, semnată la Roma la 4 noiembrie 1950, și așa cum rezultă acestea din tradițiile constituționale comune statelor membre, ca principii generale de drept comunitar.

Cu siguranță că toate principiile conținute în Convenția europeană mai sus menționată sunt „drepturi fundamentale” în sensul dreptului european, chiar dacă nu sunt recunoscute expres de Curte^[2].

În doctrină^[3] regăsim o sistematizare a drepturilor fundamentale recunoscute de jurisdicțiile europene, aplicabile în dreptul Uniunii, dintre care amintim:

- principiul egalității de tratament (hotărârea din 19 octombrie 1977, pronunțată în cauzele conexe C-117/76 și C-16/77, *Ruckdeschel* [1977], ECR 1753; hotărârea din 5 octombrie 1994, în cauza C-280/93, *Germania c. Comisiei* [1994], ECR I-4701);
- respectul proprietății (hotărârea din 13 decembrie 1979, în cauza *Hauer* [1979], ECR 3727; hotărârea din 13 iulie 1989, în cauza C-5/88, *Wachauf* [1989], ECR 2609; hotărârea din 11 iulie 1989, în cauza C-265/87, *Schröder* [1989], ECR 2237);
- libera exercitare a activităților economice și profesionale (hotărârea *Hauer* mai sus menționată; hotărârea din 10 iulie 1991, în cauzele C-90/90 și C-91/90, *Neu și alții* [1991], ECR I-3617; hotărârea *Germania c. Comisiei* mai sus menționată);

[1] CJCE, cauza C-4/73, *Nold* [1974], ECR 491.

[2] Ph. Manin, op. cit., p. 260.

[3] *Idem*, p. 261.

– respectul vieții private și de familie, al domiciliului și al corespondenței (hotărârea din 26 iunie 1980, în cauza C-136/79, *National Panasonic* [1980], ECR 2033; hotărârea din 18 mai 1982, în cauza C-155/79, *AM și S* [1982], ECR 1575; hotărârea din 5 octombrie 1994, în cauza C-404/92P, *X c. Comisiei* [1994], ECR I-4737; hotărârea din 20 octombrie 1994, în cauza C-76/93P, *Piera Scaramuzza c. Comisiei* [1994], I-5173);

– libertatea de asociere (hotărârea din 8 octombrie 1974, în cauza C-175/73, *Union Syndicale* [1974], ECR 917);

– respectul drepturilor de apărare (hotărârea din 13 februarie 1979, în cauza C-85/76, *Hoffmann-La Roche* [1979], ECR 461; hotărârea din 18 octombrie 1979, în cauzele conexate C-374/87 și C-27/88, *Orkem c. Comisiei/Solvay c. Comisiei* [1979], ECR 3283; hotărârea *Hoechst* mai sus menționată; hotărârea din 29 iunie 1995, în cauza T-30/91, *Solvay c. Comisiei*);

– libertatea religioasă (hotărârea din 27 octombrie 1976, în cauza C-130/75, *Prais* [1976], ECR 1589);

– libertatea de exprimare (hotărârea din 18 iunie 1991, în cauza C-260/89, *Elliniki* [1991], ECR I-2925);

– principiul neretroactivității dispozițiilor penale (hotărârea din 11 iunie 1987, în cauza C-14/86, *Pretore di Salò* [1987], ECR 2545);

– interdicția discriminării bazate pe sex (hotărârea din 15 iunie 1978, în cauza C-149/77, *Defrenne* [1978], ECR 1365);

– dreptul la un recurs efectiv (hotărârea din 15 mai 1986, în cauza C-222/84, *Johnston* [1986], ECR 1651; hotărârea din 15 octombrie 1987, în cauza C-222/86, *UNETEF* [1987], ECR 4112).

Tot în doctrină^[1] întâlnim sistematizarea principiilor generale deja recunoscute:

– principiul „securității juridice” și principiul „așteptării legitime”, care stau la baza principiului neretroactivității actelor (hotărârea din 9 ianuarie 1990, în cauza C-337/88, *Società agricola fattoria alimentare* [1990], ECR I-14; hotărârea din 21 februarie 1991, în cauzele conexate C-143/88 și C-92/89, *Zuckerfabrik* [1991], ECR I-415), precum și a altor reguli (termen rezonabil pentru aplicarea unei sancțiuni: hotărârea din 14 iulie 1972, în cauza C-57/69, *Azienda Colori Nazionali* [1972], ECR 934; termen rezonabil pentru introducerea unui recurs: hotărârea din 6 iulie 1971, în cauza C-59/70, *Olanda* [1971], ECR 639);

– principiul „*nulla poena sine lege*” (hotărârea din 25 septembrie 1984, în cauza *Könecke* [1984], ECR 3291; hotărârea din 12 decembrie 1990, în cauza C-172/89, *Vandemoortele* [1990], ECR I-4690; hotărârea din 15 mai 1991, în cauza C-328/89, *Berner Allgemeine* [1991], ECR I-2431);

– principiul „*non bis in idem*”;

[1] Ph. Manin, op. cit., p. 261-262.

– principiul „proportionalității” (hotărârea din 5 iulie 1977, în cauza C-114/76, *Bela Mühle* [1977], ECR 1211; hotărârea din 13 noiembrie 1990, în cauza C-331/88, *Regina c. FEDESA* [1990], ECR I-4057);

– principiul inexistenței actelor juridice (hotărârea din 26 februarie 1987, din cauza C-15/85, *Consorzio cooperative d'Abruzzo* [1987], ECR 1005).

112. Se observă introducerea în textul Tratatului de la Lisabona a unei părți din *principiile* create și promovate prin jurisprudența Curții de Justiție. Articolul 4 TUE este un articol al cărui text este introdus pentru prima dată împreună cu art. 5 (ex-art. 5 TCE) și ambele fac referire la cinci mari principii, astfel: principiul egalității statelor membre, principiul cooperării loiale, principiul atribuirii de competențe, principiul subsidiarității și principiul proporționalității.

Potrivit art. 4 alin. (2) TUE, Uniunea respectă egalitatea statelor membre în raport cu tratatele, precum și identitatea lor națională, inerentă structurilor fundamentale politice și constituționale, inclusiv în ceea ce privește autonomia locală și regională. Aceasta respectă funcțiile esențiale ale statului și în special, pe cele care au ca obiect asigurarea integrității sale teritoriale, menținerea ordinii publice și apărarea fiecărui stat membru.

În temeiul art. 4 alin. (3), care face referire la principiul cooperării loiale, Uniunea și statele membre se respectă și se ajută reciproc în îndeplinirea misiunilor care decurg din tratate. Statele membre adoptă orice măsură generală sau specială pentru asigurarea îndeplinirii obligațiilor care decurg din tratate sau care rezultă din actele instituțiilor Uniunii. Statele membre facilitează îndeplinirea de către Uniune a misiunii sale și se abțin de la orice măsură care ar putea pune în pericol realizarea obiectivelor Uniunii.

Exercitarea competențelor Uniunii se realizează în contextul principiului atribuirii, specific sistemului federal de organizare a statelor, prevăzut în mod indirect în textul TCE la art. 5.

Tratatul de la Lisabona, în schimb, îl recunoaște în mod expres în art. 5, mai mult chiar, în textul aceluiași articol mai sunt consacrate principiul subsidiarității și cel al proporționalității; astfel, alin. (1) stipulează că:

Delimitarea competențelor Uniunii este guvernată de principiul atribuirii. Exercitarea acestor competențe este reglementată de principiile subsidiarității și proporționalității.

Trebuie menționat totuși că trimiterea la aceste principii se face doar în cazurile în care există lacune în dreptul Uniunii. Acest lucru este evident, deoarece, dacă există norme exprese, atunci dreptul scris se va aplica. Desigur, dacă există un principiu de drept menționat expres, el se va aplica în mod obligatoriu, deoarece aceea a fost dorința legiuitorului european.

Mai mult, judecătorul european trebuie să aprecieze oportunitatea aplicării principiilor de drept. Pentru a soluționa unele cauze, judecătorul european poate recurge și la principii generale de drept din statele membre ori din drep-

tul internațional, dacă acele principii sunt compatibile cu ordinea juridică a Uniunii.

113. În doctrină, se subliniază că principiile generale de drept „se aplică cu prioritate, având o poziție ierarhică superioară actelor pe care le emit instituțiile comunitare, bucurându-se sub acest aspect de o putere egală cu aceea a tratatelor”^[1].

Dacă nu există dubii privind efectul vertical al principiilor generale de drept, nu la fel stau lucrurile și în legătură cu efectul orizontal. Neexistând jurisprudență în acest sens, am fi tentați să considerăm că nu ar avea, mai ales din considerente istorice, deoarece aceste principii au luat naștere pentru a proteja indivizii de autoritățile publice. Unii autori menționează că această perspectivă ar fi desuetă, din moment ce „într-un stat modern pluralist, tradiționala dihotomie între public și privat nu mai este valabilă și, oricum, ar putea să se susțină că în anumite cazuri, drepturile fundamentale merită a fi protejate la fel de mult împotriva unor entități private, precum împotriva celor publice”^[2].

Un prim pas a fost făcut prin hotărârea din cauza *Defrenne c. Sabena*^[3], în care s-a susținut că principiul din art. 157 TFUE (ex-art. 141 TCE) privind egalitatea de remunerare între lucrătorii de sex masculin și cei de sex feminin, pentru aceeași muncă sau pentru o muncă de aceeași valoare, stabilește un drept care poate fi valorificat în fața angajatorilor publici sau privați din statele membre. Totuși, nu trebuie să uităm că directivele nu produc efecte orizontale.

În ceea ce privește drepturile fundamentale, subliniem că acestea produc efecte orizontale „doar dacă se acceptă că pot să fie încălcate prin conduita unei persoane private. O dispoziție a dreptului comunitar care impune obligații asupra indivizilor poate fi interpretată în lumina drepturilor fundamentale”^[4].

Vom încerca în continuare să abordăm principiile generale ale Uniunii Europene, încercând să le grupăm logico-juridic.

Secțiunea a 2-a. Rangul principiilor generale ale dreptului european

114. Din punct de vedere al rangului principiilor generale ale dreptului uni-onal în ordinea juridică a Uniunii Europene, subliniem că aceste principii completează dreptul primar; „orientând interpretarea sa (...), ele formează, cu alte cuvinte, un veritabil drept primar nescris”^[5].

[1] F. Cotea, op. cit., p. 463.

[2] T. Tridimas, op. cit., p. 31.

[3] CJCE, cauza C-43/75, *Defrenne c. Sabena* [1976], ECR 455.

[4] T. Tridimas, op. cit., p. 31.

[5] S. Besson, *Droit constitutionnel européen. Abrégé de cours et résumés de jurisprudence*, Stämpfli Editions, Berna, 2011, p. 116.

Regula este că, în caz de conflict între o normă din tratatele Uniunii și un principiu general, norma din tratat prevalează, deoarece principiile nu pot modifica sau abroga dispoziții de drept primar. Analizând, totuși, jurisprudența Curții, observăm că această situație nu este întotdeauna clară. De exemplu, în hotărârea *Schmidberger*^[1], Curtea a fost sesizată să judece un conflict între libera circulație a mărfurilor (drept primar) și libertatea de exprimare (drept fundamental devenit principiu general). Judecătorii europeni au decis, punând în balanță libertatea fundamentală cu dreptul fundamental, că „dreptul fundamental conținând libertatea de exprimare ar trebui să prevaleze asupra libertății fundamentale”. Hotărârea Curții se datorează conținutului specific și nu a naturii izvoarelor. Mai mult, Curtea a statuat că „respectul drepturilor fundamentale care se impune astfel Comunității și statelor membre, protecția respectivelor drepturi constituie un interes legitim de natură a justifica, în principiu, o restrângere a obligațiilor impuse în baza unei libertăți fundamentale garantate de către tratat, precum libera circulație a mărfurilor”^[2].

Hotărârea *Schmidberger* a fost ulterior confirmată în hotărârile *Omega*, *Viking Line* și *Laval*^[3]. Curtea a recunoscut în aceste hotărâri că „protecția unui drept fundamental este susceptibilă, în anumite condiții, să justifice restrângerea libertăților fundamentale garantate de tratate”^[4].

Pe de altă parte, într-o hotărâre ulterioară, pronunțată în cauza *Audiolux*^[5], Curtea a subliniat că principiile generale au „rang constituțional”^[6], făcând astfel parte din dreptul primar.

În ceea ce privește relația cu dreptul derivat, problema este foarte clară, deoarece principiile generale ale dreptului Uniunii sunt superioare dreptului derivat.

Mai mult, nu trebuie să considerăm că principiile generale se aplică doar Uniunii și instituțiilor sale; ele se aplică și statelor membre atunci când acționează în cadrul dreptului Uniunii Europene^[7].

[1] CJCE, cauza C-112/00, *Eugen Schmidberger, Internationale Transporte und Planzüge c. Austriei* [2003], ECR I-05659.

[2] *Idem*, par. 74.

[3] CJCE, cauza C-36/02, *Omega* [2004], cauza C-438/05, *The International Transport Workers' Federation & The Finnish Seamen's Union c. Viking Line ABP & Oü Viking Line Eesti* [2007] și cauza C-341/05, *Laval un Partneri Ltd c. Svenska Byggnadsarbetareförbundet, Svenska Byggnadsarbetareförbundets avdelning 1, Byggettan and Svenska Elektrikerförbundet* [2007].

[4] S. Besson, *Droit constitutionnel européen. Abrégé de cours et résumés de jurisprudence*, Stämpfli Editions, Berna, 2011, p. 117.

[5] CJCE, cauza C-101/08, *Audiolux SA și alții c. Groupe Bruxelles Lambert SA (GBL) și alții și Bertelsmann AG și alții* [2009], par. 63.

[6] S. Besson, *Droit constitutionnel européen. Abrégé de cours et résumés de jurisprudence*, Stämpfli Editions, Berna, 2011, p. 117.

[7] CJCE, cauza C-144/95, *Maurin* [1996], ECR I-2909, par. 12.

Secțiunea a 3-a. Dreptul internațional public și principiile sale generale inerente oricărui sistem juridic organizat

115. Deși a fost creată o nouă ordine juridică internațională, Curtea a făcut deseori referire la principiile generale ale dreptului internațional public. Pe de o parte, Curtea a recunoscut regula de drept internațional cutumiar privind încetarea și suspendarea unui tratat pentru motivul de schimbare fundamentală a împrejurărilor^[1], principiul de compatibilitate a obligațiilor succesive convenționale^[2], dreptul cetățenilor de a intra și de a rămâne pe teritoriul țării lor^[3] și a respins, pe de altă parte, susținând că ar fi contrar acestei noi ordini juridice, principiul reciprocității, în special sub forma sa de *non exceptio adimpleti contractus*, considerat de către Curte ca incompatibil cu legislația UE.

§1. Principiul securității juridice

116. Acest principiu este cu siguranță cel mai important principiu din dreptul internațional public recunoscut de către Curte. El se referă la faptul că fiecare individ trebuie „să cunoască regulile care i se aplică și să își întemeieze cu toată încrederea acțiunile pe aceste reguli, ceea ce implică elaborarea unei legislații europene clare și previzibile”^[4]. Astfel, legislația trebuie să fie clară, precisă^[5] și previzibilă.

În baza acestui principiu, instituțiile Uniunii sunt obligate să respecte intangibilitatea actelor juridice emise, neputându-le modifica decât cu respectarea competențelor și a procedurilor legale^[6]. Mai mult, un act al unei instituții a UE nu poate produce efecte juridice anterioare datei publicării sale^[7], iar un act nelegal se bucură de prezumția de validitate, el putând fi revocat doar dacă măsura intervine într-un termen rezonabil și dacă autoritatea emitentă ține cont că destinatarul actului nu a fost convins de validitatea acestuia^[8].

117. În hotărârea din cauza *Opel Austria*^[9], Tribunalul de Primă Instanță a subliniat că acest principiu „cere ca fiecare măsură a instituțiilor care produce

[1] CJCE, cauza C-162/96, *Racke* [1998], ECR I-3655.

[2] CJCE, cauza C-10/61, *Comisia c. Italiei* [1962], ECR 1.

[3] CJCE, cauza C-41/74, *Van Duyn* [1974], ECR I-1337.

[4] *L. Gheorghiu*, op. cit., p. 187.

[5] CJCE, cauza C-110/03, *Belgia c. Comisiei* [2005], ECR I-2801.

[6] CJCE, cauza T-206/00, *Hult c. Comisiei* [2002], ECR II-81.

[7] CJCE, cauza C-258/80, *Rumi c. Comisiei* [1982], ECR 287.

[8] CJCE, cauza C-15/85, *Consorzio Cooperative d'Abruzzo c. Comisiei* [1987], ECR 1005.

[9] CJCE, cauza T-115/94, *Opel Austria GmbH c. Consiliului* [1997], Hotărârea din 22 ianuarie 1997, ECR II-39, par. 124.

efecte juridice trebuie să fie clară și precisă, trebuind a fi adusă la cunoștința celui interesat, astfel încât acesta să poată ști cu certitudine momentul de la care acel act produce efecte juridice. Această cerință se impune mai ales în cazul actelor susceptibile de a avea consecințe financiare".

O altă latură a aceluiași principiu constă în încrederea legitimă care implică faptul că indivizii trebuie să fie protejați față de modificările neașteptate ale legislației, fără preaviz. În plus, toate actele emise de instituțiile Uniunii care vor produce efecte juridice trebuie să fie adoptate conform procedurilor legale^[1]. Mai mult, conform hotărârii din cauza *Crispoltoni*^[2], chiar dacă sunt previzibile, acele măsuri trebuie să fie anunțate în timp util dacă au repercusiuni asupra investițiilor particularilor.

118. La nivel național, acest principiu semnifică faptul că „legislația națională care implementează dreptul Uniunii Europene trebuie să fie formulată într-o manieră astfel încât să poată fi în mod limpede înțeleasă de către cei pe care îi vizează în ceea ce privește drepturile și obligațiile care le revin”^[3].

În doctrină^[4] și la o analiză a jurisprudenței Curții, observăm că, sub umbrela acestui principiu, mai multe reguli au fost stabilite:

- principiul neretroactivității actelor administrative^[5];
- principiul bunei-credințe^[6];
- principiul *patere legem* (autoritatea care creează drept trebuie și ea să respecte regulile respective)^[7];
- principiul drepturilor dobândite sau obținute^[8];
- principiul așteptărilor legitime^[9].

Acest principiu este, evident, strâns legat de statul de drept și dobândește o semnificație deosebită în dreptul economic, deoarece viața economică pre-

[1] CJCE, cauza C-325/91, *Franța c. Comisiei* [1993], ECR I-3283.

[2] A se vedea *L. Gheorghiu*, op. cit., p. 188.

[3] *A. Kaczorowska*, op. cit., p. 206. A se vedea CJCE, cauza C-257/86, *Comisia c. Italiei* [1988], ECR 3249 și cauza C-376/02, *Stichting „Goed Wonen” c. Staatssecretaris van Financien* [2005], ECR I-3445.

[4] *A. Kaczorowska*, op. cit., p. 206. Pentru o analiză mai detaliată a acestor principii, a se vedea *R. Miga-Besteliu*, *Drept internațional public. Introducere în dreptul internațional public*, vol. I, Ed. All Beck, București, 1998, p. 70-73.

[5] CJCE, cauza C-234/83, *Gesamthochschule Duisburg c. Hauptzollamt München-Mitte* [1985], ECR 327.

[6] CJCE, cauzele conexate C-43/59, C-45/59 și C-48/59, *Eva von Lachmüller și alții c. Comisiei* [1960], ECR 463.

[7] CJCE, cauza C-38/70, *Deutsche Tradax* [1971], ECR 145; cauza C-68/86, *United Kingdom c. Consiliului* [1988], ECR 855.

[8] CJCE, cauza C-100/78, *Rossi* [1979], ECR 831; cauza C-159/82, *Verli-Wallace* [1983], ECR 2711.

[9] A se vedea CJCE, cauzele conexate C-260 și C-261/91, *Diversint și Iberlacta* [1993], ECR I-1885.

supune organizare precisă, astfel încât dispozițiile legale clare să reducă costurile și să promoveze afaceri eficiente.

Securitatea juridică și așteptările legitime în dreptul Uniunii sunt obligatorii atât pentru administrație, cât și pentru legiuitorul european.

119. Astfel cum se subliniază în doctrină^[1], jurisprudența sugerează că principiul securității juridice presupune mai multe condiții: claritatea măsurilor Uniunii, executarea integrală a dreptului Uniunii, unitate și coerență la nivelul juridice europene, protecția statelor membre și exclusivitate procedurală.

Claritatea măsurilor Uniunii presupune ca legislația să fie clară și previzibilă^[2], obligațiile impuse indivizilor fiind ușor de înțeles, orice ambiguitate care ar decurge din limbajul juridic fiind interpretată în favoarea cetățenilor europeni^[3]. În dreptul vamal și în dreptul fiscal, acest principiu este larg utilizat. În dreptul fiscal, regula este ca reglementările care impun sarcini unui contribuabil trebuie să fie clare și precise, pentru ca acesta să își cunoască drepturile și obligațiile. În ceea ce privește dreptul vamal european, hotărârea *Van Es Douane Agenten*^[4] este relevantă. Curtea a decis că, în această cauză, Comisia avea obligația să modifice reglementările clasificatoare emise sub nomenclatorul vechi astfel încât cetățenii europeni să își cunoască drepturile și obligațiile. Problema era că existau discrepanțe foarte mari între subcapitolele noului și vechiului nomenclator, astfel încât cetățenii aveau probleme în a determina scopul reglementărilor.

În ceea ce privește *executarea integrală a dreptului Uniunii*, subliniem că securitatea juridică a fost utilizată pentru a consolida caracterul obligatoriu al dreptului Uniunii. Mai mult, securitatea juridică nu doar reduce opțiunile de implementare disponibile statelor membre, dar face și inaplicabile termenele de prescripție din dreptul național^[5]. În cauza *Emmott*^[6], Curtea a statuat că, până în momentul în care o directivă este corect implementată, un stat membru nu poate să se bazeze pe întârzierea unui individ de a introduce acțiune pentru protejarea drepturilor sale, drepturi care decurg din directivă.

Atunci când discutăm despre *unitate și coerență în ordinea juridică a Uniunii*, trebuie să avem în minte că recursul la principiul securității juridice are ca scop salvarea integrității ordinii juridice a Uniunii. În cauza *Foto-Frost*^[7], Curtea a

[1] T. Tridimas, op. cit., p. 165-169.

[2] A se vedea CJCE, cauzele conexate C-212-217/80, *Salumi* [1981], ECR 2735, parag. 10.

[3] CJCE, cauza C-169/80, *Administrația Vămilelor c. Frații Gondrand* [1981], ECR 1931, parag. 17-18.

[4] CJCE, cauza C-143/93, *Van Es Douane Agenten c. Inspecteur der Invoerrechten en Accijnzen* [1996], ECR I-431.

[5] T. Tridimas, op. cit., p. 167.

[6] CJCE, cauza C-208/90, *Emmott* [1991], ECR I-4269.

[7] CJCE, cauza C-314/85, *Foto-Frost c. Hauptzollamt Lübeck-Ost* [1987], Hotărârea din 22 octombrie 1987, ECR 4199, parag. 15.

hotărât că unul dintre motivele pentru care instanțele naționale nu pot declara nulitatea actelor Comunității este pentru că divergențele instanțelor naționale ar conduce la o amenințare a securității juridice.

Protecția statelor membre se referă la faptul că acest principiu poate fi invocat de indivizi, dar și de statele membre^[1], unde este invocat cel mai des în domeniul fiscal.

Exclusivitatea procedurală se referă la regulile de procedură care sunt justificate pe temeiul securității juridice^[2].

Totuși, există autori care susțin că acest principiu nu are conținut juridic, el putând fi folosit pentru a obține rezultate contradictorii. Mărturie în această privință este hotărârea în cauza *Van Duyn*^[3], în care Curtea a invocat securitatea juridică în sprijinul efectului direct al directivelor, însă acest principiu poate fi invocat și în sprijinul afirmației contrare. Considerăm că acești autori se înșală, acest principiu fiind o unealtă conceptuală care „nu trebuie văzută în izolare, ci în contextul raționamentului judiciar ca un întreg”^[4].

În ceea ce privește *protecția legitîmelor așteptări*, subliniem că în practică acest aspect este foarte des invocat, mai ales în disputele legate de funcția publică europeană și de agricultură. Principiul este extrem de important atunci când există o problemă de retroactivitate a normelor Uniunii^[5], dar și când astfel de așteptări au fost create de Uniune. Încălcarea acestui principiu poate fi invocată atunci când decurge din conduita unei instituții a Uniunii Europene sau a unui agent.

Distincția între protecția legitîmelor așteptări și securitatea juridică are la bază timpul: securitatea juridică presupune aplicarea la timp, în mod clar și precis, în favoarea cetățenilor europeni, în timp ce legitîmele așteptări solicită autorităților publice exercitarea atribuțiilor într-o perioadă de timp, astfel încât să asigure că „situațiile și raporturile legal create în dreptul comunitar nu sunt afectate într-o manieră care nu ar fi putut fi observată de o persoană diligentă”^[6]. Se observă astfel că securitatea juridică are un caracter static, în timp ce legitîmele așteptări implică și viitorul.

Astfel cum menționam anterior, principiul legitîmelor așteptări este principiul care impune stricte limitări aplicării retroactive a regulilor Uniunii. Desigur că

[1] CJCE, cauza C-44/81, *Germania c. Comisiei* [1982], ECR 1855; cauza C-26/69, *Comisia c. Franței* [1970], ECR 565.

[2] T. Tridimas, op. cit., p. 168. A se vedea și CJCE, cauza C-188/92, *TWD Textilwerke Deggendorf* [1994], ECR I-833.

[3] CJCE, cauza C-41/74, *Van Duyn c. Oficiul de Stat* [1974], ECR 1337.

[4] T. Tridimas, op. cit., p. 164.

[5] A se vedea CJCE, cauzele conexate C-260/91 și C-261/91, *Diversint și Iberlacta* [1993], ECR I-1885.

[6] T. Tridimas, op. cit., p. 170. A se vedea și CJCE, cauza C-63/93, *Duff and others c. Minister for Agriculture and Food, Ireland, and the Attorney General* [1996], ECR I-569.

aplicarea retroactivă a dreptului penal este strict interzisă în Uniunea Europeană, mai ales că există și art. 7 din Convenție. Totuși, dreptul Uniunii, ca și dreptul statelor membre, impune aplicarea retroactivă a normelor juridice penale cele mai favorabile^[1].

De altfel, o măsură care are efect retroactiv trebuie să motiveze în cuprinsul ei de ce acest efect este necesar. Interesantă ni se pare în acest sens cauza *Diversinte*^[2], în care se pune problema motivării efectului retroactiv. La bază, era vorba despre un Regulament al Comisiei care impunea o taxă pe exportul de lapte pudră din Spania către celelalte state membre, Regulament publicat la 17 martie 1987 și aplicat retroactiv de la 12 februarie 1987. În preambulul acestui regulament se prezenta caracterul urgent al măsurii, însă nu se preciza motivarea specifică și adecvată pentru retroactivitate, astfel că instanța europeană a anulat regulamentul pe motiv că este retroactiv. Astfel cum se subliniază în doctrină, „atunci când o măsură nu furnizează motive adecvate, nu se permite instituției care a creat-o să apere retroactivitatea *ex post facto* în cazul în care apare un litigiu”^[3]. Mai mult, „chestiunea procedurală dacă retroactivitatea este adecvat motivată este strâns legată de chestiunea substanțială dacă retroactivitatea este obiectiv justificată”^[4].

Dar care moment este relevant pentru a analiza efectul retroactiv? Suntem de părere că relevant ar fi momentul publicării, și nu acela al adoptării actului. Acest lucru este evident, deoarece, dacă un document nu este publicat, el nu poate să producă efecte, putând spune astfel că publicarea are efect „constitativ”^[5]. Astfel, regulile de intrare în vigoare a actelor Uniunii sunt extrem de importante în această privință.

Din jurisprudență reiese că efectul retroactiv trebuie să fie necesar pentru atingerea obiectivelor măsurii, iar legitimele așteptări ale persoanelor implicate trebuie să fie respectate. De fiecare dată când este investită cu o astfel de problemă, Curtea trebuie să cântărească între interesul public și legitimele așteptări ale persoanelor implicate. Cu siguranță, însă, că motivele retroactivității trebuie să fie temeinice și justificate pentru a pune deoparte legitimele așteptări ale indivizilor și, desigur, să nu fie contrare dreptului Uniunii.

Din jurisprudența Curții, amintim aici cauza *SAFA*^[6], când efectul retroactiv al măsurilor de tranziție privind aderarea Greciei în Uniunea Europeană se impunea pentru a preveni circulația speculativă a produselor agricole. Într-o

[1] CJCE, cauza C-354/95, *The Queen c. Minister for Agriculture, Fisheries and Food, ex parte National Farmers' Union and Others* [1997], ECR I-4559.

[2] CJCE, cauzele conexate C-260/91 și C-261/91, *Diversinte and Iberlacta* [1993], ECR I-1885.

[3] T. Tridimas, op. cit., p. 171.

[4] *Ibidem*.

[5] CJCE, cauza C-91/92, *Faccini Dori c. Recreb* [1994], ECR I-3325.

[6] CJCE, cauza C-337/88, *SAFA* [1990], ECR I-1.

cauză din 1997^[1], Curtea a subliniat că aplicarea uniformă a *acquis-ului comunitar* în Uniune poate să justifice efectul retroactiv al măsurilor de adaptare a actelor comunitare existente după aderarea unor noi state membre. Tot Curtea a reținut că anumite considerații de ordine publică pot justifica aplicarea imediată a măsurilor de protecție asupra produselor din state terțe^[2].

Nu puține sunt cauzele în care Curtea a anulat măsurile cu efect retroactiv^[3].

În analiza pe care o face pentru a descoperi dacă o măsură încalcă legitimele așteptări ale cetățenilor europeni, Curtea apelează la criteriul *previzibilității*. Astfel, dacă este previzibil în mod rezonabil ca o viitoare măsură să producă efect retroactiv, comercianții afectați pot să piardă șansa de a invoca încălcarea legitimei așteptări. Problema care se ridică este dacă un comerciant prudent și bine informat ar fi aflat de schimbarea legii^[4]. În cauza *Accrington*^[5], Curtea a hotărât că, într-un sistem care prevede alocarea anuală a cotelor de import, un comerciant prudent și diligent ar fi trebuit să știe că unele condiții de eligibilitate se pot modifica anual. De ce surse a ținut cont Curtea? Articole din presa specializată, corespondența publicată între organele profesionale și autoritățile Uniunii^[6], propunerile legislative publicate în Jurnalul Oficial al Uniunii Europene^[7] pot fi surse relevante în astfel de cauze.

Totodată, trebuie să diferențiem între retroactivitatea legii și aplicarea imediată a ei^[8]. Distincția între ele este că prima regulă se aplică actelor deja încheiate la momentul adoptării normei juridice, în timp ce a doua se aplică unui act în vigoare. Din jurisprudența Curții reiese că legitimele așteptări ale persoanelor vizate trebuie să fie implicate și în cazul aplicării imediate a legii^[9]. Considerăm că este chiar mai grea stabilirea încălcării legitimei așteptări în cazul aplicării imediate decât în cazul retroactivității.

În ceea ce privește sursa legitimei așteptări, distingem între legislația și conduita instituțiilor Uniunii. În privința legislației, împărtășim opinia conform căreia nu pot lua naștere legitime așteptări din propuneri legislative, deoarece acest lucru ar prejudicia puterile instituțiilor Uniunii în procesul de decizie al

[1] CJCE, cauza C-259/95, *Parlamentul c. Consiliului* [1997], ECR I-5303.

[2] CJCE, cauza C-183/95, *Affish BV c. Rijkdienst voor de Keuring van Vee en Vlees* [1997], ECR I-4315.

[3] CJCE, cauza C-368/89, *Crispoltoni I* [1991], ECR I-3695; cauza C-232/81, *Agricola Commerciale Olio c. Comisiei* [1984], ECR 3881; cauza C-264/81, *Savma c. Comisiei* [1984], ECR 3915; cauza C-224/82, *Meiko-Konservenfabrik c. Republicii Federale Germania* [1983], ECR 2539.

[4] CJCE, cauza C-350/88, *Delacre și alții c. Comisiei* [1990], ECR I-395, par. 37.

[5] CJCE, cauza C-241/95, *Accrington Beef și alții* [1996], ECR I-6699.

[6] CJCE, cauzele conexate C-13 până la C-16/92, *Driessen* [1993], ECR I-4751.

[7] CJCE, cauzele conexate C-13 până la C-16/92, *Driessen* [1993], ECR I-4751.

[8] CJCE, cauza C-74/74, *CNTA c. Comisiei* [1975], ECR 533, par. 32-33.

[9] CJCE, cauzele conexate C-13 până la C-16/92, *Driessen* [1993], ECR I-4773.

Uniunii și discreția Comisiei de a modifica propunerea legislativă^[1]. Desigur că orice așteptare trebuie să fie rezonabilă și nimeni nu poate să obțină un beneficiu speculativ, dacă legislația nu a dorit să confere^[2].

120. Foarte des invocate de doctrină, cauzele privind cotele de lapte sunt relevante pentru aplicarea principiului legitimitelor așteptări. Prin Regulamentul Consiliului nr. 1078/77, Comunitatea a oferit producătorilor de lapte stimulente pentru a părăsi temporar piața. În mai multe cauze^[3] în care a fost contestat respectivul regulament, Curtea l-a anulat, deoarece producătorii ce doreau să reintre pe piață au avut o așteptare legitimă de a nu fi excluși permanent de pe piață, ci doar de a fi suspendați temporar. În cauza *Spagl*^[4], Curtea a subliniat că legitimele așteptări presupun alocarea proporțională a sarcinilor și beneficiilor între grupuri comparabile de producători. Această concluzie a fost confirmată și de hotărârea ulterioară a Curții în cauza *Duff*^[5].

Unii autori subliniază în acest sens că „în final, cauzele privind cotele de lapte indică faptul că principiul protecției așteptărilor legitime impune restrângeri mai severe ale discreției instituțiilor comunitare decât principiul egalității de tratament, iar un comerciant care este capabil să stabilească faptul că într-un fel el are o așteptare legitimă, este foarte probabil să reușească cu cererea sa”^[6]. Într-adevăr, după hotărârile *Spagl* și *Mulder*, instituțiile comunitare au fost asaltate cu cereri de compensare.

121. Există foarte multe cauze în care legitimele așteptări decurg din conștientizarea instituțiilor Uniunii^[7]. Interesantă este și cauza *Mavridis*^[8], care pune problema respingerii la concursul pentru o funcție publică, pe motiv că persoana respectivă depășea limita de vârstă, limită care nu fusese publicată în Jurnalul Oficial, ci a fost introdusă ulterior de către comitetul de selecție. Deși Curtea nu a motivat în mod clar decizia, ea a considerat că cererea bazată pe o încălcare a legitimitelor așteptări era nefondată și că încălcarea legitimitelor așteptări nu conduce în mod direct la anularea măsurii contestate, ci doar permite acordarea de daune pentru prejudiciile suferite, însă, în cauza respectivă, acestea nu

[1] T. Tridimas, op. cit., p. 187. A se vedea și CJCE, cauzele conexe C-13/92 până la C-16/92, *Driessen* [1993], ECR I-4751, parag. 33.

[2] CJCE, cauza C-2/75, *Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel c. Mackprang* [1975], ECR 607.

[3] Dintre care amintim cauza C-120/86, *Mulder c. Minister van Landbouw en Visserij* [1988], ECR 2321.

[4] CJCE, cauza C-189/89, *Spagl* [1990], ECR I-4539.

[5] CJCE, cauza C-63/93, *Duff și alții c. Minister for Agriculture and Food, Ireland, and the Attorney General* [1996], ECR I-569, parag. 24.

[6] T. Tridimas, op. cit., p. 191.

[7] CJCE, cauza C-188/82, *Thyssen AG c. Comisiei* [1983], ECR 3721; cauza C-162/84, *Vlachou c. Court of Auditors* [1986], ECR 459; cauza C-23/69, *Fiehn c. Comisiei* [1970], ECR 547; cauza C-137/79, *Kohll c. Comisiei* [1980], ECR 2601.

[8] CJCE, cauza C-289/81, *Mavridis c. Parlamentului* [1983], ECR 1731.

fuseseră cerute. Considerăm totuși că, în unele circumstanțe, nedivulgarea informațiilor relevante poate încălca legitimele așteptări.

§2. Principii generale provenite din drepturi procedurale

122. Aceste principii generale provenite din drepturi procedurale au fost preluate tot din dreptul internațional public și sunt necesare în vederea protejării drepturilor substanțiale (de exemplu, dreptul la apărare, în special dreptul de a fi audiat în mod corect în proceduri administrative^[1], incluzând dreptul de a fi audiat în fața Comisiei în cauze pe probleme de concurență în faza anchetei preliminare^[2] și în fața Curții^[3], precum și refuzul de a recunoaște posibilitatea unui recurs extraordinar în lipsa unui text scris^[4]).

Secțiunea a 4-a. Principii generale comune sistemelor juridice naționale ale statelor membre

123. Printre izvoarele dreptului Uniunii regăsim și principii generale deduse de Curtea Europeană de Justiție din legislația statelor membre, într-un proces similar cu ceea ce fac instanțele engleze în legătură cu dezvoltarea *common law*-ului. Astfel cum am menționat anterior, nu este necesar ca un principiu general să fie recunoscut de toate sistemele juridice ale statelor membre, ci doar de unele dintre ele. În cauza *AM și S c. Comisiei*, Avocatul general Slynn a explicat modalitatea în care Curtea de Justiție descoperă principii nescrise ale dreptului european, citând un fost judecător al Curții, H. Kutscher: „când Curtea interpretează sau completează dreptul comunitar în baza dreptului comparat, ea nu este obligată să ia în considerare minimul pe care soluțiile naționale îl au în comun, media lor aritmetică sau soluția adoptată de majoritatea sistemelor juridice ca temei al deciziei sale. Curtea trebuie să cântărească și să evalueze respectiva problemă și să caute «cea mai bună» și «cea mai adecvată» soluție. Cea mai bună soluție posibilă este cea care atinge obiectivele specifice și principiile de bază ale Comunității (...) în modul cel mai satisfăcător”^[5].

[1] CJCE, cauza C-7/69, *Comisia c. Italiei* [1970], ECR 111; cauza C-17/74, *Transocean Marine* [1974], ECR 1063; cauza C-85/76, *Hoffmann-La Roche* [1979], ECR 461; cauza C-53/85, *AKZO Chemie* [1986], ECR 1965.

[2] CJCE, cauza C-374/87, *Orkem* [1989], ECR 3283.

[3] CJCE, cauzele conexe C-42/59 și C-49/59, *S.N.U.P.A.T.* [1961], ECR 53.

[4] CJCE, cauza C-12/68, *X. c. Audit Board of the European Communities* [1970], ECR 291.

[5] A. Kaczorowska, op. cit., p. 207; CJCE, cauza C-155/79, *AM și S c. Comisiei* [1982].

Din paragraful anterior deducem că la baza selecției acestui tip de principii stă *metoda comparativă*. Astfel cum se precizează în doctrină, „spiritul legislațiilor naționale, evoluția lor și caracteristici generale sunt luate în considerare de către Curte. Tendința generală sau uneori absența unei tendințe generale poate să îi inspire pe judecători”^[1].

Interesantă este poziția unui autor, care subliniază că, „pe scurt, principiile generale de drept sunt copiii dreptului național, dar, recunoscute de către Curte, devin copii teribili (în franceză, *enfants terribles*): ele sunt extinse, restrânse, reafirmate, retransformate de către procesul judiciar creativ și eclectic”^[2].

Există și recunoașterea expresă a principiilor generale ale statelor membre, în art. 340 alin. (2) TFUE (ex-art. 288 TCE) care prevede că:

În materie de răspundere extracontractuală, Uniunea este obligată să repare, în conformitate cu principiile generale comune ordinilor juridice ale statelor membre, prejudiciile cauzate de instituțiile sale sau de agenții săi în exercițiul funcțiunilor lor^[3].

Aceasta este unica referință expresă la principiile generale de drept, conform căreia Curtea de Justiție este invitată să se inspire din aceste principii comune statelor membre pentru a elabora sistemul responsabilității extracontractuale a Uniunii. Din păcate, Curtea nu a analizat *principiile generale comune ordinilor juridice ale statelor membre*, referințele din hotărârile instanței europene fiind lacunare. În doctrină, se consideră că această atitudine a Curții trădează voința de a limita considerabil câmpul responsabilității extracontractuale a Uniunii, nedorind să-și angajeze răspunderea decât foarte rar.

124. Din momentul în care Curtea a încorporat un principiu național în ordinea juridică europeană, trebuie reținut că acel principiu devine un principiu autonom, care poate să dobândească un înțeles diferit decât cel pe care îl avea în legislațiile naționale.

În această categorie de principii generale intră următoarele principii:

- principiul egalității în fața reglementărilor economice^[4];
- principiul ierarhiei măsurilor legale, care permite distingerea între actele legislative și măsurile necesare implementării lor^[5];
- principiul interdicției îmbogățirii fără justă cauză^[6];
- principiul răspunderii extracontractuale a instituțiilor, organelor, birourilor și agențiilor Uniunii Europene^[7];

[1] A. Kaczorowska, op. cit., p. 207.

[2] T. Tridimas, op. cit., p. 4.

[3] Text disponibil la <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0047:0200:ro:PDF>.

[4] CJCE, cauza C-8/57 *Groupeement des hauts fourneaux et aciéries Belges c. High Authority* [1957–58], ECR 245.

[5] CJCE, cauza C-25/70, *Köster* [1970], ECR 1161.

[6] CJCE, cauza C-26/67, *Danvin* [1968], ECR 315.

[7] CJCE, cauzele conexate C-83/76 și C-94/76, 4, 15 și 40/77, *Bayerische HNL* [1978], ECR 1209.

- principiul confidențialității comunicărilor scrise dintre avocat și client;
- principiul accesului la procedurile legale^[1];
- principiul aplicării retroactive a unei pedepse mai blânde în favoarea unei persoane fizice sau juridice care anterior a primit o pedeapsă mai severă^[2].

Căutarea principiilor generale comune sistemelor juridice naționale ale statelor membre nu este un proces mecanic, cu siguranță. Curtea nu folosește o analiză comparată a sistemelor juridice naționale pentru a putea descoperi un numitor comun. Ea face o sinteză căutând cele mai potrivite soluții pentru situația cauzei respective^[3].

Relevantă ni se pare cauza *Staff Salaries*^[4], care punea problema formulei de creștere a salariilor funcționarilor comunitari. Deși o astfel de formulă fusese hotărâtă pentru 3 ani prin negociere între Consiliu, Comisie și reprezentanții funcționarilor la 21 martie 1972, nouă luni mai târziu, Consiliul a folosit o altă formulă. Pe de altă parte, Comisia a argumentat că formula inițială trebuia folosită. O opinie a Avocatului general a fost cerută, astfel că opinia Avocatului general Warner a cuprins o privire comparativă asupra legilor statelor membre, care conducea la ideea că, în drepturile naționale, autoritățile publice nu pot fi împiedicate în discreția lor atunci când exercită o putere legislativă. Existau totuși anumite circumstanțe excepționale. Avocatul general a subliniat, de asemenea, că așteptările legitime nu erau încălcate, deoarece se aplica tuturor funcționarilor publici europeni. Această cauză este una dintre puținele cauze în care Curtea a ales opinia contrară, considerând că, prin adoptarea formulei din 21 martie 1972, Consiliul a intrat în faza luării unei decizii, iar principiul protecției așteptărilor legitime obliga Consiliul să respecte acea decizie. Această hotărâre, deși a stabilit principiul protecției așteptărilor legitime ca principiu al Comunității, a arătat totodată că, în anumite cazuri, conținutul unui principiu general de drept recunoscut de Curte poate să difere de conținutul din dreptul național al statelor membre. Totodată, în acest caz, Curtea a aplicat un grad de protecție sporit față de individ în comparație cu dreptul național.

125. Din această posibilitate a Curții de a desprinde principii generale din sistemele juridice ale statelor membre se ridică o întrebare pertinentă: este dreptul unui stat membru mai influent? Deși nu există un răspuns clar pentru această întrebare, deoarece nu se poate stabili de fiecare dată originea măsurilor Uniunii, nu putem să nu remarcăm că două sisteme de drept influențează puternic dreptul Uniunii, poate și datorită considerentelor istorice: dreptul francez și dreptul german.

[1] CJCE, cauza C-222/84, *Johnston* [1986], ECR 1651.

[2] CJCE, cauzele conexe C-387/02, C-391/02 și C-403/02, *Criminal Proceedings against Berlusconi and Others* [2005], ECR I-356.

[3] T. Tridimas, op. cit., p. 12.

[4] CJCE, cauza C-81/72, *Comisia c. Consiliului* [1973], ECR 575.

Un autor argumentează că influența Franței se observă prin sistemul de protecție legală a tratatelor (e.g. acțiunea în anulare, organizarea Curții de Justiție după modelul Consiliului de Stat din Franța). Un rol important s-a datorat și influenței puternice a legilor statelor membre, care fac parte din familia de drept romano-germanic.

Același autor argumentează că influența Germaniei s-ar datora consecințelor celui de-al doilea război mondial, implicit abuzurilor regimului nazist. Recursul la principiile generale a fost o încercare de legitimizare a Comunității, fiind dezvoltate și recunoscute principiul proporționalității, principiul legitimității așteptărilor și principiul protecției drepturilor fundamentale.

Influența acestor două state s-a remarcat și prin faptul că, la începuturi, în perioada de formare a Comunității, Curtea de Justiție a avut doi Avocați generali care au provenit din aceste state, Lagrange și Roemer. Aceștia s-au remarcat în stabilirea principiilor dreptului administrativ al Uniunii și prin „distilarea, printr-o metodă de interpretare comparativă, a elementelor sistemelor naționale cele mai potrivite pentru transpunerea în ordinea juridică a Uniunii”^[1].

În ceea ce privește influența Marii Britanii, mărturisim că împărtășim opinia conform căreia acest stat nu a influențat decisiv ordinea comunitară. Unul dintre motive este faptul că sistemul *common law* nu a fost reprezentat în Uniune de la început, Marea Britanie intrând mai târziu în această structură supranațională (abia în 1973). Astfel, principiile dreptului anglo-saxon nu și-au pus amprenta pe dreptul material, însă a influențat decisiv dreptul procesual al Uniunii, datorită preocupării sale pentru aspectele procedurale. În cazul în care Marea Britanie va părăsi Uniunea, este interesant de urmărit dacă dreptul procesual al Uniunii se va schimba, spre a reflecta mai mult dreptul romano-germanic.

Cu siguranță, însă, că niciun drept național nu poate revendica influența supremă asupra dezvoltării dreptului Uniunii, dar este evident că și dreptul Uniunii a influențat dreptul național al statelor membre; „decât să dividem sistemele legale naționale în «împrumutați» și «împrumutători», ar trebui să celebrăm dezvoltarea dialectică a Comunității și a drepturilor naționale prin care *jus commune* poate, eventual, să se dezvolte”^[2].

Secțiunea a 5-a. Principii generale deduse din natura Uniunii Europene

126. Aceste principii au fost deduse de către Curte „din natura Comunităților/Uniunii Europene și din obiectivele și contextul Tratatelor”^[3]. Nici lista acestor

[1] T. Tridimas, op. cit., p. 16.

[2] Ibidem.

[3] A. Kaczorowska, op. cit., p. 208.

principii nu este definitivă sau exhaustivă, astfel cum se deduce din atitudinea Curții în cauza *Grecia c. Consiliului*^[1], în care Curtea a respins principiul preferinței comunitare, care fusese recunoscut ca principiu general al dreptului Uniunii în hotărâri anterioare^[2].

Această categorie de principii generale se divide, la rândul ei, în două sub-categorii: principii generale care reflectă dreptul instituțional și constituțional al UE și principii generale care sunt inerente creării pieței interne.

§1. Principii generale care reflectă dreptul instituțional și constituțional al UE

127. Deși este un drept distinct de sistemele juridice naționale ale statelor membre, dreptul Uniunii Europene se impune statelor membre și resortisanților săi, fiind un drept intern al Uniunii, integrat în ordinea juridică a statelor membre. „Toate aceste principii au fost elaborate de către Curte cu scopul de a promova efectivă aplicare a dreptului european în cadrul sistemelor juridice naționale ale statelor membre”^[3].

Această categorie include următoarele principii: Comunitățile și Uniunea Europeană sunt comunități de drept, principiul efectului direct, principiul supremației dreptului european, principiul priorității dreptului european, limitarea puterii discreționare a legislativului, principiul echilibrului în exercitarea competențelor instituțiilor europene, principiul democrației reprezentative, principiul atribuirii competențelor, principiul continuității procesului de integrare, principiul respectării identității naționale a statelor membre, principiul subsidiarității, principiul pluralismului cultural, principiul cooperării, principiul solidarității comunitare, principiul loialității comunitare, principiul proporționalității.

1.1. Comunitățile și Uniunea Europeană sunt comunități de drept

128. Potrivit acestui principiu, atât instituțiile și organismele Uniunii, cât și statele membre trebuie să acționeze aplicând și respectând dreptul Uniunii, activitatea lor fiind supusă controlului jurisdicțional al Curții de Justiție.

Nefiind consacrat expres în dreptul comunitar, jurisprudența Curții de Justiție îi confirmă existența în anul 1986, în soluționarea cauzei *Partidul Ecologist „Verzii” c. Parlamentului European*, când s-a dispus că, „în primul rând, Comunitatea Economică Europeană este o comunitate de drept, întrucât nici statele membre și nici instituțiile comunitare nu pot scăpa controlului de con-

[1] CJCE, cauza C-353/92, *Grecia c. Consiliului* [1994], ECR I-3411.

[2] CJCE, cauza C-5/67, *Beus* [1968], ECR 83.

[3] A. Kaczorowska, op. cit., p. 209.

formitate a actelor lor cu Carta constituțională de bază, care este Tratatul instituiind Comunitatea Economică Europeană”^[1].

În anul 1997, acest principiu este consacrat de Tratatul de la Amsterdam, care enumeră, alături de alte trei principii, principiul „statului de drept” la pct. 8 al art. 1, ca principii pe care „este fondată” Uniunea, acestea fiind „comune statelor membre”. Acest principiu îl regăsim, în prezent, în art. 2 TUE, care prevede că:

Uniunea se întemeiază pe valorile respectării demnității umane, libertății, democrației, egalității, statului de drept, precum și pe respectarea drepturilor omului, inclusiv a drepturilor persoanelor care aparțin minorităților. Aceste valori sunt comune statelor membre într-o societate caracterizată prin pluralism, nediscriminare, toleranță, justiție, solidaritate și egalitate între femei și bărbați.

1.2. Principiul efectului direct

129. Acest principiu se referă la faptul că dreptul Uniunii conferă drepturi și impune obligații în mod direct instituțiilor, organelor, agențiilor, oficiilor europene, statelor membre și resortisanților acestora – persoane fizice sau juridice. Astfel cum am observat atunci când am analizat diferențele între actele instituțiilor europene, actele juridice ale Uniunii nu se aplică în același fel și nu au nici același efect direct, aceste lucruri depinzând de categoria din care fac parte.

130. În decembrie 1962, CJCE a fost sesizată de către o instanță fiscală olandeză într-o problemă de interpretare a art. 12 TCE, în cauza *Van Gend en Loos*^[2]. Problema era dacă dreptul se impunea statelor membre, după modelul dreptului internațional clasic, sau dacă se impunea direct particularilor, după modelul unui drept federal care creează drepturi și obligații pentru toți cetățenii Comunităților Europene. Hotărârea îndrăzneată a Curții din 5 februarie 1963 în cauza *Van Gend en Loos* enunță principiul efectului direct al dreptului Uniunii Europene. Jurisdicția europeană marchează un „divorț fondator față de concepția clasică a dreptului internațional”^[3], contribuind la consolidarea ideii că dreptul Uniunii Europene este un drept federal.

În măsura în care dreptul Uniunii Europene este rezultat din tratate și regulamente, atunci el este aplicabil direct în statele membre, impunându-se cetățenilor europeni în relațiile dintre ei, conform hotărârii din 9 martie 1978 în cauza *Simmenthal*^[4].

[1] F. Cotea, op. cit., p. 218.

[2] CJCE, cauza C-26/62, *NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos v Netherlands Inland Revenue Administration* [1963], ECR 1.

[3] B. Alomar, S. Daziano, C. Garat, op. cit., p. 163.

[4] CJCE, cauza C-106/77, *Ministerul de Finanțe al Italiei c. Simmenthal S.p.A* [1978], Hotărârea din 9 martie 1978, ECR I-261.

În legătură cu efectul direct al directivei europene, subliniem că tot Curtea a avut un rol decisiv în această direcție. Astfel, CJCE a considerat treptat că și directiva produce efecte directe. Curtea a precizat în hotărârea din cauza *SACE*^[1] că directiva obține efect direct dacă este interpretată în lumina unei dispoziții clare a unui tratat. În hotărârea din cauza *Van Duyn*^[2], Curtea a învederat că efectul direct al unei directive poate fi invocat în caz de absență sau de proastă transpunere de către un stat membru, aceasta cu condiția ca dispozițiile directivei să fie imperative și suficient de precise.

Deși efectul vertical nu a fost contestat (directiva putând fi invocată într-un litigiu care opune o persoană privată unui stat membru), totuși, Curtea a confirmat de mai multe ori refuzul de a consacra efectul orizontal al directivelor (litigiu între particulari), care ar însemna că Uniunea poate edicta cu efect imediat obligații puse în sarcina cetățenilor Uniunii. Ea nu are această competență, prin directive adresându-se doar statelor membre^[3].

Totuși, un pas important îl constituie hotărârea *Francovich* din 19 noiembrie 1991. În această hotărâre, Curtea a hotărât că directivele, care permit identificarea drepturilor atribuite particularilor, fără a fi integral precise și imperative, să producă în favoarea acestora „un drept de a obține compensarea daunelor ce rezultă din netranspunerea acestei directive”.

În acest sens, subliniem că:

1. regulamentele și deciziile beneficiază de un efect direct, necondiționat și complet;
2. tratatele constitutive ale Uniunii și tratatele internaționale beneficiază de efect direct, condiționat (trebuie să îndeplinească unele condiții) și complet;
3. directivele și deciziile adresate statelor membre beneficiază de efect direct, condiționat și restrâns.

1.3. Principiul supremației dreptului Uniunii Europene

131. Dreptul Uniunii Europene îmbrățișează teoria monismului, adică existența unei singure ordini juridice care cuprinde într-un sistem unitar dreptul internațional și dreptul intern.

Consacrarea acestui principiu nu este întâlnită în textele tratatelor, însă se regăsește în jurisprudența Curții; în cauza C-6/64, *Flaminio Costa c. Enel*, în

[1] CJCE, cauza C-33/70, *SpA SACE c. Ministerul de Finanțe al Republicii Italia* [1970], Hotărârea din 17 decembrie 1970, ECR 1213.

[2] CJCE, cauza C-41/74, *Yvonne van Duyn c. Home Office* [1974], Hotărârea din 4 decembrie 1974, ECR 1337.

[3] CJCE, cauza C-152/84, *M.H. Marshall c. Southampton and South-West Hampshire Area Health Authority (Teaching)* [1986], Hotărârea din 26 februarie 1986, ECR 723; CJCE, cauza C-192/94, *El Corte Ingles S.A.* [1996], Hotărârea din 7 martie 1996, ECR I-1296.

hotărârea CJCE din data de 15 iulie 1964, „prin instituirea unei comunități de durată nedeterminată, investită cu atribuții proprii, cu personalitate și capacitate juridică proprie și mai ales cu puteri reale izvorâte dintr-o limitare a competenței sau dintr-un transfer de atribuții de la statele membre către CEE, statele au limitat în domenii restrânse drepturile lor suverane, creând astfel un corp de norme juridice aplicabile lor și resortisanților lor”^[1]. Cu alte cuvinte, Curtea a subliniat că în conflictul dintre o normă a Uniunii și o normă națională care o contrazice, întotdeauna norma Uniunii va avea o forță juridică superioară, ea fiind prioritară.

Argumentele Curții în favoarea caracterului prioritar al dreptului Uniunii în fața dreptului național au fost următoarele:

- pentru ca Uniunea să funcționeze, statele membre au recunoscut personalitatea juridică a acesteia, au creat instituții proprii, astfel că statele nu se mai pot prevala de legislația internă, incompatibilă cu tratatele europene;

- a fost creată o ordine juridică autonomă integrată în ordinea juridică a statelor membre;

- acceptând ordinea juridică comună pe care au creat-o, statele membre „nu mai pot, ulterior și în mod unilateral, să invoce aplicabilitatea unei alte ordini decât cea pe care și-au impus-o în mod liber”^[2].

Considerând că această problemă nu a fost suficient tranșată, în 1978, Curtea a precizat în hotărârea *Simmenthal* că „dreptul comunitar face parte integrantă din ordinea juridică a statelor membre, aplicându-se în fața acesteia cu titlu prioritar”.

132. În cursul anilor, Curtea a determinat în jurisprudența sa și alte reguli adiacente care izvorăsc din principiul supremației dreptului Uniunii:

- dreptul Uniunii este prioritar în virtutea naturii sale originare (hotărârea din 17 decembrie 1970, pronunțată în cauza *Internationale Handelsgesellschaft*);

- aplicarea prioritară a dreptului unional privește întreaga ordine juridică a Uniunii, deci și dreptul derivat (hotărârea din 22 iunie 1993, în cauza *Germania c. Comisiei*);

- actele Uniunii sunt prioritare față de actele normative ale statelor membre de la momentul intrării în vigoare (chiar dacă sunt dispoziții constituționale);

- în cazul unor conflicte între dispozițiile Uniunii și cele naționale, prioritatea normelor Uniunii se impune în fața statelor membre și a instituțiilor sale, mai ales a judecătorilor naționali care trebuie să aplice dreptul Uniunii (hotărârea din 28 iunie 2001, în cauza *Larsy*).

1.4. Principiul aplicării imediate a dreptului Uniunii

133. Denumit de unii autori și „principiul aplicării directe”, acest principiu presupune că dreptul originar sau derivat al Uniunii se aplică de drept în ordinea

[1] D. Vătăman, *Dreptul Uniunii...*, p. 19.

[2] F. Cotea, *op. cit.*, p. 424.

juridică a statelor membre, cu aceleași efecte și din același moment, fără a fi necesară îndeplinirea unor proceduri naționale speciale.

Astfel, tratatele se aplică în ordinele juridice naționale ca acte de dreptul Uniunii Europene, iar nu ca acte de drept intern, judecătorul național neputând refuza aplicarea imediată a dreptului Uniunii, pe motiv că unele proceduri interne de punere în aplicare nu au fost respectate.

În schimb, punerea în aplicare a actelor europene, care alcătuiesc dreptul derivat al Uniunii, se realizează fără a fi necesare acte interne administrative care să dispună acest lucru sau formalități de publicitate. Pentru regulamente, avem art. 288 TFUE, care prevede că „regulamentul are aplicabilitate generală. Acesta este obligatoriu în toate elementele sale și se aplică direct în fiecare stat membru”, însă, pentru celelalte acte europene, nu avem dispoziții exprese. Deși există păreri că regimul deciziilor și directivelor europene ar fi diferit de regimul regulamentelor, din acest punct de vedere, considerăm că punerea în aplicare și a acestor acte se realizează automat și imediat, fără a fi nevoie de alte formalități.

1.5. Principiul priorității dreptului Uniunii Europene (primatul)

134. Neprecizându-se nimic în legătură cu acest principiu în tratatele constitutive, Curtea a dorit să stabilească care este raportul între dreptul Uniunii și dreptul național al statelor membre. Conform Curții, raportul național-european trebuie soluționat doar cu ajutorul dreptului Uniunii. Totodată, Curtea a subliniat că „prioritatea normelor comunitare are ca efect «împiedicarea formării valabile de noi acte legislative naționale, în măsura în care acestea ar fi incompatibile cu normele comunitare anterioare»”^[1]. Altfel spus, acest principiu s-ar justifica pe obiectivul „implicit, negociat împreună de statele membre și consfințit în tratatele constitutive, anume acela al unificării sistemelor normative naționale prin crearea unei ordini juridice europene”^[2].

Conform acestui principiu, orice izvor al dreptului Uniunii „are forță juridică superioară dreptului intern al statelor membre”^[3]; astfel, la intrarea în vigoare a oricărei norme juridice europene, orice dispoziție contrară din dreptul intern al statelor membre devine inaplicabilă.

Totuși, din perspectiva statelor membre, prioritatea de aplicare a dreptului Uniunii se realizează în baza dispozițiilor constituționale proprii, atunci când există, sau „în baza faptului că limitele competenței de atribuire de care se bucură Comunitatea Europeană rămân, în ultimă instanță, la latitudinea statelor care au acceptat propriile lor limitări de suveranitate în beneficiul entităților

[1] D. Vătăman, *Dreptul Uniunii...*, p. 21; CJCE, cauza C-106/77, *Ministerul de Finanțe al Italiei c. Simmenthal S.p.A* [1978], Hotărârea din 9 martie 1978, ECR I-261.

[2] I. Muraru, E.S. Tănăsescu (coord.), op. cit., p. 1437.

[3] D. Vătăman, *Dreptul Uniunii...*, p. 21.

suprastatale”^[1]. Astfel, teoria monistă a instanței europene nu este acceptată fără rezerve de către instanțele naționale.

Interesantă este poziția legiuitorului constituant român, care în art. 148 alin. (2) din Constituția României consacră principiul priorității dreptului Uniunii față de dreptul intern. Totuși, în doctrină se discută despre o „variantă originală a regulii priorității dreptului comunitar, anume nu tot dreptul comunitar, ci numai «tratatele constitutive» și «celelalte reglementări comunitare cu caracter obligatoriu» au prioritate și nu față de orice dispoziție din dreptul intern care s-ar afla în neconcordanță (așa cum se precizează la art. 20 din Constituție) cu acestea, ci doar față de dispozițiile contrare (s.n.) lor”^[2]. Dar chiar și în această situație, aceiași autori precizează că, și în aceste circumstanțe, ar trebui să se înțeleagă prioritatea dreptului originar și derivat al Uniunii.

„Indiferent de nuanțele pe care constituantul român le-a adăugat principiului priorității dreptului comunitar, aplicarea acestuia revine tuturor autorităților statului însărcinate cu aducerea la îndeplinire a dispozițiilor din ordinea juridică a Comunității Europene, adică în egală măsură și legiuitorului, dar și executivului și, mai ales, puterii judecătorești”^[3].

Astfel cum subliniază Marin Voicu, „faptul că principiul primatului nu a fost înscris în tratatele Uniunii Europene nu modifică cu nimic existența acestui principiu fundamental instituit prin jurisprudența în vigoare a Curții de Justiție și înscris, în sfârșit, în Tratatul de la Lisabona”^[4].

1.6. Limitarea puterii discreționare a legislativului

135. Deși au o largă marjă de apreciere conform tratatelor, instituțiile Uniunii sunt ghidate de principiul proporționalității.

De inspirație germană, acest principiu este prezentat de Curte în maniera următoare: „în virtutea principiului proporționalității (...), legalitatea unei reglementări comunitare este subordonată condiției ca mijloacele pe care le pune în aplicare să fie apte să realizeze obiectivul legitim urmărit prin reglementarea în cauză și să nu meargă dincolo de ceea ce este necesar pentru a-l atinge, fiind înțeles că, dacă se poate alege între mai multe măsuri adecvate, trebuie aleasă cea mai puțin constrângătoare”^[5].

De asemenea, acest principiu a fost consacrat și ca izvor primar prin inserarea sa în art. 5 TCE. Astfel cum se subliniază în doctrină, „totuși, chiar dacă sunt posibile mai multe căi, CJCE nu va substitui aprecierea sa celei a legisla-

[1] I. Muraru, E.S. Tănăsescu (coord.), op. cit., p. 1439.

[2] *Idem*, p. 1440.

[3] I. Muraru, E.S. Tănăsescu (coord.), op. cit., p. 1441.

[4] M. Voicu, *Uniunea Europeană...*, p. 167.

[5] CJCE, cauza T-162/94, *NMB France și alții c. Comisiei, Hotărârea din 5 iunie 1996* [1996], ECR I-4973. A se vedea și L. Gheorghiu, op. cit., p. 188.

tivului dacă măsurile nu sunt în mod evident disproporționate sau dacă nu se bazează pe o apreciere manifest eronată a faptelor”^[1].

1.7. Principiul echilibrului în exercitarea competențelor instituțiilor europene

136. Acest deziderat este un principiu fundamental al structurilor europene. Deoarece s-a dorit ca fiecare instituție a Uniunii să nu fie afectată de atribuțiile celorlalte instituții, prin tratate sunt precizate foarte clar competențele fiecărei instituții, transferul de atribuții nefiind permis, nedorindu-se modificarea „echilibrului instituțional”^[2]. Exercițarea competențelor de către fiecare instituție a Uniunii trebuie să se realizeze fără a împiedica exercitarea competențelor altor instituții ale Uniunii. Acest lucru este necesar pentru a nu modifica echilibrul realizat prin tratate.

1.8. Principiul democrației reprezentative

137. În mod firesc, principiul democrației reprezentative se află la temelia oricărei structuri democratice. Nici acest principiu nu se regăsea în conținutul inițial al Tratatelor institutive, însă existența lui a fost semnalată în anul 1973 în documentul politic emis de Consiliul European, *Documentul privind identitatea Europeană*^[3].

Acest principiu se referă la dreptul cetățenilor de a participa prin intermediul parlamentarilor pe care i-au ales la luarea deciziilor importante în cadrul Comunităților și Uniunii Europene.

În anul 1986, în preambulul Actului Unic European se precizează că „Parlamentul European ales prin sufragiu universal este un mijloc de exprimare indispensabil” al „popoarelor democratice europene”, iar ulterior, în preambulul Tratatului privind Uniunea Europeană se confirmă atașamentul statelor membre față de „principiile libertății, democrației (...)”.

În art. 1 pct. 8 din Tratatul de la Amsterdam se precizează expres că și principiul „democrației” este unul dintre principiile pe care este fondată Uniunea.

Unii autori susțin că restrângerea rolului organelor reprezentative și „transferul deciziei la organele executive demonstrează opțiunea spre autoritarism și dictatură”^[4].

1.9. Principiul atribuirii competențelor

138. Acest principiu se poate deduce din dispozițiile din prima parte a tratatelor, care stabilesc misiunea și obiectivele Comunităților sau ale Uniunii

[1] A se vedea L. Gheorghiu, op. cit., p. 188; CJCE, cauza C-280/93, *Germania c. Consiliului* [1994], Hotărârea din 5 octombrie 1994, ECR I-4973.

[2] D. Mazilu, *Integrare europeană...*, p. 65.

[3] F. Cotea, op. cit., p. 219.

[4] D. Mazilu, *Integrare europeană...*, p. 60.

Europene. Principiul atribuirii competențelor restrânge raza de acțiune a acestora la domeniile care intră în sfera de competență ce le-a fost conferită și doar în cazurile în care o acțiune comună se impune pentru realizarea obiectivelor stabilite prin tratate. Astfel, fiecare instituție a Uniunii trebuie să exercite doar competențele cu care a fost învestită.

Atunci când discutăm despre competența Uniunii, revenim la determinarea domeniilor în care Uniunea este autorizată prin tratate să intervină. Până la intrarea în vigoare a Tratatului de la Lisabona, aceasta nu era o sarcină ușoară, deoarece tratatele se limitau să fixeze doar obiectivele și să delimiteze puterile sau mijloacele de acțiune pentru a le atinge. Și Tratatul de la Maastricht a rezolvat puțin această problemă, deoarece a introdus principiile subsidiarității și proporționalității în sistemul instituțional, principii destinate să reglementeze exercițiul competențelor Uniunii. Prin Tratatul de la Lisabona s-au clarificat competențele, definindu-se tipologia competențelor Uniunii. Astfel, în Titlul I al primei părți a TFUE, denumită *Categorii și domenii de competențe ale Uniunii*, se clasifică nu doar competențele Uniunii în trei mari categorii, dar există și o listă neexhaustivă a principalelor domenii.

Principiul atribuirii competențelor (denumit și „principiul specialității”) presupune că statele membre posedă o competență de drept comun, iar Uniunea nu este titularul decât al competențelor atribuite de către acestea. Astfel, Uniunea nu poate exercita atribuții care nu sunt înscrise în domeniile enumerate în tratate.

1.10. Principiul continuității procesului de integrare

139. Plecând de la ideea conform căreia construcția europeană este un proces continuu, este evident că acest principiu trebuie să își regăsească locul în construcția Uniunii Europene.

Ideea continuității poate fi regăsită atât în preambulul tratatelor (Tratatul de la Paris, Tratatul de la Maastricht, Tratatul de la Amsterdam), în dispozițiile din tratate (art. 312 TCE, art. 13 din Tratatul de la Amsterdam, art. 11 din Tratatul de la Nisa), cât și în documentele politice cu pretenții programatice (declarația *O singură Europă*)^[1].

1.11. Principiul respectării identității naționale a statelor membre

140. Prin art. F alin. (1) TUE [devenit art. 6 alin. (3) după modificările aduse de Tratatul de la Amsterdam], respectarea identității naționale a statelor membre a fost recunoscută ca principiu. În prezent, acest principiu este consacrat în art. 4 alin. (2) teza a II-a TUE, varianta consolidată.

[1] Pentru mai multe detalii, a se vedea F. Cotea, op. cit., p. 239-240.

După momentul Maastricht, când integrarea s-a extins la unele domenii sensibile, precum politica externă și securitatea, justiția și afacerile externe, a fost evidentă necesitatea sublinierii faptului că statele membre continuă să existe ca atare, că nu își pierd identitatea și autoritatea în fața Uniunii Europene, lucru realizat prin introducerea principiului respectării identității naționale. Obligația corelativă acestui drept al statelor membre este aceea a Uniunii Europene de a respecta identitatea națională a acestora, astfel că acțiunile Uniunii trebuie să se înscrie strict în sfera competențelor conferite.

1.12. Principiul subsidiarității

141. De inspirație străveche, principiul subsidiarității a fost introdus prin Tratatul de la Maastricht. El este corelat cu principiul respectării identității naționale și se referă la faptul că acțiunea comunitară trebuie să se încadreze în limitele competențelor conferite Comunităților și Uniunii. Este unul dintre cele mai importante principii de funcționare a Uniunii Europene, reprezentând totodată „o limită și un factor de extindere a competenței comunitare”^[1].

Acest principiu este de origine religioasă, el fiind creat de teologii calviști în secolul al XVI-lea cu scopul de a „demonstra diferența dintre biserica calvinistă, deschisă, și biserica catolică, foarte centralizată (și o anumită superioritate a celei dintâi)”^[2].

Odată cu *Usus Modernus Pandectarum* a fost „sanționat principiul subsidiarității dreptului roman, potrivit căruia el găsea aplicare când dreptul local prezenta o lacună”^[3].

La început, subsidiaritatea nu a fost introdusă în dreptul Uniunii ca principiu, ci ca modalitate de acțiune într-un domeniu de activitate. Deși folosit în anii 1980 în domeniul social al Comunității, el a fost introdus formal prin Tratatul de la Maastricht și confirmat prin TUE și TFUE; acest principiu presupune că Uniunea Europeană acționează în limitele competențelor care îi sunt conferite și ale obiectivelor care îi sunt atribuite prin tratate. În domeniile care nu sunt de competența sa exclusivă, Uniunea nu intervine, în conformitate cu principiul subsidiarității, decât în cazul și în măsura în care obiectivele acțiunii preconizate nu pot fi realizate într-un mod satisfăcător de statele membre, însă pot fi realizate mai bine la nivel european, datorită dimensiunilor sau efectelor acțiunii preconizate.

Principiul subsidiarității este atât juridic, cât și politic. În contextul în care există foarte mult euroscepticism, acest principiu a fost perceput de către statele membre tot mai mult „ca o pavăză în fața unei construcții europene insufi-

[1] B. Alomar, S. Daziano, C. Garat, op. cit., p. 123.

[2] *Idem*, p. 124.

[3] M. Losano, op. cit., p. 65.

cient stăpânite”^[1]. Mai mult, el este menit să elimine „deficitul democratic” al Uniunii, trebuind să facă decizia mai accesibilă cetățenilor europeni. Prin Tratatul de la Lisabona s-a consolidat protejarea acestui principiu la două niveluri: inițial (prin consolidarea motivării actelor) și final (prin implicarea parlamentelor naționale care pot alerta public instituțiile Uniunii Europene sau guvernul propriu privind proiectul actelor legislative europene care ar încălca principiul subsidiarității; dacă o treime din parlamentele naționale ar considera că se încalcă principiul subsidiarității, Comisia sau instituția emitentă trebuie să reexamineze propunerea).

1.13. Principiul pluralismului cultural

142. Tratatul de la Amsterdam a modificat art. 151 TCE (ex-art. 128), în sensul că a prevăzut principiul pluralismului cultural, care are ca scop protejarea diversității culturale, a tradițiilor, a obiceiurilor grupurilor regionale sau naționale.

Acțiunile Uniunii Europene trebuie să sprijine diversitatea culturală regională și națională, evidențiind moștenirea culturală comună.

1.14. Principiul cooperării loiale

143. Acest principiu implică reciprocitate și informare mutuală în problemele de interes comun, statele membre fiind obligate să pună la dispoziția Uniunii și a instituțiilor sale informațiile de care acestea au nevoie pentru îndeplinirea sarcinilor care le revin. În același timp, instituțiile Uniunii au obligația să informeze statele membre în legătură cu evoluțiile europene. Și Curtea a recunoscut existența acestui principiu, subliniind că instituțiile Uniunii, pe lângă obligația de a exercita competențele atribuite, sunt obligate a coopera în vederea realizării obiectivelor Uniunii Europene.

1.15. Principiul solidarității comunitare

144. Conform acestui principiu, statele membre trebuie să acționeze împreună pentru a atinge obiectivele Uniunii Europene, „solidaritatea între statele membre” fiind prevăzută în art. 2 TUE ca reprezentând una dintre misiunile Uniunii.

Solidaritatea statelor membre implică totodată consultarea și informarea reciprocă a statelor, dar și acționarea în comun a acestora. Mai mult, „în spiritul acestui principiu, nu sunt admise acțiuni unilaterale din partea statelor membre, o aplicare parțială și incompletă și selectivă a legislației comunitare ori chiar un refuz de a aplica anumite acte emise de instituțiile comunitare, pe motiv de

^[1] B. Alomar, S. Daziano, C. Garat, op. cit., p. 125.

apărare a interesului național, de echilibru între avantaje și obligații împovărătoare”^[1].

Tratatul de la Maastricht, în art. 11 alin. (2), obligă statele membre să sprijine activ și fără rezerve politica externă și de securitate a Uniunii Europene, în spiritul loialității și solidarității reciproce.

Interesant este și art. 23 din Tratatul de la Maastricht, care prevede că atunci când un stat se abține de la vot, acesta nu este ținut să aplice decizia Consiliului, însă, în spiritul solidarității reciproce, trebuie să se abțină de la orice acțiune care ar intra în conflict sau ar împiedica acțiunea Uniunii.

Prin Tratatul de la Lisabona au fost detaliate cazurile în care acest principiu este esențial. Articolul 222 TFUE (un stat membru este victima unui atac terorist sau a unui dezastru) și art. 42 alin. (7) TUE (un stat membru este victima unei agresiuni armate pe teritoriul său) reprezintă două dintre cazurile excepționale în care statele membre au obligația de a asista și de a ajuta statul membru victimă.

Astfel, acest principiu întărește coeziunea economico-socială din cadrul Uniunii Europene, precum și angajamentul statelor membre față de politica externă a Uniunii.

1.16. Principiul loialității comunitare

145. Statele membre trebuie să acționeze în mod loial pentru a îndeplini obiectivele etapelor prin care trece procesul de integrare. Acest principiu implică luarea de măsuri legislative, economice sau de altă natură, în vederea garantării promovării și realizării pe teritoriul tuturor statelor membre a „măsurilor convenite în comun pe plan economic, social, cultural etc.”^[2].

Acest principiu este consacrat în art. 10 și art. 16 TCE și comportă trei obligații, dintre care două pozitive și una negativă^[3].

Astfel, *prima obligație pozitivă* (cuprinsă în prima teză a primului alineat al art. 10 TCE) se referă la faptul că statele membre sunt obligate să ia toate măsurile generale sau speciale necesare pentru a asigura îndeplinirea obligațiilor care decurg din tratat sau din actele instituțiilor europene, astfel încât scopul lor să nu fie deturnat^[4].

A doua obligație pozitivă (cuprinsă în cea de-a doua teză a primului alineat al art. 10 TCE) constă în obligația statelor membre de a facilita îndeplinirea

^[1] F. Cotea, op. cit., p. 230; CJCE, cauza C-39/72, *Comisia c. Italiei* [1973], Hotărârea din 7 februarie 1973, par. 101.

^[2] D. Mazilu, *Integrare europeană...*, p. 66.

^[3] M. Voicu, *Drept comunitar. Teorie și jurisprudență*, Ed. Ex Ponto, Constanța, 2002, p. 20-21.

^[4] CJCE, cauza C-30/72, *Comisia c. Italiei* [1973], Hotărârea din 8 februarie 1973, ECR 161; cauza C-137/80, *Comisia c. Belgiei* [1981], Hotărârea din 20 octombrie 1981, ECR 2393.

misiunii Comunității, ele trebuind astfel să furnizeze toate informațiile necesare instituțiilor europene^[1].

Cea de-a treia obligație, *negativă* (cuprinsă în cel de-al doilea alineat al art. 10 TCE), constă în aceea ca statele membre să se abțină de la luarea unor măsuri care ar periclita realizarea scopurilor propuse de Comunitate^[2].

Solidaritatea statelor membre implică totodată consultarea și informarea reciprocă a statelor, dar și acționarea în comun a acestora. Mai mult, „în spiritul acestui principiu, nu sunt admise acțiuni unilaterale din partea statelor membre, o aplicare parțială și incompletă și selectivă a legislației comunitare ori chiar un refuz de a aplica anumite acte emise de instituțiile comunitare, pe motiv de apărare a interesului național, de echilibru între avantaje și obligații împovărătoare”^[3].

1.17. Principiul proporționalității

146. Acest principiu presupune evaluarea și dozarea acțiunilor, reglementărilor și măsurilor care sunt luate la nivelul Uniunii, atât ca intensitate, cât și sub aspectul limitelor până la care trebuie să se ajungă cu impunerea lor, conform complexității și importanței obiectivelor urmărite, astfel încât să se asigure atingerea lor^[4]. Interesant este că în doctrină^[5] se discută faptul că atunci când, pentru rezolvarea unei probleme, există mai multe soluții, acțiunea Uniunii trebuie să aleagă soluția care constrânge cel mai puțin și care presupune cele mai mici cheltuieli.

El se distinge de principiul subsidiarității prin faptul că al doilea determină modalitățile de exercitare a anumitor competențe ale Uniunii, în timp ce primul determină instrumentul juridic care trebuie folosit.

Recunoscut prin Tratatul de la Maastricht, acest principiu obligă Uniunea să acționeze doar în limita necesară atingerii scopurilor propuse^[6]. Totuși, acest principiu a fost extins și asupra statelor membre, pentru ca măsurile acestora să fie necesare și proporționale cu scopurile urmărite, orice depășire a limitelor reprezentând un abuz de drept. Mai mult, el se aplică și măsurilor naționale ale statelor membre.

[1] CJCE, cauza C-82/03, *Comisia c. Italiei* [2004], Hotărârea din 13 iulie 2004, ECR I-6635.

[2] CJCE, cauza C-2/73, *Riseria Luigi Geddo c. Ente Nazionale Risi* [1973], Hotărârea din 12 iulie 1973, ECR 865; cauza C-332/85, *Germania c. Comisiei* [1987], ECR 5143; cauza C-348/93, *Italia c. Comisiei* [1995], ECR I-673; cauza C-44/97, *Germania c. Comisiei* [1999], ECR I-7177.

[3] F. Cotea, op. cit., p. 230; CJCE, cauza C-39/72, *Comisia c. Italiei* [1973], Hotărârea din 7 februarie 1973, ECR 101.

[4] F. Cotea, op. cit., p. 237.

[5] *Idem*, p. 238.

[6] CJCE, cauza C-181/84, *Man (Sugar) c. IBAP* [1985], ECR 2889; cauza C-136/91, *Findling Wälzlager c. Hauptzollamt Karlsruhe* [1993], ECR I-1793.

Principiul proporționalității este foarte des utilizat în verificarea actelor Uniunii, Curtea punând în balanță interesul privat și interesul public. Astfel, putem afirma că principiul se întâlnește în sfera dreptului public, încercând să controleze puterea publică și să protejeze individul.

Deși are o largă aplicabilitate în dreptul economic, jurisprudența Curții îl consacră în diverse domenii. Interesantă este opinia Avocatului general Jacobs asupra acestui principiu: „sunt puține domeniile dreptului comunitar, dacă există vreunul, unde (principiul proporționalității) nu este important”^[1], de unde reiese importanța fundamentală a acestui principiu general de drept. Acesta este cel mai des invocat principiu în fața Curții.

El trebuie să satisfacă trei condiții, deși în practica CJUE acestea nu sunt mereu analizate. În primul rând, măsura trebuie să fie potrivită pentru a atinge un obiectiv legitim (condiția oportunității). În al doilea rând, măsura trebuie să atingă obiectivul, însă există și alte măsuri mai puțin restrictive care să poată atinge acel obiectiv (condiția alternativei celei mai puțin restrictive). În al treilea rând, chiar dacă ar exista măsuri mai puțin restrictive, măsura aleasă nu trebuie să aibă un efect excesiv asupra intereselor reclamantului (condiția proporționalității *stricto sensu*).

147. La începutul Comunităților, acest principiu a fost dezvoltat de către Curte pentru a contrabalansa efectele măsurilor de reglementare a pieței care restrângeau libertatea economică. Un exemplu ar fi cauza *Fédéchar c. Înaltei Autorități*^[2], în care Curtea s-a referit la o „regulă generală de drept acceptată”, potrivit căreia „reacția Înaltei Autorități față de o acțiune ilegală trebuie să fie proporționată cu importanța acelei acțiuni”. Un alt exemplu ar fi cauza *Mannesmann*^[3], în care Curtea a făcut referire indirectă la acest principiu, subliniind că Înalta Autoritate are obligația de a ține cont de circumstanțele economice, „astfel încât scopurile urmărite să fie atinse în cele mai favorabile condiții și cu cele mai mici sacrificii posibile ale societăților afectate”.

Încă de la început, acest principiu a fost des folosit și în cauzele privind funcționarii publici europeni^[4] sau în agricultură^[5]. De exemplu, în cauza *Internationale Handelsgesellschaft*, deși Curtea nu a constatat o încălcare a dreptului comunitar, ea a subliniat totuși că sistemul de depozite care însoțea autorizațiile de import-export încălca principiul proporționalității. Acest principiu

[1] T. Tridimas, op. cit., p. 90.

[2] CJCE, cauza C-8/55, *Fédération Charbonnière Belgique c. Înaltei Autorități* [1954-6], ECR 292.

[3] CJCE, cauza C-19/61 *Mannesmann AG c. Înaltei Autorități* [1962], ECR 257. A se vedea și CJCE, cauza C-15/57, *Hauts Fourneaux de Chasse c. Înaltei Autorități* [1957-8], ECR 211 la 228.

[4] CJCE, cauza C-18/63, *Wollast c. EEC* [1964], ECR 97 la 99.

[5] CJCE, cauza C-11/70, *Internationale Handelsgesellschaft mbH c. Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel* [1970], ECR 1125.

a cunoscut o importanță deosebită în anii 1980, odată cu sporirea numărului cauzelor cu care a fost sesizată Curtea.

În agricultură, acest principiu a fost aplicat de către Curte în cauzele decurgând din măsuri de reglementare a pieței, sistemul de depozitare al Comunității și din măsurile care impuneau sarcini, sancțiuni și penalități. De exemplu, în *Fedesa*^[1], Curtea a învederat că legalitatea interdicției unei activități economice trebuie să respecte condiția ca interdicția să fie potrivită și necesară pentru atingerea scopurilor legitime urmărite de legislație. Astfel, testul ar presupune oportunitate și necesitate, caracteristici care sunt strâns legate între ele. În ceea ce privește oportunitatea, Curtea a subliniat că legalitatea unui act al Uniunii nu depinde de considerații retrospective asupra eficienței^[2], astfel că trebuie analizate efectele actuale ale măsurii. În ceea ce privește necesitatea, Curtea este foarte deschisă la argumentul că același obiectiv ar putea fi atins prin măsuri mai puțin restrictive, însă nu întotdeauna aplică acest test, iar uneori invocarea unor variante mai puțin restrictive nu a fost reținută de Curte^[3].

Și anumite măsuri de control al producției au fost contestate fără prea mult succes, invocându-se principiul proporționalității^[4].

Principiul a fost invocat cu succes în contestarea măsurilor de a controla producția de lapte degresat pudră. În cauzele privind laptele degresat pudră^[5], Regulamentul Consiliului nr. 563/76 a fost anulat pe motiv că prețul de cumpărare era discriminatoriu și că o astfel de obligație nu era necesară pentru a atinge scopul propus: eliminarea stocurilor de lapte degresat pudră. Deși Consiliul a argumentat că aceasta era singura soluție pentru a scăpa de stocurile imense, Curtea a respins argumentul din cauza prețului disproporționat, ceea ce denotă că dacă prețul ar fi fost mai mic, testul proporționalității putea fi trecut. Aceste cazuri reprezintă o ilustrare a testului proporționalității.

Și unele măsuri protectoare în comerțul cu state terțe au fost contestate din punct de vedere al proporționalității. Comisia este instituția europeană care poate lua astfel de măsuri atunci când consideră că există riscul perturbării

[1] CJCE, cauza C-331/88, *Fedesa și alții* [1991], ECR I-4023.

[2] CJCE, cauza C-40/72, *Schroeder c. Germania* [1973], ECR 125, parag. 14. A se vedea CJCE, cauzele conexate C-133/93, C-300/93 și C-362/93, *Crispoltoni* [1994], ECR I-4863, dar și cauzele conexate de la C-267/88 la C-285/88, *Wuidart și alții* [1990], ECR I-435, parag. 14.

[3] CJCE, cauza C-280/93, *Germania c. Consiliului* (Cauza Banana) [1994], ECR I-4973; cauza C-8/89, *Zardi* [1990], ECR I-2515.

[4] CJCE, cauzele conexate C-133/93, C-300/93 și C-362/93, *Crispoltoni* [1994], ECR I-4683; cauza C-8/89, *Zardi* [1990], ECR I-2515; cauza C-280/93, *Germania c. Consiliului* [1994], ECR I-4973; cauza C-138/79, *Roquette Frères c. Consiliului* [1980], ECR 3333.

[5] CJCE, cauza C-114/76, *Bela-Mühle c. Grows-Farm* [1977], ECR 1211; cauza C-116/76, *Granaria* [1977], ECR 1247; cauzele conexate C-119/76 și C-120/76, *Ölmühle și Becher* [1977], ECR 1269.

pieței, Curtea de Justiție fiind cea care analizează atunci când consideră că au existat greșeli manifeste în aprecierea Comisiei^[1]. Desigur că este foarte greu de contestat măsurile protectoare luate de Comisie (e.g. suspendarea temporară a importurilor, impunerea unor taxe), care restrâng libertatea economică a comercianților. Regula este că o taxă nu poate fi impusă la un nivel mai mare decât ar fi necesar pentru a se atinge obiectivul urmărit. Interesante sunt cauzele privind ciupercile din anii 1980, când piața internă era amenințată de importurile din state terțe la prețuri mult mai mici. Ca soluție la această problemă, Comisia, prin Regulamentul nr. 3429/80, a prevăzut o taxă specială pentru cantitățile mai mari decât o cotă prevăzută, la 150% din prețul celor mai bune ciuperci. Curtea a decis în cauzele *Faust*^[2] și *Wünsche I*^[3] că respectivul regulament încalca principiul proporționalității, pentru că și ciupercile de o calitate mai proastă erau taxate ca și cele mai bune ciuperci și pentru că exista o singură cotă fixă, indiferent de produs. Curtea a considerat că scopul Comisiei era, de fapt, protejarea pieței și nu sancționarea importurilor neautorizate. Și cuantumul taxei a fost criticat de Curte, deoarece impunea o sarcină mult prea oneroasă pentru importatori, fiind astfel disproporționată față de obiectivul regulamentului. Același raționament a fost păstrat și în cauza *Wünsche II*^[4]. Curtea a aplicat în mod strict principiul proporționalității în aceste cauze.

Trebuie reținut că o sarcină impusă nu poate să încalce necesitatea acelei măsuri. Dacă instituția putea să aleagă o sarcină și mai grea, acest lucru nu constituie o justificare, fiind foarte expresivă metafora Avocatului general Jacobs: „folosirea unei ghiulele de tun pentru a omorî o muscă nu poate fi apărută pe motivul că un proiectil nuclear putea fi folosit mai degrabă”^[5]. Ca urmare a hotărârilor Curții în aceste cauze, Comisia a schimbat baza de calcul pentru ciuperci, utilizând tot o taxă fixă, calculată la ciuperci de nivelul trei care nu erau ciuperci premium.

Aceste cauze subliniază faptul că principiul proporționalității protejează individul, dar și obligă instituțiile Uniunii să asigure consistența între obiectivele urmărite și măsurile alese, asigurând astfel coerența procesului de decizie.

148. Principiul proporționalității joacă un rol important și în domeniul sancțiunilor, atât al celor compensatorii, cât și al celor punitive. Sancțiunile compensatorii sunt cele care înlătură daunele provocate ilegal comercianților și pot consta în ordine de restituire, spre exemplu. Sancțiunile punitive sunt aplicate pentru a pedepsi un subiect de drept pentru conduita nelegală, potrivit dreptu-

[1] CJCE, cauza C-205/94, *Binder c. Hauptzollami Stuttgart-West* [1996], ECR I-2871.

[2] CJCE, cauza C-24/90, *Faust* [1991], ECR I-4905.

[3] CJCE, cauza C-25/90, *Wünsche I* [1991], ECR I-4939.

[4] CJCE, cauza C-26/90, *Wünsche II* [1991], ECR I-4961.

[5] CJCE, cauza C-24/90, *Faust* [1991], ECR I-4926.

lui Uniunii, și pot consta în înlăturarea temporară a beneficiului nerealizat sau aplicarea unor sancțiuni pecuniare.

Dreptul Uniunii se bazează pe dreptul național în ceea ce privește aceste sancțiuni, el doar asigurându-se că sancțiunile nu sunt excesive. Uniunea verifică dacă aceste sancțiuni sunt necesare, proporționate și adecvate. Adecvarea sancțiunilor este cerută și de nevoia de protecție efectivă a intereselor Uniunii și a principiului de egalitate de tratament, deoarece statele membre trebuie să urmărească și să ancheteze violările dreptului european, ca și pe cele ale dreptului național. Este interesantă hotărârea Curții din cauza *Comisia c. Greciei*^[1], unde s-a accentuat faptul că Grecia a încălcat dreptul Uniunii, pentru că nu a deschis proceduri penale și disciplinare împotriva funcționarilor publici care au fraudat Comunitatea.

Menționăm o cauză interesantă în sprijinul proporționalității sancțiunilor punitive: *Advanced Nuclear Fuels c. Comisia*^[2]. Punând problema sancțiunilor prevăzute în Tratatul Euratom privind securitatea materialelor nucleare (art. 77-85 – sancțiunile variau în ordinea severității: avertismentul, retragerea beneficiilor speciale, plasarea entității sub supraveghere pentru maxim patru luni, retragerea totală sau parțială a materialelor speciale necesare). În cauza respectivă, sancțiunea aleasă de Comisie (i.e. plasarea entității sub supraveghere pentru o perioadă de patru luni) a fost criticată de companie ca fiind disproporționată, sancțiunea care s-ar fi impus fiind avertismentul. Curtea a subliniat că doar încălcarea dispozițiilor Tratatului constituie în sine o încălcare serioasă și că sancțiunea Comisiei a fost necesară pentru a se asigura că un incident similar nu se va mai întâmpla pe viitor.

Principiul proporționalității a fost invocat și în privința amenzilor și taxelor antidumping^[3]. Curtea este reticentă totuși să analizeze proporționalitatea măsurilor antidumping, pe motiv că acest lucru ar presupune o analiză economică, tehnică și complexă.

Nu aceeași este situația în cazul penalităților și amenzilor impuse de dreptul concurenței^[4], unde Curtea exercită „jurisdicție nelimitată”^[5].

149. Principiul proporționalității este aplicat și în verificarea măsurilor luate de statele membre. Această funcție este determinată de necesitatea compatibilității între dreptul Uniunii și măsurile naționale luate de statele membre, care

[1] CJCE, cauza C-68/88, *Comisia c. Greciei* [1989], ECR 2965, parag. 25.

[2] CJCE, cauza C-308/90, *Advanced Nuclear Fuels c. Comisiei* [1993], ECR I-309.

[3] CJCE, cauzele conexe T-163/94 și T-165/94, *NTN Corporation și Koyo Seiko Co. Ltd c. Consiliului* [1995], ECR II-1381.

[4] CJCE, cauza C-179/82, *Lucchini c. Comisiei* [1983], ECR 3083; cauza C-270/82, *Estel c. Comisiei* [1983], ECR 1195; cauza T-13/89, *ICI c. Comisiei* [1992], ECR II-1021; cauza T-77/92, *Parker Pen c. Comisiei* [1994], ECR II-549; cauza T-83/91, *Tetra Pak c. Comisiei* [1994], ECR II-755; cauza T-142/89, *Böel c. Comisiei* [1995], ECR II-867.

[5] T. Tridimas, op. cit., p. 116.

trebuie să respecte drepturile fundamentale ale cetățenilor europeni. Testul necesității este adoptat și în această categorie.

În cauzele *Kraus și Beer*^[1], Curtea a subliniat că, pentru ca o restrângere să fie proporțională, ea trebuie să respecte garanțiile procedurale esențiale care să autorizeze persoana respectivă să-și apere drepturile. Pentru a fi proporțională, o restrângere a unui drept fundamental trebuie să fie rațională adecvat și să poată fi supusă controlului judiciar^[2].

În cauza *Stoke-on-Trent*^[3], Curtea a subliniat că „aprecierea proporționalității regulilor naționale care urmăresc un scop legitim în cadrul dreptului Comunității presupune cântărirea interesului național pentru atingerea acelui obiectiv împotriva interesului Comunității în a asigura libera circulație a bunurilor. În acest sens, pentru a verifica dacă efectele restrictive asupra regulilor comerțului intra-comunitar în chestiune nu depășesc ceea ce era necesar pentru a atinge obiectivul propus, trebuie luat în considerare dacă acele efecte sunt directe, indirecte sau pur speculative, precum și dacă acele efecte nu împiedică comercializarea produselor importate mai mult decât a celor naționale”.

Pentru analizarea principiului proporționalității în cadrul liberei circulații a bunurilor, interesante sunt spețele *Keck și Mithouard*, *Cassis de Dijon* și *De Agostini*^[4], care reprezintă puncte cheie în jurisprudența Curții. Limbajul folosit de Curte este unul care pare că pune accent mai degrabă pe *accesul liber*, decât pe *discriminare*. Concluzia din aceste cauze este că legile naționale care obstrucționează comerțul sunt permisibile doar dacă se demonstrează că ele sunt justificate, mijloacele de justificare depinzând de caracterul discriminatoriu sau nediscriminatoriu al măsurii luate. Măsurile discriminatorii pot fi justificate prin motivele prevăzute în art. 36 TFUE (ex-art. 30 TCE):

Dispozițiile articolelor 34 și 35 nu se opun interdicțiilor sau restricțiilor la import, la export sau de tranzit, justificate pe motive de morală publică, de ordine publică, de siguranță publică, de protecție a sănătății și a vieții persoanelor și a animalelor sau de conservare a plantelor, de protejare a unor bunuri de patrimoniu național cu valoare artistică, istorică sau arheologică sau de protecție a proprietății industriale și comerciale. Cu toate acestea, interdicțiile sau

[1] CJCE, cauza C-19/92, *Kraus c. Land Baden-Württemberg* [1993], ECR I-1663 și cauza C-178/84, *Comisia c. Germaniei* [1987], ECR 1227.

[2] CJCE, cauza C-222/86, *UNECTEF c. Heylens* [1987], ECR 4097; cauza C-340/89, *Vlassopoulou* [1991], ECR I-2357; cauza C-104/91, *Borrell și alții* [1992], ECR I-3003; cauzele conexe C-286/94, C-340/95, C-401/95, C-47/96, *Molenheide și alții c. Belgiei* [1997], ECR I-7281.

[3] CJCE, cauza C-169/91, *Consiliul Orașului Stoke-on-Trent și alții c. B&Q* [1992], ECR I-6635, parag. 15.

[4] CJCE, cauzele conexe C-267/91 și C-268/91, *Keck și Mithouard* [1993], ECR I-6097; cauza C-120/78, *Rewe c. Bundesmonopolverwaltung für Branntwein* [1979], ECR 649; cauza C-34/95 până la C-36/95, *KO c. De Agostini și TV Shop* [1997], ECR I-3843.

restricțiile respective nu trebuie să constituie un mijloc de discriminare arbitrară și nici o restricție disimulată în comerțul dintre statele membre.

Măsurile care sunt nediscriminatorii pot fi și ele justificate pe baza condițiilor obligatorii (în engleză *mandatory requirements*), a căror listă cuprinde, printre altele: protecția consumatorilor, protecția mediului înconjurător^[1], îmbunătățirea condițiilor de muncă^[2], promovarea culturii naționale și regionale^[3], evaziune fiscală. Această listă nefiind exhaustivă, statele membre pot invoca și alte motive.

Articolul 36 fiind o excepție de la o libertate fundamentală, el trebuie interpretat restrictiv. Testul necesar este *testul alternativei celei mai puțin restrictive*, ilustrat în hotărârea *De Peijper*^[4]. În această hotărâre, Curtea a arătat că, în aplicarea principiului proporționalității, ea este pregătită să analizeze restrângerile la libera circulație și să evalueze legalitatea acestor restrângeri, ținând cont de toate interesele părților. Acest test a mai fost folosit și în cauza *Comisia c. Marii Britanii*^[5]. Aplicarea acestui test nu este mecanică, iar din jurisprudența Curții observăm legătura dintre proporționalitate și rezonabilitate.

Interesant este de remarcat că, din principiul proporționalității, Curtea a desprins două cerințe dependente una de alta – echivalența și cooperarea autorităților naționale –, astfel că restrângerile impuse asupra bunurilor și serviciilor de către statul-gazdă nu trebuie să dubleze cerințele impuse de statul de origine^[6].

Menționăm aici și hotărârea *Kraus c. Land Baden-Württemberg*^[7], privind dreptul de a se stabili. Problema acestei cauze era dacă un cetățean german ar putea folosi o diplomă de la un program postuniversitar de drept din Scoția, fără a fi autorizat de autoritățile germane. Este lesne de înțeles de ce Curtea a subliniat în hotărâre că problema autorizării nu este o problemă incompatibilă cu dreptul comunitar. Oricum, de-a lungul timpului, observăm că, din principiul proporționalității, Curtea a extras unele condiții:

- procedura de autorizare să aibă ca unic scop verificarea corectitudinii gradului acordat;
- procedura trebuie să fie imediat valabilă și să nu depindă de plata unor taxe excesive;
- orice refuz al autorizației trebuie să poată fi supus controlului judiciar;
- persoana îndreptățită trebuie să poată afla motivele refuzului;

[1] CJCE, cauza C-302/86, *Comisia c. Danemarcei* [1988], ECR 4607.

[2] CJCE, cauza C-155/80, *Oebel* [1981], ECR 1993.

[3] CJCE, cauza C-154/89, *Comisia c. Franței* [1991], ECR I-649; cauza C-353/89, *Comisia c. Olandei* [1991], ECR I-4069.

[4] CJCE, cauza C-104/75, *De Peijper* [1976], ECR 613.

[5] CJCE, cauza C-124/81, *Comisia c. Marii Britanii* [1983], ECR 203.

[6] Pentru mai multe detalii, a se vedea *T. Tridimas*, op. cit., p. 142-144.

[7] CJCE, cauza C-19/92, *Kraus c. Land Baden-Württemberg* [1993], ECR I-1663.

– sancțiunile pentru nerespectarea procedurii de autorizare să nu fie disproporționate cu gravitatea faptei^[1].

150. Principiul proporționalității își găsește utilitatea și în verificarea sancțiunilor de orice fel, intervenite ca urmare a încălcării dispozițiilor naționale care restrâng drepturile fundamentale. Interesantă este hotărârea pronunțată în cauza *Casati*^[2], unde Curtea a subliniat că „în principiu, legislația penală și regulile de procedură penală sunt domenii în care statele membre sunt încă responsabile. Totuși, este clar din linia consistentă a cauzelor decise de către Curte că dreptul Uniunii impune anumite limite în această zonă în ceea ce privește măsurile de control care permit statelor membre să rămână în legătură cu libera circulație a bunurilor și persoanelor. Măsurile administrative și pedepsele nu trebuie să depășească ceea ce este strict necesar, procedurile de control netrebuind să fie concepute astfel încât să restrângă libertatea cerută de Tratat și ele nu trebuie să fie însoțite de o pedeapsă care să fie atât de disproporționată față de gravitatea încălcării încât devine un obstacol în exercițiul acelei libertăți”.

O pedeapsă este incompatibilă cu dreptul Uniunii dacă este aplicată pentru încălcarea unei dispoziții care în sine este incompatibilă^[3]. Punem în discuție aici hotărârea în cauza *Messner*^[4], în care Curtea a considerat că termenul de trei zile pentru cetățenii altor state membre (care intrau în Italia ca salariați sau prestatori de servicii) de a se înregistra la autoritățile competente nu „era absolut necesar” pentru a proteja interesele Italiei. Mai mult, s-a observat că toate celelalte state membre impuneau termene mai lungi pentru aceste situații de cunoaștere a mișcărilor de populație. Curtea a subliniat, de asemenea, că pedeapsa închisorii este o sancțiune excesivă pentru fapta respectivă^[5].

Interesantă ni se pare și hotărârea *Skanavi*^[6], în care se poate observa rigooarea aplicării principiului proporționalității. Curtea a avut de analizat situația a doi cetățeni germani care au fost amendați de autorități pentru că nu și-au schimbat permisele de conducere în termenul de un an de la obținerea rezidenței în Germania, astfel cum prevedeau legea germană și Directiva 80/1263 privind permisele de conducere. Curtea a subliniat că obligația de a schimba permisul îndeplinește cerințele administrative și că un cetățean al Comunității care nu l-a schimbat nu poate fi considerat o persoană care conduce fără permis. Astfel, Curtea a statuat că, în acest caz, sancțiunile penale, chiar și finan-

[1] T. Tridimas, op. cit., p. 145-146.

[2] CJCE, cauza C-203/80, *Casati* [1981], ECR 2595, parag. 27.

[3] T. Tridimas, op. cit., p. 157.

[4] CJCE, cauza C-489/07, *Pia Messner c. Firma Stefan Krüger* [2009], ECR I-07315.

[5] La aceeași concluzie a ajuns Curtea și în cauza C-157/79, *Regina c. Pieck* [1980], ECR 2171.

[6] CJCE, cauza C-193/94, *Skanavi și Chrysanthakopoulos* [1996], ECR I-929.

ciare, sunt disproporționate, mai ales pentru repercusiunile asupra vieții profesionale.

În ceea ce privește circulația bunurilor, Curtea a considerat că sancțiunile pecuniare calculate la valoarea bunurilor sau confiscarea de bunuri reprezintă sancțiuni excesive pentru contravenții administrative^[1].

Curtea a subliniat că sechestrarea sau confiscarea bunurilor importate ilegal poate fi o măsură proporțională, incompatibilă astfel cu dispozițiile art. 36, iar o returnare a produselor statului membru de origine ar fi suficientă^[2].

Principiul proporționalității a fost deseori folosit și în cazul infracțiunilor fiscale, unde se observă că se pune accentul de către Curte pe compararea pedepselor acestor infracțiuni cu pedepsele altor infracțiuni similare^[3]. Tratatamentul echivalent nu se reține atunci când o pedeapsă este aplicată pentru încălcarea măsurilor naționale ce restrâng libertatea de circulație, testul în aceste cazuri fiind dacă pedeapsa este atât de gravă încât să devină un obstacol pentru exercitarea liberei circulații^[4].

151. În final, din punct de vedere al principiului proporționalității, validitatea unui act al Uniunii este determinată de CJUE, în timp ce validitatea unui act național poate fi determinată de instanțele naționale^[5], în funcție de circumstanțele speței și de natura disputei. Un exemplu de categorie de cauze care este lăsată la discreția instanțelor naționale o constituie măsurile care restrâng comerțul liber din cauza unor motive de securitate națională. În alte cazuri, CJUE nu lasă la discreția instanțelor naționale această apreciere, precum în cauza *Clinique*^[6], unde Curtea a constatat că interzicerea în Germania a comercializării unor produse sub marca Clinique nu era justificată din punct de vedere al protecției consumatorilor.

Considerăm că acolo unde este necesar, însărcinarea instanțelor naționale cu aplicarea acestui principiu reprezintă decizia corectă. Trebuie să reținem totuși că lăsarea aplicării principiului proporționalității în sarcina instanțelor naționale poate avea, pe termen lung, și efecte nedorite, precum apariția diferențelor în aplicarea dreptului Uniunii în statele membre. Pentru a înlătura acest aspect, CJUE insuflă „anumite standarde de control judiciar și cultivă o predi-

[1] Spre exemplu, pentru nedivulgarea de către un importator a originii bunurilor aflate în liberă circulație în Comunitate – cauza C-41/76, *Donckerwolcke c. Procurorul Republicii* [1976], ECR 1921 și cauza C-52/77, *Cayrol c. Rivoira* [1977], ECR 2261.

[2] T. Tridimas, op. cit., p. 159. A se vedea și CJCE, cauza C-367/89, *Aimé Richardt* [1991], ECR I-4621, par. 24.

[3] CJCE, cauza C-312/91, *Metalsa* [1993], ECR I-3751. Interesantă este și opinia Avocatului general Jacobs – a se vedea, în special, 3763.

[4] T. Tridimas, op. cit., p. 160.

[5] A se vedea CJCE, cauza C-193/80, *Comisia c. Italiei* [1981], ECR 3019; cauza C-178/84, *Comisia c. Germaniei* [1987], ECR 1227.

[6] CJCE, cauza C-315/92, *Verband Sozialer Wettbewerb eV c. Clinique Laboratoires SNC și Estée Lauder Cosmetics GmbH* [1994], I-317.

lecție instanțelor naționale pentru a «gândi federal»^[1], aspect foarte important pentru sistemul *common law*, în special pentru dreptul englez, care nu cunoaște proporționalitatea ca temei de control judiciar.

§2. Principii generale care reflectă filosofia neoliberală a pieței interne

152. Aceste principii sunt strâns legate de funcționarea corectă a pieței interne; din această categorie amintim circulația liberă a persoanelor și a cetățenilor, a serviciilor, a mărfurilor, a capitalurilor și a plăților, principiul omogenității pieței interne, principiile legate de dreptul concurenței.

Unul dintre principalele obiective ale construcției europene a fost realizarea unei piețe comune care să fie un spațiu fără frontiere interne, în care să circule în mod liber persoanele, serviciile, mărfurile și capitalurile. Acest lucru s-a putut realiza prin liberalizarea piețelor statelor membre. Aceste patru libertăți sunt strâns legate de raporturile juridice care conțin un element de extraneitate, nefiind aplicabile actelor juridice de drept intern ale statelor membre.

Fără a intra în prea multe amănunte, subliniem că, în anul 1995, Curtea de Justiție a definit restrângerile libertăților fundamentale ca fiind acele „măsurile naționale susceptibile să împiedice sau să facă mai puțin atractivă exercitarea libertăților fundamentale garantate în Tratat”^[2].

Dispozițiile privind libera circulație a mărfurilor se aplică și în Spațiul Economic European, incluzând astfel statele membre ale Uniunii, precum și Islanda, Norvegia și Liechtenstein. Sunt interzise nu doar taxele vamale în comerțul dintre statele mai sus menționate și statele membre, ci și limitările cantitative ale importurilor și exporturilor, precum și toate măsurile cu efect echivalent restricțiilor cantitative.

Principiile din hotărârile *Dassonville*, *Cassis de Dijon* și *Keck*^[3] privind măsurile cu efect echivalent sunt valabile în cazul tuturor libertăților pieței.

Nu vom insista pe aceste principii, ele putând face obiectul separat al unei cercetări doctorale.

Secțiunea a 6-a. Principii fundamentale ale drepturilor omului

153. Motivele negăsirii referințelor la drepturile omului în Tratatul institutiv (cu excepția unei referințe în preambulul Tratatului de la Roma) se datora fap-

[1] T. Tridimas, op. cit., p. 162.

[2] CJCE, cauza C-55/94, *Reinhard Gebhard c. Consiglio dell'Ordine degli Avvocati e Procuratori di Milano* [1995], ECR I-4165.

[3] CJCE, cauza C-8/74, *Procureur du Roi c. Benoît și Gustave Dassonville* [1974], ECR 837; cauza C-120/78, *Rewe-Zentral AG c. Bundesmonopolverwaltung für Branntwein* [1979], ECR 649; cauzele conexe C-267/91 și C-268/91, *Criminal proceedings against Bernard Jeck and Daniel Mithouard* [1993], ECR I-06097.

tului că, după cel de-al doilea Război mondial, Consiliul Europei a fost creat în 1949 pentru a redacta și implementa Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale (încheiată la 4 noiembrie 1950 și intrată în vigoare la 3 septembrie 1953).

Izvoarele esențiale ale Uniunii sunt principiile constituționale comune statelor membre, Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene și Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale. Este firesc ca această ultimă sursă convențională să fie extrem de importantă pentru dreptul Uniunii Europene, deoarece ea a fost ratificată de toate statele membre, ceea ce atestă expresia valorilor comune ale acestora.

În câteva din primele cauze ale instanței europene, Curtea nu considera că ar fi ținută Comunitatea de drepturile fundamentale garantate de constituțiile statelor membre^[1]. Suntem de acord cu autorii care pun acest neajuns pe seama fricii de a subordona Tratatul legilor naționale, prejudiciind astfel efectul dreptului unional, și nu considerăm că motivul ar fi lipsa angajamentului judecătorului european față de protecția drepturilor omului^[2].

În cauza *Internationale Handelsgesellschaft*, care reprezintă un punct de cotitură în jurisprudența europeană, Curtea a subliniat că „(...) respectul drepturilor fundamentale formează o parte integrală a principiilor generale de drept protejate de Curtea de Justiție. Protecția acestor drepturi, din moment ce este inspirată de tradițiile constituționale comune ale statelor membre, trebuie să fie asigurată în cadrul structurii și obiectivelor Comunității”^[3].

Cauza *Nold* a reprezentat primul pas către stabilirea standardelor Comunității pentru protecția drepturilor omului. Și în această cauză, Curtea a reiterat că, în protecția drepturilor omului, ea se inspiră din tradițiile constituționale comune ale statelor membre, neputând menține, astfel, măsuri incompatibile cu drepturile fundamentale recunoscute și protejate constituțional în statele membre^[4]. În această cauză, Curtea a recunoscut dreptul de proprietate și dreptul de a exercita liber un comerț sau de a practica o profesie, existând și limitări pentru interesul public. Curtea a reiterat aceleași constatări și în cauza *Hauer*^[5].

Astfel cum se observă din jurisprudența Curții, aceasta a consacrat deseori drepturi fundamentale în ordinea juridică a Uniunii (e.g. protecția vieții private, interdicția discriminării, dreptul de proprietate, dreptul la un recurs efectiv, libe-

[1] CJCE, cauza C-1/58, *Stork c. Înaltei Autorități* [1959], ECR 17; cauzele conexe C-36/59, C-37/59, C-38/59 și C-40/59, *Geitling c. Înaltei Autorități* [1960], ECR 423; cauza C-40/64, *Sgarlata c. Comisiei* [1965] ECR 215.

[2] T. Tridimas, op. cit., p. 204.

[3] CJCE, cauza C-11/70, *Internationale Handelsgesellschaft mbH c. Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel* [1970], ECR 1125.

[4] CJCE, cauza C-4/73, *Nold* [1974], ECR 491, parag. 14.

[5] CJCE, cauza C-44/79, *Liselotte Hauer c. Land Rheinland-Pfalz* [1979], ECR 3727.

ra exercitare a activităților economice și profesionale, neretroactivitatea dreptului penal, principiul egalității. Între aceste drepturi, trebuie să distingem cu atenție respectarea dreptului la apărare. În materie de antidumping și concurență, Curtea pune accent pe principiul contradictorialității și pe posibilitatea părților de a-și expune punctul de vedere.

Ulterior, Actul Unic European, Tratatul privind Uniunea Europeană și Tratatul de la Amsterdam recunosc expres acest principiu.

154. Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene este un document de referință în ceea ce privește respectarea drepturilor omului în spațiul european, reprezentând o sumă a tuturor drepturilor fundamentale ale omului, recunoscute prin diferite surse convenționale.

Tratatul de la Lisabona a conferit forță juridică Cartei, astfel că, în art. 6 alin. (1) din varianta consolidată a TUE se precizează că se recunosc drepturile, libertățile și principiile din Carta mai sus menționată, ea având aceeași forță juridică ca și tratatele. Mai mult, în Declarația cu privire la Cartă, care este anexată Tratatului de la Lisabona, se precizează că aceasta „confirmă drepturile fundamentale garantate prin Convenția europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale și astfel cum rezultă acestea din tradițiile constituționale comune statelor membre”.

Totodată, prin art. 6 alin. (2) din Tratatul de la Lisabona, Uniunea a aderat la Convenția europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, precizându-se în alin. (3) al aceluiași articol că drepturile fundamentale, astfel cum sunt garantate prin Convenție și astfel cum rezultă din tradițiile constituționale comune statelor membre, constituie principii generale ale dreptului Uniunii^[1].

Este firesc ca întreaga activitate a Uniunii să se desfășoare în baza principiului respectării drepturilor și libertăților fundamentale ale omului. Tratatelor institutive nu ar fi putut recunoaște un astfel de principiu, deoarece ele se situau în sfera economicului.

155. Prin hotărârile pe care le-a pronunțat, Curtea de Justiție de la Luxemburg a recunoscut eficiența drepturilor fundamentale ale omului în spațiul Uniunii, chiar și în absența unor dispoziții de drept material în acest sens^[2].

În hotărârile pronunțate în cauza *Internationale Handelsgesellschaft*^[3] (17 decembrie 1970), în cauza *Nold*^[4] și în cauza *Hauer* (13 decembrie 1979), Curtea a

[1] N. Diaconu, *Dreptul Uniunii Europene. Tratat*, ed. a 2-a revizuită, Ed. Lumina Lex, București, 2011, p. 92.

[2] F. Cotea, op. cit., p. 220; CJCE, cauza C-116/82, *Comisia c. Republicii Federale Germania* [1986], Hotărârea din 18 septembrie 1986, ECR 2519; CJCE, cauza C-222/86, *Unectef c. Heylens* [1987], Hotărârea din 15 octombrie 1987, ECR 4097.

[3] CJCE, cauza C-11/70, *Internationale Handelsgesellschaft mbH c. Eifuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel* [1970], Hotărârea din 17 decembrie 1970, ECR 1125.

[4] CJCE, cauza C-4/73, *J. Nold, Kohlen – und Baustoffgroßhandlung c. Comisiei* [1974]; Hotărârea din 14 mai 1974, ECR 491.

statuat că „drepturile fundamentale fac parte integrantă din principiile generale ale dreptului a căror respectare o asigură; asigurând apărarea acestor drepturi, ea este ținută să se inspire din tradițiile constituționale comune statelor membre, astfel încât nu pot fi admise în Comunitate măsuri incompatibile cu drepturile fundamentale recunoscute de Constituțiile acestor state; instrumentele internaționale privind protecția drepturilor omului, la care statele membre au cooperat sau aderat, pot oferi indicații de care să se țină seama în cadrul dreptului comunitar”^[1].

În dreptul Uniunii, protecția drepturilor fundamentale a fost aproape în întregime produsul jurisprudenței, ea reprezentând o forță a integrării și o sursă a legitimității ordinii juridice europene^[2].

Curtea a recunoscut, *inter alia*, existența următoarelor drepturi, care alcătuiesc cele trei mari categorii – drepturi economice și de proprietate, libertăți civile și politice, precum și drepturi de apărare:

- dreptul de a exercita activități economice și profesionale^[3];
- dreptul de proprietate^[4];
- dreptul la demnitate umană^[5];
- dreptul ca viața privată și de familie a unei persoane^[6], domiciliul, precum și corespondența acesteia să fie respectate^[7];
- dreptul la secretul medical^[8];
- dreptul la libera asociere^[9];
- dreptul la libertatea cuvântului^[10];

[1] F. Cotea, op. cit., p. 221.

[2] T. Tridimas, op. cit., p. 202-203.

[3] CJCE, cauza C-4/73, *Nold* [1974], ECR 491; cauza C-44/79, *Liselotte Hauer c. Land Rheinland-Pfalz* [1979], ECR 3727; cauza C-234/85, *Staatsanwaltschaft Freiburg c. Franz Keller* [1986], ECR 2897; cauzele conexe C-90/90 și C-91/90, *Neu* [1991], ECR I-3617; cauza C-210/03, *Swedish Match* [2004], ECR I-11893.

[4] CJCE, cauza 44/79 *Liselotte Hauer* [1979] ECR 3727; cauza C-44/94 *The Queen c. Minister of Agriculture, Fisheries and Food, ex parte Fishermen's Organisations și alții* [1995] ECR I-3135.

[5] CJCE, cauza C-36/02, *Omega* [2004], ECR I-9609.

[6] CJCE, cauza C-404/92, *X c. Comisiei* [1994], Hotărârea din 5 octombrie 1994, ECR I-4737; cauza T-93/99, *Brighina Bonaiti c. Comisiei*, Hotărârea din 12 noiembrie 1999, ECR II-1127.

[7] CJCE, cauza C-136/79, *National Panasonic* [1980], ECR 2033; cauza C-404/92P, *X c. Comisiei* [1994], ECR I-4737; cauza C-76/93, *P. Scaramuzza* [1993], ECR I-517; cauza C-369/98, *Fisher* [2000], ECR I-6751.

[8] CJCE, cauza C-62/90, *Comisia c. Germaniei* [1992], ECR I-2575; cauza C-404/92P, *X c. Comisiei* [1994], ECR I-4737.

[9] CJCE, cauza C-175/73, *Union Syndicale și alții c. Consiliului* [1974], ECR 917; cauza C-415/93, *Union royale belge des sociétés de football association c. Bosman* [1995], ECR I-44921; cauza *Comisia c. Belgiei* [1998], ECR I-3999.

[10] CJCE, cauza C-260/89, *Elliniki* [1991], ECR I-2925; cauza C-288/89, *Stichting Collectieve Antennevoering Gouda c. Commissariaat voor de Media* [1991], ECR

- dreptul la libertate religioasă^[1];
- principiul neretroactivității sancțiunilor penale^[2];
- drepturi procedurale precum dreptul la apărare, dreptul de acces la instanțe, dreptul la o judecată corectă^[3].

156. Dar recunoașterea unui drept ca fiind fundamental reprezintă doar un prim pas. Această recunoaștere nu precizează nivelul de protecție sau valoarea legală a dreptului, comparativ cu alte interese sau drepturi cu care ar putea intra în conflict. Recunoașterea unui drept ca fundamental îi conferă o anumită greutate și obligă autoritățile să justifice restrângerile aduse respectivului drept^[4]. Astfel, în cauza *Scaramuzza*, Curtea de Justiție a decis că Tribunalul de Primă Instanță ar fi trebuit să ofere întregul raționament care a justificat respingerea unei cereri bazate pe pretinsa încălcare a drepturilor omului. Considerăm, astfel, că această recunoaștere reprezintă un atu pentru individ în fața autorităților publice.

Unii autori au pus în dezbatere prioritatea Comunității în ceea ce privește drepturile, întrebându-se de ce Comunitatea recunoaște unele drepturi fundamentale, în timp ce le refuză acest statut altora^[5]. Aceiași autori includ în cea de-a doua categorie drepturile persoanelor cu dizabilități, dreptul la mediu, drepturile culturale.

Oricum, un drept nu se află în vacuum, ci el se află între alte drepturi cu care uneori intră în conflict, fiind necesar un exercițiu de cântărire a ponderii lor. Acest exercițiu este influențat de factori juridici, sociali, economici, politici și culturali. În Uniunea Europeană, acest exercițiu îi revine Curții.

Interesantă este analiza celebrului profesor Joseph Weiler^[6], care distinge standardele scăzute de cele înalte prin două dimensiuni, subliniind că ceea ce un stat membru consideră că este protecție maximă a unui drept poate fi văzut de alt stat membru ca fiind protecție minimă. Astfel, a oferi protecție maximă unui drept înseamnă că acel stat membru impune cele mai mari restrângeri autorităților sale publice de a acționa în interesul general și conferă cel mai mic

I-4007; cauza C-23/93, *TV 10 SA* [1994], ECR I-4795; cauza C-112/00, *Schmidberger* [2003], ECR I-5659.

[1] CJCE, cauza C-130/75, *Prais* [1976], ECR 1589.

[2] CJCE, cauza C-63/83, *Kirk* [1984], ECR 2689.

[3] CJCE, cauza T-47/03, *Jose Maria Sison c. Consiliului* [2007], ECR II-02047 și T-327/03, *Stichting Al-Aqsa c. Consiliului* [2007], ECR II-00079.

[4] CJCE, cauza C-76/93, *P. Scaramuzza c. Comisiei* [1994], ECR I-5173, parag. 30.

[5] A se vedea *T. Tridimas*, op. cit., p. 212, *G. de Búrca*, *The Language of Rights in European Integration*, în *J. Shaw, G. More* (coord.), *New Legal Dynamics of European Union*, p. 29-39.

[6] *J. Weiler*, *Fundamental Rights and Fundamental Boundaries: On Standards and Values in the Protection of Human Rights*, în *N. Neuwahl, A. Rosas* (coord.), *The European Union and Human Rights*, Kluwer Law International, Haga, 1995, p. 51-76.

nivel de protecție publicului în ansamblu. Mai mult, drepturile omului nu sunt goale – idei abstracte –, ci ele exprimă esența alegerilor societății între interesele publice și cele private. Astfel cum subliniază Weiler, o abordare maximalistă a drepturilor omului ar rezulta dintr-o abordare minimalistă a Comunității.

Dar ar putea Curtea să recunoască un nivel mai scăzut de protecție a unui drept decât într-un stat membru? Sau ar putea Curtea să recunoască un drept care nu este recunoscut de statele membre? Răspunsul l-am putea găsi, poate, în opinia Avocatului general Tesaro din cauza *P c. S*, unde Curtea nu a analizat legislația statelor membre, ci s-a referit doar la Convenție. Din opinia Avocatului general Tesaro reiese că, pentru ca un drept să fie recunoscut de Curte, în lipsa unei reguli scrise de drept, trebuie să se bazeze fie pe „consensul solid al valorilor împărtășite în general” în statele membre, fie să aparțină unui domeniu mai larg, unde legislatorul european a fost activ^[1].

§1. Principiul egalității de tratament și al nediscriminării bazate pe naționalitate sau sex^[2]

157. Noțiunea de „egalitate” este strâns legată de noțiunea de „justiție”. Acest principiu implică faptul că, în cadrul Uniunii, statele membre au o poziție egală, neputând fi aplicabil un statut preferențial. Mai mult, cetățenii statelor membre sunt egali în fața legii și a instituțiilor Uniunii.

Acest principiu poate fi regăsit în Tratatul instituind Comunitatea Europeană, Tratatul privind Uniunea Europeană, în Protocolul privind extinderea Uniunii Europene anexat Tratatului de la Nisa, dar și în Tratatul de Funcționare a Uniunii Europene. Este interzisă orice fel de discriminare pe criterii de cetățenie sau naționalitate (art. 18 TFUE)^[3], sex (art. 157 TFUE)^[4], calitate de producător sau consumator (art. 40 TFUE)^[5].

Astfel cum Dumitru Mazilu subliniază, respectarea drepturilor omului implică principiul nediscriminării și principiul liberei prestări a serviciilor. Astfel, toți resortisanții Uniunii trebuie să fie tratați cu respect, având în mod egal acces la instituțiile Uniunii și la toate formele de cooperare instituite^[6].

[1] T. Tridimas, op. cit., p. 215.

[2] CJCE, cauza C-11/70, *Internationale Handelsgesellschaft* [1970], ECR 1125.

[3] CJCE, cauza C-43/95, *Data Delecta Aktiebolag și Forsberg* [1996], ECR I-4661; cauza C-254/97 *Baxter și alții* [1999], ECR I-4809.

[4] CJCE, cauza C-13/94, *P c. S și Cornwall County Council* [1996], I-2143; cauza C-249/96, *Grant c. South-West Trains* [1998], ECR I-621.

[5] CJCE, cauza C-27/90, *SITPA c. ONLIFLHOR* [1991], ECR I-133; cauza C-309/96, *Annibaldi c. Sindaco del Comune di Guidonia et Presidente Regione Lazio* [1997], ECR I-7493.

[6] D. Mazilu, *Integrare europeană...*, p. 60.

Deși uneori se observă o distincție între egalitate și non-discriminare, prima semnificând obligații pozitive, cea de-a doua presupunând abținerea de la tratament discriminatoriu^[1], această distincție nu se regăsește și în jurisprudența CJUE, pentru care cele două noțiuni sunt interschimbabile^[2].

În dreptul Uniunii, acest principiu se regăsește în diverse zone, el neputând însă să fie aplicat mecanic, ci în urma unei evaluări și cântăriri a intereselor conflictuale. Acest principiu se aplică instituțiilor Uniunii Europene și statelor membre, atunci când ele acționează în interesul dreptului Uniunii. În domenii precum interzicerea discriminării pe criterii de naționalitate^[3] sau sex, precum și interzicerea conduitei anticoncurențiale, acest principiu se aplică și persoanelor fizice sau juridice.

158. De asemenea, discutăm despre principiul nescris al egalității între statele membre ale Uniunii. Acest lucru nu permite totuși folosirea acestui principiu în apărarea unui stat membru pentru justificarea violării dreptului Uniunii, pe motiv că și celelalte state membre au violat respectivele dispoziții^[4]. Curtea s-a pronunțat în legătură cu acest principiu și în situația întârzierii implementării unei directive până la un moment când și alt stat ar fi implementat acea directivă, însă a considerat că această situație ar conduce la discriminare^[5]. Soluția într-un astfel de caz ar fi insistarea pe implementarea la timp a directivei de către toate statele membre și aplicarea unor penalități statelor membre în culpă^[6].

159. Acest principiu este foarte important și în dreptul economic european^[7]. Orice încercare de a deforma concurența în mod artificial și semnificativ poate fi privită ca discriminatorie și incompatibilă cu dispozițiile Uniunii, dar măsurile care privesc organizarea internă a societăților comerciale și folosirea de către acestea a resurselor proprii nu pot fi privite ca fiind discriminatorii^[8].

Deși acest principiu presupune tratarea la fel a comercianților care se află în aceeași situație, este imposibil să ții cont de fiecare diferență dintre grupurile de comercianți, fapt subliniat și de Curte în jurisprudența sa^[9].

[1] T. Tridimas, op. cit., p. 42 apud Harris, O'Boyle, Warbrick, *Law of the European Convention on Human Rights*, Butterworths, 1995, p. 463.

[2] T. Tridimas, op. cit., p. 42.

[3] CJCE, cauza C-36/74, *Walgrave c. Union Cycliste Internationale* [1974], ECR 1405; cauzele conexe C-92/92 și C-326/92, *Phil Collins* [1993], ECR I-5145.

[4] CJCE, cauza C-52/75, *Comisia c. Italiei* [1976], ECR 277, parag. 11; cauza T-77/92, *Parker Pen c. Comisiei* [1994], ECR I-549, parag. 86.

[5] CJCE, cauza C-38/89, *Blanguemon* [1990], ECR I-83.

[6] T. Tridimas, op. cit., p. 43.

[7] CJCE, cauza C-63/89, *Assurances du Crédit c. Consiliului și Comisiei* [1991], ECR I-1799.

[8] T. Tridimas, op. cit., p. 46.

[9] CJCE, cauzele conexe C-17/61 și C-20/61, *Klöckner-Werke AG și Hoesch AG c. Înaltei Autorități* [1962], ECR 325.

Nu trebuie să uităm că acest principiu este aplicabil instituțiilor Uniunii și în momentul coordonării sistemelor naționale. Astfel, o măsură de armonizare destinată să standardizeze diferitele sisteme naționale poate produce efecte diferite în funcție de situația inițială a legislației, acest lucru neconstituind discriminare, atâta timp cât măsura se aplică tuturor statelor membre^[1]. Armonizarea este un proces foarte complex și dificil din punct de vedere legal și politic, astfel că apar unele obstacole. Dar armonizarea legislativă „nu trebuie privită ca pe o integrare din punct de vedere juridic, ci ca pe o cooperare politică. Armonizarea legislativă nu înseamnă identitate legislativă, ci urmărește armonizarea principiilor de drept și a normelor juridice naționale, organizate pe domenii specializate”^[2]. Întrebarea care se ridică este dacă aceste obstacole pot fi considerate motive obiective care să justifice diferența de tratament care ia naștere din armonizarea parțială^[3]. În cauzele *Assurances de Credit c. Consiliului și Comisiei și Francovich II*^[4], Curtea s-a pronunțat în această privință, precizând că aceste obstacole care decurg din armonizare (divergențe din legile interne) pot reprezenta motive obiective care să justifice un tratament diferit.

160. Principiul egalității se aplică și în legătură cu serviciul funcționarilor publici, astfel că funcționarii europeni care sunt în situații identice trebuie să fie guvernați de aceleași reguli^[5]. În jurisprudența sa, CJUE a recunoscut principiul egalității religioase în dreptul european, subliniind că, atunci când stabilești o dată pentru a organiza un concurs pentru o funcție publică, autoritatea este obligată să urmeze procedura rezonabilă pentru a evita datele pe care un candidat le-a furnizat că ar fi nepotrivite din motive religioase^[6]. Există jurisprudență și pentru egalitate între funcționarii publici pe motiv de sex^[7].

Desigur că și condițiile de recrutare, numire și promovare în cadrul serviciului public^[8] al Uniunii sunt guvernate de principiul egalității. În cauza *Noonan*^[9], Tribunalul de Primă Instanță s-a pronunțat că acest principiu a fost încălcat, deoarece funcționarii europeni trebuie să fie aleși pentru standardele cele mai înalte ale abilității, eficienței sau integrității, astfel că nu se putea respinge o candidată pe motiv că avea diplomă universitară (acest lucru întâmplându-se

[1] CJCE, cauza C-331/88, *Fedesa și alții* [1991], ECR I-4023.

[2] A. *Fuerea*, op. cit., ed. a 3-a, p. 228.

[3] T. *Tridimas*, op. cit., p. 63.

[4] CJCE, cauza C-479/93, *Francovich c. Republicii Italiene* [1995], I-3843.

[5] CJCE, cauzele conexe C-152/81, C-158/81, C-162/81, C-166/81, C-170/81, C-173/81, C-175/81, C-177/81, C-178/81, C-179/81, C-182/81 și C-186/81, *Ferrario și alții c. Comisiei* [1983], ECR 2357, paragraf 7.

[6] CJCE, cauza C-130/75, *Prais c. Consiliului* [1976], ECR 1589.

[7] CJCE, cauza C-246/83, *De Angelis c. Comisiei* [1985], ECR 1253.

[8] CJCE, cauza T-93/94, *Becker c. Curtea de Conturi* [1996], ECR II-141; cauza T-132/89, *Gallone c. Consiliului* [1990], ECR II-549; cauza C-100/88, *Oyowe și Traore c. Comisiei* [1989], ECR 4285.

[9] CJCE, cauza T-60/92, *Noonan c. Comisiei* [1996], ECR II-215.

după ce Comisia restrânsese condițiile de acceptare pentru unele posturi de secretariat la candidați fără studii universitare). Acest lucru se datora coroborării respectivei politici de angajare a Comisiei cu dispozițiile art. 27 din Regulamentele funcționarilor.

161. În ceea ce privește interzicerea discriminării pe bază de sex sau orientare sexuală, Curtea consideră egalitatea pe criterii de sex ca fiind un drept fundamental^[1] al oamenilor, recunoscut de numeroase tratate.

Un punct interesant a fost atins în cauza *P. c. S. și Cornwall County Council*^[2], care ridică problema concedierii ca urmare a hotărârii supunerii unei operații de schimbare de sex. Întrebarea formulată în cauza mai sus menționată era dacă Directiva Consiliului 76/207 (privind egalitatea de tratament între persoanele de sex masculin și feminin în ceea ce privește accesul la încadrarea în muncă, la formarea și promovarea profesională, precum și condițiile de muncă) exclude concedierea unui transsexual pe motivul schimbării de sex. Curtea a stabilit în această privință că, având în vedere principiul fundamental al egalității pe criterii de sex, scopul Directivei nu ar putea fi discriminarea după cum ești femeie sau bărbat. Astfel, dacă o persoană este concediată pe motiv că a suferit o operație de schimbare de sex, ea este tratată nefavorabil în comparație cu persoane de același sex din categoria din care făcea parte înainte de operație. Mai mult, Curtea a subliniat că „a tolera o astfel de discriminare ar fi echivalent, în ceea ce privește respectiva persoană, cu eșecul respectării demnității și libertății la care are dreptul și pe care Curtea este obligată să le apere”^[3].

Această hotărâre a Curții reprezintă un exemplu privind modul înțelegerii acestui principiu general al Uniunii, care este superior dispozițiilor dreptului Uniunii. Astfel cum s-a subliniat în doctrină, această hotărâre a reprezentat un semn că CJUE „ia în serios drepturile, susține o concepție substanțială a egalității și, cel puțin în unele contexte, acordă tot la fel de multă importanță justiției sociale ca și integrării economice”^[4]. Această hotărâre nu răspunde totuși la întrebarea dacă tratamentul diferențial pe motiv de schimbare de sex reprezintă în mod obligatoriu discriminare sau dacă acesta poate fi justificat prin motive obiective, precum și la întrebarea dacă într-o astfel de situație vorbim despre o discriminare directă sau indirectă. Cu siguranță, însă, această hotărâre a deschis cutia Pandorei^[5].

În ceea ce privește discriminarea pozitivă, menționăm că, deși directiva mai sus menționată a fost interpretată liberal, poziția Curții privind discriminarea

[1] CJCE, cauza C-149/77, *Defrenne c. Sabena* [1978], ECR 1365.

[2] CJCE, cauza C-13/94, *P. c. S. și Cornwall County Council* [1996], ECR I-2143.

[3] *Idem*, parag. 21.

[4] *C. Barnard*, P. v. S: *Kite Flying or a New Constitutional Approach*, în *A. Dashwood, S.O. Leary*, *The Principle of Equal Treatment in E.C. Law*, Ed. Sweet & Maxwell, Londra, 1997, p. 59-79.

[5] *T. Tridimas*, op. cit., p. 71.

pozitivă este destul de refractară. În cauza *Kalanke*^[1], Curtea a trebuit să analizeze dacă dispozițiile aplicabile în Bremen privind egalitatea pe criteriul de sex în domeniul serviciilor publice încălcau principiul egalității. Acele dispoziții prevedeau că, în cazul în care pentru un post aplicau o femeie și un bărbat cu aceleași calificări, în domeniile unde femeile erau slab reprezentate, prioritate aveau femeile. Domnul Kalanke nu a fost promovat în baza acestui motiv, o femeie având prioritate. Curtea de Justiție a subliniat de la început că măsurile naționale care acordă automat prioritate femeilor sunt discriminatorii și a descoperit în analiza sa că în cauza respectivă exista un tratament inegal, discriminatoriu. O altă cauză în această privință ar fi cauza *Marschall*^[2], în care Curtea a arătat că în cazuri de condiții egale, bărbații sunt preferați, deoarece societățile se tem că femeile vor întrerupe mai des serviciul (pentru sarcină, naștere, concediu de maternitate) și vor fi mai puțin flexibile decât bărbații din cauza datoriilor casnice. Curtea a subliniat astfel că, deși candidații, o femeie și un bărbat, ar avea aceleași calificări, ei nu ar avea și aceeași egalitate de șanse. Totuși, *Marschall* reprezintă o schimbare față de *Kalanke*^[3], deoarece reprezintă o extindere a scopului derogărilor art. 2 alin. (4) din directiva mai sus menționată pentru a autoriza anumite forme de egalitate a rezultatelor. Totuși, aceste două hotărâri au schimbat opinia Curții din cauza *Comisia c. Franței*^[4], unde Curtea a susținut că dispozițiile legii franceze care prezervau drepturi speciale pentru femei în contractele colective de muncă erau incompatibile cu dispozițiile directivei. Curtea a punctat că unele dintre drepturile speciale erau acordate pentru calitatea de angajate vechi sau de părinte, astfel că și bărbații ar fi putut să beneficieze de acestea^[5].

În prezent, trebuie să avem în vedere și dispozițiile art. 157 alin. (4) TFUE (ex-art. 141 TCE) conform cărora „pentru a asigura în mod concret o deplină egalitate între bărbați și femei în viața profesională, principiul egalității de tratament nu împiedică un stat membru să mențină sau să adopte măsuri care să prevadă avantaje specifice menite să faciliteze exercitarea unei activități profesionale de către sexul mai slab reprezentat, să prevină sau să compenseze dezavantaje în cariera profesională”.

162. În ceea ce privește discriminarea pe motiv de naționalitate, art. 18 TFUE (ex-art. 12 TCE) prevede că:

În domeniul de aplicare a tratatelor și fără a aduce atingere dispozițiilor speciale pe care le prevăd, se interzice orice discriminare exercitată pe motiv de cetățenie sau naționalitate (s.n.).

[1] CJCE, cauza C-450/93, *Kalanke c. Freie Hansestadt Bremen* [1995], ECR I-3051.

[2] CJCE, cauza C-409/95, *Marschall* [1997], ECR I-6363.

[3] Pentru mai multe detalii, a se vedea T. Tridimas, op. cit., p. 76.

[4] CJCE, cauza C-312/86, *Comisia c. Franței* [1988], ECR 6315.

[5] Pentru mai multe detalii, a se vedea T. Tridimas, op. cit., p. 76.

Această dispoziție reprezintă un pas foarte mare din punct de vedere istoric, deoarece existau foarte multe restricții pentru cetățenii străini în toate aspectele vieții sociale și economice. Acest articol având efect direct, el produce efecte directe verticale și orizontale, astfel că instanțele trebuie să aplice aceste drepturi și între indivizi^[1].

Astfel cum reiese din dispozițiile art. 18 TFUE, discriminarea este interzisă „în domeniul de aplicare a tratatelor”, însă Curtea a interpretat acești termeni în sens larg. Putem trage concluzia că în domenii exterioare aplicării tratatelor, discriminările față de cetățenii altor state membre sunt permise. Curtea a analizat întinderea acestui drept în cauza *Gravier*^[2], în care se punea problema educației^[3] cetățenilor Comunității într-un stat-gazdă, această hotărâre fiind importantă, deoarece extinde aplicarea acestui principiu la educație, care era considerat un domeniu exclusiv al statelor membre. Problema ridicată în această speță era dacă este discriminatorie o taxă pentru elevii care nu aveau naționalitate belgiană, taxă care era cerută de dreptul belgian pentru urmarea cursurilor profesionale. În această privință, Curtea a precizat că, deși organizarea învățământului este o problemă a statelor membre, accesul la cursurile profesionale era guvernat de tratatele europene. Mai mult, din cauză că această taxă nu era solicitată și pentru studenții care erau cetățeni belgieni, atunci măsura a fost găsită de către Curte ca fiind discriminatorie, încălcând astfel art. 12 TCE.

În domeniul proprietății intelectuale, Curtea a statuat în cauza *Phil Collins* că drepturile de autor și alte drepturi conexe intră în sfera de aplicare a tratatului în ceea ce privește art. 12 alin. (6) TCE.

Dispozițiile art. 18 TFUE se aplică și procedurilor penale, astfel cum reiese din cauza *Pastoors și Trans-Cap*^[4], în care s-a pus întrebarea dacă există tratament discriminatoriu legat de rezidență, și nu de naționalitate, conform legii belgiene; în cazul încălcării dispozițiilor sociale ale Comunității în domeniul transportului rutier. Curtea a subliniat că, deși legea belgiană stabilea tratament diferențiat pe bază de rezidență, acest tratament era indirect discriminatoriu, deoarece se aplica cetățenilor străini. De asemenea, Curtea a constatat că respectivele prevederi sunt contrare principiului proporționalității, din cauza sumelor mari de bani cerute ca depozit și a condițiilor impuse. Concluzia Curții a fost că o măsură națională care impune plățirea unor astfel de sume de bani, în lipsa cărora vehiculul este sechestrat, este excesivă.

[1] CJCE, cauza C-36/74, *Walrave c. Union Cycliste Internationale* [1974], ECR 1405, parag. 15-18; cauza C-13/76, *Dona c. Mantero* [1976], ECR 1333, parag. 17-19.

[2] CJCE, cauza C-293/83, *Gravier c. Orașului Liège* [1985], ECR 593.

[3] Alte cauze interesante: cauza C-24/86, *Blaizot c. Universitatea din Liège și alții* [1988], ECR 379; cauza C-39/86, *Sylvie Lair c. Universității Hanovra* [1988], ECR 3161; cauza C-197/86, *Brown c. Secretary of State for Scotland* [1988], ECR 3205.

[4] CJCE, cauza C-29/95, *Pastoors și Trans-Cap* [1997], ECR I-285.

O altă cauză interesantă este cauza *Bickel și Franz*^[1], în care Avocatul general Jacobs a pledat pentru faptul ca art. 12 alin. (6) TCE (actualul art. 18 TFUE), care obligă statul membru care acordă rezidenților de pe teritoriul său dreptul de a folosi o altă limbă decât limba oficială în procedura penală împotriva lor, să extindă scopul acestui drept și în privința cetățenilor statelor membre care vizitează teritoriul său, dacă acea limbă este limba maternă.

Din toate aceste hotărâri observăm creativitatea Curții, care a interpretat extensiv principiul egalității.

Nu trebuie să uităm că, în conformitate cu art. 18 alin. (2) TFUE [ex-art. 12 alin. (6) TCE]:

Parlamentul European și Consiliul, hotărând în conformitate cu procedura legislativă ordinară, pot adopta orice norme în vederea interzicerii acestor discriminări.

În legătură cu acest aspect, în jurisprudența sa^[2], Curtea a hotărât că măsurile adoptate în baza acestui alineat „nu trebuie să se limiteze la implementarea dreptului de non-discriminare în sens strict, ci poate acoperi aspecte care sunt necesare exercitării acestui drept”^[3].

§2. Principiul libertății

163. Este firesc ca, în cadrul Uniunii Europene, persoanele fizice sau juridice rezidente să aibă posibilitatea de a se deplasa sau stabili în funcție de interesele pe care le au, orice îngrădire fiind interzisă, desigur, cu unele excepții (din considerente de ordine publică sau de siguranță națională).

Datorită importanței sale pentru statele membre, acest principiu poate fi regăsit în multe tratate. De asemenea, Curtea de Justiție de la Luxemburg confirmă acest principiu sub diferitele sale forme: libertatea de asociere^[4], libertatea de expresie^[5], libertatea de prestare a serviciilor^[6], libertatea de exercitare a unei activități cu specific comercial^[7].

[1] CJCE, cauza C-274/96, *Proceduri penale împotriva lui Bickel și Franz*, Opinia Avocatului general Jacobs din 19 martie 1998 și Hotărârea Curții din 24 noiembrie 1998.

[2] CJCE, cauza C-295/90, *Parlamentul c. Consiliului* [1992], ECR I-4193.

[3] T. Tridimas, op. cit., p. 88.

[4] CJCE, cauza C-415/93, *Union royale belge des sociétés de football association și alții c. Bosman și alții* [1995], Hotărârea din 15 decembrie 1995, ECR I-4921.

[5] CJCE, cauza C-100/88, *Oyowe și Traore c. Comisiei* [1989], Hotărârea din 13 decembrie 1989, ECR 4285.

[6] CJCE, cauza C-384/93, *Alpine Investments BV c. Minister van Financiën* [1995], Hotărârea din 10 mai 1995, ECR I-1141.

[7] CJCE, cauza C-240/83, *Procureur de la République c. Association de défense des brûleurs d'huiles usagées (ADBHU)* [1985], Hotărârea din 7 februarie 1985, ECR 531.

§3. Principiul respectării dreptului la apărare

164. Acest principiu presupune ca, în cadrul procedurilor jurisdicționale, părțile să aibă dreptul la o judecată în contradictoriu, în care să își poată prezenta argumentele cu privire la situația de fapt invocată, să ia la cunoștință de cererile adversarilor și de conținutul documentelor pe care aceștia se sprijină, să fie audiate, să propună probe, iar, în apărare, să beneficieze de asistență juridică de specialitate. Acest principiu guvernează și procedurile administrative și disciplinare, care se derulează în fața instituțiilor naționale sau ale Uniunii^[1].

Dreptul la o judecată în contradictoriu a fost recunoscut prima oară în procedurile administrative. Mai mult, în prezent este un fapt recunoscut că dreptul la judecată este „un principiu fundamental absolut în dreptul administrativ”^[2] al Uniunii.

Fiind un principiu general al dreptului Uniunii, subliniem că el „nu poate fi exclus sau restrâns de vreo măsură legislativă”^[3], având prioritate. Ca și în instanțele naționale, partea litigantă căreia i se încalcă acest drept trebuie să ridice această pretenție în fața Curții. Interesant este că, în cazul ajutoarelor de stat și al legii concurenței, regula este alta, Tribunalul de Primă Instanță subliniind că pretenția legată de încălcarea dreptului la judecată trebuie să fie ridicată de reclamant în cererea sa originală, cu excepția cazului când ea se bazează pe probleme de drept sau de fapt care au ieșit la lumină în cursul procedurii^[4].

Cauza *Fiskand*^[5] este foarte interesantă, deoarece Curtea a anulat decizia Comisiei de a interzice temporar pescuitul unui vas suedez, deoarece dreptul de a fi audiat nu a fost respectat ca principiu general al dreptului comunitar. Merită amintită în acest context și cauza *Olanda c. Comisia*^[6], unde se punea problema deciziei Comisiei, care descoperea că dispozițiile olandeze privind serviciile poștale încălcau art. 86 TCE, deoarece ofereau un avantaj inechitabil serviciului de stat, PTT, față de serviciile private de mesagerie. Curtea a subliniat că reprezentanții PTT aveau dreptul de a fi audiați, deoarece erau beneficiarii

[1] CJCE, cauza C-228/83, *F. c. Comisia* [1985], ECR 275; cauza C-96/89, *Comisia c. Olandei* [1991], ECR I-2461; cauza C-170/89, *BEUC c. Comisia* [1991], ECR I-5709.

[2] CJCE, cauza T-1/89, *Rhône-Poulenc c. Comisia* [1991], ECR II-867 la 883.

[3] CJCE, cauza T-260/94, *Air Inter c. Comisia* [1997], ECR II-1997, par. 60.

[4] CJCE, cauza T-16/91, *Rendo și alții c. Comisia* [1992], ECR II-2417, par. 131; cauza T-106/95, *Federația Franceză a Societăților de Asigurări (FFSA) și alții c. Comisia* [1997], ECR II-229, par. 48-49.

[5] CJCE, cauza C-135/92, *Fiskano c. Comisia* [1994], ECR I-2885.

[6] CJCE, cauzele conexate C-48/90 și C-66/90, *Olanda și alții c. Comisia* [1992], ECR I-565.

directii ai măsurii statului, fiind menționați expres în legea olandeză, iar decizia Comisiei îi afecta în mod direct^[1].

Subliniem că dreptul de a fi audiat nu se aplică în cazul adoptării legislației Uniunii, singura obligație a instituțiilor Uniunii fiind, în anumite cazuri, obligația de consultare.

Autoritățile Uniunii trebuie să respecte acest drept în relațiile cu persoane fizice sau juridice, dar și în procedurile administrative care implică statele membre (e.g. procedurile de ajutor de stat^[2], procedurile legate de programele de asistență financiară din cadrul Fondului Social European^[3]).

Ni se pare interesant că atunci când o societate este afectată de o decizie a Comisiei față de un stat membru, societatea poate pretinde și față de statul membru că i-a fost încălcat principiul *audi alteram partem*^[4].

Dreptul la un proces echitabil presupune ca părțile litigante să fie într-o poziție care să le permită în mod efectiv^[5] și corespunzător^[6] să își prezinte cazul și apărările. Acest principiu poate impune diferite cerințe de respectat, în funcție de tipul procedurii judiciare.

Oricum, sarcina probei comunicării informațiilor necesare pregătirii apărării părții vizate rămâne asupra Comisiei. Chiar dacă este vorba despre o comunicare orală, Comisia are sarcina probei, pentru a dovedi că informațiile au fost comunicate în mod efectiv^[7].

165. În cazul în care Comisia transmite unui stat membru o decizie care afectează în mod direct o persoană, iar autoritățile statului membru acționează ca intermediar între persoană și Comisie, atunci dreptul de apărare al persoanei este respectat, indiferent de derularea ulterioară a procedurii^[8]. Desigur că o simplă comunicare conform căreia o procedură a început nu este conformă, fiind necesară comunicarea rezervelor și suspiciunilor Comisiei^[9]. Am putea să ne punem întrebarea dacă informarea de către Comisie privind situația de fapt ar putea constitui o încălcare a secretului profesional al funcționarilor publici europeni? Suntem convingși că, în cadrul obligației de comunicare, Comisia nu

[1] CJCE, cauzele conexate C-48/90 și C-66/90, *Olanda și alții c. Comisiei* [1992], ECR I-565, parag. 50.

[2] CJCE, cauza C-234/84, *Belgia c. Comisiei* [1986], ECR 2263.

[3] CJCE, cauza C-291/89, *Interhotel c. Comisiei* [1991], ECR I-2257.

[4] CJCE, cauza C-291/89, *Interhotel c. Comisiei* [1991], ECR I-2257; cauza C-304/89, *Oliveira c. Comisiei* [1991], ECR I-2283; cauzele conexate T-432 până la T-434/93, *Socurte și alții c. Comisiei* [1995], ECR II-503.

[5] CJCE, cauza C-301/87, *Franța c. Comisiei* [1990], ECR I-307.

[6] CJCE, cauza T-346/94, *France-Aviation c. Comisiei* [1995], ECR II-2841.

[7] CJCE, cauza C-49/88, *Al-Jubail Fertilizer c. Consiliului* [1988], ECR I-3187, parag. 20.

[8] CJCE, cauza T-260/94, *Air Inter c. Comisiei* [1997], ECR II-997, parag. 65.

[9] CJCE, cauza C-32/95 P, *Comisia c. Lisrestal și alții* [1996], ECR I-5373, parag. 41-42.

va divulga fapte sau documente asupra cărora este aplicabil secretul profesional^[1]. Totuși, dacă persoana vizată consideră că nu i-a fost dezvăluit un document de către Comisie, ea trebuie să demonstreze că a fost privată de dovada necesară apărării sale^[2].

Dar care documente ar putea fi considerate confidențiale? Din jurisprudență reies documentele următoare: documentele confidențiale care aparțin unor terțe părți (*e.g.* secrete comerciale, corespondența între societăți sau avocații lor, corespondența între Comisie și terțe părți), documentele interne ale Comisiei^[3] și corespondența între Comisie și statele membre sau organizații internaționale.

Secretele comerciale sunt considerate foarte sensibile, astfel că li se acordă o atenție foarte specială, informații privind aceste secrete neputând fi furnizate, în niciun caz, unor terțe părți^[4]. Dar cine decide dacă un document conține sau nu secrete comerciale? Comisia și, eventual, Curtea sunt cele care hotărăsc acest lucru. Dar obligația de a proteja secretele profesionale trebuie pusă în balanță cu dreptul la apărare și interesul public al administrării justiției^[5]. În zilele noastre, în cazul în care sunt solicitate documente care ar putea conține secrete profesionale, Comisia împreună cu societatea vizată de secretul profesional ar trebui să stabilească pasajele din documentele respective care conțin informații sensibile și să le comunice. Oricum, refuzul divulgării unui document poate fi contestat de partea vizată doar la final, și anume prin contestarea deciziei finale a Comisiei. Dar decizia de divulgare a unui document unei terțe persoane poate fi contestată oricând, datorită consecințelor ireversibile pe care le are, daunele nemaiputând fi reparate ulterior divulgării^[6]. Dar ce se întâmplă dacă are loc o divulgare neautorizată? Conduce ea la o anulare a deciziei Comisiei? Suntem de părere că o divulgare neautorizată nu ar putea conduce la anularea deciziei Comisiei de încălcare a dreptului Uniunii.

166. Dar care sunt consecințele încălcării dreptului la un proces echitabil? Din jurisprudență^[7] observăm că încălcarea acestui drept conduce la anularea actului Uniunii, dacă se poate dovedi că rezultatele procedurii ar fi fost diferite

[1] CJCE, cauza C-62/86, *AKZO c. Comisiei* [1986], ECR I-3359, parag. 21; cauza C-234/84, *Belgia c. Comisiei* [1986], ECR 2263, parag. 29.

[2] CJCE, cauzele conexate C-209/78 până la C-215/78 și C-218/78, *Van Landewyck c. Comisiei* [1984], ECR 3 125, parag. 39.

[3] CJCE, cauza T-2/89, *Petrofina c. Comisiei* [1991], ECR II-1087, parag. 55.

[4] CJCE, cauza C-62/86, *AKZO c. Comisiei* [1986], ECR I-3359, parag. 28.

[5] CJCE, cauza C-110/84, *Municipality of Hillegom c. Hillenius* [1985], ECR 3947.

[6] CJCE, cauza C-62/86, *AKZO c. Comisiei* [1986], ECR I-3359.

[7] CJCE, cauza C-30/78, *Distillers Company c. Comisiei* [1980], ECR 2229, parag. 26; cauza C-234/84, *Belgia c. Comisiei* [1986], ECR 2263, parag. 30; cauza T-7/89, *Hercules Chemicals c. Comisiei* [1991], ECR I-1711, parag. 56.

dacă dreptul ar fi fost respectat. Într-o cauză din anul 1990, Curtea a decis că nu a fost încălcat acest drept atunci când un stat membru nu a avut prilejul de a comenta niște documente, dar de care avea deja cunoștință^[1]. Curtea a decis în acest fel pentru că rezultatul nu ar fi fost diferit dacă Belgia ar fi avut șansa de a comenta respectivele documente, deoarece ea avea cunoștință de ele, însă nu a comentat. Dacă ar fi dat câștig de cauză Belgiei, problema abuzului de drept ar fi putut fi ridicată. În soluționarea cauzelor, Curtea trebuie să pună în balanță dreptul la un proces echitabil și evitarea unui formalism nedorit care să dea naștere la abuzul de drept.

În toate situațiile privind acest principiu, Curtea trebuie să analizeze dacă procedura a fost sau nu echitabilă. În cazul în care aspecte de importanță capitală nu au fost respectate în cadrul procedurii judiciare, atunci Curtea trebuie să evalueze dacă anulează hotărârea în totalitate sau în parte^[2]. Dacă, în schimb, Curtea descoperă faptul că aspecte de importanță secundară nu au fost respectate, atunci ar putea să nu anuleze hotărârea^[3].

167. Acest principiu își găsește utilitatea și în cazul litigiilor dintre instituțiile Uniunii și funcționarii săi publici. Una dintre cauzele interesante din anii 1960 este *Alvis*^[4], în care Curtea, deși a observat că instituția pârâtă nu a permis reclamantului să se apere înainte de a fi concediat, datorită gravității faptelor săvârșite de reclamant, a hotărât că nu există suficiente motive pentru a anula decizia de concediere. Suntem siguri că astăzi altul ar fi rezultatul la care ar ajunge Curtea, deoarece este foarte important să fie respectat acest principiu în cadrul procedurilor disciplinare.

Dreptul la apărare presupune, pe de altă parte, și dreptul unui funcționar public de a avea acces la dosarul personal din cadrul instituției, dosarul personal fiind documentul care stă la baza accesiei profesionale a acestuia (nedorindu-se ca alte criterii să stea la baza schimbărilor din cariera funcționarului public).

În încheiere, nu trebuie să uităm că dreptul la un proces echitabil poate fi invocat și împotriva autorităților naționale dacă persoana acționează într-o problemă de drept a Uniunii, chiar dacă acest principiu nu ar fi consacrat în plan național^[5]. Mai mult, hotărârile instanțelor naționale trebuie să fie motivate și supuse controlului judiciar. Această ipoteză se bazează pe faptul că principiile fundamentale nasc obligații în sarcina statelor membre, dacă se pune problema lor în cazul unor chestiuni de drept al Uniunii.

[1] CJCE, cauza C-142/87, *Belgia c. Comisiei* [1990], ECR I-959.

[2] CJCE, cauza T-346/94, *France-Aviation c. Comisiei* [1995], ECR II-2841; cauza C-135/92, *Fiskano c. Comisiei* [1994], ECR I-2885.

[3] CJCE, cauzele conexe C-100/80 până la C-103/80, *Musique Diffusion Française c. Comisiei* [1983], ECR 1825.

[4] CJCE, cauza C-32/62, *Alvis c. Consiliului* [1963], ECR 49.

[5] CJCE, cauza C-144/95, *Maurin* [1996], ECR I-2909.

§4. Principiul dreptului la un recurs efectiv în cadrul instanțelor naționale

168. Rămânând în sfera protecției judiciare, amintim și dreptul la un recurs efectiv, care a fost ridicat la rangul de principiu general al dreptului Uniunii de către Curtea de Justiție^[1]. Acest principiu presupune protecția efectivă a drepturilor prevăzute de dreptul Uniunii și aplicarea efectivă a dreptului Uniunii în instanțele din statele membre. Derivând din efectul direct și din supremația dreptului Uniunii, principiul recursului efectiv este strâns legat de dreptul fundamental al protecției judiciare, garantat de art. 6 și art. 13 din Convenție.

Grija de a încuraja statul de drept, dar și de a asigura protecția judiciară efectivă au condus Curtea la pronunțarea unor hotărâri importante în acest sens, încă din anii 1980 (*Verzii, Chernobyl și Codorníu*^[2]). Din moment ce dreptul Uniunii se înfăptuiește și în cadrul statelor membre, multă atenție trebuie acordată sistemului de protecție judiciară, între cele două niveluri judiciare existând cooperare.

Prin hotărârile din cauzele *Rewe* și *Comet*^[3], Curtea a hotărât că, în absența regulilor comunitare, sistemul legal național al fiecărui stat membru trebuie să stabilească instanțele competente și procedura de urmat pentru a asigura protecția drepturilor consacrate în Uniune. Totuși, regulile naționale nu trebuie să fie mai puțin favorabile decât cele care guvernează acțiuni interne similare și să facă exercițiul respectivelor drepturi aproape imposibil sau excesiv de dificil. Aceste condiții asigură protecția minimă pe care trebuie să o îndeplinească regulile naționale. Prima condiție, de a nu fi mai puțin favorabile, presupune o comparație între normele juridice interne, instanțele naționale fiind cele mai în măsură să facă o astfel de analiză. În interpretarea „similarității”, instanțele trebuie să privească acțiunile care nu sunt complet neînrudite, făcând referire la natura și obiectivele dreptului care trebuie protejat. În cauzele conexe *Singh Shingara* și *Radiom*^[4], Curtea a hotărât că dreptul cetățenilor altor state membre de a intra în statul membru gazdă nu poate fi echivalat cu dreptul cetățenilor

[1] CJCE, cauzele conexe C-46/93 și C-48/93, *Brasserie du Pêcheur c. Germaniei și Regina c. Secretary of State for Transport, ex parte Factortame Ltd.* [1996], ECR I-1029, parag. 95.

[2] CJCE, cauza C-294/83, *Verzii c. Parlamentului* [1986], ECR 1339; cauza C-70/88, *Parlamentul c. Consiliului* [1991], ECR I-4529; cauza C-309/89, *Codorníu SA c. Consiliului* [1994], ECR I-1853.

[3] CJCE, cauza C-33/76, *Rewe c. Landwirtschaftskammer für das Saarland* [1976], ECR 1989; cauza C-45/76, *Comet c. Productschap voor Siergewassen* [1976], ECR 2043.

[4] CJCE, cauzele conexe C-65/95 și C-111/95, *Regina c. Secretary of State for the Home Department, ex parte Mann Singh Shingara și Abbas Radion* [1997], ECR I-3343.

statului membru gazdă de a intra pe teritoriul național, astfel că, pentru cele două situații, sancțiunile trebuie să fie diferite.

§5. Principiul încrederii legitime

169. Există mai multe variante de manifestare ale acestui principiu recunoscute de instanțele Uniunii. În primul rând, dreptul de a reclama speranțele și încrederea pe care un subiect de drept le-a avut în asigurările clare și întemeiate care i-au fost oferite de instituțiile Uniunii^[1]. Desigur că această încredere legitimă nu se poate întemeia pe angajamentul unui funcționar european de a nu aplica dreptul Uniunii Europene^[2]. Acest principiu presupune, în al doilea rând, obligația instituțiilor Uniunii și a autorităților naționale de a emite acte normative care să fie accesibile cetățenilor europeni^[3]. Există și alte semnificații ale acestui principiu: încrederea persoanelor în existența unor garanții că, dacă sesizează autoritățile, acestea vor aplica legislația incidentă, certitudinea că legislația adoptată nu va fi modificată decât după o perioadă de timp sau dacă există interese politice primordiale, precum și încrederea persoanelor în răspunsurile autorităților, chiar dacă nu ar putea fi considerate ca având caracterul unor declarații publice^[4].

Esența acestui principiu este că legislația Uniunii trebuie să fie certă și sigură, iar aplicarea dreptului Uniunii să fie previzibil^[5]. Orice act al Uniunii trebuie să fie clar, precis și adus la cunoștința persoanelor interesate. „Acest imperativ al siguranței juridice se impune cu o rigoare specială când este vorba de un act care ar putea avea consecințe financiare, pentru a permite persoanelor interesate să cunoască cu exactitate întinderea obligațiilor pe care acestea le impun”^[6].

Deși legile Uniunii nu trebuie să fie aplicate de la date anterioare publicării lor – principiul neretroactivității actelor normative fiind temelia acestui principiu –, totuși, Curtea a subliniat unele excepții în cazurile când încrederea legitimă a persoanelor interesate a fost respectată, iar scopurile care au impus o astfel de situație obligă la o aplicare retroactivă^[7].

Este interesant că principiul securității juridice poate fi afectat și de starea de incertitudine creată de prelungirea excesiv de mult a unei proceduri de

[1] CJCE, cauza T-273/01, *Innova Privat-Akademie c. Comisiei* [2003], ECR II-1093.

[2] CJCE, cauza C-188/82, *Thyssen c. Comisiei* [1983], ECR 3721.

[3] CJCE, cauza T-115/94, *Opel Austria GmbH c. Consiliului* [1997], ECR II-39.

[4] CJCE, cauza T-195/95, *Guérin Automobiles c. Comisiei* [1996], Ordonanța TPI din 11 martie 1996, ECR II-171.

[5] CJCE, cauza T-115/94, *Opel Austria GmbH c. Consiliului* [1997], ECR II-39.

[6] *Ibidem*.

[7] A se vedea A. Fuerea, *Manualul Uniunii Europene*, ed. a 4-a, revizuită și adăugită după Tratatul de la Lisabona, Ed. Universul Juridic, București, 2010, p. 145.

control. Desigur că persoanele, într-o astfel de situație, nu se pot prevala de acest motiv, dacă acest control a fost determinat de încălcările reglementărilor europene în vigoare, încălcări realizate în cunoștință de cauză^[1].

§6. Dreptul de proprietate și dreptul de a exercita activități economice și profesionale

170. Ca și dreptul de a exercita activități economice și profesionale, dreptul de proprietate nu este un drept absolut, potrivit Curții, deoarece el poate cunoaște restrângeri. Aceste restrângeri trebuie să corespundă obiectivelor de interes general ale Uniunii și trebuie „să nu constituie o interferență disproporționată și intolerabilă, astfel încât să stânjenească substanța propriu-zisă a dreptului”^[2]. În cauza *Germania c. Consiliului* s-a pus în discuție Regulamentul Consiliului nr. 404/93, care a afectat sever poziția importatorilor germani de banane. Ei au susținut că pierderea cotei de piață reprezenta încălcarea dreptului de a exercita activități economice și profesionale. Din hotărârea Curții reiese că, uneori, interesele economice ale unor categorii de comercianți pot fi afectate sever de introducerea unei organizări comune a pieței, fără a constitui o încălcare a dreptului de a exercita activități economice și profesionale. Mai mult, Curtea a subliniat că pierderea importatorilor germani se încadrează în categoria pierderilor economice normale, la care comercianții ar trebui să se aștepte.

Uneori, Curtea încearcă să încadreze potențiale încălcări ale dreptului de proprietate și ale dreptului de a exercita activități economice și profesionale ca încălcări ale principiului egalității^[3] sau ale principiului legitimei așteptări^[4]. Desigur că, de multe ori, Curtea a analizat în paralel violarea mai multor principii în aceeași cauză^[5].

În cauza *SMW Winzersekt* s-a pus problema interzicerii printr-un regulament al Consiliului a folosirii denumirii metodei de fabricație a vinurilor spumoase care nu purtau denumirea de „șampanie” (*méthode champenoise*), metodă care putea fi folosită înainte de orice producător de vinuri spumoase. Producătorii germani de vin au contestat acest regulament pentru motivul că ar încălca dreptul de proprietate și dreptul de a exercita activități economice și profesio-

[1] CJCE, cauza T-551/93, *Industrias Pesqueras Campos c. Comisiei* [1996], ECR II-247.

[2] CJCE, cauza C-280/93, *Germania c. Consiliului* [1994], ECR I-4973, parag. 78.

[3] CJCE, cauza C-309/89, *Codorníu SA c. Consiliului* [1994], ECR I-1853.

[4] Cauzele privind cota de la lapte: cauza C-120/86, *Mulder I* [1988], ECR 2321, cauza C-189/89, *Karl Spagl c. Hauptzollamt Rosenheim* [1990], ECR I-4539.

[5] A se vedea CJCE, cauzele conexate C-153/94 și C-205/94, *Faroe Seafood și alții* [1996], ECR I-2465, unde s-au examinat principiul proporționalității și principiul proprietății.

nale. Curtea a subliniat că, din moment ce înainte toți producătorii de vin spumos puteau folosi această metodă, interzicerea utilizării acestei denumiri nu reprezenta o încălcare a dreptului de proprietate „care revenea reclamanților”. În ceea ce privește dreptul de a exercita activități economice și profesionale, Curtea a precizat că regulamentul urmărea un interes general, de a proteja indicațiile geografice ale vinurilor înregistrate. Astfel, Consiliul nu a considerat că un producător de vin nu poate utiliza în descrierea metodei folosite indicațiile geografice care nu corespund provenienței vinului. În plus, Curtea a subliniat că, în acest sens, Consiliul a luat măsuri de tranziție și a oferit producătorilor de vin folosirea unor expresii alternative.

Dreptul de a exercita activități economice și profesionale oferă unui comerciant asigurarea că el nu va fi privat în mod arbitrar de dreptul de a-și continua activitățile profesionale, însă nu îi garantează un anumit volum de muncă sau o anumită cotă de piață^[1].

Dreptul de proprietate poate fi afectat, potrivit Curții, dacă măsura privează persoana de proprietatea sa ori de libertatea de a o folosi^[2], dar nu avem mai multe instrucțiuni în această privință. Ar părea că scopul dreptului de proprietate ar fi interzicerea exproprierii. Specificitățile exproprierii ar fi, după unii autori, privarea de întreaga valoare economică a bunului, care este apreciabilă, și privarea să fie permanentă^[3].

Astfel, constituind un pilon al legalității Uniunii Europene, principiile generale de drept se impun instituțiilor europene, ocupând „în ierarhia normelor un rang superior dreptului derivat”^[4]. Trebuie subliniat că aceste principii se aplică și statelor membre, atunci și în măsura în care ele acționează în domeniul dreptului european. Făcând parte din legalitatea Uniunii, este evident că ele trebuie să se aplice fie la nivel național, fie la nivel european.

Secțiunea a 7-a. Încălcarea principiilor generale

171. După studierea acestor principii generale ale dreptului Uniunii Europene, se ridică în mod firesc întrebarea: ce se întâmplă în cazul în care o instituție a Uniunii încalcă un principiu general? Care este sancțiunea pentru încălcarea, de exemplu, a principiilor proporționalității, egalității de tratament, așteptărilor legitime, a drepturilor fundamentale? Este normal ca încălcarea unui principiu

^[1] A se vedea CJCE, cauza T-521/93, *Atlanta și alții c. Comunității Europene* [1996], ECR II-1707, parag. 62.

^[2] A se vedea CJCE, cauza C-59/83, *Biovilac c. EEC* [1984], ECR 4057, parag. 22.

^[3] CJCE, cauza C-44/79, *Liselotte Hauer c. Land Rheinland-Pfalz* [1979], ECR 3727 la 3759-3762; cauza C-5/88, *Wachauf* [1989], ECR 2609 la 2629-2630.

^[4] L. Gheorghiu, op. cit., p. 189.

general de către o instituție europeană să atragă răspunderea Uniunii pentru daune^[1]?

Dar dacă un stat membru ar încălca un astfel de principiu? În demersurile cercetării noastre nu am întâlnit jurisprudență privind această chestiune, însă, dacă este o problemă de implementare ori de acționare în scopul dreptului Uniunii și dacă ar fi îndeplinite condițiile pentru răspunderea statului, nu vedem de ce nu ar putea să fie invocată și răspunderea statului membru.

Desigur că unul dintre aspectele importante privind principiul efectivității este angajarea răspunderii statelor membre pentru daune și dreptul de reparare față de persoanele vătămate.

172. Dar care sunt condițiile pentru angajarea răspunderii statelor membre? Care este baza legală a răspunderii? Care este relația dintre dreptul Uniunii și dreptul național în definirea dreptului la reparații?

Jurisprudența este foarte importantă, deoarece ilustrează rolul principiilor generale ale dreptului Uniunii, a căror încălcare poate conduce la răspunderea statelor.

Conform art. 340 TFUE (ex-art. 288 TCE):

În materie de răspundere extracontractuală, Uniunea este obligată să repara, în conformitate cu principiile generale comune ordinilor juridice ale statelor membre, prejudiciile cauzate de instituțiile sale sau de agenții săi în exercițiul funcțiilor lor.

Acest articol nu ne ajută foarte mult, deoarece nu știm exact care sunt „principiile generale comune ordinilor juridice ale statelor membre”, astfel că ne întoarcem la jurisprudența CJUE. Curtea a stabilit în jurisprudența sa câteva condiții pentru a putea angaja răspunderea Uniunii:

- conduită ilicită;
- prejudiciu;
- legătură causală între conduita ilicită și prejudiciul pretins^[2].

Instanțele naționale sunt cele care trebuie să descopere dacă există o legătură causală directă între conduita ilicită și prejudiciul suferit^[3].

Curtea a subliniat în cauza *Zuckerfabrik Schöppenstedt*^[4] că răspunderea apare și ca rezultat al legislației, nu doar ca rezultat al unui act individual. Totuși, s-a subliniat că, în legătură cu măsurile de politică economică, nu va fi angajată răspunderea Comunității „decât dacă a existat o încălcare suficient de fla-

[1] T. Tridimas, op. cit., p. 2.

[2] CJCE, cauza C-4/69, *Lütticke c. Comisiei* [1971], ECR 325, parag. 10; cauza T-575/93, *Koelman c. Comisiei* [1996], ECR II-1, parag. 89.

[3] CJCE, cauzele conexate C-46/93 până la C-48/93, *Brasserie du Pêcheur c. Germaniei și Regina c. Secretary of State for Transport, ex. parte Factortame Ltd* [1996], ECR I-1029, parag. 65.

[4] CJCE, cauza C-5/71, *Zuckerfabrik Schöppenstedt c. Consiliului* [1971], ECR 975.

grantă a unei reguli superioare de drept pentru protejarea individului”^[1]. Aceste condiții sunt impuse de faptul că, în procesul de decizie și legiferare, instituțiile Uniunii trebuie să aibă libertatea și discreția de a-și îndeplini obiectivele, fără a avea deasupra capului sabia lui Damocles. Astfel, se subînțelege din această cauză că nu orice invalidare a actelor instituțiilor Uniunii ar putea angaja răspunderea Uniunii Europene.

În ceea ce privește superioritatea regulii de drept, subliniem că principiile fundamentale și cel al egalității^[2], al proporționalității, al legitimitelor așteptări^[3] sunt astfel de reguli, ele putând angaja răspunderea extracontractuală a Uniunii.

Din jurisprudență reiese că și prejudiciile morale pot fi compensate^[4], daune morale putând fi acordate și atunci când daune materiale nu există.

În ceea ce privește seriozitatea încălcării regulii, subliniem că aceasta nu dă naștere *per se* răspunderii Uniunii. Din hotărârile CJUE examinate, observăm că două elemente sunt importante în analiza acestei condiții: gradul de vătămare a persoanelor ca urmare a măsurii instituțiilor Uniunii și în ce măsură a fost dreptul Uniunii încălcat.

Ne punem totuși întrebarea dacă ar putea apărea răspunderea pentru acte valide ale Uniunii, deoarece, din ce am analizat, reiese că ilegalitatea este o condiție necesară angajării răspunderii? Nu regăsim în mod clar răspunsul la această întrebare în jurisprudență, însă cauza *Biovilac*^[5] pune în discuție problema răspunderii Comunității pentru daunele suferite de un comerciant ca urmare a măsurilor legale luate în interes public, dacă el este vătămat de acestea mai mult decât ceilalți comercianți. Curtea a respins pretenția pe motiv că daunele s-ar încadra în riscurile inerente sectorului de activitate al comerciantului, aprinzând astfel imaginația juriștilor. Pe viitor, poate chiar vom fi martorii răspunderii Uniunii pentru daunele provocate de acte valide ale instituțiilor sale.

173. Dar statele membre pot fi ele răspunzătoare pentru daunele provocate de încălcarea normelor juridice ale Uniunii? Tratatul nu răspund la această întrebare, astfel că ne îndreptăm din nou atenția spre jurisprudența Curții. În hotărârile privind dispozițiile art. 226 TCE (art. 258 TFUE) se poate observa că

[1] CJCE, cauza C-5/71, *Zuckerfabrik Schöppenstedt c. Consiliului* [1971], ECR 975, par. 11.

[2] CJCE, cauza C-5/71, *Zuckerfabrik Schöppenstedt c. Consiliului* [1971], ECR 975; cauza C-49/79, *Pool c. Consiliului* [1980], ECR 569; cauza C-20/88, *Roquette frères c. Comisiei* [1989], ECR 1553.

[3] CJCE, cauzele conexate C-104/89 și C-37/90, *Mulder și alții c. Consiliului și Comisiei* [1992], ECR I-3061; cauza C-152/88, *Sofrimport c. Comisiei* [1990], ECR I-2477; cauza C-74/74, *CNTA c. Comisiei* [1975], ECR 533.

[4] CJCE, cauza C-110/63, *Willame* [1965], ECR 667.

[5] CJCE, cauza C-59/83, *Biovilac c. EEC* [1984], ECR 4057.

instanța consideră că acolo unde a existat o încălcare a dreptului Uniunii, acea decizie poate servi ca bază pentru angajarea răspunderii statului membru în dreptul național^[1].

O cauză foarte importantă în această privință este *Francovich*^[2], în care Curtea a stabilit că, în cazul încălcării normelor dreptului comunitar, un stat membru poate fi răspunzător pentru daune, răspundere bazată pe principiul efectivității și pe art. 10 alin. (5) TCE. Această cauză privea pierderea provocată de neimplementarea unei directive de către un stat membru.

În cauzele *Brasserie du Pêcheur și Factortame*^[3], unde o societate franceză nu a mai putut să exporte bere către Germania deoarece autoritățile germane considerau că berea nu ar îndeplini condițiile legii germane, Curtea a dat câștig de cauză reclamantei, ridicând astfel problema răspunderii Germaniei pentru daunele provocate. Curtea a subliniat că principiul răspunderii statelor membre este aplicabil „în orice caz în care un stat membru încalcă dreptul comunitar, indiferent care organ al statului este responsabil pentru încălcare, prin acțiune sau omisiune”^[4]. Mai mult, Curtea a subliniat că, din moment ce tratatele nu reglementează problema răspunderii statelor membre în cazul încălcării dreptului comunitar, este datoria sa de a se pronunța în acest sens, în concordanță cu principiile generale de interpretare, utilizând principiile fundamentale ale Uniunii și, acolo unde este necesar, principiile comune sistemelor juridice ale statelor membre^[5].

174. Din analiza jurisprudenței, observăm că există mai multe tipuri de încălcare a dreptului Uniunii de către un stat membru, pe care le vom analiza succint mai jos: netranspunerea unei directive în dreptul intern, incorecta transpunere a unei directive în dreptul intern, încălcarea unei dispoziții a tratatelor de către legiuitorul național și încălcarea unei dispoziții a tratatelor de către administrația națională.

Condițiile angajării răspunderii unui stat membru pentru *netranspunerea unei directive în dreptul intern* sunt, conform hotărârii din cauza *Francovich*^[6] (și reiterate în alte hotărâri ale Curții):

– faptul că directiva nu a fost pusă în aplicare în termenul prevăzut în cuprinsul ei;

[1] CJCE, cauza C-39/72, *Comisia c. Italiei* [1973], ECR 101, parag. 11; cauza C-154/85, *Comisia c. Italiei* [1987], ECR 2717, parag. 6.

[2] CJCE, cauzele conexate C-6/90 și 9/90, *Francovich și Bonifaci c. Italiei* [1991], ECR I-5357.

[3] CJCE, cauzele conexate C-46/93 până la C-48/93, *Brasserie du Pêcheur c. Germaniei și Regina c. Secretary of State for Transport, ex. parte Factortame Ltd* [1996], ECR I-1029.

[4] *Idem*, parag. 32.

[5] *Idem*, parag. 27.

[6] CJCE, cauzele conexate C-6/90 și 9/90, *Francovich și Bonifaci c. Italiei* [1991], ECR I-5357.

- faptul că prin directivă se confereau drepturi indivizilor;
- drepturile prevăzute să poată fi determinate sau determinabile;
- existența unei legături cauzale între încălcarea obligației de către statul membru și prejudiciul suferit de părțile vătămate.

O cauză interesantă^[1] a ridicat problema *răspunderii statului pentru netranspunerea unei directive în legislația existentă* când statul membru nu a transpus directiva considerând că legislația internă era conformă cu acea directivă, ulterior demonstrându-se că statul interpretase greșit directiva. Aici nu se pune problema netranspunerii totale a directivei, ci a transpunerii incorecte a ei, răspunderea statului membru netrebuind a fi automată^[2].

Dar ar putea statul să invoce ilegalitatea directivei ca motiv al netranspunerii ei? Considerăm că, în cazul în care statul ar considera că procedura de adoptare a directivei a fost viciată, el ar trebui să introducă în termen de două luni de la publicare o cerere de anulare, conform art. 263 TFUE (ex-art. 230 TCE). Dacă nu introduce această acțiune și alege doar să nu o implementeze, considerăm că ar putea să nu aibă câștig de cauză, deoarece, dacă directiva nu este anulată, ea încă produce efecte juridice. Totuși, Curtea va hotărî în fiecare caz în parte, uneori dând câștig de cauză statului, deoarece nu este corect ca reparația prejudiciului unui individ să depindă de lipsa de diligență a statului membru. Dacă ar fi vorba despre o problemă de fond care ar vicia directiva, astfel încât un drept prevăzut în directivă este incompatibil cu o regulă superioară de drept european, atunci considerăm că nu ar trebui să se angajeze răspunderea statului membru.

Dar ce se întâmplă dacă transpunerea presupune acțiunea anterioară a unei instituții a Uniunii care nu-și îndeplinește obligația? Mai poate fi angajată răspunderea statului membru? Considerăm că, în acest caz, netranspunerea nu poate fi atribuită statului, ci instituției Uniunii (e.g. Comisiei), deoarece legătura cauzală, în eventualitatea unui prejudiciu, ar fi atribuită instituției Uniunii, și nu statului.

Aceleași condiții ale răspunderii sunt valabile și pentru *incorecta transpunere a unei directive în dreptul intern*^[3], care uneori decurge din interpretarea eronată făcută de instituțiile statelor membre. Nici în acest caz răspunderea nu este automată, trebuind a se constata că încălcarea este suficient de serioasă.

În ceea ce privește răspunderea pentru *încălcarea unei dispoziții a tratatelor de către legiuitorul național*, reamintim constatarea Curții din cauzele *Francovich* și *Brasserie*, și anume că exercitarea măsurilor legislative nu tre-

[1] CJCE, cauza C-29/84, *Comisia c. Germaniei* [1985], ECR 1661.

[2] CJCE, cauza C-334/92, *Wagner Miret* [1993], ECR I-6911.

[3] CJCE, cauza C-392/93, *Regina c. H.M. Treasury, ex parte British Telecommunications* [1996], ECR I-1631. Curtea nu a considerat că incorecta transpunere făcută de Guvernul Britanic ar fi suficient de serioasă.

buie să fie amenințată de eventualitatea unor acțiuni în despăgubire, autoritățile competente trebuind să aibă discreție, fiind astfel necesar ca instituția să fi depășit limitele puterii sale în mod manifest și grav. Condițiile necesare și suficiente angajării răspunderii într-o astfel de ipoteză ar fi ca^[1]:

- regula de drept încălcată să confere drepturi indivizilor;
- încălcarea să fie suficient de serioasă;
- să existe o legătură causală directă între obligația statului și prejudiciul creat părții vătămate.

Dar când știm că încălcarea este suficient de serioasă? Curtea a listat câțiva factori pentru a putea determina dacă respectiva încălcare s-ar încadra în această categorie^[2]: în funcție de claritatea și precizia regulii încălcate, în ce măsură încălcarea și prejudiciul au fost intenționate sau involuntare, dacă o eroare de drept este scuzabilă sau nu, dacă poziția instituției Uniunii a contribuit la adoptarea sau păstrarea regulilor sau practicilor naționale contrare dreptului Uniunii.

Încălcarea unei dispoziții a tratatelor de către administrația națională poate să ia naștere în cauze precum *Hedley Lomas*^[3], căruia i s-a interzis să mai exporte animale în Spania, deoarece tratamentul în abatoarele spaniole erau contrare dispozițiilor Uniunii. Reclamantul a invocat art. 29 TCE pentru a primi despăgubiri, Curtea dându-i acestuia câștig de cauză. Instanța europeană a subliniat că un stat membru nu poate adopta în mod unilateral măsuri de protecție sau de corecție pentru a înlătura încălcările normelor unionale de către alte state membre. Curtea a subliniat și în acest caz condițiile de răspundere prevăzute în cauza *Brasserie*.

175. Dreptul la reparație este reglementat de dreptul național, astfel cum a subliniat Curtea în cauza *Brasserie*. Mai mult, prin hotărârile din cauzele *Rewe* și *Comet*^[4], Curtea a statuat că, în absența regulilor comunitare, sistemul legal național al fiecărui stat membru trebuie să stabilească instanțele competente și procedura de urmat pentru a asigura protecția drepturilor consacrate în Uniune. Totuși, regulile naționale nu trebuie să fie mai puțin favorabile decât cele care guvernează acțiuni interne similare și să facă exercițiul respectivelor drepturi aproape imposibil sau excesiv de dificil. Aceste condiții asigură protecția minimă pe care trebuie să o îndeplinească regulile naționale. Prima condiție,

[1] CJCE, cauzele conexe C-46/93 până la C-48/93, *Brasserie du Pêcheur c. Germaniei și Regina c. Secretary of State for Transport, ex parte Factortame Ltd* [1996], ECR I-1029, parag. 51.

[2] *Idem*, parag. 56.

[3] CJCE, cauza C-5/94, *The Queen c. Ministry of Agriculture, Fisheries and Food, ex parte Hedley Lomas Ltd. (Irlanda)* [1996], ECR I-2553.

[4] CJCE, cauza C-33/76, *Rewe c. Landwirtschaftskammer für das Saarland* [1976], ECR 1989; cauza C-45/76, *Comet c. Productschap voor Siergewassen* [1976], ECR 2043.

de a nu fi mai puțin favorabile, presupune o comparație între normele juridice interne, instanțele naționale fiind cele mai în măsură să facă o astfel de analiză. În interpretarea „similarității”, instanțele trebuie să privească acțiunile care nu sunt complet neînrudite, făcând referire la natura și obiectivele dreptului care trebuie protejat.

Relația dintre răspunderea statului și alte remedii naționale pentru încălcarea dreptului Uniunii este un domeniu foarte puțin cercetat. Hotărârea Curții din cauza *R. c. Secretary of State for Social Security, ex parte Sutton*^[1] sugerează faptul că dreptul la reparație este un remediu independent, care ar putea fi cerut pe lângă alte remedii naționale. Urmează ca jurisprudența Curții să confirme acest lucru sau să îl infirme.

[1] CJCE, cauza C-66/95, *Regina c. Secretary of State for Social Security, ex parte Sutton* [1997], ECR I-2163.

Capitolul al VII-lea.

Factori perturbatori ai ordinii juridice a Uniunii Europene

176. Nu de puține ori, Uniunea Europeană s-a lovit de scepticism. Disensiunile dintre statele membre, incapacitatea de a-și consolida modelul economico-social, respingerea Constituției pentru Europa de către cetățenii europeni, dificultățile instituționale au fost doar câteva dintre problemele care au ridicat îndoieli cu privire la viitorul Uniunii Europene, vorbindu-se astfel despre factori perturbatori ai ordinii juridice a Uniunii Europene^[1].

După momentele mai-iunie 2005^[2] și iunie 2008^[3], specialiștii se întrebau dacă „visurile unei Europe reconciliate și mai unite se sting”^[4].

Totuși, astfel cum am subliniat mai devreme, intrarea în vigoare a Tratatului de la Lisabona a reprezentat un pas important în depășirea acestor probleme.

Euroscepticii au argumentat deseori că Uniunea Europeană și-ar fi epuizat logicile pe care s-a construit: juridică, economică, tehnocratică și istorică.

Construcția europeană a avut la bază mai multe tipuri de logică: juridică, economică, tehnocratică și istorică. Fără a intra în amănunte în legătură cu celelalte tipuri de logică mai sus menționate, intenționăm să abordăm doar perspectiva logicii juridice. În acest sens, datorită faptului că Europa a fost transformată într-o comunitate de drept, pariul fondatorilor a constat în unirea continentului în mod pașnic, lucru care comporta două limite. *Prima limită* se referea la „integrarea prin refuz”^[5]. O construcție juridică presupune mai degrabă trasarea unui cadru, interzicerea unui comportament, decât conducerea împreună a unor proiecte. „Integrarea prin drept a constituit un progres” prudent care viza crearea

[1] În acest sens, a se vedea *N. Levrat, S. Besson (coord.), (Dés)ordres juridiques européens [European Legal (Dis)orders], Travaux de l'Ecole doctorale romande sur les fondements du droit européen 2011, Schulthess Zürich, 2012.*

[2] Poporul francez și poporul olandez, două dintre statele fondatoare ale Uniunii Europene, în urma referendumului, refuză să ratifice Tratatul Constituțional al Uniunii.

[3] Poporul irlandez refuză ratificarea Tratatului de la Lisabona, Irlanda fiind unul dintre statele membre ale Uniunii care au beneficiat cel mai mult de pe urma Uniunii Europene.

[4] *J.-C. Piris, The Lisbon Treaty. A Legal and Political Analysis, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, p. 1.*

[5] *B. Alomar, S. Daziano, C. Garat, op. cit., p. 34.*

unui numitor comun^[1]. A doua limită viza faptul că dreptul „este unul dintre principalii vectori ai influenței statelor, preocupate de a face să prevaleze propria tradiție juridică”^[2]. Dreptul Uniunii Europene este sub mai multe aspecte influențat de dreptul francez, care și-a pus amprenta, de exemplu, pe dreptul funcției publice europene sau asupra condițiilor de atacare a acțiunii organelor Uniunii. Pe de altă parte, contaminarea dreptului Uniunii cu sistemul de drept *common law* constituie o reechilibrare și expresia unor noi raporturi de forță^[3].

Astfel, integrarea economică vest-europeană a dat naștere și unui drept instituțional și substanțial propriu^[4]. În acest sens, subliniem că dreptul Uniunii Europene reprezintă un obiect de studiu fascinant și foarte complex.

Lărgirea Uniunii Europene a reprezentat un șoc pentru această construcție inedită, o amenințare, deși este văzută totodată ca o oportunitate. Dacă unele transformări pozitive pot fi observate în noile state membre (e.g. transformări democratice în libertăți publice și în economie), „persistă inegalitatea între «fostele» și «noile» state membre, care se regăsește în PIB, în nivelul de productivitate, de salarii, de șomaj, în cel al subvențiilor de la UE”^[5].

Construirea unei Europe democratice este înfrânată și de conservarea mișcărilor populiste din ultimii ani, astfel cum subliniază Marin Voicu, observându-se deosebirile între promisiunile electorale și realitățile economice și sociale din ultimele decenii^[6].

177. Vom discuta în continuare despre un factor perturbator pentru ordinea juridică europeană și pentru ordinele juridice statale.

Deși prin Tratatul de la Lisabona Uniunea Europeană aderă la Convenția europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, subliniem că aderarea s-a pus în discuție încă din anii 1970, când Comisia a analizat accesarea formală a Comunităților la Convenția europeană. Totuși, deși la mijlocul anilor 1970 s-a considerat că această accedere nu este necesară^[7], în 1979 plutea ideea accederii la Convenție pentru a consolida protecția drepturilor omului.

Acea propunere a reintrat în discuție în anii 1990, iar în 1994 Consiliul a cerut opinia Curții în legătură cu compatibilitatea aderării Comunității la Convenție cu dispozițiile tratatelor comunitare. Opinia Curții^[8] distingea între două proble-

[1] B. Alomar, S. Daziano, C. Garat, op. cit., p. 34.

[2] *Ibidem*.

[3] *Ibidem*.

[4] N. Popa, Teoria generală a dreptului, ed. a 3-a, Ed. C.H. Beck, București, 2008, p. 60.

[5] M. Voicu, Uniunea Europeană..., p. 82.

[6] Pentru mai multe detalii, a se vedea M. Voicu, Uniunea Europeană..., p. 84.

[7] A se vedea Raportul Comisiei CE, The Protection of Fundamental rights as Community Law is Created and Developed, EC Bulletin, Supliment 5/76.

[8] Opinia 2/94 [1996], ECR I-1759.

me: dacă aderarea ar fi compatibilă cu tratatele și dacă ar avea Comunitatea competența de a adera. Curtea a considerat că nu ar exista competență, pe motivul că, potrivit tratatelor, Comunitatea poate acționa doar în limitele puterilor conferite și a obiectivelor atribuite. Astfel, neexistând dispoziții convenționale exprese care să îi confere puterea de a edicta reguli pentru drepturile omului sau de a încheia acorduri internaționale în acest sens, Curtea a răspuns negativ la întrebarea legată de competență^[1]. Apoi, Curtea a analizat dispozițiile art. 308 TCE pentru a vedea dacă ar putea constitui baza legală a aderării. Răspunsul a fost, de asemenea, negativ, pentru că se depășeau puterile Comunității. Curtea a subliniat că aderarea la Convenție ar schimba substanțial sistemul comunitar de protecție a drepturilor omului, deoarece „ar presupune intrarea Comunității într-un sistem instituțional internațional distinct, precum și integrarea tuturor dispozițiilor Convenției în ordinea juridică a Comunității”^[2].

În alte opinii, Curtea a acceptat că, în principiu, Comunitatea ar putea deveni parte a unei structuri supranaționale^[3], astfel că suntem de părere că problema aderării devenise o problemă de compatibilitate și nu de competență.

Aderarea Uniunii la Convenție a devenit posibilă doar prin intrarea în vigoare a Tratatului de la Lisabona la 1 decembrie 2009.

Totuși, considerăm că ar putea exista anumite probleme care s-ar ridica din această aderare a Uniunii Europene la Convenție, mai ales pentru că aderarea presupune „ciocnirea și integrarea a două sisteme de drept conceptual diferite: sistemul Convenției, care este un sistem de *control exterior* al statelor, conceput astfel încât *acțiunea individuală* să reprezinte elementul central, și sistemul Uniunii Europene, care este definit de Curtea de Justiție a Uniunii Europene ca un sistem *autonom*, integrat ordinii juridice a statelor membre (nu exterior), în care elementul de bază nu este acțiunea directă în fața Curții de Justiție a Uniunii, ci dialogul dintre Curte și instanțele naționale prin intermediul *trimiterii prealabile*”^[4].

Deși drepturile prevăzute în Convenție se regăsesc în dreptul Uniunii Europene ca principii generale, mărturisim că suntem îngrijorați de *potențiala divergență* în jurisprudența celor două instanțe europene, deoarece au existat cazuri când acestea au folosit standarde diferite în situații similare. Amintim aici hotărârea CJCE în cauza *Hoechst c. Comisie*^[5] și hotărârea CEDO în cauza *Niemietz*^[6]. În

[1] Opinia 2/94 [1996], ECR I-1759, parag. 27.

[2] *Idem*, parag. 34.

[3] Opinia 1/76; Opinia 1/91.

[4] I. Gâlea, Aderarea Uniunii Europene la Convenția europeană a drepturilor omului. Analiză critică, Ed. C.H. Beck, București, 2012, p. 140.

[5] CJCE, cauzele conexate C-46/87 și C-227/88, *Hoechst AG c. Comisiei* [1989], ECR I-2859.

[6] CEDO, cauza *Niemietz c. Germaniei*, în Repertoriul CEDO, Seria A, nr. 251.

cauza *Hoechst*, în care se punea problema respectării dreptului la inviolabilitatea domiciliului în cazul unei decizii a Comisiei de dispunere a unei investigații a afacerilor societății, CJCE a concluzionat că „nu poate fi identificată o încălcare” a art. 8 alin. (1) din Convenție. Într-o cauză similară, în cauza *Niemietz*, CEDO a ajuns la o soluție contrară, interpretând că termenii „domiciliu” și „viață privată” pot privi și activități profesionale sau afaceri, caz în care ar fi incident art. 8 din Convenție.

Un alt exemplu de hotărâri divergente ar decurge din art. 6 din Convenție în hotărârea CJCE din cauza *Orkem*^[1] și în hotărârea CEDO pronunțată în cauza *Funke*^[2]. În aceste cauze, problema care s-a ridicat era de a se afla dacă art. 6 din Convenție trebuie interpretat ca incluzând dreptul nu a nu face nicio declarație și de a nu contribui la incriminarea propriei persoane. CJCE a răspuns negativ, în timp ce CEDO a răspuns pozitiv. Totuși, această interpretare a CJCE a fost abandonată într-o cauză ulterioară, *Hüls*^[3], în care CJCE a ținut cont de jurisprudența CEDO în privința prezumției de nevinovăție.

Interesant va fi pe viitor să fim atenți la modul în care vor fi soluționate de către CEDO cauzele în care Uniunea are calitatea de reclamant sau pârât. Și mai interesante vor fi cauzele care ridică problema teoriei „protecției echivalente”^[4]. Relevantă în această privință ar fi cauza *Bosphorus*^[5], care „rafinează relația dintre cele două ordini juridice – dreptul Uniunii Europene și dreptul Convenției –, pornind de la premisa că, deoarece Uniunea asigură o protecție echivalentă drepturilor omului, instanța de la Strasbourg nu va interfera în ordinea juridică a Uniunii”^[6]. Teoria „protecției echivalente” presupune reconcilierea a două premise: pe de o parte, neinterzicerea de către Convenție a transferării competențelor suverane ale statelor membre către organizații internaționale (chiar și supranaționale), iar, pe de altă parte, responsabilitatea părților contractante pentru orice act sau omisiune a organelor naționale, indiferent dacă respectivul act sau omisiune se datorează necesității conformării cu dreptul intern sau internațional. CEDO sugerează astfel că statele nu pot fi exonerate complet în domeniile în care au transferat o parte din suveranitatea lor, deoarece acest lucru ar fi incompatibil cu obiectul și scopul Convenției. Ion

[1] CJCE, cauza C-374/87, *Orkem c. Comisiei* [1989], ECR I-3283.

[2] CEDO, cauza *Funke c. Franței*, în Repertoriul CEDO, Seria A, nr. 256A.

[3] CJCE, cauza C-199/92P, *Hüls c. Comisiei* [1999], ECR I-4287.

[4] Pentru mai multe detalii, a se vedea I. Gâlea, op. cit., p. 40.

[5] CJCE, cauza C-84/95, *Bosphorus Hava Yollari Turizm ve Ticaret AS c. Minister for Transport, Energy and Communications și alții* [1996], ECR I-3953. A se vedea și K. Kuhnert, *Bosphorus – Double standards in European human rights protection*, în *Utrecht Law Review*, vol. II, nr. 2/2006.

[6] C. Costello, *The Bosphorus Ruling of the European Court for Human Rights: Fundamental Rights and Blurred Boundaries in Europe*, în *Human Rights Law Review* nr. 6(1)/2006, p. 87-130.

Gâlea explică foarte clar această teorie, subliniind că ea pornește de la noțiunea de ingerință justificată pe baza unui interes general și că „atunci când ingerința se produce prin executarea unei obligații internaționale, dacă acea obligație provine de la o decizie a unei organizații internaționale care asigură o «protecție echivalentă», atunci Curtea de la Strasbourg va considera condiția justificării interesului public ca îndeplinită”^[1].

Mai mult, odată cu aderarea Uniunii la Convenție, se consideră că premisele deciziei *Bosphorus* se vor schimba și că teoria „protecției echivalente” nu mai fi valabilă. Dar, cum în mai multe cauze, CEDO a analizat dacă ingerința s-a datorat fie discreției statului, fie îndeplinirii unei obligații din dreptul Uniunii, se poate observa „disponibilitatea Curții de a analiza această opțiune (...) deosebit de relevantă pentru aplicarea «mecanismului co-pârât» care va funcționa (...) în special în ceea ce privește împărțirea răspunderii între UE și statul membru «co-pârât»”^[2].

O altă problemă care ar putea decurge din aderarea Uniunii la Convenție ar putea lua naștere din faptul că CJUE, care apără o ordine juridică autonomă și se află în vârful piramidei Uniunii Europene, nu ar accepta ușor posibilitatea controlului judiciar extern.

Este evident că implicațiile aderării Uniunii la Convenție sunt extrem de importante, însă rămâne totuși de văzut cum vor decurge negocierile de aderare și în cât timp se vor finaliza.

[1] I. Gâlea, op. cit., p. 49.

[2] *Ibidem*.

Capitolul al VIII-lea.

Concluzii

178. Sintetizând cele precizate în Partea a III-a a prezentei lucrări, am demonstrat care sunt trăsăturile dreptului Uniunii Europene care susțin ideea unei noi tipologii juridice: voința juridică autonomă și principiile generale proprii. Dorim să subliniem încă o dată că voința juridică a Uniunii reprezintă esența dreptului Uniunii și nu trebuie să fie privită ca simpla sumă aritmetică a voințelor individuale ale statelor, ci ca o voință juridică distinctă de a lor. Acest lucru este normal, deoarece discutăm despre o Uniune, astfel că se pune problema trăsăturilor tipice, chiar dacă există și particularități.

În cadrul procesului complex al elaborării și aplicării normelor de drept european, principiile generale de drept ocupă un loc foarte important. Majoritatea principiilor generale de drept nu sunt consacrate în ordinea juridică a Uniunii, însă, în unele cazuri, întâlnim trimiteri în tratate. Trimiterea la aceste principii se poate face doar atunci când dreptul Uniunii este lacunar, deoarece, dacă există dispoziții în acest sens, aplicarea lor este obligatorie.

Dacă, în soluționarea unei cauze, Curtea de Justiție trebuie să trimită sau să aplice principii generale de drept desprinse din ordinea juridică națională a statelor membre sau din ordinea juridică internațională, trimiterea sau aplicarea se poate face doar dacă principiile respective „sunt compatibile cu principiile comunitare și cu specificul ordinii juridice consacrată în textele comunitare”^[1].

De asemenea, principiile generale de drept capătă autoritate în cadrul dreptului Uniunii prin practica jurisprudențială, „însă se bazează întotdeauna pe consacrarea lor într-un sistem juridic organizat fie la nivelul statelor membre, fie comun statelor membre sau rezultând din natura Uniunii Europene”^[2].

În final, am abordat problema cunoașterii, înțelegerii și probării dreptului european. Datorită faptului că se adresează unei regiuni a lumii care regroupează mai multe state și organizații internaționale, problema cunoașterii dreptului unional este o problemă serioasă dintr-o dublă perspectivă: accesibilitatea normelor juridice ale Uniunii și multilingvismul. Mai mult, chiar și un jurist are probleme în a înțelege dreptul european, mai ales că, fiind un drept tânăr, în permanentă evoluție, el nu a avut timp să se sedimenteze, astfel că apar două probleme majore în această etapă: originalitatea și superioritatea dreptului european. Și în dreptul european se pune problema probării normei juridice. Deși

[1] F. Cotea, op. cit., p. 463.

[2] D. Vătăman, *Dreptul Uniunii...*, p. 18.

dreptul european urmează regimul juridic național, remarcăm totuși că, din ce în ce mai frecvent, apar reguli europene scrise privind această chestiune [e.g. Convenția încheiată sub auspiciile Consiliului Europei privind obținerea în străinătate a informațiilor și probelor în materie administrativă din 15 martie 1978; Regulamentul (CE) nr. 1206/2001 din data de 28 mai 2001 privind cooperarea între instanțele statelor membre în domeniul obținerii de probe în materie civilă sau comercială, Convenția încheiată sub auspiciile Consiliului Europei privind prevenirea terorismului din 16 mai 2005].

Cu siguranță, nu mai există dubii că suntem în prezența unei noi tipologii juridice. Pe măsură ce Europa își extinde domeniul de intervenție, dreptul Uniunii Europene se dezvoltă și el. Punerea în aplicare a acestuia se realizează, astfel cum am văzut anterior, prin intermediul dreptului național al fiecărui stat membru, față de care dreptul Uniunii Europene are prioritate. În doctrina de specialitate există autori care estimează că între două treimi și trei sferturi dintre normele adoptate în statele membre ale Uniunii Europene nu sunt decât transcrierea în dreptul intern a unor norme adoptate la nivel european^[1].

Având în vedere toate cele mai sus menționate, subliniem că *dreptul Uniunii Europene reprezintă o nouă tipologie juridică* din perspectiva teoriei dreptului și poate fi definit ca *ordinea juridică specifică, având caracter autonom și unitar, integrată în sistemul juridic al statelor membre, grupând totalitatea normelor juridice cuprinse în tratatele Uniunii Europene, precum și în actele instituțiilor proprii care au fost adoptate în aplicarea tratatelor și emise în baza unei proceduri specifice*.

Astfel cum subliniază Ion Craiovan, „ca realitate tipologică contemporană, dreptul Uniunii Europene cunoaște, deci, o dinamică accentuată, mutații calitative, dificultăți diverse de la etapă la etapă, în funcție de realitățile social-istorice, de voința politică a statelor membre și a cetățenilor acestora, de obiectivele propuse”^[2].

În încheiere, ne vin în minte cuvintele atât de frumoase ale lui Hegel, care au dăinuit peste secole: „soarele ca și plantele au și ele legile lor, dar ele nu le cunosc; barbarii sunt cârmuiți de instincte, de moravuri, de sentimente, dar ei nu au cunoștință de acestea. Prin faptul că dreptul se instituie și că el este cunoscut (s.n.) se înlătură tot accidentalul simțirii, al opiniei subiective, forma răzbunării, a milei, a egoismului și numai astfel își dobândește dreptul determinația sa adevărată și ajunge la cinstea care i se cuvine”^[3]. Parafrazându-l pe Hegel, prin faptul că dreptul Uniunii Europene se instituie și că este cunoscut, Europa este mai sigură și evoluează.

[1] B. Alomar, S. Daziano, C. Garat, op. cit., p. 32.

[2] I. Craiovan, *Filosofia dreptului...*, p. 162.

[3] G.W.F. Hegel, *Principiile filosofiei dreptului*, Ed. Academiei, București, 1969, p. 241.

Mai mult, subliniem că izvoarele dreptului european reprezintă într-adevăr arhitectul noii ordini juridice regionale, aceea a Uniunii Europene. Diversele forme de exprimare a dreptului au ca scop comun crearea unei ordini juridice, un singur tip de izvor formal de drept nefiind suficient pentru reglementarea juridică complexă impusă de realitățile contemporane. Mai mult, rolurile acestora nu sunt păstrate în timp, astfel că observăm că ponderea acestora se modifică în funcție de mai multe variabile. Dar, în final, aceste izvoare subzistă, ele completându-se reciproc sau subordonându-se din punct de vedere al forței juridice. Un astfel de exemplu ar fi preeminența dreptului internațional sau al Uniunii Europene asupra dreptului intern.

Izvoarele formale ale dreptului se află într-o strânsă legătură, ele alcătuind împreună un sistem unitar. Astfel cum se subliniază în doctrină, „judecătorul nu poate fi indiferent față de doctrină și practică, atunci când aplică legea; legiuitorul, la rândul său, nu poate face abstracție de doctrină și practica judecătorească, ceea ce duce la concluzia că diferitele izvoare ale dreptului exercită unul asupra altuia, o inevitabilă influență”^[1].

În aproape șaiszeci de ani, dreptul Uniunii Europene a căpătat o nouă dimensiune juridică și datorită doctrinei juridice. Doctrina „este într-un fel oglinda dreptului pe care îl comentează, interpretează, precizează și sistematizează [(...) creând uneori, *n.n.*] o imagine deformată, deoarece membrii doctrinei, în formularea opiniei lor, dau o viziune care este personală”^[2].

Interesant este că Avocații generali pot analiza mai pe larg o anumită problemă, spre deosebire de judecători, care trebuie să răspundă unei probleme concrete de drept. De asemenea, ei pot critica jurisprudența anterioară a Curții sau pot avansa idei radicale. Toate aceste opinii, chiar dacă nu sunt preluate de judecători, ele sunt publicate împreună cu hotărârea Curții, argumentele Avocaților generali putând fi ulterior dezvoltate și însușite de juriștii europeni, fiind supuse cercetării Curții de Justiție în alte cauze, iar astfel opiniile respective pot deveni parte din jurisprudență.

Doctrina juridică recunoaște jurisprudenței Curții calitatea de izvor de drept european. Normele juridice nu sunt adoptate într-un vacuum, ci sunt concepute pentru a se aplica unor situații practice, de viață. Conform doctrinei, există chiar o zonă gri între „simpla explicație a normei respective și adoptarea unei virtuale reguli noi de către judecător în respectiva cauză”^[3]. Poziționarea judecătorului spre a doua limită poate da naștere criticii soluției, pe motivul uzurpării calității de legiuitor, afectând astfel credibilitatea întregii instituții judiciare.

[1] S. Popescu, *Teoria generală a dreptului*, Ed. Lumina Lex, București, 2000, p. 172-173.

[2] S. Druffin-Bricca, L.-C. Henry, *Introduction générale au droit*, ed. a 5-a, Ed. Gualino, 2011, p. 145.

[3] T. Kennedy, *op. cit.*, p. 251.

Interesantă este comparația unui judecător cu un alpinist. Deși un alpinist „ar putea selecta cea mai dificilă și provocatoare cale pentru a ajunge în vârful unei anumite stânci, doar pentru a răspunde provocării, un judecător confruntat cu o problemă de interpretare va fi cel mai probabil cel care escaladează colina doar pentru că vrea să se bucure de priveliștea din vârf, iar, dacă o cale mai ușoară există prin spate, judecătorul o va alege pe aceea, de preferință. Desigur că dacă nu există o astfel de cale, judecătorul va trebui să recurgă la metoda alpinistului, folosindu-se de echipamentul disponibil”^[1].

179. În sprijinul apariției unui nou tip de drept, dreptul Uniunii Europene, este și argumentul *autorității de lucru interpretat* a hotărârilor instanțelor Uniunii Europene. Această autoritate este cu atât mai interesantă cu cât nu există dispoziții exprese care să permită CJUE să exercite un control direct asupra instanțelor naționale ale statelor membre. Astfel, deși nu există o subordonare ierarhică a instanțelor naționale ale statelor membre, totuși, hotărârile instanțelor Uniunii se impun instanțelor naționale cu autoritate de lucru interpretat.

Procedura hotărârilor preliminare prevăzută în art. 267 TFUE instituie autoritatea de lucru interpretat în cadrul Uniunii Europene. Scopul acestei proceduri este de a asigura interpretarea unitară a dreptului Uniunii la nivelul statelor membre. Interpretarea unitară a dispozițiilor Uniunii se referă, pe de o parte, la clarificarea sensului actelor instituțiilor Uniunii și, pe de altă parte, la validitatea actelor acestor instituții.

Deși articolul mai sus menționat prevede care sunt instanțele naționale care trebuie să sesizeze CJUE prin procedura hotărârilor preliminare, trebuie subliniat că aceste instanțe sunt acelea ale căror hotărâri nu pot fi atacate în dreptul intern prin recurgerea la căi de recurs.

Chiar dacă TFUE prevede expres obligația instanțelor naționale de a recurge la procedura hotărârilor preliminare, este interesant că acesta nu cuprinde dispoziții privind obligativitatea instanțelor naționale de a nu încălca autoritatea de lucru interpretat a CJUE. Totuși, această obligație a fost dezvoltată pe cale jurisprudențială, încă din anii 1960. Astfel, recunoscând precedentul judiciar, jurisdicția europeană a subliniat^[2] că autoritatea interpretării date deja de Curte în baza art. 177 (actualul art. 267 TFUE) „poate retrage obligația instanței naționale de a trimite spre interpretare orice întrebare invocată în fața acesteia în cazul în care problema ridicată este esențialmente identică cu o întrebare care a făcut deja obiectul unei cereri preliminare” într-o situație similară.

^[1] T. Kennedy, op. cit., p. 253.

^[2] CJCE, cauzele conexate C-28/62, C-29/62 și C-30/62, *Da Costa en Schaake NV, Jacob Meijer NV, Hoechst-Holland NV c. Netherlands Inland Revenue Administration* [1963], Hotărârea din 27 martie 1963, ECR 00031.

Mai mult, ca urmare a hotărârii din cauza C-66/80, *SpA International Chemical Corporation*^[1], hotărârile preliminare ale CJUE sunt obligatorii pentru toate instanțele statelor membre, nu doar pentru cele care au sesizat-o în procedura hotărârilor preliminare.

180. Extrem de importantă este jurisprudența Curții de Justiție privind principiile generale ale dreptului european. În primul rând, este un exemplu al rolului creator de drept al jurisdicției europene, care contribuie la dezvoltarea dreptului Uniunii ca nouă ordine juridică. În al doilea rând, evoluția principiilor generale demonstrează interacțiunea dintre legile statelor membre și dreptul Uniunii. Atitudinea Curții de Justiție privind principiile generale ale dreptului a evoluat foarte mult în ultimii 60 de ani. Dacă la început Curtea a fost ezitantă, din anul 1960 se poate observa că instanța europeană s-a referit la principii în multe domenii. Desigur că începând cu anul 1970 importanța, suplețea și dinamismul acestora sunt conștientizate de către judecătorii europeni, care le-au recunoscut ca reguli de drept european.

Astfel, în decursul anilor, principiile generale au devenit foarte importante, fiind deseori invocate de părți, de Avocații generali sau chiar de judecătorii europeni. Astăzi, ele sunt *parte incontestabilă a dreptului Uniunii Europene*, alături de dreptul primar sau derivat. Rolul principiilor este de a garanta coeziunea dreptului Uniunii și adaptarea sa la schimbările realităților europene.

Interesant este că, deși ordinea juridică a Uniunii Europene este condusă de către principiile generale de drept, Curtea de Justiție nu le-a definit sau aplicat mereu în aceeași manieră, ci ele sunt foarte larg concepute. Astfel, putem observa că în funcție de situația spețelor, principiile joacă roluri diferite în sistemul juridic al Uniunii Europene. În ciuda acestor diferențe, există totuși un echilibru – dorința de a asigura uniformitatea dreptului Uniunii și de a garanta realizarea obiectivelor asumate prin tratate.

Este evident că necesitatea recurgerii la principiile generale ale dreptului ca izvoare juridice derivă mai ales din „caracterul de noutate al dreptului comunitar, care se află încă în etapa consolidării sale, spre deosebire de ordinea internă a fiecărui stat, care cunoaște o lungă perioadă în care ea s-a sedimentat”^[2].

Deși originea principiilor generale ale dreptului Uniunii Europene rămâne dreptul intern al statelor membre, CJUE are o anumită libertate în alegerea acestora. Spre exemplu, în materie de responsabilitate contractuală, Curtea „a creat un sistem autonom de cel al răspunderii, în timp ce tratatul face referire în mod expres la principiile generale comune statelor membre”^[3]. Fără a se simți constrânsă de rezultatele unei analize comparative, Curtea stabilește tendințele fără a se simți obligată să țină cont de opinia majoritară, exemple

[1] CJCE, cauza C-66/80, *SpA International Chemical Corporation c. Amministrazione delle finanze dello Stato* [1981], Hotărârea din 13 mai 1981, ECR 01191.

[2] O. Manolache, op. cit., p. 24.

[3] L. Gheorghiu, op. cit., p. 185.

fiind situațiile în care a reținut ca fiind principii generale ale dreptului Uniunii principii care erau consacrate expres de legislațiile unui singur stat membru (e.g. principiul proporționalității, principiul încrederii legitime).

Principiile Uniunii Europene sunt obligatorii pentru instituțiile sale, iar actele sau măsurile adoptate, indiferent dacă sunt de natură administrativă sau legislativă, care ar încălca unul dintre principiile mai sus menționate sunt ilegale, ele putând fi anulate de Curtea de Justiție.

În încheiere, subliniem că aceste principii sunt aplicate *în vederea evitării denegării de dreptate, dar și pentru a umple lacunele dreptului Uniunii Europene, ele întărind totodată coerența acestui drept.*

Putem conchide astfel că un principiu, pentru a fi aplicabil în dreptul Uniunii, trebuie să treacă „testul compatibilității cu cadrul și structura obiectivelor Comunității”^[1] și nu doar să fie comun statelor membre.

Desigur că în ierarhia izvoarelor dreptului Uniunii, principiile generale au un rol extrem de „important, precum și tratatele constitutive, în special principiile fundamentale care sunt expres recunoscute de art. 2 TUE și care trebuie să fie respectate de către Uniunea Europeană și de către instituțiile sale. CJUE recunoaște alte principii generale, pe măsură ce ele sunt compatibile cu tratatele constitutive și cu drepturile fundamentale ale omului”^[2].

Asemănările existente între principiile de drept consacrate în ordinea juridică a statelor membre se explică prin valoarea lor universală, deoarece pretutindeni „principiile exprimă un adevăr unic care se impune rațiunii”^[3].

În această ultimă parte a lucrării, am încercat să arătăm cum CJUE a consacrat principiile generale ale dreptului și cum le utilizează ca surse de drepturi și obligații. Fiind surse de drepturi și obligații, ele îngăduiesc activitatea de decizie a instituțiilor europene, mai ales că nu există domeniu al Uniunii care să fie străin de aceste principii. Principiile generale decurg din legile naționale, dar, prin jurisprudența Curții, ele dobândesc o valoare normativă independentă, reprezentând în final valori democratice fundamentale, întipărite adânc în moștenirea politică și culturală comună a statelor membre. Nu trebuie să privim intervenția judiciară ca un aspect negativ doar, ci și ca unul pozitiv, de protejare a individului față de instituțiile publice și de promovare a valorilor economice, sociale, culturale și politice. Principiile generale ale dreptului sunt strâns legate între ele. Fuziunea dintre ele nu este surprinzătoare, deoarece ele se bazează pe aceleași valori și urmăresc aceleași obiective.

181. Cum din ce în ce mai multe dispute interne ridică probleme de dreptul Uniunii, instanțele naționale se bazează din ce în ce mai mult pe jurisprudența

[1] L. Gheorghiu, op. cit., p. 185.

[2] A. Kaczorowska, op. cit., p. 212.

[3] A se vedea S. Jahel, Les principes généraux du droit. Droit français. Droits de pays arabes, droit musulman, Ed. Bruylant, Bruxelles, 2005, p. 41.

europăană, astfel că este imperios necesar ca CJUE să își argumenteze în detaliu hotărârile, pe viitor. Putem afirma în acest context că relația dintre dreptul Uniunii și dreptul național al statelor membre este *dialectică*. Pe de o parte, dreptul Uniunii împrumută elemente din dreptul național pentru a umple lacunele din Tratat, iar, pe de altă parte, dreptul Uniunii hrănește sistemele naționale, în special prin intermediul instanțelor naționale. Această interacțiune a celor două planuri este umbrită de incertitudine, care este o consecință inevitabilă a dezvoltării fragmentare a dreptului inerent unui astfel de proces de armonizare judiciară.

Considerații finale

Uniunea Europeană după BREXIT

182. Dreptul va fi întotdeauna un subiect în centrul atenției, analizat intens și admirat de unii, contestat de alții, fapt evocat cu foarte multă sensibilitate de Gheorghe Mihai: „frumoase sunt și ecuațiile algebrice, frumoase sunt și schemele chimice, fascinante sunt demonstrațiile geometriei, ca și investigațiile sociologice, dar niciuna nu respiră de atâta frumusețe a umanului ca adevărurile juridice cu care ne instalăm în bine și just, atât teoretic, cât și practic”^[1].

183. Și în ceea ce privește Uniunea Europeană, părerile privind viitorul acestei construcții politice și juridice sunt împărțite, mai ales acum, când englezii au votat ca Regatul Unit al Marii Britanii și al Irlandei de Nord să părăsească Uniunea Europeană. Întâlnim susținători fervenți ai Uniunii Europene, pe de o parte, dar și contestatori ai acesteia, pe de altă parte. Oare Uniunea Europeană se află la o răscruce de drumuri? Oare trebuie din nou reformată întreaga construcție instituțională?

Prin tema abordată am intenționat să supunem atenției doctrinei juridice problema complexă a apariției unei noi tipologii juridice, și anume tipul dreptului Uniunii Europene. Lucrarea urmărește astfel să răspundă întrebării: este dreptul Uniunii Europene un nou tip de drept, cu determinații calitative specifice? Prezenta lucrare a fost gândită ca un studiu multidisciplinar care îmbină elemente de teoria generală a dreptului, cu elemente de drept comparat și de dreptul Uniunii Europene, în vederea încadrării pe harta juridică a lumii întregi a noii ordini juridice europene.

Scopul acestei lucrări nu a fost de a încerca să rezolve toate problemele ridicate de tema respectivă sau de domeniul analizat, deoarece acest obiectiv nu este realist. Astfel, găsirea răspunsurilor la întrebările existente în doctrină generează apariția altor probleme care trebuie să fie supuse analizei în viitor, astfel că pot apărea noi direcții de cercetare.

Monografia a fost elaborată în jurul a trei mari probleme esențiale. Dacă în *Partea I* am definit conceptul de „tipologie” și am prezentat utilizarea tipologiilor în științele sociale, insistând pe tipologiile juridice, în *Partea a II-a* am subliniat faptul că dreptul instituțional, material și procesual al Uniunii Europene au conturat o ordine juridică specifică, în *Partea a III-a* am aprofundat care sunt trăsăturile sau premisele dreptului Uniunii, ca nouă tipologie juridică specifică.

[1] Gh.C. Mihai, *Inevitabilul drept...*, p. 17.

Considerăm că inventarierea și analiza principiilor generale ale dreptului Uniunii Europene din Partea a III-a constituie, totodată, un demers important și folositor pentru lumea juridică, datorită importanței covârșitoare a acestui izvor de drept în ordinea juridică europeană, dar și în ordinea juridică internă a statelor membre. Constituind un pilon al legalității Uniunii Europene, principiile generale de drept se impun instituțiilor europene, aflându-se pe un loc superior dreptului derivat în ierarhia normelor Uniunii Europene. Trebuie subliniat că aceste principii se aplică și statelor membre, atunci și în măsura în care ele acționează în domeniul dreptului european. Făcând parte din legalitatea Uniunii, este evident că ele trebuie să se aplice fie la nivel național, fie la nivel european, în orice situație care este guvernată de dreptul Uniunii Europene.

Ne rămân adânc întipărite în minte, la sfârșitul acestui demers științific, cuvintele lui Francis Bacon, care sublinia că „există și pot exista două căi pentru a cerceta și descoperi adevărul. Una se înalță ca într-un zbor de la datele simțurilor și de la faptele particulare la propozițiile cele mai generale și stabilește și descoperă din aceste principii socotite ca un adevăr de nezdruccinat propozițiile mijlocii. Aceasta este calea întrebuițată azi. Cealaltă scoate propozițiile din datele simțurilor și din faptele particulare, ridicându-se continuu și gradual, pentru a ajunge, în cele din urmă, la propozițiile cele mai generale. Aceasta este calea adevărată, dar încă neîncercată”^[1]. Astfel, la finalul acestui demers științific, sperăm să ne fi aventurat pe această cale „încă neîncercată”.

În prezent, suntem martorii unor fascinante provocări în ceea ce privește Uniunea Europeană – se discută despre integrarea într-o ordine juridică supratatatizată, despre racordarea la interese supranaționale, despre reconfigurarea suveranității, despre împletirea valorilor naționale cu cele ale Uniunii Europene, despre armonizarea legislației, despre Brexit. Crearea unei Europe Unite ridică o problemă delicată - compatibilitatea dintre valorile naționale și cele ale Uniunii Europene. Din nefericire, cele douăzeci și opt de identități naționale sunt amenințate de acest proces, astfel că ne întrebăm dacă popoarele Europei sunt pregătite să renunțe la elementele lor de specificitate și să îmbrățișeze „unitatea în diversitate”. Dreptul Uniunii Europene caracterizat de multilingvism și *multi-juridism* poate fi considerat, așadar, un nou tip de drept apărut în panorama sistemelor de drept ale lumii?

Apreciem că, doar în măsura în care Uniunea Europeană se fundamentează pe o voință juridică autonomă, precum și pe principii și valori care se situează în zona eternului juridic, atât pentru rațiunea individului, cât și pentru identitatea națională a statelor membre, este posibilă „unitatea în diversitate” și, deci, existența unei noi familii juridice.

Așadar, pentru a putea vorbi despre o tipologie juridică nouă, este nevoie mai întâi de *existența unei voințe autonome*, care comandă procesul decizional

[1] F. Bacon, *Noul Organon*, Ed. Științifică, București, 1957, p. 38.

juridic al Uniunii, voință care nu reprezintă o simplă sumă aritmetică a voințelor individuale ale statelor membre^[1]; astfel, statele se angajează să se supună unei voințe juridice distincte de a lor. În afara unei voințe autonome care comandă creația juridică, noua tipologie implică și existența unor *principii generale*, care să comande direcțiile esențiale ale construirii și ale dezvoltării ordinii juridice europene.

Suntem de părere, totuși, că „existența unei noi tipologii juridice, cea a dreptului european, nu poate fi pusă la îndoială”^[2], identitatea ei juridică fiind o realitate. Mărturie stau argumentele expuse în cadrul prezentei lucrări.

Izvoarele dreptului Uniunii Europene au ca scop comun crearea unei ordini juridice, un singur tip de izvor formal de drept nefiind suficient pentru reglementarea juridică complexă impusă de realitățile contemporane. Mai mult, rolurile acestora nu sunt păstrate în timp, astfel că observăm că ponderea acestora se modifică în funcție de mai multe variabile. Dar, în final, aceste izvoare subzistă, ele completându-se reciproc sau subordonându-se din punct de vedere al forței juridice.

În cadrul procesului complex al elaborării și aplicării normelor de drept european, principiile generale de drept ocupă un loc foarte important. Majoritatea principiilor generale de drept nu sunt consacrate în ordinea juridică a Uniunii, însă, în unele cazuri, întâlnim trimiteri la tratate. Trimiterea la aceste principii se poate face doar atunci când dreptul Uniunii este lacunar, deoarece, dacă există dispoziții în acest sens, aplicarea lor este obligatorie.

Foarte importantă este jurisprudența Curții de Justiție privind principiile generale ale dreptului european. În primul rând, este un exemplu al rolului creator de drept al jurisdicției Uniunii Europene, care contribuie la dezvoltarea dreptului Uniunii ca nouă ordine juridică. În al doilea rând, evoluția principiilor generale demonstrează interacțiunea dintre legile statelor membre și dreptul Uniunii. Atitudinea Curții de Justiție privind principiile generale ale dreptului a evoluat foarte mult în ultimii 60 de ani. Dacă la început Curtea a fost ezitantă, din anul 1960 se poate observa că instanța europeană s-a referit la principii în multe domenii. Desigur că, începând cu anii 1970, importanța, suplețea și dinamismul acestora sunt conștientizate de către judecătorii europeni, care le-au recunoscut ca reguli de drept european.

Astfel, în decursul anilor, principiile generale au devenit foarte importante, fiind deseori invocate de părți, de Avocații generali sau chiar de judecătorii europeni. Astăzi, ele sunt *parte incontestabilă a dreptului Uniunii Europene*, alături de dreptul primar sau derivat. Rolul principiilor este de a garanta coeziunea dreptului Uniunii și adaptarea sa la schimbările realităților europene.

[1] N. Popa, op. cit., p. 63.

[2] *Idem*, p. 67.

Cum din ce în ce mai multe dispute interne ridică probleme de dreptul Uniunii, instanțele naționale se bazează din ce în ce mai mult pe jurisprudența europeană, astfel că este imperios necesar ca CJUE să își argumenteze în detaliu hotărârile. Din acest punct de vedere, putem afirma că relația dintre dreptul Uniunii și dreptul național al statelor membre este *dialectică*. Dreptul Uniunii, pe de o parte, împrumută elemente din dreptul național pentru a umple lacunele din Tratat, iar, pe de altă parte, hrănește sistemele naționale, în special prin intermediul instanțelor naționale. Această interacțiune a celor două planuri este umbră de incertitudine, care este o consecință inevitabilă a dezvoltării fragmentare a dreptului inerent unui astfel de proces de armonizare judiciară.

Având în vedere toate cele mai sus menționate, subliniem că dreptul Uniunii Europene reprezintă o nouă tipologie juridică, din perspectiva teoriei dreptului, și poate fi definit ca ordinea juridică specifică, având caracter autonom și unitar, integrată în sistemul juridic al statelor membre, grupând totalitatea normelor juridice cuprinse în tratatele Uniunii Europene, precum și în actele instituțiilor proprii, care au fost adoptate în aplicarea tratatelor și emise în baza unei proceduri specifice.

184. Putem trage, așadar, câteva concluzii. În primul rând, recunoașterea unei ordini juridice proprii semnifică faptul că normele juridice ale Uniunii Europene formează o structură complexă de norme juridice care au un set bine determinat de izvoare de drept, în timp ce instituțiile Uniunii au proceduri bine stabilite de a sesiza și sancționa încălcările și derapajele.

În al doilea rând, ordinea juridică a Uniunii este proprie, fiind autonomă în raport cu ordinea juridică internațională și relativ autonomă față de dreptul intern al statelor membre. Mai mult, s-a considerat că, „în realitate, este preferabil ca relațiile dintre ordinea juridică internă și ordinea juridică comunitară să fie privite în termeni de cooperare, cu respectarea trăsăturilor proprii fiecăreia dintre ele, având în vedere că: jurisdicțiile naționale au sarcina să aplice dreptul comunitar; unele norme comunitare necesită o intervenție a autorităților naționale pentru a avea deplina lor eficacitate; sunt efectuate retrimiteri de către dreptul comunitar la dreptul național”^[1].

În al treilea rând, ordinea juridică a Uniunii este integrată sistemului juridic al statelor membre și se impune jurisdicțiilor acestora datorită aplicabilității directe, imediate și prioritare a dreptului Uniunii Europene.

Astfel, *prin raportare la ordinea juridică a statelor membre*, dreptul Uniunii Europene este o ordine juridică *autonomă și originală*, care este caracterizată de o triplă autonomie, astfel cum subliniază Dan Vătămănuș^[2]: autonomia izvoarelor, autonomia noțiunilor de drept unional care nu depind de calificările recunoscute de dreptul național, autonomia normelor Uniunii care nu pot fi lipsite

[1] N. Popa, op. cit., p. 67.

[2] D. Vătămănuș, *Dreptul Uniunii...*, p. 10.

de eficacitate prin reguli de drept intern ale statelor membre. Mai mult, chiar dacă există această autonomie, nu trebuie să ignorăm că acest drept reprezintă o ordine juridică integrată în sistemul juridic al statelor membre, concretizat prin faptul că instanțele naționale sunt obligate să aplice normele Uniunii Europene identic în spațiu și timp, fără a contrazice unitatea și uniformitatea acestora^[1].

Dar, *prin raportare la ordinea juridică internațională*, specificitatea Uniunii Europene constă în faptul că ea a luat naștere în urma tratatelor încheiate de statele membre și a actelor normative care au fost emise de instituțiile Uniunii, pe baza și în aplicarea tratatelor.

185. Pentru a prezenta existența unei noi ordini juridice – ordinea juridică europeană, am analizat dreptul originar și dreptul derivat al Uniunii Europene. Din această analiză am observat că procesul normativ al Uniunii a evoluat foarte mult, de la reglementările de natură preponderent economică, în prezent, noile reglementări juridice ale Uniunii Europene au „trăsături specifice”^[2], care îmbogățesc sensurile și semnificațiile lor. Prin instrumente legislative variate și prin jurisprudența creatoare a Curții de Justiție a Uniunii Europene, treptat, au fost create un drept instituțional, un drept material și un drept procesual ale Uniunii Europene, cu tot ceea ce implică acestea: izvoare de drept, principii definitorii și reglementări care conturează o ordine juridică specifică.

Deși contestat pentru faptul că este un „drept incomplet prin natură”^[3], neputând „să treacă nici ca drept național, nici ca drept internațional”^[4], tocmai această „incompletitudine”^[5] a determinat găsirea unor soluții și metode originale care să permită regulilor și principiilor Uniunii interacționarea cu mediul național și internațional. Unii autori au apreciat că „dreptul intern, dreptul european și dreptul internațional se amestecă, se suprapun, se completează, se consolidează, concurează unul cu altul sau se anulează unul pe altul”^[6]. „Tensiunea permanentă între cele trei mari niveluri juridice – național, regional și internațional – arată în orice caz astăzi că autonomia cvasi-absolută a dreptului european este un mit și că dependența acestuia din urmă față de dreptul internațional și național a sporit considerabil în cursul construcției europene”^[7]. Mai mult, pentru a putea aplica dreptul Uniunii Europene, trebuie să integrezi specificitatea sa în ansamblul mai vast creat de dreptul internațional și dreptul național.

Tratatul de la Lisabona a constituit un progres în ceea ce privește constituționalizarea Uniunii, „în special acordând forță juridică Cartei drepturilor fundamentale, fără a face însă un salt revoluționar care să transforme Uniunea într-un

[1] O. Manolache, op. cit., p. 67.

[2] D. Mazilu, *Integrare europeană...*, p. 55.

[3] J.-S. Bergé, S. Robin-Olivier, op. cit., p. 43.

[4] *Ibidem*.

[5] *Ibidem*.

[6] T. Kennedy, op. cit., p. 137.

[7] J.-S. Bergé, S. Robin-Olivier, op. cit., p. 52.

stat federal”^[1]. După aceiași autori, terminologia de „pact constituțional” este corectă, ei sugerând că, dacă această terminologie ar fi fost folosită în loc de „Constituție”, probabil nu ar mai fi existat reacții negative privind respingerea „Constituției Europei”, fapt ce a condus la adoptarea Tratatului de la Lisabona, care este un „tratat simplificat”. Totuși, acest tratat a fost contestat de unii autori, pe motiv că „este orice altceva decât un tratat”^[2], calificându-l drept „aranjamentul european de la Lisabona” deoarece „este mai mult decât un alt exemplu de revoluție birocratică ascunsă, oferită de birocrăția nealeasă de la Bruxelles unui public în majoritate ignorat, evitând consultarea și informarea democratică, adică procesul democrației însuși și, deci, experiența «neplăcută» a fostei Constituții europene, refuzată de francezi și olandezi în 2005”^[3].

Dar nu trebuie să ignorăm faptul că, în aceste condiții, „criza prelungită a Tratatului Constituțional și complexitatea negocierilor de adoptare a Tratatului de Reformă arată că într-o Uniune cu 27 sau mai mulți membri va fi extrem de dificil de obținut consensul pentru o nouă reformă instituțională și că o eventuală redeschidere a negocierilor privind arhitectura UE ar putea duce la un regres în procesul de integrare europeană”^[4].

Uniunea Europeană este de fapt „un model instituțional, intermediar între statul-națiune, confederație și federație, care nu-și are echivalent în lume”^[5]. Este necesară „depășirea divizării politice, în cadrul unei uniuni mai vaste, reale și necesare între popoarele Europei”^[6], având ca temei „ceea ce putem denumi «tradiția europeană»”^[7].

În S.U.A. mai ales, dreptul Uniunii Europene a fost deseori acuzat că ar fi lipsit de cultură (în limba engleză, *cultureless*) pentru că nu se pot asocia tipare de gândire și acțiune ale unei comunități (întâlnite doar în cazul grupărilor etnice și în cazul statelor), nu are o limbă proprie sau un sistem educațional propriu, pentru că fiecare stat membru are propria cultură legală/politică, dar și pentru că este un sistem relativ nou (existând o prezumție generală că tiparele de gândire și acțiune ale unei comunități necesită perioade de timp relativ îndelungate pentru a se dezvolta)^[8].

[1] H. Dumont, *Présentation générale des changements induits par le Traité de Lisbonne*, în N. de Sadeleer, H. Dumont, P. Jadoul, S. Van Drooghenbroeck (coord.), *Les innovations du Traité de Lisbonne. Incidences pour le praticien*, Ed. Bruylant, Bruxelles, 2011, p. 42.

[2] M. Radu, text publicat în *România Liberă*, 27 octombrie 2007.

[3] *Ibidem*.

[4] I. Jinga, *Uniunea Europeană în căutarea viitorului. Studii europene*, Ed. C.H. Beck, București, 2008, p. 26.

[5] B. Alomar, S. Daziano, C. Garat, op. cit., p. 25.

[6] A. Groza, op. cit., p. 1.

[7] L. Cartou, *Communautés européennes*, ed. a 10-a, Ed. Dalloz, Paris, 1991, p. 1.

[8] D.J. Gerber, *Dimensions of European Union Law: A Symposium. European Law: Thinking about it and Teaching it – An Introduction to the Symposium*, în Columbia

Existența unui drept se apreciază și în funcție de capacitatea de a fi aplicat, nu doar cu privire la definirea sa ori a izvoarelor sale. Prin aplicarea sa, dreptul Uniunii Europene apropie și sistemele de drept, observându-se o apropiere a sistemului *common law* de sistemul romano-germanic. Acest lucru se datorează introducerii progresive a teoriilor continentale în Marea Britanie. „Dreptul comunitar a determinat o anumită evoluție a raportului între Parlamentul de la Westminster și judecători: din acel moment, judecătorii britanici au fost abilitați să controleze conformitatea legilor cu anumite norme superioare”^[1]. Oricum, în prezent, suntem martorii unui proces de „*europenizare a sistemelor juridice – jus commune* – și, în mod deosebit, a dreptului public”^[2].

186. Întrebări privind viitorul dreptului Uniunii Europene sunt puse în mod regulat^[3]. Discuția a fost relansată chiar anul acesta, în urma votului englezilor din 23 iunie 2016 în favoarea ieșirii din Uniunea Europeană (denumit *Brexit*), vot care provoacă un cutremur politic atât în plan intern, cât și în plan extern. Deși fostul premier britanic, David Cameron, precum și actualul premier, Theresa May, au fost sfătuiți de oficialii europeni de a activa cât mai repede posibil procedurile de ieșire din Uniunea Europeană, astfel cum sunt prevăzute în art. 50 TUE post-Lisabona^[4], se estimează că întregul „divorț” ar dura doi ani

Journal of European Law nr. 379, 1994-1995, vol. I, p. 385-386.

[1] C. Gîlia, Teoria statului de drept, Ed. C.H. Beck, București, 2007, p. 61.

[2] J. Ziller, L'eupéanisation du droit constitutionnel pour l'Union, Ed. L'Harmattan, Paris, 2003.

[3] D. van Agt, The State of the European Union, în Tilburg Foreign Law Review, 1996, vol. V, p. 253.

[4] Trebuie subliniat că prevederile art. 50 TUE post-Lisabona sunt destul de sumare și nu au mai fost folosite până în prezent (a se vedea <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/ALL/?uri=CELEX%3A12012E%2FTXT>):

(1) Orice stat membru poate hotărî, în conformitate cu normele sale constituționale, să se retragă din Uniune.

(2) Statul membru care hotărăște să se retragă notifică intenția sa Consiliului European. În baza orientărilor Consiliului European, Uniunea negociază și încheie cu acest stat un acord care stabilește condițiile de retragere, ținând seama de cadrul viitoarelor sale relații cu Uniunea. Acest acord se negociază în conformitate cu art. 218 alin. (3) din Tratatul privind funcționarea Uniunii Europene. Acesta se încheie în numele Uniunii de către Consiliu, care hotărăște cu majoritate calificată, după aprobarea Parlamentului European.

(3) Tratatul încetează să se aplice statului în cauză de la data intrării în vigoare a acordului de retragere sau, în absența unui astfel de acord, după doi ani de la notificarea prevăzută la alin. (2), cu excepția cazului în care Consiliul European, în acord cu statul membru în cauză, hotărăște în unanimitate să proroge acest termen.

(4) În înțelesul alin. (2) și (3), membrul care reprezintă în cadrul Consiliului European și al Consiliului statul membru care se retrage nu participă nici la dezbatere și nici la adoptarea deciziilor Consiliului European și ale Consiliului care privesc statul în cauză. Majoritatea calificată se definește în conformitate cu art. 238 alin. (3) lit. (b) din Tratatul privind funcționarea Uniunii Europene.

de zile (odată depășit termenul de doi ani de zile, este necesar consimțământul în unanimitate al tuturor celor 27 de state membre pentru a extinde acest termen). Astfel cum declara Viviane Reding, fost vicepreședinte al Comisiei Europene și actual membru al Parlamentului European, „o afiliere pe jumătate nu este o opțiune (...) un divorț de succes este mai bun decât o căsătorie eșuată”^[1].

Trebuie să fim conștienți, însă, că Brexit provoacă probleme interne în Regatul Unit al Marii Britanii și al Irlandei de Nord și că există riscul reizbucnirii conflictului din Regat. În primul rând, Scoția își vede viitorul în cadrul Uniunii, scoțienii votând cu o majoritate de 62% pentru rămânerea în Uniunea Europeană, și nu dorește să lase lucrurile așa. Astfel, premierul Scoției, Nicola Sturgeon, a declarat că este „inacceptabil din punct de vedere democratic” ca Scoția să fie scoasă din UE împotriva voinței sale și că va căuta toate opțiunile pentru a securiza locul Scoției în interiorul UE^[2]. În al doilea rând, Irlanda de Nord a votat pentru rămânerea în UE în proporție de 56%, astfel că, în urma votului britanicilor de a părăsi UE, au fost propuneri de a organiza un referendum privind independența față de Marea Britanie și unirea cu Irlanda (vicepremierul nord-irlandez, Martin McGuinness, membru al formațiunii republicane Sinn Féin)^[3].

187. Dar care au fost motivele din spatele dorinței ca Marea Britanie să părăsească Uniunea Europeană? S-a susținut că Regatul ar fi ținut înapoi de către Uniune, care impune prea multe reguli și are pretenții foarte mari pentru taxele de membru (este cunoscut faptul că Marea Britanie este unul dintre statele membre ale UE care plătește mai mult decât primește, peste ea mai fiind doar Franța și Germania). Totodată, s-a dorit reluarea controlului integral asupra granițelor țării și reducerea numărului de oameni care vin acolo pentru a trăi sau a munci.

Ne gândim dacă se poate găsi o portiță pentru Marea Britanie de a rămâne în Uniune, în ciuda votului popular în favoarea Brexit. Specialiștii britanici subliniază că legislația pertinentă nu prevedea că rezultatul referendumului va avea un efect formal declanșator, referendumul fiind mai mult consultativ, decât obligatoriu^[4]. Acest lucru este evident, deoarece la referendumul din 2011 privind

(5) În cazul în care statul care s-a retras din Uniune depune o nouă cerere de aderare, această cerere se supune procedurii prevăzute la art. 49.

[1] A se vedea <http://www.agerpres.ro/externe/2016/06/24/brexit-fostul-comisar-viviane-reding-insista-ca-david-cameron-trebuie-sa-activeze-acum-procedura-de-iesire-din-ue-15-32-20>.

[2] A se vedea <http://www.bbc.com/news/uk-scotland-scotland-politics-36621030>.

[3] A se vedea <http://www.independent.co.uk/news/uk/politics/brexit-what-it-means-for-northern-ireland-united-eu-referendum-result-irish-passport-a7117166.html>.

[4] A se vedea <http://blogs.ft.com/david-allen-green/2016/07/04/the-three-steps-that-mean-brexit-may-never-happen/> și <http://blogs.ft.com/david-allen-green/2016/06/14/can-the-united-kingdom-government-legally-disregard-a-vote-for-brexit/?siteedition=intl>.

reforma electorală, în textul legislativ exista o dispoziție privind obligația guvernului de a legifera în cazul unui vot afirmativ (în realitate, votul a fost negativ, așa că nu a mai contat). Dar în legislația privind referendumul UE, nicio astfel de dispoziție nu a fost prevăzută. Acest lucru ne împinge să ne întrebăm: oare, din cauză că referendumul din 23 iunie 2016 a fost unul consultativ, este posibil ca Guvernul britanic să încerce să ignore votul popular sau să paseze problema Parlamentului, încercând totodată să câștige votul parlamentar (mai ales că în Parlament nu sunt mulți susținători Brexit)? Ar putea Parlamentul britanic să nu țină cont de rezultatul referendumului^[1]? Să fie o posibilitate ca miniștrii britanici să încerce să re-negocieze o altă „înțelegere” pe care să o supună unui alt referendum, mai ales că există o tradiție a statelor membre ale Uniunii Europene de a repeta referendumuri legate de probleme ale Uniunii până se votează „corect”?

Adevărul este că nu referendumul are implicații legislative din perspectiva Uniunii Europene, adică nu reprezintă butonul declanșator, ci momentul în care Guvernul britanic ar invoca art. 50 TUE.

Persoanele-cheie de urmărit în acest proces sunt: premierul britanic, Theresa May, Secretarul de Stat pentru Părăsirea Uniunii Europene – așa-numitul „ministru pentru Brexit”, David Davis, și negociatorul șef al Uniunii Europene, Michel Barnier, ale căror declarații vor fi interesant de urmărit.

În această situație, suntem conștienți că euroscepticismul atinge cote alarmante și că Brexit ar putea deschide cutia Pandorei în cadrul Uniunii Europene, mai ales că și în Franța și Olanda formațiunile extremiste solicită organizarea unor astfel de referendumuri, din dorința de a-și conduce singure țările (folosindu-se termenii de *Frexit* și *Nexit* chiar). Discursurile sunt foarte puternice, de exemplu, Marine Le Pen, liderul Frontului Național, declara că: „nu Europa a murit astăzi, ci Uniunea Europeană, care se clatină și este ziua renașterii națiunilor care au nevoie să construiască un nou proiect european pe baza cooperării”^[2].

Totuși, funcționarea instituțiilor Uniunii trebuie asigurată, echilibrul instituțional nu trebuie abandonat, iar separația puterilor trebuie în continuare garantată. Europa nu se va crea dintr-odată. Proiectul european își va trage în continuare seva din forța acțiunii imediate asupra elementelor de integrare limitate, dar decisive. Politica externă și de securitate comună va fi dotată cu o dimensiune „securitate-apărare”. Spațiul european de securitate și de justiție progresează considerabil. Succesul Europei va depinde de eterogenitatea sa, în care diversitatea culturală este bogăția cea mai de preț.

[1] A se vedea <http://blogs.ft.com/david-allen-green/2016/07/04/the-three-steps-that-mean-brexit-may-never-happen/>.

[2] A se vedea <http://www.frontnational.com/videos/brexit-conference-de-presse-de-marine-le-pen/>.

188. În ceea ce privește lărgirea Uniunii Europene, în viitorul apropiat se pune problema Ucrainei, a Turciei (care, în urma tentativei de lovitură de stat din 15 iulie 2016, se îndepărtează și mai mult de exigențele Uniunii Europene, oficialii europeni somând Turcia de a nu se abate din drumul european), a Islandei și a statelor din Balcanii occidentali (*i.e.* Macedonia, Muntenegru, Albania, Bosnia-Herțegovina, Serbia și Kosovo). Cazul Ucrainei și cazul Turciei sunt foarte delicate.

Este un fapt cunoscut că situația din Ucraina este foarte tensionată. Asistăm în prezent la încălcarea de către Rusia a mai multor principii fundamentale ale dreptului internațional, pentru ocuparea Crimeii. Totuși, Uniunea Europeană și guvernul interimar al Ucrainei au semnat pe 21 martie 2014 un acord de asociere politică, angajându-se la același acord pe care fostul președinte Viktor Ianukovici l-a respins în luna noiembrie 2013. Astfel, premierul interimar Arseni Iatseniuk și cei 28 de lideri ai statelor membre au semnat capitolele de bază ale Acordului de Asociere, în marja summit-ului european de la Bruxelles din 2014. Prin acest acord, Ucraina și Uniunea Europeană se obligă la cooperare politică și economică mai strânsă^[1]. Mai mult, în prezent, și Petro Poroshenko, președintele ales prin vot al Ucrainei, are o atitudine pro Uniunea Europeană.

În ceea ce privește Turcia, deși în anul 1963 a fost încheiat un acord de asociere între Turcia și Comunitatea Economică Europeană, de-abia la 3 octombrie 2005 au fost deschise negocierile de aderare. Din păcate, nici în acest moment nu se văd perspective clare de aderare. Islanda, care a fost mult timp refractară față de ideea de aderare, și-a depus candidatura la data de 17 iulie 2009, iar negocierile au fost deschise la data de 27 iulie 2010, însă în martie 2015 guvernul islandez a solicitat ca Islanda să nu fie considerată stat candidat. Suntem de acord cu celebra autoare de drept european, Marianne Dony, care subliniază că unul dintre punctele cele mai delicate din cadrul negocierii va fi, cu siguranță, cel privind politica de pescuit^[2].

Din perspectiva extinderii Uniunii Europene în țările Balcanilor occidentali, deja un prim pas a fost făcut. La 1 iulie 2013, Croația a aderat la Uniunea Europeană (deși își depusese candidatura în anul 2003). Albania, Macedonia, Muntenegru și Serbia sunt candidate la aderare, iar Bosnia-Herțegovina și Kosovo sunt state potențial candidate. Astfel, considerăm că vocația Uniunii Europene ar fi unificarea întregii Europe.

189. Uniunea Europeană este un actor mondial important, ea reprezentând o mare putere comercială și un donator semnificativ în asistența umanitară. Descrisă uneori ca putere civilă sau normativă, acest lucru „reflectă faptul

[1] Informații disponibile la <http://www.hotnews.ro/stiri-international-16870131-uniunea-europeana-ucraina-semnat-acord-istoric-asociere.htm>.

[2] M. Dony, *Droit de l'Union européenne*, ed. a 4-a revizuită, Editions de l'Université de Bruxelles, Bruxelles, 2012, p. 32.

că mijloacele de care dispune sunt – din necesitate, dată fiind lipsa capacității sale militare – de natură economică, diplomatică și politică, mai degrabă decât coercitivă. Cu alte cuvinte, la nivel mondial, UE se bazează în principal pe «soft power»^[1].

Interesantă este și propunerea statelor care nu sunt membri permanenți în Consiliul de Securitate al ONU ca UE să fie reprezentată în Consiliul de Securitate, mai ales acum, când Uniunea ar urma să piardă unul dintre cele două locuri permanente avute (ca urmare a ieșirii Marii Britanii din Uniunea Europeană, ar rămâne doar Franța, care este membru permanent în Consiliul de Securitate^[2]). Cum ideea a fost deja lansată, nu rămâne decât să așteptăm. Iar „istoria comparată ne învață că formele politice nu sunt niciodată fixe și modelele minoritare termină uneori prin a se impune”^[3].

Viitorul Uniunii Europene este strâns legat de capacitatea de a funcționa potrivit Tratatului de la Lisabona, de posibilitatea atragerii și cooptării de noi state membre, precum și de eliminarea discrepanțelor dintre acestea. Deși considerată un model instituțional și funcțional unic în lume, Jacques Delors sublinia că Uniunea Europeană ar reprezenta „o necesitate și un ideal de atins în care vom regăsi rădăcinile noastre filosofice și culturale” și prin intermediul căreia „vom participa la o aventură colectivă, ce unește popoare în vederea binelui, și nu a răului”^[4].

Pentru a reuși pe acest drum unic al Uniunii Europene, trebuie să renunțăm la ideile naționaliste, pentru a aborda viziunea regională. Nu mai este loc ca să „ne întrebăm prin ce aberație singulară un popor adult a putut astfel să înstrăineze – într-o epocă în care nu încetam să exaltăm democrația – grija de a crea dreptul propriu în mâinile oamenilor care sunt străini și a căror primă misiune nu este binele comun al societății franceze”^[5].

Poate extrapolând de la Thomas Hobbes, ar trebui să vedem salvarea Uniunii Europene în puterea care ar fi în măsură să domine cu deplină suveranitate toate luptele și pasiunile individuale^[6]. Dreptul este o luptă, după cum declara Rudolf von Ihering. „Integrarea regională și voluntară este singura capabilă să permită națiunilor să înflorească fără a se renega și să consolideze dimensiunile materiale, fără amenințare”^[7], sublinia Leontin-Jean Constantinesco, con-

[1] P. Craig, G. de Búrca, op. cit., p. 210.

[2] A se vedea lista membrilor Consiliului de Securitate al ONU: <http://www.un.org/en/sc/members/>.

[3] P. Magnette, *Le régime politique de l'Union européenne*, Presses de Sciences Po, Paris, 2003, p. 277.

[4] B. Alomar, S. Daziano, C. Garat, op. cit., p. 16.

[5] F. Terré, *Introduction générale au droit*, ed. a 5-a, Ed. Dalloz, Paris, 2000, p. 218.

[6] I. Craiovan, *Filosofia dreptului...*, p. 317.

[7] L.J. Constantinesco, op. cit., vol. I, p. 39.

siderând că cel mai bun exemplu îl constituie chiar Comunitățile Europene (Uniunea Europeană de astăzi).

190. Interesantă este abordarea Uniunii din perspectiva sociologiei^[1]: Uniunea ca și comunitate socială. Societatea este o rețea de comunități, ea nefiind suma persoanelor, ci o rețea de interacțiuni sociale. Dacă extrapolăm, în Europa secolului trecut, ca și în societățile tradiționale, se afla solidaritatea prin asemănare, între statele din aceeași familie, la bază fiind înrudirea. Fiecare individ era analizat prin „filtrul comunității sale de proveniență”, după cum spune Radu Baltasiu. Persoanele nu erau localizate în raport cu pretențiile lor, ca în prezent, ci în raport cu comunitatea de proveniență. În prezent, individualismul este calea modernității, fiecare stat încercând să fie pentru el. Dacă modernul se legitimează prin pretențiile sale, după cum susține Baltasiu, atunci statele își etalează pretențiile prin oamenii săi (e.g. coafură, parfum, haine, mașină, muzică, profesie, localuri frecventate). Și dacă oamenii moderni sunt mai singuri în raport cu oamenii tradiționali, subordonându-și „viețile unui comportament *de vitrină*”^[2] și legitimându-se prin codul numeric personal și pretenții, atunci și statele moderne încearcă să epateze și să atragă prin acest aspect *de vitrină*. Nu acesta este viitorul pe care să îl clădim pentru copiii noștri europeni. Trebuie să depășim singularul și să ne gândim la unitatea noastră.

Nu trebuie să uităm să luptăm, deoarece, astfel cum sublinia Ihering, „toate marile realizări pe care istoria dreptului le-a înregistrat: abolirea sclaviei, a iobăgiei, libertatea proprietății funciare, a industriei, libertatea credințelor etc. au fost cucerite cu prețul unor lupte ardente, uneori continuate peste secole; nu de multe ori, pentru ca dreptul să poată străbate acest drum, el a lăsat în urmă fluvii de sânge și drepturi călcate în picioare. «Dreptul este chiar Saturn, cel care își devoră propriii copii», dreptul nu poate întineri decât prin renunțarea la propriul trecut”^[3].

Totul este în plină desfășurare, într-o dinamică, nu trebuie să ne oprim. Rămânem însă la stadiul de conglomerat, deși există pași înapoi, spre exemplu, eșecul Tratatului Constituțional. Din păcate, nu toate consecințele au fost trase din recunoașterea personalității juridice a Uniunii Europene prin Tratatul de la Lisabona.

Suntem siguri că Uniunea Europeană va merge mai departe, rămânând o aventură *sui-generis* plină deopotrivă de frustrări și exaltări, deschizând căi nebănuite și necunoscute societății internaționale. Gândindu-ne la viitorul Uniunii, ne încolțesc în minte mai multe întrebări, ale căror răspunsuri sunt foarte de greu de găsit teoretic. Cum niciunul dintre statele membre nu ar fi capabil singur

[1] R. Baltasiu, op. cit., p. 365-367.

[2] *Idem*, p. 366.

[3] R. von Ihering, Lupta pentru drept, trad. și îngrijire ediție A. Florea, Ed. All Beck, București, 2002, p. 6-7.

să facă față provocărilor de astăzi, ar fi destrămarea sau stagnarea Uniunii o soluție pentru viitor? Cât de eficient ar putea lupta de unul singur un stat împotriva crimei organizate, traficului de ființe umane sau de droguri? Care ar fi influența unui stat în încercarea de a pleda pentru protecția mediului sau a lupta împotriva combaterii schimbărilor climatice? Cum ar putea lupta singur un stat în favoarea unei reglementări anti-concurență sau avea un rol major în negocierile comerțului internațional? Cum ar putea un singur stat promova pacea, democrația, drepturile umane? Cum ar putea fi protejate minoritățile europene, evitându-se violența și conflictele armate? Nu credem că aceste eforturi pot fi fructul eforturilor singulare, astfel că europenii trebuie să fie mai inovativi și mai puternici, fie în întărirea funcționării Uniunii Europene, fie prin imaginarea unei noi structuri originale de a organiza viitorul Europei. Nu degeaba primul Președinte al Comisiei Europene compara Uniunea Europeană cu o bicicletă în mers, deoarece „unitatea europeană va putea fi susținută doar dacă națiunile componente vor pedala continuu, privind înainte, pentru a menține bicicleta pe direcție. Echilibrul și progresul direcției se câștigă prin efortul comun și continuu al celor implicați”^[1].

Grăitor este, în acest sens, discursul lui Salvador de Madariaga din cadrul Conferinței de la Haga din 1948: „înainte de toate, trebuie să iubim Europa; Europa noastră, răsunând de marele râs al lui Rabelais, iluminată de surâsul lui Erasmus, înviorat de spiritul lui Voltaire; pe al cărei firmament spiritual strălucesc ochii arzători ai lui Dante, ochii limpezi ai lui Shakespeare, ochii senini ai lui Goethe, ochii neliniștiți ai lui Dostoievski; această Europă căreia Gioconda îi surâde mereu, în care Moise și David se nasc pentru o viață eternă în marmura lui Michelangelo și în care geniul lui Bach se înalță spontan pentru a fi prins în geometria sa intelectuală; în care Hamlet caută prin gândire misterul inactivității sale și în care Faust caută să umple golul gândirii sale prin acțiune; în care Don Juan caută în femeile întâlnite femeia de negăsit și în care Don Quijote, cu lancea în mână, galopează pentru a sili realitatea să se ridice mai presus de sine. Această Europă trebuie să se nască. Și ea se va naște când spaniolii vor spune «Chartres a noastră», englezii, «Cracovia noastră», italienii, «Copenhaga noastră»; când germanii vor spune «Bruges a noastră». Atunci va trăi Europa, căci atunci spiritul care conduce cursul istoriei va fi pronunțat cuvintele creatoare: *fiat Europa!*”^[2].

[1] L. Popescu-Bârlan, *Construcția Uniunii Europene*, Ed. C.H. Beck, București, 2009, p. 127.

[2] B. Alomar, S. Daziano, C. Garat, op. cit., p. 30.

BIBLIOGRAFIE

I. Cursuri, tratate, monografii

A. Autori români

1. Albici Mihail, *Despre drept și știința dreptului*, Ed. All Beck, București, 2005
2. Antoniu George, Bulai Costică, *Dicționar de drept penal și procedură penală*, Ed. Hamangiu, București, 2011
3. Androniceanu Armenia, *Management public*, Ed. Economică, București, 1999
4. Athanasiu Alexandru, Volonciu Magda, Dima Luminița, Cazan Oana, *Codul muncii – Comentariu pe articole*, vol. I, art. 107, Ed. C.H. Beck, București, 2007
5. Aurescu Bogdan, *Noua suveranitate. Între realitate juridică și necesitate politică în sistemul internațional contemporan*, Ed. All Beck, București, 2003
6. Baltasiu Radu, *Introducere în Sociologie. Spiritualitate, națiune și capitalism. Considerații de sociologie românească și weberiană*, Ed. Beladi, Craiova, 2007
7. Barac Lidia, *Elemente de teoria dreptului*, Ed. All Beck, București, 2001
8. Bășanu Gheorghe, Fundătură Dumitru, *Management – Marketing (Activitatea comercială a agenților economici)*, Ed. Diacon Coresi, București, 1993
9. Bășanu Gheorghe, Pricop Mihai, *Managementul aprovizionării și desfacerii*, ed. a III-a, revizuită și adăugită, Ed. Economică, București, 2004
10. Biriș Ioan, *Sociologia civilizațiilor – o abordare metodologică*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 2000
11. Botez Angela, *Științele sociale și mutațiile contemporane în epistemologie*, vol. *Epistemologia științelor sociale*, București, 1979
12. Bucur Ion, *Bazele macroeconomiei*, Ed. Economică, București, 1999
13. Burduș Eugen, *Management comparat internațional*, ed. a II-a, Ed. Economică, București, 2004
14. Burduș Eugen, Căprăreanu Gheorghita, Androniceanu Armenia, *Managementul schimbării organizaționale*, ed. a III-a, Ed. Economică, București, 2008
15. Butoi Ioana-Teodora, Butoi Tudorel, *Tratat universitar de psihologie judiciară – teorie și practică*, Phobos Publishing House, București, 2003
16. Capcelea Valeriu, *Filozofie. Manual pentru școala superioară*, ed. a II-a, revăzută și adăugită, Ed. Arc, Chișinău, 2001

17. Caraiani Gheorghe, Toma Georgescu, *Managementul afacerilor*, ed. a II-a, revizuită și adăugită, Ed. Lumina Lex, București, 2003
18. Călmățuianu Florentina, *Tipologii ale sistemelor deductive*, Ed. Universitatea Al. I. Cuza, Iași, 2006
19. Căprărescu Gheorghita, *Managementul strategic al firmei de comerț și turism*, ed. a II-a, Ed. Wolters Kluwer, București, 2009
20. Chelcea Septimiu, *Inițiere în cercetarea sociologică*, Ed. Comunicare.ro, București, 2004
21. Constantinesco Leontin-Jean, *Tratat de drept comparat*, vol. I – *Introducere în dreptul comparat*, Ed. All, București, 1997
22. Constantinesco Leontin-Jean, *Tratat de drept comparat*, vol. II – *Metoda comparativă*, Ed. All, București, 1998
23. Leontin-Jean Constantinesco, *Tratat de drept comparat*, vol. III – *Știința dreptului comparat*, Ed. All, București, 2001
24. Constantinesco Vlad, *La citoyenneté de l'Union: Une «vraie» citoyenneté?* în Lucia Serena Rossi (coord.), *Vers une nouvelle architecture de l'Union Européenne. Le projet de Traité-Constitution*, Ed. Bruylant, Bruxelles, 2004
25. Cotea Felician, *Drept comunitar european*, Ed. Wolters Kluwer, București, 2009
26. Craiovan Ion, *Filosofia dreptului sau dreptul ca filosofie*, Ed. Universul Juridic, București, 2010
27. Craiovan Ion, *Metodologie juridică*, Ed. Universul Juridic, București, 2005
28. Craiovan Ion, *Tratat de teoria generală a dreptului*, Ed. Universul Juridic, București, 2007
29. Dănișor Dan Claudiu, Dogaru Ion, Dănișor Gheorghe, *Teoria generală a dreptului*, ed. a II-a, Ed. C.H. Beck, București, 2008
30. Diaconu Nicoleta, *Dreptul Uniunii Europene. Tratat*, ed. a II-a revizuită, Ed. Lumina Lex, București, 2011
31. Djuvara Mircea, *Teoria generală a dreptului (Enciclopedie juridică)*, Ed. All, București, 1995
32. Dobre Acsinte, *Introducere în epistemologie*, Ed. Fundației „România de Măine”, București, 1998
33. Dogaru Ion, Popa Nicolae, Dănișor Dan Claudiu, Cercel Sevastian, *Bazele dreptului civil*, vol. I *Teoria generală*, Ed. C.H. Beck, București, 2009
34. Druță Maria-Elena, *Inițiere în psihologia educației. Note de curs*, Ed. ASE, București, 2000
35. Dumitrașcu Mihaela-Augustina, *Dreptul Uniunii Europene și specificitatea acestuia*, Ed. Universul Juridic, București, 2012
36. Eremia Mihail-Constantin, *Noțiuni de drept și terminologie juridică, note de curs*, Ed. Universității din București, 2004
37. Fábíán Gyula, *Drept instituțional al Uniunii Europene*, Ed. Hamangiu, București, 2012

38. Fuerea, Augustin, *Instituțiile Uniunii Europene*, Ed. Universul Juridic, București, 2002
39. Fuerea Augustin, *Manualul Uniunii Europene*, ed. a III-a, revăzută și adăugită, Ed. Universul Juridic, București, 2006
40. Fuerea Augustin, *Manualul Uniunii Europene*, ed. a IV-a, revizuită și adăugită după Tratatul de la Lisabona, Ed. Universul Juridic, București, 2010
41. Fuerea Augustin, *Manualul Uniunii Europene*, ed. a V-a, revizuită și adăugită după Tratatul de la Lisabona, Ed. Universul Juridic, București, 2011
42. Gâlea Ion, *Aderarea Uniunii Europene la Convenția europeană a drepturilor omului. Analiză critică*, Ed. C.H. Beck, București, 2012
43. Gîlia Claudia, *Teoria statului de drept*, Ed. C.H. Beck, București, 2007
44. Gheorghiu Luminița, *Evoluția sistemelor juridice contemporane. Privire specială asupra tipologiei dreptului comunitar*, Ed. Universul Juridic, București, 2004
45. Groza Anamaria, *Comunitățile europene și Cooperarea politică europeană. Emergența unei identități europene*, Ed. C.H. Beck, București, 2008
46. Hanga Vladimir, Bocșan Mircea Dan, *Curs de drept privat roman*, Ed. Universul Juridic, București, 2006
47. Hotca Mihai Adrian, Dobrinou Maxim, *Elemente de drept penal al afacerilor*, Ed. C.H. Beck, București, 2009
48. Iamandi Irina-Eugenia, Filip Radu, *Etică și responsabilitate socială corporativă în afacerile internaționale*, Ed. Economică, București, 2008
49. Iliescu Adrian-Paul, *Introducere în politologie*, Ed. All, București, 2003
50. Ionescu Cristian, *Drept constituțional comparat*, Ed. C.H. Beck, București, 2008
51. Jinga Ion, *Uniunea Europeană în căutarea viitorului. Studii europene*, Ed. C.H. Beck, București, 2008
52. Losano Mario, *Marile sisteme juridice. Introducere în dreptul european și extraeuropean*, Ed. All Beck, București, 2005
53. Manolache Octavian, *Tratat de drept comunitar*, ed. a V-a, Ed. C.H. Beck, București, 2006
54. Mazilu Dumitru, *Integrare europeană. Drept comunitar și instituții europene*, ed. a IV-a, Ed. Lumina Lex, București, 2006
55. Mazilu Dumitru, *Teoria Generală a Dreptului*, Ed. All Beck, București, 1999
56. Mărgineanu Nicolae, *Psihologia persoanei*, ediție îngrijită de I. Radu și M. Miclea, Ed. Științifică, București, 1999
57. Miga-Beșteliu Raluca, *Drept internațional. Introducere în dreptul internațional public*, Ed. All, București, 1998
58. Miga-Beșteliu Raluca, *Drept internațional public*, vol. I, Ed. C.H. Beck, București, 2010
59. Miga-Beșteliu Raluca, *Drept internațional public*, vol. II, Ed. C.H. Beck, București, 2008

60. Miga-Beșteliu Raluca, *Organizații internaționale interguvernamentale*, Ed. All Beck, București, 2000
61. Mihai Gheorghe C., *Fundamentele dreptului*, vol. I - II, Ed. All Beck, București, 2003
62. Mihai Gheorghe C., *Fundamentele dreptului*, vol. III *Teoria izvoarelor dreptului obiectiv*, Ed. All Beck, București, 2004
63. Mihai C. Gheorghe, *Fundamentele dreptului*, vol. I. *Știința dreptului și ordinea juridică*, ed. a II-a, Ed. C.H. Beck, București, 2009
64. Mihai Gheorghe C., *Inevitabilul drept*, Ed. Lumina Lex, București, 2002
65. Mihai Gheorghe C., *Teoria dreptului*, ed. a III-a, Ed. C.H. Beck, București, 2008
66. Mircea Florian, *Logică și epistemologie. Logica generală*, ediție îngrijită, prefată și note de Nicolae Gogoneață și Ioan C. Ivanciu, Ed. Antet, 1996
67. Molcuț Emil, *Drept privat roman. Note de curs*, Ed. Universul Juridic, București, 2003
68. Muraru Ion, Tănăsescu Elena Simina (coord.), *Constituția României. Comentariu pe articole*, Ed. C.H. Beck, București, 2008
69. Nicolescu Ovidiu, Plumb Ion, Pricop Mihai, Vasilescu Ion, Verboncu Ion (coord.), *Abordări moderne în managementul și economia organizației*, vol. I *Managementul general al organizației*, Ed. Economică, București, 2003
70. Orga-Dumitriu Gina, *Dreptul european al contractelor. Realități, influențe, domeniu de aplicare*, Ed. C.H. Beck, București, 2013
71. Orga-Dumitriu Gina, *Răspunderea juridică în contractul comercial de transport de mărfuri*, ed. I, Ed. C.H. Beck, București, 2008
72. Paraschiv Elena, *Izvoarele formale ale dreptului*, Ed. C.H. Beck, București, 2007
73. Petrescu Oana-Măriuca, *Dreptul procesual al Uniunii Europene*, Ed. C.H. Beck, 2011
74. Pohoăț Ion, *Epistemologie și metodologie în știința economică*, Ed. Economică, București, 2011
75. Popa Nicolae, *Teoria generală a dreptului*, ed. a III-a, Ed. C.H. Beck, București, 2008
76. Popa Nicolae, *Teoria generală a dreptului*, ed. a IV-a, Ed. C.H. Beck, București, 2012
77. Nicolae Popa coord., Elena Anghel, Cornelia Ene-Dinu, Laura Spătaru-Negură, *Teoria generală a dreptului – Caiet de seminar*, ed. a II-a, Ed. C.H. Beck, București, 2014
78. Popescu Eugen, *Teorii ale integrării europene*, Ed. C.H. Beck, București, 2009
79. Popescu Roxana Mariana, *Introducere în dreptul Uniunii Europene*, Ed. C.H. Beck, București, 2011

80. Popescu Sofia, *Teoria generală a dreptului*, Ed. Lumina Lex, București, 2000
81. Popescu-Bârlan Liliana, *Construcția Uniunii Europene*, Ed. C.H. Beck, București, 2009
82. Profioiu Marius Constantin, Iorga Elena, *Manual de politici publice*, Ed. Economică, București, 2009
83. Rusu Ioana Eleonora, Gornig Gilbert, *Dreptul Uniunii Europene*, ed. a III-a, revăzută și adăugită, Ed. C.H. Beck, București, 2009
84. Săndulescu Ion, *Reguli și practici în comerțul internațional. Tipologia și negocierea contractelor de comerț exterior (Ghid practic)*, Ed. All Beck, București, 1998
85. Stancu Emilian, *Tratat de criminalistică*, ed. a V-a, revăzută și adăugită, Ed. Universul Juridic, București, 2010
86. Stoica Valeriu, *Drept civil. Drepturile reale principale*, Ed. C.H. Beck, București, 2009
87. Ștefan Tudorel, Andreșan-Grigoriu Beatrice, *Drept comunitar*, Ed. C.H. Beck, București, 2007
88. Tăbușcă Silvia, *Efectele hotărârilor CEDO și CJUE în dreptul intern. Analiză asupra dreptului la nediscriminare*, Ed. C.H. Beck, București, 2012
89. Tănăsescu Florian, *Istorie socială*, Ed. Fundației România de Măine, București, 2002
90. Trăistaru Marin, *Politologie. Introducere în studiul teoriei politice*, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1998
91. Țiclea Alexandru, *Dreptul securității sociale, Curs universitar*, ed. a II-a, revăzută și adăugită, Ed. Universul Juridic, București, 2009
92. Văllimărescu Alexandru, *Pragmatismul juridic. Studiu de filozofie a dreptului*, București, 1927
93. Vătăman Dan, *Dreptul Uniunii Europene, curs universitar*, Ed. Universul Juridic, București, 2010
94. Vătăman Dan, *Organizații europene și euroatlantice*, Ed. C.H. Beck, București, 2009
95. Voicu Marin, *Drept comunitar. Teorie și jurisprudență*, Ed. Ex Ponto, Constanța, 2002
96. Voicu Marin, *Introducere în dreptul european*, Ed. Universul Juridic, București, 2007
97. Voicu Marin, *Uniunea Europeană, înainte și după Tratatul de la Lisabona*, Ed. Universul Juridic, București, 2009
98. Zlătescu Victor Dan, *Panorama marilor sisteme contemporane de drept*, Ed. „Continent XXI”, București, 1994

B. Autori străini

1. Abraham-Frois Gilbert, *Economia politică*, ed. a II-a, revăzută și adăugită, traducere din franceză de Alana Șabac în colaborare cu Andrei Petrescu, Ed. Humanitas, București, 1998

2. Alomar Bruno, Daziano Sébastien, Garat Christophe, *Marile probleme europene*, Institutul European, Iași, 2010
3. Arnaud André-Jean, *Pour une pensée juridique européenne*, P.U.F., Paris, 1991
4. Aubert de Vincelles Carole, Rochfeld Judith (coord.), *L'acquis communautaire. Les sanctions de l'inexécution du contrat*, colecția Etudes Juridiques, Economica, 2006
5. Babbie Earl, *Practica cercetării sociale*, traducere de Sergiu Gherghina, George Jiglău, Monica Andriescu, Ed. Polirom, Iași, 2010
6. Barnard Catherine, *P v. S: Kite Flying or a New Constitutional Approach* în Allan Dashwood, S. O. Leary, *The Principle of Equal Treatment in E.C. Law*, Ed. Sweet & Maxwell, Londra, 1997
7. Bergé Jean-Sylvestre, Robin-Olivier Sophie, *Introduction au droit européen*, ed. a II-a, Themis/ Droit, Ed. PUF, 2011
8. Bergé Jean-Sylvestre, Niboyet Marie-Laure (coord.), *La réception du droit communautaire en droit privé des Etats membres*, Bruylant, Bruxelles, 2003
9. Besson Samantha, *Droit constitutionnel européen. Abrégé de cours et résumés de jurisprudence*, Stämpfli Editions, Berna, 2011
10. Besson Samantha (coord.), *(Dés)ordres juridiques européens*, L.G.D.J., Schulthess Editions Romandes, 2012
11. Boussaguet Laurie, Jacquot Sophie, Ravinet Pauline, *Dictionar de politici publice*, traducere de Iustina Cojocaru, Ed. Polirom, 2009
12. Carreau Dominique, *Droit international*, ed. a VIII-a, Ed. A. Pedone, Paris, 2004
13. Cartou Louis, *Communautés européennes*, ed. a X-a, Ed. Dalloz, Paris, 1991
14. Craig Paul, Búrca Gráinne de, *Dreptul Uniunii Europene. Comentarii, jurisprudență și doctrină*, ed. a IV-a, Ed. Hamangiu, București, 2009
15. Dacheux Eric, *Comprendre le débat sur la constitution de l'Union Européenne. Communication et démocratie I*, Ed. Publibook, 2005
16. René David, *Traité élémentaire de droit civil comparé*, Paris, 1950
17. Dony Marianne, *Droit de l'Union européenne*, ed. a III-a, revăzută și modificată, Editions de l'Université de Bruxelles, Bruxelles, 2010
18. Dony Marianne, *Droit de l'Union européenne*, ed. a IV-a revizuită, Editions de l'Université de Bruxelles, Bruxelles, 2012
19. Druffin-Bricca Sophie, Henry Laurence-Caroline, *Introduction générale au Droit*, ed. a V-a, Ed. Gualino, 2011
20. Duguit Leon, *Manuel de droit constitutionnel*, Ed. Bocard, Paris, 1918
21. Dumont Hugues, *Présentation générale des changements induits par le Traité de Lisbonne*, în Nicolas de Sadeleer, Hugues Dumont, Pierre Jadoul, Sébastien Van Drooghenbroeck (coord.), *Les innovations du traité de Lisbonne. Incidences pour le praticien*, Ed. Bruylant, Bruxelles, 2011

22. Duroselle Jean-Baptiste, *The idea of european unity*, în *European Integration*, The Johns Hopkins Press, Baltimore, 1957
23. Grewe Constance, *La normativité de l'autonomie de l'ordre juridique de l'Union européenne*, în Nicolas Levrat, Samantha Besson (coord.), *(Dés)ordres juridiques européens*, L.G.D.J., Schulthess Editions Romandes, 2012
24. Grotius Hugo, *Despre dreptul războiului și al păcii*, Ed. Științifică, București, 1968
25. Hegel G.W.F., *Principiile filosofiei dreptului*, Ed. Academiei, București, 1969
26. Ihering Rudolf von, *Lupta pentru drept*, traducere și îngrijire ediție Andrei Florea, Ed. All Beck, București, 2002
27. Guy Isaac, Marc Blanquet, *Droit communautaire général*, ed. a VIII-a, Ed. Armand Collin, Paris, 2001
28. Jahel Sélim, *Les principes généraux du droit, Droit français, Droits de pays arabes, droit musulman*, Ed. Bruylant, Bruxelles, 2005
29. Judson Karen, Hicks Sharon, *Law & Ethics for Medical Careers*, ed. a II-a, Ed. Glencoe/ McGraw-Hill, Columbus, 1999
30. Kaczorowska Alina, *European Union Law*, ed. a II-a, Ed. Routledge, 2011
31. Kelsen Hans, *General Theory of Law and State*, Transaction Publishers, 1949
32. Kennedy Tom, *Learning European Law. A Primer and Vade-mecum*, Ed. Sweet&Maxwell, 1998
33. Koechlin Jérôme, *L'Europe a-t-elle une adresse? La politique étrangère de l'Union européenne*, Georg, IEUG, Collection *L'Europe en perspective*, Genève, 2003
34. Legrand Pierre, *Dreptul comparat*, Ed. Lumina Lex, București, 2001
35. Leprette Jacques, *Une clef pour l'Europe*, Ed. Bruylant, Bruxelles, 1994
36. Levrat Nicolas, *Des notions d'ordre, de désordre et de droit en Europe: une introduction*, în Nicolas Levrat, Samantha Besson (coord.), *(Dés)ordres juridiques européens*, L.G.D.J., Schulthess Editions Romandes, 2012
37. Liphart Arend, *Democrația în societățile plurale*, traducere de Adriana Bargan, Ed. Polirom, Iași, 2002
38. Magnette Paul, *Le régime politique de l'Union européenne*, Presses de Sciences Po, Paris, 2003
39. Mainguy Daniel, *Introduction générale au droit*, Ed. Litec, Paris, 2002
40. Malaurie Philippe, *Antologia gândirii juridice*, Ed. Humanitas, București, 1997
41. Malinvaud Philippe, *Introduction à l'étude du droit*, ed. a XIII-a, Ed. LexisNexis, Paris, 2011
42. Malosse Henri, Huchet Bernard, *Unifier la Grande Europe*, Ed. Bruylant, Bruxelles, 2001

43. Manin Philippe, *Les Communautés Européennes. L'Union Européenne*, ed. a II-a, Ed. Pedone, Paris, 1995
44. Medhurst David, *A Brief and Practical Guide to EU Law*, ed. a III-a, Ed. Blackwell Science
45. Montesquieu, *Despre spiritul legilor*, vol. I, Ed. Științifică, București, 1964
46. Mummery John, *Links with National Courts*, in P. MOSER, K. SAWYER, *Making Community Law. The Legacy of Advocate General Jacobs at the European Court of Justice*, 2008
47. Pagden Anthony, *The Idea of Europe. From Antiquity to the European Union*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002
48. Piris Jean-Claude, *The Lisbon Treaty. A Legal and Political Analysis*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010
49. Platon, *Menon. Opere*, vol. II, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1976
50. Poillot-Peruzzetto Sylvaine (coord.), *Vers une culture juridique européenne*, LGDJ, Montchrestien, 1998
51. Poirier Jean, *Introduction à l'appareil Juridique – Typologie des Systèmes juridiques, Ethnologie Générale*, Encyclopedie de la Pleiade, Paris, 1968
52. Pozzo Barbara, *Multilingualism as a „value” in the European Union* in G. Ajani, D. Tiscornia, G. SARTOR (coord.), *The Multilanguage Complexity of European Law: Methodologies in Comparison*, 2007
53. Roubier Paul, *Théorie générale du droit*, ed. a II-a, Ed. Sirey, Paris, 1951
54. Rousseau Jean-Jacques, *Contractul social*, Ed. Științifică, București, 1957
55. Sadeleer Nicolas de, Hachez Isabelle, *Hiérarchie et typologie des actes juridiques de l'Union Européenne*, în Nicolas de Sadeleer, Hugues Dumont, Pierre Jadoul, Sébastien Van Drooghenbroeck (coord.), *Les innovations du Traité de Lisbonne. Incidences pour le praticien*, Ed. Bruylant, Bruxelles, 2011
56. Sadeleer Nicolas de, Dumont Hugues, Jadoul Pierre, Drooghenbroeck Sébastien Van (coord.), *Les innovations du traité de Lisbonne. Incidences pour le praticien*, Ed. Bruylant, Bruxelles, 2011
57. Sauron Jean-Luc, *Curs de instituții europene*, Ed. Polirom, Iași, 2010
58. Ssenyonjo Manisuli, *Economic, Social and Cultural Rights in International Law*, Ed. Hart Publishing, Portland, 2009
59. Terré François, *Introduction générale au droit*, ed. a VII-a, Ed. Dalloz, 2006
60. Tridimas Takis, *The General Principles of EC Law*, Oxford University Press, Oxford, 1999
61. Joseph Weiler, *Fundamental Rights and Fundamental Boundaries: On Standards and Values in the Protection of Human Rights*, în N. Neuwahl,

A. Rosas (coord.), *The European Union and Human Rights*, Kluwer Law International, Haga, 1995

62. Jacques Ziller, *L'eupéanisation du droit constitutionnel pour l'Union*, Ed. L'Harmattan, Paris, 2003

II. Articole publicate în reviste de specialitate

1. Agt Dries van, *The State of the European Union*, Tilburg Foreign Law Review, 1996, vol. 5

2. Anghel Elena, *The Importance of Principles in the Present Context of Law Recodifying*, în Proceedings-ul Conferinței Internaționale Challenges of the Knowledge Society (CKS), ed. a VI-a, 2012, p. 756

3. Comisia Europeană, Directorate-General for Translation, *Studies on translation and multilingualism. Lawmaking in the EU multilingual environment*, 1/2010

4. Costello Cathryn, *The Bosphorus Ruling of the European Court for Human Rights: Fundamental Rights and Blurred Boundaries in Europe*, Human Rights Law Review, nr. 6(1)/2006

5. Gerber David J., *Dimensions of European Union Law: A Symposium. European Law: Thinking about it and Teaching it – An Introduction to the Symposium*, Columbia Journal of European Law, vol. I, nr. 379, 1994-1995

6. Kuhnert Kathrin, *Bosphorus – Double standards in European human rights protection*, Utrecht Law Review, vol. 2, nr. 2/2006

7. Mattei Ugo, *Three Patterns of Law: Taxonomy and Change in the World's Legal Systems*, The American Journal of Comparative Law, nr. 1/1997, vol. 45

8. Normand Roger, *Separate and Unequal: Trade and Human Rights Regimes*, Background Paper for Human Development Report 2000

9. Popescu Roxana-Mariana, *Features of the Unwritten Sources of European Union Law*, în Proceedings-ul Conferinței Internaționale Challenges of the Knowledge Society (CKS), ed. a VII-a, 2013

10. Popescu Sofia, *Dreptul comparat și sociologia comparativă a dreptului*, în Pandectele Române – Supliment 2007 (Lucrările Conferinței Internaționale Bienale organizate de Facultatea de Drept din cadrul Universității de Vest din Timișoara, 17-18 noiembrie 2006)

11. Robinson William, *How the European Commission Drafts Legislation in 20 Languages*, 53 Clarity, 2005

12. Schilling Theodor, *Multilingualism and Multijuralism: Assets of EU Legislation and Adjudication?*, German Law Journal, vol. 12, nr. 7/2011

13. Spătaru-Negură Laura-Cristiana, *Exporting Law or the Use of Legal Transplants*, în Proceedings-ul Conferinței Internaționale Challenges of the Knowledge Society (CKS), ed. a VI-a, 2012

14. Spătaru-Negură Laura-Cristiana, *Some Aspects Regarding Translation Divergences Between the Authentic Texts of the European Union*, în Proceedings-ul Conferinței Internaționale Challenges of the Knowledge Society (CKS), ed. a VIII-a, 2014

15. Spătaru-Negură Laura-Cristiana, *Old and New Legal Typologies*, în Proceedings-ul Conferinței Internaționale Challenges of the Knowledge Society (CKS), ed. a VIII-a, 2014

16. Spătaru-Negură Laura-Cristiana, *Reconciliation of Language Versions With Diverging Meanings in the European Union*, în Proceedings-ul Conferinței Internaționale Challenges of the Knowledge Society (CKS), ed. a IX-a, 2015

17. Steiner Eva, *Adoption en Angleterre du style législatif en vigueur sur le continent: espoirs déçus et perspectives d'avenir*, Revue internationale de droit comparé, nr. 3/2006

18. Watson Alan, *Legal Transplants and Law Reform*, 92 Law Q. Rev. 79, 1976

III. Dicționare

1. *** *Dicționar Enciclopedic*, vol. VII T-Z, Ed. Enciclopedică, 2009

2. *** *Dicționar Enciclopedic Ilustrat*, Ed. Cartier, 1999

3. *** *Larousse – Dicționar de sociologie*, traducere Mariana Țuțuianu, Ed. Univers Enciclopedic, București, 1996

4. Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, *Dicționarul Explicativ al Limbii Române*, ed. a II-a, Ed. Univers Enciclopedic, București, 1998

5. Ceașu Iulian, *Dicționar enciclopedic managerial*, vol. I, Ed. Academică de Management, București, 2000

6. Florescu Constantin, Mălcome Petre, Pop Nicolae Al., *Marketing – dicționar explicativ*, Ed. Economică, București, 2003

7. Hornby A.S., *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*, ed. a VII-a, Ed. Oxford University Press

8. Lopez Gérard, *Dictionnaire des sciences criminelles*, Ed. Dalloz, Paris, 2004

9. Nicolescu Ovidiu (coord.), *Dicționar de management*, Ed. Pro Universitaria, București, 2011

10. Niță Constantin, Popescu Marius, *Dicționar de marketing și de afaceri*, Ed. Economică, București, 1999

11. Pârvu Constantin, *Dicționar Enciclopedic de Mediu*, vol. II L-Z, Regia Autonomă Monitorul Oficial, București, 2005

12. Pop Luana Miruna (coord.), *Dicționar de politici sociale*, Ed. Expert, București, 2002

13. Sillamy Norbert, *Larousse - Dicționar de psihologie*, traducere dr. Leonard Gavriliu, Ed. Univers Enciclopedic, București, 1996

IV. Teze de doctorat nepublicate

1. Anghel Elena, *Principiile generale ale dreptului*, coordonator științific prof. univ. dr. Popa Nicolae, Universitatea Nicolae Titulescu, Facultatea de Drept, 2011

2. Istrătescu Eduard Ion, *Regimul juridic al societății bancare*, coordonator științific Stanciu D. Cărpenu, Universitatea Nicolae Titulescu, Facultatea de Drept, București, 2010, p. 397-398

V. Legislația Uniunii Europene

1. Actul unic european, semnat la Luxembourg și Haga, la 17.02.1986 și 28.02.1986, intrat în vigoare la 01.07.1987

2. Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene, intrată în vigoare la 01.12.2009

3. Regulamentul nr. 1/1958 de stabilire a regimului lingvistic al Comunității Economice Europene, adoptat la 15.04.1958, publicat în JO P nr. 17 din 06.10.1958

4. Regulile de Procedură ale Parlamentului European, iulie 2016

5. Regulamentul de procedură al CJUE, versiunea consolidată din 25 septembrie 2012 și Regulamentul de procedură al Tribunalului, varianta consolidată, aflată în vigoare la 1.09.2016

6. Tratatul de la Amsterdam de modificare a Tratatului privind Uniunea Europeană, a Tratatelor de instituire a Comunităților Europene și a altor acte conexe, semnat la Amsterdam, la 02.10.1997, intrat în vigoare la 01.05.1999

7. Tratatul de instituire a Comunității Europene a Cărbunelui și Oțelului, semnat la Paris, la 18.04.1951, intrat în vigoare la 23.07.1952

8. Tratatul de instituire a Comunității Economice Europene și a Comunității Europene a Energiei Atomice, semnate la Roma, la 25.03.1957, intrate în vigoare la 01.01.1958

9. Tratatul de instituire a unui Consiliu unic și a unei Comisii unice ale Comunităților Europene, semnat la Bruxelles, la 08.04.1965, intrat în vigoare la 01.07.1967

10. Tratatul de la Lisabona de modificare a Tratatului privind Uniunea Europeană și a Tratatului de instituire a Comunității Europene, semnat la Lisabona, la 13.12.2007, intrat în vigoare la 01.12.2009

11. Tratatul de la Nisa de modificare a Tratatului privind Uniunea Europeană, a Tratatelor de instituire a Comunităților Europene și a altor acte conexe, semnat la Nisa, la 26.02.2001, intrat în vigoare la 01.02.2003

12. Tratatul privind Uniunea Europeană, semnat la Maastricht, la 07.02.1992, intrat în vigoare la 01.11.1993

13. Tratatul privind funcționarea Uniunii Europene, intrat în vigoare la 01.12.2009

14. Statutul Curții Internaționale de Justiție

VI. Jurisprudența Curții de Justiție a Comunităților Europene/Uniunii Europene

1. CJCE, cauza C-6/64, *M. Flaminio Costa c. Enel* [1964]
2. CJCE, cauza C-26/62, *NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos c. Netherlands Inland Revenue Administration* [1963], ECR 1.
3. CJCE, cauza C-228/83, *F c. Comisiei* [1985], ECR 275
4. CJCE, cauza C-96/89, *Comisia c. Olandei* [1991], ECR I-2461
5. CJCE, cauza C-170/89, *BEUC c. Comisiei* [1991], ECR I-5709
6. CJCE, cauza T-260/94, *Air Inter c. Comisiei* [1997], ECR II-1997, par. 60.
7. CJCE, cauza T-16/91, *Rendo și alții c. Comisiei* [1992], ECR II-2417, par. 131
8. CJCE, cauza T-106/95, *Federația Franceză a Societăților de Asigurări (FFSA) și alții c. Comisiei* [1997], ECR II-229, par. 48-49
9. CJCE, cauza C-301/87, *Franța c. Comisiei* [1990], ECR I-307
10. CJCE, cauza T-346/94, *France-Aviation c. Comisiei* [1995], ECR II-2841
11. CJCE, cauza C-30/78, *Distillers Company c. Comisiei* [1980], ECR 2229
12. CJCE, cauza C-234/84, *Belgia c. Comisiei* [1986], ECR 2263, par. 30
13. CJCE, cauza T-7/89, *Hercules Chemicals c. Comisiei* [1991], ECR I-1711
14. CJCE, cauza T-346/94, *France-Aviation c. Comisiei* [1995], ECR II-2841
15. CJCE, cauza C-135/92, *Fiskano c. Comisiei* [1994], ECR I-2885.
16. CJCE, cauzele conexate C-100/80 până la C-103/80, *Musique Diffusion Francaise c. Comisiei* [1983], ECR 1825
17. CJCE, cauza C-144/95, *Maurin* [1996], ECR I-2909
18. CJCE, cauza T-115/94, *Opel Austria c. Consiliu*, Hotărârea din 22 ianuarie 1997 [1997], ECR II-00039
19. CJCE, cauza C-20/59, *Italia c. Înaltei Autorități* [1960], Hotărârea din 15 iunie 1960, ECR 663
20. CJCE, cauzele conexate C-16/62 și C-17/62, *Confederația națională a producătorilor de fructe și legume și alții c. Consiliului*, Hotărârea din 14 decembrie 1962 [1962], ECR 471.

21. CJCE, cauza C-374/89, *Comisia c. Belgiei* [1991], ECR I-367
22. CJCE, în cauza C-167/90, *Comisia c. Belgiei* [1991] ECR I-2525.
23. CJCE, cauza C-129/96, *Inter-Environnement Wallonie ASBL c. Région wallonne* [1997], ECR I-07411
24. CJCE, cauza 14/83, *Sabine von Colson și Elisabeth Kamann c. Land Nordrhein-Westfalen* [1984], ECR 01891
25. CJCE, cauza C-322/88, *Salvatore Grimaldi c. Fonds des maladies professionnelles*, Hotărârea din 13 decembrie 1989 [1989], ECR 4407
26. CJCE, cauza C-137/92, *Comisia Comunităților Europene c. BASF AG și alții* [1994], ECR I-2555
27. CJCE, cauza C-56/93, *Belgia c. Comisiei* [1996], ECR I-723
28. CJUE, cauza C-17/10, *Toshiba Corporation și alții c. Úřad pro ochranu hospodářské soutěže*, Hotărârea din 14 februarie 2012
29. CJUE, cauza C-347/10, *A. Salemink c. Raad van bestuur van het Uitvoeringsinstituut werknemersverzekeringen*, Hotărârea din 17 ianuarie 2012
30. CJCE, cauza C-161/06, *Skoma-Lux* [2007], ECR I-10841
31. CJCE, cauza C-47/07, *Masdar (UK) Ltd. c. Comisiei* [2008], ECR I-9761
32. CJCE, cauza C-283/81, *Srl CILFIT și Lanificio di Gavardo SpA c. Ministry of Health* [1982], ECR-3415
33. CJCE, cauza C-45/83, *Ludwig-Maximilians-Universität München c. Hauptzollamt München West* [1984], ECR-267
34. CJCE, cauza C-64/95, *Konservenfabrik Lubella c. Hauptzollamt Cottbus* [1996], ECR I-5105, parag. 18
35. CJCE, cauza C-283/81, *Srl CILFIT și Lanificio di Gavardo SpA c. Ministry of Health* [1982], ECR 3415.
36. CJCE, cauza C-449/93, *Rockfon* [1995], ECR I-4291
37. CJCE, cauza C-19/67, *Van der Vecht* [1967], ECR 345
38. CJCE, cauza C-29/69, *Stauder* [1969-1970], ECR 157
39. CJCE, cauza C-76/77, *Auditeur du travail c. Bernard Dufour, SA Creyf's Interim and SA Creyf's Industrial* [1977], ECR 02485
40. CJCE, cauza C-80/76, *North Kerry Milk Products* [1977], ECR 149
41. CJCE, cauza C-9/79, *Wörsdorfer, née Koschniske c. Raad van Arbeid* [1979], ECR 2717
42. CJCE, cauza C-150/80, *Elefanten Schuh c. Jacqmain* [1981], ECR 1671
43. CJCE, cauza C-310/95, *Road Air c. Inspecteur der Invoerrechten en Accijnzen* [1997], ECR I-2229
44. CJCE, cauza C-72/95, *Aannemersbedrijf P/K. Kraaijeveld BV și alții c. Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland* [1996], ECR I-5403
45. CJCE, cauza C-219/95, *Ferriere Nord SpA c. Comisiei* [1997], ECR I-4411

46. CJCE, cauza C-265/03, *Igor Simutenkov c. Ministerio de Educacion y Cultura, Real Federacion Espanola de Futbol* [2005], ECR I-2579
47. CJCE, cauza C-63/06, *UAB Profisa c. Muitinės departamentas prie Lietuvos Respublikos finansų ministerijos* [2007], ECR I-3239
48. CJCE, cauza C-347/08, *Vorarlberger Gebietskrankenkasse* [2009], ECR I-08661
49. CJCE, cauza C-19/67, *Bestuur der Sociale Verzekeringsbank c. J.H. van der Vecht* [1967], ECR 345
50. CJCE, cauza C-49/71, *Hagen OGH c. Einfuhr-und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel* [1972], ECR 23
51. CJCE, cauza C-6/74, *Moulijn c. Comisiei* [1967], ECR 147
52. CJCE, cauza C-103/01, *Comisia c. Germaniei* [2003], ECR I-5386.
53. CJCE, cauza C-22/70, *Comisia c. Consiliului*, Hotărârea A.E.T.R. din 31 martie 1971 [1971], ECR 263
54. CJCE, cauza C-450/93, *Kalanke c. Freie Hansestadt Bremen* [1995], ECR I-3051
55. CJCE, cauza C-409/95, *Marschall c. Land Nordrhein-Westfalen* [1997], ECR I-6363
56. CJCE, cauza C-149/79, *Comisia c. Belgiei* [1980], ECR I-3881, parag. 19
57. CJCE, cauza C-43/77, *Riva* [1977], ECR I-2175, parag. 15
58. CJCE, cauza C-158/80, *Rewe c. Hauptzollamt Kiel* [1981], ECR I-1805
59. CJCE, cauza C-246/80, *Broekmeulen* [1981], ECR I-2311, parag. 23
60. CJCE, cauzele conexate C-7/56, C-3/57, C-7/57, *Dineke Algera, Giacomo Cicconardi, Simone Couturaud, Ignazio Genuardi, Félicie Steichen c. Common Assembly of the European Coal and Steel Community* [1957], Hotărârea din 12 iulie 1957, ECR 39, parag. 81
61. CJCE, cauzele conexate *Hoechst c. Comisiei*, Hotărârea din 21 septembrie 1989 [1989], ECR 2919, parag. 17
62. CJCE, cauza C-11/70, *Internationale Handelsgesellschaft mbH c. Einfuhr-und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel* [1970], ECR 1125
63. CJCE, cauza C-4/73, *Nold* [1974], ECR 491
64. CJCE, cauza C-43/75, *Defrenne c. Sabena* [1976], ECR 455.
65. CJCE, cauza C-112/00, *Eugen Schmidberger, Internationale Transporte und Planzüge c. Austriei* [2003], ECR I-05659
66. CJCE, cauza C-36/02, *Omega* [2004], cauza C-438/05, *The International Transport Workers' Federation & The Finnish Seamen's Union c. Viking Line ABP & Oü Viking Line Eesti* [2007] și cauza C-341/05, *Laval un Partneri Ltd c. Svenska Byggnadsarbetareförbundet, Svenska Byggnadsarbetareförbundets avdelning 1, Byggettan and Svenska Elektrikerförbundet* [2007]
67. CJCE, cauza C-101/08, *Audiolux SA și alții c. Groupe Bruxelles Lambert SA (GBL) și alții și Bertelsmann AG și alții* [2009], parag. 63

68. CJCE, cauza C-162/96, *Racke* [1998], ECR I-3655
69. CJCE, cauza C-10/61, *Comisia c. Italiei* [1962], ECR 1
70. CJCE, cauza C-41/74, *Van Duyn* [1974], ECR I-1337
71. CJCE, cauza C-110/03, *Belgia c. Comisiei* [2005], ECR I-2801
72. CJCE, cauza T-206/00, *Hult c. Comisiei* [2002], ECR II-81
73. CJCE, cauza C-258/80, *Rumi c. Comisiei* [1982], ECR 287
74. CJCE, cauza C-15/85, *Consorzio Cooperative d'Abruzzo c. Comisiei* [1987], ECR 1005
75. CJCE, cauza T-115/94, *Opel Austria GmbH c. Consiliului* [1997], Hotărârea din 22 ianuarie 1997, ECR II-39, parag. 124
76. CJCE, cauza C-325/91, *Franța c. Comisiei* [1993], ECR I-3283
77. CJCE, cauza C-234/83, *Gesamthochschule Duisburg c. Hauptzollamt München-Mitte* [1985], ECR 327
78. CJCE, cauzele conexate C-43/59, C-45/59 și C-48/59, *Eva von Lachmüller și alții c. Comisiei* [1960], ECR 463
79. CJCE, cauza C-38/70, *Deutsche Tradax* [1971], ECR 145
80. CJCE, cauza C-68/86, *United Kingdom c. Consiliului* [1988], ECR 855.
81. CJCE, cauza C-100/78, *Rossi* [1979], ECR 831
82. CJCE, cauza C-159/82, *Verli-Wallace* [1983], ECR 2711
83. CJCE, cauzele conexate C-260 și C-261/91, *Diversinte și Iberlacta* [1993], ECR I-1885
84. CJCE, cauzele conexate C-212-217/80, *Salumi* [1981], ECR 2735, parag. 10
85. CJCE, cauza C-169/80, *Administrația Vămirilor c. Frații Gondrand* [1981], ECR 1931, parag. 17-18
86. CJCE, cauza C-143/93, *Van Es Douane Agenten c. Inspecteur der Invoerrechten en Accijnzen* [1996], ECR I-431
87. CJCE, cauza C-208/90, *Emmott* [1991], ECR I-4269
88. CJCE, cauza C-314/85, *Foto-Frost c. Hauptzollamt Lübeck-Ost* [1987], Hotărârea din 22 octombrie 1987, ECR 4199, parag. 15
89. CJCE, cauza C-44/81, *Germania c. Comisiei* [1982], ECR 1855
90. CJCE, cauza C-26/69, *Comisia c. Franței* [1970], ECR 565
91. CJCE, cauza C-188/92, *TWD Textilwerke Deggendorf* [1994], ECR I-833
92. CJCE, cauza C-41/74, *Van Duyn c. Oficiul de Stat* [1974], ECR 1337
93. CJCE, cauza C-63/93, *Duff and others c. Minister for Agriculture and Food, Ireland, and the Attorney General* [1996], ECR I-569
94. CJCE, cauza C-354/95, *The Queen c. Minister for Agriculture, Fisheries and Food, ex parte National Farmers' Union and Others* [1997], ECR I-4559
95. CJCE, cauza C-91/92, *Faccini Dori c. Recreb* [1994], ECR I-3325
96. CJCE, cauza C-337/88, *SAFA* [1990], ECR I-1
97. CJCE, cauza C-259/95, *Parlamentul c. Consiliului* [1997], ECR I-5303

98. CJCE, cauza C-183/95, *Affish BV c. Rijkdienst voor de Keuring van Vee en Vlees* [1997], ECR I-4315
99. CJCE, cauza C-368/89, *Crispoltoni I* [1991], ECR I-3695
100. CJCE, cauza C-232/81, *Agricola Commerciale Olio c. Comisiei* [1984], ECR 3881
101. CJCE, cauza C-264/81, *Savma c. Comisiei* [1984], ECR 3915
102. CJCE, cauza C-224/82, *Meiko-Konservenfabrik c. Republicii Federale Germania* [1983], ECR 2539
103. CJCE, cauza C-350/88, *Delacre și alții c. Comisiei* [1990], ECR I-395
104. CJCE, cauza C-241/95, *Accrington Beef și alții* [1996], ECR I-6699
105. CJCE, cauzele conexate C-13 până la C-16/92, *Driessen* [1993], ECR I-4751
106. CJCE, cauza C-74/74, *CNTA c. Comisiei* [1975], ECR 533, par. 32-33
107. CJCE, cauza C-2/75, *Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel c. Mackprang* [1975], ECR 607.
108. CJCE, cauza C-120/86, *Mulder c. Minister van Landbouw en Visserij* [1988], ECR 2321
109. CJCE, cauza C-189/89, *Spagl* [1990], ECR I-4539
110. CJCE, cauza C-188/82, *Thyssen AG c. Comisiei* [1983], ECR 3721
111. CJCE, cauza C-162/84, *Vlachou c. Court of Auditors* [1986], ECR 459
112. CJCE, cauza C-23/69, *Fiehn c. Comisiei* [1970], ECR 547
113. CJCE, cauza C-137/79, *Kohll c. Comisiei* [1980], ECR 2601
114. CJCE, cauza C-289/81, *Mavridis c. Parlamentului* [1983], ECR 1731
115. CJCE, cauza C-7/69, *Comisia c. Italiei* [1970], ECR 111
116. CJCE, cauza C-17/74, *Transocean Marine* [1974], ECR 1063
117. CJCE, cauza C-53/85, *AKZO Chemie* [1986], ECR 1965
118. CJCE, cauza C-374/87, *Orkem* [1989], ECR 3283
119. CJCE, cauzele conexate C-42/59 și C-49/59, *S.N.U.P.A.T.* [1961], ECR 53
120. CJCE, cauza C-12/68, *X. c. Audit Board of the European Communities* [1970], ECR 291
121. CJCE, cauza C-155/79, *AM și S c. Comisiei* [1982]
122. CJCE, cauza C-8/57, *Groupement des hauts fourneaux et aciéries Belges c. High Authority* [1957–58], ECR 245
123. CJCE, cauza C-25/70, *Köster* [1970], ECR 1161
124. CJCE, cauza C-26/67, *Danvin* [1968], ECR 315
125. CJCE, cauzele conexate C-83/76 și C-94/76, 4, 15 și 40/77, *Bayerische HNL* [1978], ECR 1209
126. CJCE, cauza C-222/84, *Johnston* [1986], ECR 1651
127. CJCE, cauzele conexate C-387/02, C-391/02 și C-403/02, *Criminal Proceedings against Berlusconi and Others* [2005], ECR I-356

128. CJCE, cauza C-81/72, *Comisia c. Consiliului* [1973], ECR 575
129. CJCE, cauza C-353/92, *Grecia c. Consiliului* [1994], ECR I-3411
130. CJCE, cauza C-5/67, *Beus* [1968], ECR 83
131. CJCE, cauza C-106/77, *Ministerul de Finanțe al Italiei c. Simmenthal S.p.A* [1978], Hotărârea din 9 martie 1978, ECR I-261
132. CJCE, cauza C-33/70, *SpA SACE c. Ministerul de Finanțe al Republicii Italia* [1970], Hotărârea din 17 decembrie 1970, ECR 1213
133. CJCE, cauza C-152/84, *M.H. Marshall c. Southampton and South-West Hampshire Area Health Authority (Teaching)* [1986], Hotărârea din 26 februarie 1986, ECR 723
134. CJCE, cauza C-192/94, *El Corte Ingles S.A.* [1996], Hotărârea din 7 martie 1996, ECR I-1296
135. CJCE, cauza T-162/94, *NMB France și alții c. Comisiei*, Hotărârea din 5 iunie 1996 [1996], ECR I-4973
136. CJCE, cauza C-280/93, *Germania c. Consiliului* [1994], Hotărârea din 5 octombrie 1994, ECR I-4973
137. CJCE, cauza C-30/72, *Comisia c. Italiei* [1973], Hotărârea din 8 februarie 1973, ECR 161
138. CJCE, cauza C-137/80, *Comisia c. Belgiei* [1981], Hotărârea din 20 octombrie 1981, ECR 2393
139. CJCE, cauza C-82/03, *Comisia c. Italiei* [2004], Hotărârea din 13 iulie 2004, ECR I-6635
140. CJCE, cauza C-2/73, *Riseria Luigi Geddo c. Ente Nazionale Risi* [1973], Hotărârea din 12 iulie 1973, ECR 865
141. CJCE, cauza C-332/85, *Germania c. Comisiei* [1987], ECR 5143
142. CJCE, cauza C-348/93, *Italia c. Comisiei* [1995], ECR I-673
143. CJCE, cauza C-44/97, *Germania c. Comisiei* [1999], ECR I-7177
144. CJCE, cauza C-39/72, *Comisia c. Italiei* [1973], Hotărârea din 7 februarie 1973, ECR 101
145. CJCE, cauza C-181/84, *Man (Sugar) c. IBAP* [1985], ECR 2889
146. CJCE, cauza C-136/91, *Findling Wälzlager c. Hauptzollamt Karlsruhe* [1993], ECR I-1793
147. CJCE, cauza C-8/55, *Fédération Charbonnière Belgique c. Înaltei Autorități* [1954-6], ECR 292
148. CJCE, cauza C-19/61 *Mannesmann AG c. Înaltei Autorități* [1962], ECR 257
149. CJCE, cauza C-15/57, *Hauts Fourneaux de Chasse c. Înaltei Autorități* [1957-8], ECR 211 la 228
150. CJCE, cauza C-18/63, *Wollast c. EEC* [1964], ECR 97 la 99
151. CJCE, cauza C-331/88, *Fedesa și alții* [1991], ECR I-4023
152. CJCE, cauza C-40/72, *Schroeder c. Germania* [1973], ECR 125, par. 14

153. CJCE, cauzele conexate C-133/93, C-300/93 și C-362/93, *Crispoltoni* [1994], ECR I-4863
154. CJCE, cauzele conexate de la C-267/88 la C-285/88, *Wuidart și alții* [1990], ECR I-435, paragraf. 14
155. CJCE, cauza C-280/93, *Germania c. Consiliului (Cauza Banana)* [1994], ECR I-4973
156. CJCE, cauza C-8/89, *Zardi* [1990], ECR I-2515
157. CJCE, cauza C-138/79, *Roquette Frères c. Consiliului* [1980], ECR 3333
158. CJCE, cauza C-114/76, *Bela-Mühle c. Grows-Farm* [1977], ECR 1211
159. CJCE, cauza C-116/76, *Granaria* [1977], ECR 1247
160. CJCE, cauzele conexate C-119/76 și C-120/76, *Ölmühle și Becher* [1977], ECR 1269
161. CJCE, cauza C-205/94, *Binder c. Hauptzollami Stuttgart-West* [1996], ECR I-2871
162. CJCE, cauza C-24/90, *Faust* [1991], ECR I-4905
163. CJCE, cauza C-25/90, *Wünsche I* [1991], ECR I-4939
164. CJCE, cauza C-26/90, *Wünsche II* [1991], ECR I-4961
165. CJCE, cauza C-68/88, *Comisia c. Greciei* [1989], ECR 2965, paragraf. 25
166. CJCE, cauza C-308/90, *Advanced Nuclear Fuels c. Comisiei* [1993], ECR I-309
167. CJCE, cauzele conexate T-163/94 și T-165/94, *NTN Corporation și Koyo Seiko Co. Ltd c. Consiliului* [1995], ECR II-1381
168. CJCE, cauza C-179/82, *Lucchini c. Comisiei* [1983], ECR 3083
169. CJCE, cauza C-270/82, *Estel c. Comisiei* [1983], ECR 1195
170. CJCE, cauza T-13/89, *ICI c. Comisiei* [1992], ECR II-1021
171. CJCE, cauza T-77/92, *Parker Pen c. Comisiei* [1994], ECR II-549
172. CJCE, cauza T-83/91, *Tetra Pak c. Comisiei* [1994], ECR II-755
173. CJCE, cauza T-142/89, *Böel c. Comisiei* [1995], ECR II-867
174. CJCE, cauza C-19/92, *Kraus c. Land Baden-Württemberg* [1993], ECR I-1663
175. CJCE, cauza C-222/86, *UNECTEF c. Heylens* [1987], ECR 4097
176. CJCE, cauza C-340/89, *Vlassopoulou* [1991], ECR I-2357
177. CJCE, cauza C-104/91, *Borrell și alții* [1992], ECR I-3003
178. CJCE, cauzele conexate C-286/94, C-340/95, C-401/95, C-47/96, *Molenheide și alții c. Belgiei* [1997], ECR I-7281.
179. CJCE, cauza C-169/91, *Consiliul Orașului Stoke-on-Trent și alții c. B&Q* [1992], ECR I-6635, paragraf. 15
180. CJCE, cauzele conexate C-267/91 și C-268/91, *Keck și Mithouard* [1993], ECR I-6097

181. CJCE, cauza C-34/95 până la C-36/95, *KO c. De Agostini și TV Shop* [1997], ECR I-3843
182. CJCE, cauza C-302/86, *Comisia c. Danemarcei* [1988], ECR 4607
183. CJCE, cauza C-155/80, *Oebel* [1981], ECR 1993
184. CJCE, cauza C-154/89, *Comisia c. Franței* [1991], ECR I-649
185. CJCE, cauza C-353/89, *Comisia c. Olandei* [1991], ECR I-4069
186. CJCE, cauza C-104/75, *De Peijper* [1976], ECR 613
187. CJCE, cauza C-124/81, *Comisia c. Marii Britanii* [1983], ECR 203
188. CJCE, cauza C-19/92, *Kraus c. Land Baden-Württemberg* [1993], ECR I-1663
189. CJCE, cauza C-203/80, *Casati* [1981], ECR 2595, parag. 27
190. CJCE, cauza C-489/07, *Pia Messner c. Firma Stefan Krüger* [2009], ECR I-07315
191. CJCE, cauza C-157/79, *Regina c. Pieck* [1980], ECR 2171
192. CJCE, cauza C-193/94, *Skanavi și Chryssanthakopoulos* [1996], ECR I-929
193. CJCE, cauza C-41/76, *Donckerwolcke c. Procurorului Republicii* [1976], ECR 1921
194. CJCE, cauza C-52/77, *Cayrol c. Rivoira* [1977], ECR 2261
195. CJCE, cauza C-367/89, *Aimé Richardt* [1991], ECR I-4621, parag. 24
196. CJCE, cauza C-312/91, *Metalsa* [1993], ECR I-3751
197. CJCE, cauza C-193/80, *Comisia c. Italiei* [1981], ECR 3019
198. CJCE, cauza C-178/84, *Comisia c. Germaniei* [1987], ECR 1227
199. CJCE, cauza C-315/92, *Verband Sozialer Wettbewerb eV c. Clinique Laboratoires SNC și Estée Lauder Cosmetics GmbH* [1994], I-317
200. CJCE, cauza C-55/94, *Reinhard Gebhard c. Consiglio dell'Ordine degli Avvocati e Procuratori di Milano* [1995], ECR I-4165
201. CJCE, cauza C-8/74, *Procureur du Roi c. Benoît și Gustave Dassonville* [1974], ECR 837
202. CJCE, cauzele conexate C-267/91 și C-268/91, *Criminal proceedings against Bernard Jeck and Daniel Mithouard* [1993], ECR I-06097
203. CJCE, cauza C-1/58, *Stork c. Înaltei Autorități* [1959], ECR 17
204. CJCE, cauzele conexate C-36/59, C-37/59, C-38/59 și C-40/59, *Geitling c. Înaltei Autorități* [1960], ECR 423
205. CJCE, cauza C-40/64, *Sgarlata c. Comisiei* [1965] ECR 215
206. CJCE, cauza C-44/79, *Liselotte Hauer c. Land Rheinland-Pfalz* [1979], ECR 3727
207. CJCE, cauza C-116/82, *Comisia c. Republicii Federale Germania* [1986], Hotărârea din 18 septembrie 1986, ECR 2519
208. CJCE, cauza C-234/85, *Staatsanwaltschaft Freiburg c. Franz Keller* [1986], ECR 2897

209. CJCE, cauza C-210/03, *Swedish Match* [2004], ECR I-11893
210. CJCE, cauza C-44/94, *The Queen c. Minister of Agriculture, Fisheries and Food, ex parte Fishermen's Organisations și alții* [1995], ECR I-3135
211. CJCE, cauza C-36/02, *Omega* [2004], ECR I-9609
212. CJCE, cauza T-93/99, *Brighina Bonaiti c. Comisiei*, Hotărârea din 12 noiembrie 1999, ECR II-1127
213. CJCE, cauza C-369/98, *Fisher* [2000], ECR I-6751
214. CJCE, cauza C-175/73, *Union Syndicale și alții c. Consiliului* [1974], ECR 917
215. CJCE, cauza C-415/93, *Union royale belge des sociétés de football association c. Bosman* [1995], ECR I-44921
216. CJCE, cauza C-260/89, *Elliniki* [1991], ECR I-2925
217. CJCE, cauza C-288/89, *Stichting Collectieve Antennevooringen Gouda c. Commissariaat voor de Media* [1991], ECR I-4007
218. CJCE, cauza C-23/93, *TV 10 SA* [1994], ECR I-4795
219. CJCE, cauza C-112/00, *Schmidberger* [2003], ECR I-5659.
220. CJCE, cauza C-130/75, *Prais* [1976], ECR 1589
221. CJCE, cauza C-63/83, *Kirk* [1984], ECR 2689
222. CJCE, cauza T-47/03, *Jose Maria Sison c. Consiliului* [2007], ECR II-02047
223. CJCE, cauza T-327/03, *Stichting Al-Aqsa c. Consiliului* [2007], ECR II-00079
224. CJCE, cauza C-43/95, *Data Delecta Aktiebolag și Forsberg* [1996], ECR I-4661
225. CJCE, cauza C-254/97, *Baxter și alții* [1999], ECR I-4809
226. CJCE, cauza C-13/94, *P c. S și Cornwall County Council* [1996], I-2143
227. CJCE, cauza C-249/96, *Grant c. South-West Trains* [1998], ECR I-621
228. CJCE, cauza C-27/90, *SITPA c. ONLIFLHOR* [1991], ECR I-133
229. CJCE, cauza C-309/96, *Annibaldi c. Sindaco del Comune di Guidonia et Presidente Regione Lazio* [1997], ECR I-7493
230. CJCE, cauza C-36/74, *Walgrave c. Union Cycliste Internationale* [1974], ECR 1405
231. CJCE, cauzele conexate C-92/92 și C-326/92, *Phil Collins* [1993], ECR I-5145
232. CJCE, cauza C-52/75, *Comisia c. Italiei* [1976], ECR 277, parag. 11
233. CJCE, cauza T-77/92, *Parker Pen c. Comisiei* [1994], ECR I-549, parag. 86
234. CJCE, cauza C-38/89, *Blanguernon* [1990], ECR I-83
235. CJCE, cauza C-63/89, *Assurances du Crédit c. Consiliului și Comisiei* [1991], ECR I-1799

236. CJCE, cauzele conexate C-17/61 și C-20/61, *Klöckner-Werke AG și Hoesch AG c. Înaltei Autorități* [1962], ECR 325
237. CJCE, cauza C-331/88, *Fedesa și alții* [1991], ECR I-4023
238. CJCE, cauza C-479/93, *Francovich c. Republicii Italiene* [1995], I-3843
239. CJCE, cauzele conexate C-152/81, C-158/81, C-162/81, C-166/81, C-170/81, C-173/81, C-175/81, C-177/81, C-178/81, C-179/81, C-182/81 și C-186/81, *Ferrario și alții c. Comisiei* [1983], ECR 2357, parag. 7
240. CJCE, cauza C-246/83, *De Angelis c. Comisiei* [1985], ECR 1253
241. CJCE, cauza T-132/89, *Gallone c. Consiliului* [1990], ECR II-549
242. CJCE, cauza C-100/88, *Oyowe și Traore c. Comisiei* [1989], ECR 4285
243. CJCE, cauza T-60/92, *Noonan c. Comisiei* [1996], ECR II-215
244. CJCE, cauza C-149/77, *Defrenne c. Sabena* [1978], ECR 1365
245. CJCE, cauza C-409/95, *Marschall* [1997], ECR I-6363
246. CJCE, cauza C-312/86, *Comisia c. Franței* [1988], ECR 6315
247. CJCE, cauza C-13/76, *Dona c. Mantero* [1976], ECR 1333, parag. 17-19
248. CJCE, cauza C-293/83, *Gravier c. Orașului Liège* [1985], ECR 593
249. CJCE, cauza C-24/86, *Blaizot c. Universitatea din Liège și alții* [1988], ECR 379
250. CJCE, cauza C-39/86, *Sylvie Lair c. Universității Hanovra* [1988], ECR 3161
251. CJCE, cauza C-197/86, *Brown c. Secretary of State for Scotland* [1988], ECR 3205
252. CJCE, cauza C-384/93, *Alpine Investments BV c. Minister van Financiën* [1995], Hotărârea din 10 mai 1995, ECR I-1141
253. CJCE, cauza C-240/83, *Procureur de la République c. Association de défense des brûleurs d'huiles usagées (ADBHU)* [1985], Hotărârea din 7 februarie 1985, ECR 531
254. CJCE, cauza C-228/83, *F. c. Comisiei* [1985], ECR 275
255. CJCE, cauza C-170/89, *BEUC c. Comisiei* [1991], ECR I-5709
256. CJCE, cauza T-1/89, *Rhône-Poulenc c. Comisiei* [1991], ECR II-867 la 883
257. CJCE, cauza T-106/95, *Federația Franceză a Societăților de Asigurări (FFSA) și alții c. Comisiei* [1997], ECR II-229, parag. 48-49
258. CJCE, cauza C-135/92, *Fiskano c. Comisiei* [1994], ECR I-2885
259. CJCE, cauzele conexate C-48/90 și C-66/90, *Olanda și alții c. Comisiei* [1992], ECR I-565
260. CJCE, cauza C-291/89, *Interhotel c. Comisiei* [1991], ECR I-2257
261. CJCE, cauza C-304/89, *Oliveira c. Comisiei* [1991], ECR I-2283
262. CJCE, cauzele conexate T-432 până la T-434/93, *Socurte și alții c. Comisiei* [1995], ECR II-503

263. CJCE, cauza C-49/88, *Al-Jubail Fertilizer c. Consiliului* [1988], ECR I-3187, parag. 20
264. CJCE, cauza C-32/95 P, *Comisia c. Lisrestal și alții* [1996], ECR I-5373
265. CJCE, cauzele conexate C-209/78 până la C-215/78 și C-218/78, *Van Landewyck c. Comisiei* [1984], ECR 3 125, parag. 39.
266. CJCE, cauza T-2/89, *Petrofina c. Comisiei* [1991], ECR II-1087, parag. 55
267. CJCE, cauza C-110/84, *Municipality of Hillegom c. Hillenius* [1985], ECR 3947
268. CJCE, cauza T-7/89, *Hercules Chemicals c. Comisiei* [1991], ECR I-1711, parag. 56
269. CJCE, cauza C-32/62, *Alvis c. Consiliului* [1963], ECR 49
270. CJCE, cauzele conexate C-46/93 și C-48/93, *Brasserie du Pêcheur c. Germaniei și Regina c. Secretary of State for Transport, ex parte Factortame Ltd.* [1996], ECR I-1029, parag. 95
271. CJCE, cauza C-294/83, *Verzii c. Parlamentului* [1986], ECR 1339
272. CJCE, cauza C-309/89, *Codorníu SA c. Consiliului* [1994], ECR I-1853
273. CJCE, cauza C-45/76, *Comet c. Productschap voor Siergewassen* [1976], ECR 2043
274. CJCE, cauzele conexate C-65/95 și C-111/95, *Regina c. Secretary of State for the Home Department, ex parte Mann Singh Shingara și Abbas Radion* [1997], ECR I-3343
275. CJCE, cauza T-273/01, *Innova Privat-Akademie c. Comisiei* [2003], ECR II-1093
276. CJCE, cauza C-188/82, *Thyssen c. Comisiei* [1983], ECR 3721
277. CJCE, cauza T-195/95, *Guérin Automobiles c. Comisiei* [1996], Ordonanța TPI din 11 martie 1996, ECR II-171
278. CJCE, cauza T-551/93, *Industrias Pesqueras Campos c. Comisiei* [1996], ECR II-247
279. CJCE, cauzele conexate C-153/94 și C-205/94, *Faroe Seafood și alții* [1996], ECR I-2465
280. CJCE, cauza T-521/93, *Atlanta și alții c. Comunității Europene* [1996], ECR II-1707, parag. 62
281. CJCE, cauza C-59/83, *Biovilac c. EEC* [1984], ECR 4057, parag. 22
282. CJCE, cauza C-4/69, *Lütticke c. Comisiei* [1971], ECR 325, parag. 10
283. CJCE, cauza T-575/93, *Koelman c. Comisiei* [1996], ECR II-1, parag. 89
284. CJCE, cauza C-5/71, *Zuckerfabrik Schöppenstedt c. Consiliului* [1971], ECR 975

285. CJCE, cauza C-49/79, *Pool c. Consiliului* [1980], ECR 569
286. CJCE, cauza C-152/88, *Sofrimport c. Comisiei* [1990], ECR I-2477
287. CJCE, cauza C-74/74, *CNTA c. Comisiei* [1975], ECR 533
288. CJCE, cauza C-110/63, *Willame* [1965], ECR 667
289. CJCE, cauza C-334/92, *Wagner Miret* [1993], ECR I-6911
290. CJCE, cauza C-392/93, *Regina c. H.M. Treasury, ex parte British Telecommunications* [1996], ECR I-1631
291. CJCE, cauza C-5/94, *The Queen c. Ministry of Agriculture, Fisheries and Food, ex parte Hedley Lomas Ltd. (Irlanda)* [1996], ECR I-2553
292. CJCE, cauza C-66/95, *Regina c. Secretary of State for Social Security, ex parte Sutton* [1997], ECR I-2163
293. CJCE, cauza C-199/92P, *Hüls c. Comisiei* [1999], ECR I-4287
294. CJCE, cauza C-84/95, *Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret AS c. Minister for Transport, Energy and Communications și alții* [1996], ECR I-3953
295. CJCE, cauzele conexate C-28/62, C-29/62 și C-30/62, *Da Costa en Schaake NV, Jacob Meijer NV, Hoechst-Holland NV c. Netherlands Inland Revenue Administration* [1963], Hotărârea din 27 martie 1963, ECR 00031
296. CJCE, cauza C-66/80, *SpA International Chemical Corporation c. Amministrazione delle finanze dello Stato* [1981], Hotărârea din 13 mai 1981, ECR 01191

VII. Jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului

1. Cauza *Funke c. Franței*, cererea nr. 10828/84
2. Cauza *Niemietz c. Germaniei*, cererea nr. 13710/88
3. Cauza *Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Sirketi c. Irlandei*, cererea nr. 45036/98

VIII. Pagini de internet

1. <http://agerpres.ro>
2. <http://bbc.com>
3. <http://blogs.ft.com/david-allen-green/>
4. <http://curia.europa.eu/>
5. <http://dexonline.ro>
6. <http://www.doingbusiness.org>
7. <http://ec.europa.eu>
8. <http://echr.coe.int>
9. <http://en.wikipedia.org>
10. <http://eur-lex.europa.eu>

11. <http://www.europarl.europa.eu>
12. <http://www.frontnational.com>
13. <http://hdr.undp.org>
14. <http://hotnews.ro>
15. <http://independent.co.uk>
16. <http://www.onuinfo.ro>
17. <http://www.un.org>
18. <http://www.unifr.ch/biblio/fr>
19. <http://www.wjh.harvard.edu>

Tratatul Uniunii Europene

ed. a 8-a, îngrijită de Beatrice Andreșan-Grigoriu și Tudorel Ștefan,
actualizat 30 septembrie 2016

ISBN 978-606-27-0497-1

20 lei, 296 p.

Lucrarea conține versiunea oficială consolidată a Tratatului privind Uniunea Europeană și a Tratatului privind funcționarea Uniunii Europene (fostul Tratat de instituire a Comunității Europene), publicată în J.O. C 202 din 7 iunie 2016.

În ediția de față veți mai găsi și Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene, care a căpătat forță juridică primară, având aceeași valoare juridică cu cea a tratatelor.

Ediția cuprinde, de asemenea, și protocoalele și declarațiile atașate tratatelor, fiind avut în vedere inclusiv Regulamentul (UE, Euratom) 2016/1192 al Parlamentului European și al Consiliului din 6 iulie 2016 privind transferul către Tribunal al competenței de a se pronunța în primă instanță asupra litigiilor dintre Uniunea Europeană și agenții acesteia (J.O. L 200 din 26 iulie 2016), prin care a fost modificat Protocolul nr. 3 privind Statutul Curții de Justiție a Uniunii Europene.

În continuare, una dintre problemele practice ale intrării în vigoare a Tratatului de la Lisabona o reprezintă renumerotarea articolelor. De aceea, până când ne vom obișnui cu noua numerotare, tabelele de corespondență reproduse la finalul lucrării vor fi un îndrumar deosebit de util.

Sperăm că această carte va constitui un instrument de lucru folositor atât pentru juriștii care studiază dreptul Uniunii Europene, cât și pentru cei care îl aplică.

Cartea este tipărită în format A5 (145x205 mm), pe hârtie offset.

Constituția României

Convenția europeană a drepturilor omului

Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene

ed. a 7-a, actualizat 15 septembrie 2016

ISBN 978-606-27-0651-7
12 lei, 152 p.

Cartea de față reunește principalele instrumente naționale și europene în domeniul protecției drepturilor și libertăților fundamentale ale omului: Constituția României, Convenția europeană a drepturilor omului și Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene.

Această ediție cuprinde Constituția revizuită prin Legea nr. 429/2003 și republicată în Monitorul Oficial nr. 767 din 31 octombrie 2003, cele mai multe articolele fiind însoțite de trimiteri la legislația specială conexă, actualizată până la data de 15 septembrie 2016.

De asemenea, sunt redată Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, Primul Protocol adițional și Protocoalele nr. 4, nr. 6, nr. 7, nr. 12, nr. 13, nr. 15 și nr. 16, precum și textul Cartei drepturilor fundamentale a Uniunii Europene publicat în Jurnalul Oficial, seria C, nr. 202 din 7 iunie 2016.

Lucrarea se adresează nu numai specialiștilor în drept, ci tuturor cetățenilor români, în vederea unei corecte cunoașteri a drepturilor, libertăților și îndatoririlor fundamentale.

Volumul este tipărit într-un format accesibil (120x165 mm), pe hârtie ofset.

În prezent, suntem martorii unor fascinante provocări în ceea ce privește Uniunea Europeană – se discută despre integrarea într-o ordine juridică supraetatăzată, despre racordarea la interese supranaționale, despre reconfigurarea suveranității, despre împletirea valorilor naționale cu cele ale Uniunii Europene, despre armonizarea legislației, dar și despre *Brexit*.

Părerile privind viitorul acestei construcții politice și juridice sunt împărțite, mai ales acum, când englezii au votat ca Regatul Unit al Marii Britanii și al Irlandei de Nord să părăsească Uniunea Europeană. Întălnim susținători fervenți ai Uniunii Europene, pe de o parte, dar și contestatari ai acesteia, pe de altă parte. Oare Uniunea Europeană se află la o răscruce de drumuri? Oare trebuie din nou reformată întreaga construcție instituțională?

Prezenta lucrare a fost gândită ca un studiu multidisciplinar, care îmbină elemente de teoria generală a dreptului cu elemente de drept comparat și de dreptul Uniunii Europene, în vederea încadrării pe harta juridică a lumii întregi a noii ordini juridice europene. Lucrarea urmărește astfel să răspundă întrebării: este dreptul Uniunii Europene, caracterizat de multilingvism și *multijuridism*, un nou tip de drept apărut în panorama sistemelor de drept ale lumii?

Monografia a fost elaborată în jurul a trei probleme esențiale: conceptul de „tipologie” și utilizarea tipologiilor în științele sociale; dreptul instituțional, material și procesual al Uniunii Europene, care au conturat o ordine juridică specifică; trăsăturile sau premisele dreptului Uniunii, ca nouă tipologie juridică specifică.

Cartea constituie un demers științific bine documentat, echilibrat și corect așezat metodologic. Capacitatea autoarei de a dezvolta o judecată independentă se regăsește în felul în care se raportează la bogatul instrumentar bibliografic și la numeroasele soluții jurisprudențiale, pe care le tratează cu detașarea caracteristică unui bun cercetător, într-un spirit critic.

Laura-Cristiana Spătaru-Negură este avocat în Baroul București și asistent universitar doctor în cadrul Facultății de Drept a Universității Nicolae Titulescu.

Preț: 40 lei

reduceri de până la 30%
pentru comenzi on line

www.hamangiu.ro

ISBN 978-606-27-0693-7

9 786062 706937